

В. М. Петренко

МЕТОДИКА ВИХОВНОЇ РОБОТИ У ВІЙСЬКОВИХ ПІДРОЗДІЛАХ

Підручник

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

В. М. Петренко

МЕТОДИКА ВИХОВНОЇ РОБОТИ У ВІЙСЬКОВИХ ПІДРОЗДІЛАХ

Підручник

Рекомендовано вченою радою Сумського державного університету

Суми
Сумський державний університет
2016

УДК 355.233.2(075.8)

ББК 68.4(4Укр)3я73

ПЗ0

Рецензенти:

О. Ю. Щербина-Яковлева – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри соціальної педагогіки Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка (м. Суми);

І. В. Науменко – кандидат військових наук, старший науковий співробітник, начальник філії Центру науково-дослідного інституту озброєння, військової техніки ЗСУ (м. Суми);

В. І. Грабчак – кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, начальник Наукового центру Сухопутних військ Академії Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (м. Львів)

*Рекомендовано до видання
вченою радою Сумського державного університету як підручник
(протокол № 11 від 11 червня 2015 року)*

Петренко В. М.

ПЗ0 Методика виховної роботи у військових підрозділах : підручник / В. М. Петренко. – Суми : Сумський державний університет, 2016. – 475 с.

ISBN 978-966-657-614-2

Підручник розкриває широкий спектр напрямків та шляхів вирішення питань виховної роботи та військової дисципліни, що проводяться командирами всіх рівнів управління у повсякденній діяльності. Рекомендації із зазначених питань розроблені на основі багаторічного досвіду роботи з особовим складом професорсько-викладацького складу та командирів артилерійських підрозділів (частин).

Зміст підручника відповідає програмі навчання з відповідної дисципліни «Методика виховної роботи у військових підрозділах».

Рекомендований для студентів, науково-педагогічних працівників, курсантів, командирів підрозділів наземної артилерії Сухопутних військ.

УДК 355.233.2(075.8)

ББК 68.4(4Укр)3я73

© Петренко В. М., 2016

ISBN 978-966-657-614-2

© Сумський державний університет, 2016

ЗМІСТ

ВСТУП	С. 7
РОЗДІЛ 1 ВОЄННА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ. АРМІЯ ЯК ЗНАРЯДДЯ ПОЛІТИКИ	12
1.1 Поняття воєнної політики, її місце та роль у загальній системі політики.....	12
1.2 Воєнна доктрина України	17
1.3 Армія як соціальне явище	33
1.4 Сутність воєнної реформи в Україні	43
РОЗДІЛ 2 КОНЦЕПЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	49
2.1 Національна безпека та національні інтереси держави	49
2.2 Воєнний аспект національної безпеки.....	56
2.3 Обороздатність як важливий елемент воєнної безпеки	65
РОЗДІЛ 3 ЗМІСТ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КОМАНДИРА	71
3.1 Зміст управлінської діяльності командира	74
3.2 Методи управління.....	78
3.3 Характер та стиль управлінської діяльності командира підрозділом.....	82
3.4 Особисті якості командира та їх вплив на управління підрозділом	88
3.5 Основи психології військового управління	107
РОЗДІЛ 4 ОСОБИСТІСТЬ У ВІЙСЬКОВОМУ КОЛЕКТИВІ	120
4.1 Поняття особистості у психології.....	120
4.2 Соціально-психологічна структура особистості	

військовослужбовця і військового колективу	128
4.3 Науково-психологічні основи вивчення особистості військовослужбовця	133
4.4 Сутність і структура психології військового колективу	142
4.5 Психологічна характеристика взаємовідносин у підрозділі.....	148
4.6 Характеристика взаємовідносин воїнів строкової служби.....	152
4.7 Нестатутні взаємовідносини у військових колективах, причини їх виникнення	174
4.7.1 Практика роботи щодо попередження позастантутних взаємовідносин у підрозділі	178

РОЗДІЛ 5 ОСНОВИ ВОЄННО-ІДЕОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ

5.1 Основні засади та принципи ідеологічної роботи.....	200
5.2 Організація та проведення воєнно-ідеологічної підготовки.....	203
5.3 Особливості організації та проведення ідеологічної роботи.....	207
5.4 Методика підготовки керівника до проведення заняття.....	220
5.5 Активні форми і методи бойової підготовки та напрямки їх удосконалення	230
5.6 Сутність активних форм і методів навчання	236

РОЗДІЛ 6 ОРГАНІЗАЦІЯ ВИХОВНОЇ РОБОТИ У ПІДРОЗДІЛІ.....

6.1 Завдання та система виховної роботи в підрозділі.....	267
6.1.1 Основні принципи виховання, сутність та зміст виховання.....	268

6.2 Індивідуальна виховна робота з особовим складом підрозділу.....	282
6.3 Методика планування роботи щодо зміцнення військової дисципліни	289
6.4 Методика роботи командира з аналізу стану військової дисципліни у підрозділі	296

РОЗДІЛ 7 СЛУЖБА ВІЙСЬК ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ПОВСЯКДЕННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬК.....

7.1 Загальні обов'язки командира батареї (роти) щодо організації служби військ у підрозділі.....	307
7.2 Організація вартової та внутрішньої служб.....	310
7.2.1 Організація вартової служби	310
7.2.2 Організація вивчення, добору та підготовки особового складу варт	313
7.2.3 Організація внутрішньої служби	321
7.3 Морально – психологічне забезпечення вартової служби.....	323

РОЗДІЛ 8 МОРАЛЬНО - ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ОСОБОВОГО СКЛАДУ

8.1 Морально – психологічна підготовка в артилерійських підрозділах та підрозділах Ракетних військ під час підготовки й виконання бойових завдань.....	328
8.2 Управління психічною підготовкою військового колективу й особи	343
8.3 Управління соціально-психологічним кліматом військового колективу.....	353
8.4 Психологічна підготовка особового складу.....	367

ВИСНОВКИ

ГЛОСАРІЙ

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	467
ДОДАТКИ	468
Додаток А	469
Додаток Б	472
Додаток В	474

ВСТУП

У воєнній доктрині України зазначається, що одним з основних завдань у сфері воєнної безпеки є забезпечення високого рівня морально-психологічної та професійної підготовки особового складу до виконання завдань збройної боротьби за будь-яких умов бойової обстановки.

Реалізація цих вимог передбачає удосконалення системи підготовки офіцерів кадру та запасу у ВВНЗ.

Метою написання навчального матеріалу цього підручника стала необхідність систематизувати накопичений досвід щодо організації та проведення виховної роботи у підрозділах ракетних військ і артилерії Сухопутних військ та в простій, доступній формі розкрити основні питання навчальної програми з відповідної дисципліни для навчання студентів за програмою підготовки офіцерів запасу.

Крім того, досвід показує, що молоді офіцери, випускники ВВНЗ досить часто зіштовхуються з проблемами щодо проведення виховної роботи у підрозділі, тобто відчувають нестачу досвіду в роботі з особовим складом.

Виходячи з цього, автор у навчальному матеріалі підручника висвітлює питання з основних принципів та методів виховання воїнів, надає методiku роботи командирів щодо зміцнення військової дисципліни, інформаційно-пропагандистського забезпечення у Збройних силах України. Також розкриваються питання науково-психологічних основ вивчення особистості військовослужбовців та військового колективу, надаються рекомендації щодо морально-психологічної підготовки особового складу. Крім того, підручник містить матеріал, що розкриває поняття воєнної політики держави та воєнної доктрини України, Концеп-

цію національної безпеки України, інші питання, які, на погляд автора, дадуть можливість усебічно підготувати молодого фахівця до службової діяльності.

Особливе значення в підготовці кадрів для Збройних сил України є озброєння їх теоретичними і практичними знаннями та навичками. Необхідно зазначити, що офіцер у повсякденній діяльності виконує безліч завдань, а це, у свою чергу, спонукає до оволодіння знаннями з різних напрямів роботи. Офіцер у військовому колективі є провідником з питань воєнної політики держави. Тому він повинен мати достатні знання щодо ролі воєнної політики у загальній політичній системі держави, воєнної доктрини України, знати сутність воєнної реформи у Збройних силах України. Перший розділ підручника досить повно розкриває ці питання.

У другому розділі підручника подано матеріал з Концепції національної безпеки України. Знання цього матеріалу дасть можливість тим, хто навчається, ознайомитися з національною безпекою та національними інтересами держави, її воєнним аспектом, поняттям обороноздатності як важливого елемента воєнної безпеки. Правильне тлумачення цих питань сьогодні має велике пізнавальне та виховне значення як для офіцерів, так і для військовослужбовців.

Управління військовим колективом є дуже складним видом діяльності офіцера. Управлінські аспекти охоплюють усі різновиди службових обов'язків і насамперед пов'язані з навчанням та вихованням особового складу. Рішення командира є головним структурним моментом циклу управління і повинно бути завжди обґрунтованим. Для ефективного вирішення завдань управління підрозділами командир повинен у різних формах управлінської діяльності використовувати сучасні науково обґрунтовані методи управління та володіти відповідним характером і

стилем складного мистецтва управління. У третьому розділі підручника подано матеріал, де розкриваються питання змісту й методів управління, характер та стиль управлінської діяльності командира, показані основи психології військового управління.

У сучасних умовах, щоб правильно проводити навчання та виховання підлеглих, офіцер повинен бути не лише добре підготовленим у військово-технічному відношенні, але й володіти певними знаннями психології і педагогіки, культурою взаємовідносин військовослужбовців.

Оскільки людина є головною ланкою в системі бойової готовності військ, важливе значення набуває здатність офіцерів уміло вести виховну роботу, грамотно впливати на особистість у військовому колективі та на військовий колектив, знати науково-психологічні основи вивчення воїнів, їх характеристики взаємовідносин, причини виникнення негативних явищ у військових колективах та методи роботи щодо профілактики правопорушень. Усі ці та інші питання розкриті в четвертому розділі підручника.

П'ятий розділ розкриває питання організації воєнно-ідеологічної підготовки у Збройних силах України.

Важливим, на думку автора посібника, є показ активних форм і методів навчання, їх сутності. У розділі також висвітлені рекомендації щодо підготовки та проведення занять командиром підрозділу.

Виховання високих моральних і бойових якостей особового складу, свідомого ставлення військовослужбовців до виконання своїх обов'язків, підтримання статутного порядку в частинах і підрозділах, командирське піклування про підлеглих і особиста відповідальність кожного за виконання статутних вимог – основні пріоритети виховної роботи у підрозділах.

Шостий розділ підручника розкриває ці пріоритети, показує принципи й методи виховання воїнів, розкриває

роботу командира підрозділу щодо зміцнення військової дисципліни та методика роботи з аналізу стану військової дисципліни. Автор підручника звертає увагу, що серед багатьох форм і методів виховання воїнів важливе місце належить індивідуальній виховній роботі, враховуючи її дієвість у вихованні та неможливість охопити масовими формами виховної роботи весь особовий склад.

Відомо, що одним із найскладніших питань діяльності командира є організація служби військ, яка являє собою повсякденну службову діяльність, що забезпечує необхідні умови життя, навчання, побуту військ, підтримання статутного порядку і військової дисципліни у військових частинах і підрозділах.

У сьомому розділі розкриті шляхи організації служби військ у підрозділі (частині) з опорою на керівні документи. Особливе значення для командира підрозділу має посилення на керівні документи з питань організації служби військ, головними з яких є:

- організація вартової та внутрішньої служб;
- підготовка особового складу донесення служби у варті;
- морально-психологічне забезпечення вартової служби.

Восьмий розділ висвітлює питання морально-психологічної підготовки особового складу в ході підготовки та виконання бойових завдань, показаний досвід цієї роботи в ході бойових дій у локальних війнах та під час проведення антитерористичної операції на сході України. Розкриті також питання управління психологічною підготовкою підрозділів.

Таким чином, головною метою цього підручника є надання допомоги слухачам, курсантам, командирам підрозділів, професорсько-викладацькому складу відповідно до завдань, які вони виконують, щодо вивчення та практи-

чного застосування матеріалу підручника в навчальному процесі та у повсякденній службовій діяльності.

Автор сподівається, що знання матеріалу підручника та використання порад і рекомендацій дозволять підняти рівень професійної підготовки офіцерів кадру та запасу у Збройних силах України.

Автор висловлює щирі вдячність рецензентам: доктору філософських наук, професору О. Ю. Щербині-Яковлевій (Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка), кандидату військових наук, старшому науковому співробітнику, начальнику філії Центру науково-дослідного інституту озброєння, військової техніки ЗСУ І. В. Науменку, кандидату технічних наук, старшому науковому співробітнику, начальнику Наукового центру Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного В. І. Грабчаку за поради і зауваження, що були надані ними під час рецензування рукопису посібника.

РОЗДІЛ 1

ВОЄННА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ. АРМІЯ ЯК ЗНАРЯДДЯ ПОЛІТИКИ

1.1 Поняття воєнної політики, її місце та роль у загальній системі політики

Воєнна політика належить до специфічної сфери політики, що безпосередньо займається вирішенням практичних питань підготовки та ведення війн, використання військової сили в політичних цілях.

«...Термін «військова політика» означає тільки військові комбінації уряду й полководця...», – говорив видатний військовий теоретик ХІХ століття Г. Жомені. В загальносоціологічному плані військова політика визначається як діяльність спеціальних суспільних інститутів, що базується на системі поглядів, ідей та відповідних соціальних відносин, що пов'язані зі створенням і використанням засобів збройного насилля для досягнення основоположних державних інтересів або інтересів різних соціальних сил у їхній боротьбі за завоювання і зміцнення влади.

Специфіка воєнної політики, її відносна самостійність щодо політики взагалі – це те, що вона за певних умов і у відповідності до цілей політичного керівництва ніби фокусує в собі, інтегрує інші види політичної, економічної та іншої діяльності, спрямовуючи їх на вирішення завдань, пов'язаних із використанням військової сили.

За умов війни відносна самостійність може переходити в її домінуюче положення над політикою в цілому. І

це явище саме по собі дуже небезпечне.

Сутність воєнної політики значною мірою може розкритися через її структуру. До основних елементів цієї структури входять:

- 1) суб'єкти воєнної політики;
- 2) цілі (мета) воєнної політики;
- 3) об'єкти воєнної політики;
- 4) засоби досягнення воєнно-політичних цілей;
- 5) умови, в яких здійснюється воєнно-політична діяльність (тобто воєнно-політична обстановка).

Суб'єктами воєнної політики, як правило, є держава та її об'єднання, нації, класи, соціальні групи та створені ними політичні інститути.

У сучасному суспільстві будь-який соціальний прошарок може мати свої специфічні погляди на проблему досягнення своїх цілей засобами збройного насилля.

Але допускати цього не можна (не можна дати цим тенденціям реалізуватись), адже це прямий шлях до громадянської війни.

Ще М. Макіавеллі в XV ст. писав, що військова політика повинна бути винятковим правилом держави.

Цим пояснюється і той факт, що вироблення військово-політичних цілей є винятковим правом військово-політичного керівництва країни. Ці цілі повинні відображати корінні інтереси як нації у цілому, так і апарату державної влади, що їх представляє.

На основі сформованих цілей воєнної політики визначаються її об'єкти, якими можуть виступати окремі держави або їх коаліції, класи, соціальні верстви і створені ними інститути збройного насилля як у середині держави, так і на міжнародній арені.

Засобом досягнення воєнно-політичних цілей є військова сила, ядром якої є армія.

Саме тому армія це предмет постійної турботи воєн-

ної політики, оскільки вона визначає можливості держави як щодо захисту країни, так і щодо досягнення своїх військово-політичних цілей на міжнародній арені. «Уряд, який за будь-яких причин зневажає свою армію, – писав Г. Жомені, – є гідним осуду, тому що він тим самим готує припинення своїй країні й своїм військам замість того, щоб, діючи протилежним чином, готувати їх до успіху. Ми зовсім не дотримуємося тієї думки, що уряд повинен жертвувати для армії всім, – це було б безглуздя. Але все-таки армія повинна бути предметом його постійних піклувань».

Держава як суб'єкт воєнної політики має певні військово-політичні цілі, а також арсенал Збройних сил, які вона за певних умов може застосувати для їх реалізації.

Якщо цілі й засоби відповідають умовам військово-політичної обстановки і переважають можливості до протидії, то буде правомірним вести мову про стійке функціонування воєнної політики держави, оскільки воєнно-політичні цілі стають реалізованими засобами воєнної політики. У разі невідповідності цілей стану воєнно-політичної обстановки або можливостям силової протидії об'єкта має місце порушення стійкого стану воєнної політики, що може потягнути за собою певні наслідки. А саме:

- по-перше, виникає потреба розширити арсенал задіяних засобів або взагалі відмовитися від їх застосування, оскільки з їх допомогою неможливо досягнути поставлених цілей;

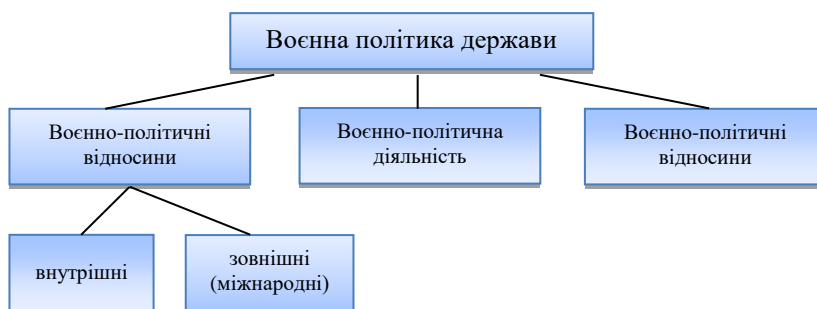
- по-друге, необхідно частково кардинально перебудувати військово-політичні цілі.

Воєнна політика – це діяльність органів державної влади та державного управління, що відображає керівні принципи воєнно-політичних, воєнно-стратегічних, воєнно-економічних та військово-технічних поглядів на забезпечення воєнної безпеки держави.

Воєнна політика – це частина загальної політики пев-

них соціальних сил держави та соціально-політичних інститутів, спрямована на створення, розвиток і застосування військової організації, засобів збройного насильства для забезпечення національної безпеки, досягнення тих чи інших державних або загальнолюдських цілей, для ведення війни чи протидії її розв'язанню [1].

Воєнна політика держави – це система, яка структурно передбачає:

Головні з них – це воєнно-політичні відносини.

Вони бувають:

- внутрішніми;
- зовнішніми (міжнародними).

Внутрішні воєнно-політичні відносини визначають соціально-політичну сутність воєнної політики.

Зовнішні (міжнародні) – конкретні кордони для реалізації тих чи інших форм і методів досягнення політичних цілей за допомогою воєнної сили.

Залежно від рівня напруги воєнно-політичних відносин відносини можуть бути:

- протиборства;
- конфронтації;
- співпраці;
- інтеграції тощо.

Воєнна політика має дві сторони – внутрішню й зовнішню.

Внутрішня сторона воєнної політики містить проблеми, пов'язані безпосередньо з підготовкою засобів збройного насилля для вирішення міжнародних конфліктів або з підготовкою і веденням збройної боротьби в інтересах вирішення міжкласових, міжнаціональних та інших протиріч усередині країни.

Зовнішня воєнна політика пов'язана із використанням або загрозою використання військової сили в політичних цілях у взаємовідносинах з іншими державами, а також для сприяння або протидії деяким соціальним силам усередині інших держав.

Воєнно-політичні інститути суспільства (розроблення і реалізація воєнної політики держави) такі:

- США – Рада національної безпеки США;
- Рада національної безпеки;
- Рада національної безпеки і оборони – в Україні.

Безпосередня реалізація воєнної політики покладена на армію і флот.

Особливість цього соціального інституту полягає в тому, що він втілює в собі матеріальну силу суспільства в цілому.

Воєнно-політична діяльність є різновидом соціально-політичної діяльності, що прямо та безпосередньо пов'язана з підготовкою і використанням засобів збройного насилля.

Політичний аспект воєнно-політичної діяльності характеризує соціальну спрямованість воєнної політики.

Воєнний аспект – специфіку досягнення політичних цілей шляхом використання воєнної сили.

Воєнно-політичні ідеї і погляди являють собою сукупність поглядів на практичне використання воєнної сили, на роль і місце війни і загрозу війни у своїй політиці під час взаємовідносин з іншими державами, їх об'єднаннями, класами та іншими соціальними утвореннями.

Вони знаходять своє втілення у воєнно-політичних концепціях, воєнних доктринах і планах.

Різновидом воєнної політики може бути діяльність антидержавних, опозиційних сил, які прагнуть шляхом збройного насильства здійснити державний переворот, захопити політичну владу.

Головні види воєнної політики сучасних держав:

- авантюристична (агресивна) воєнна політика;
- непослідовна воєнна політика;
- реалістична воєнна політика;
- послідовна миролюбна воєнна (оборонна) політика.

тика.

1.2 Воєнна доктрина України

Воєнна доктрина України (далі – Воєнна доктрина) – це сукупність керівних принципів, воєнно-політичних, воєнно-стратегічних, воєнно-економічних та військово-технічних поглядів на забезпечення воєнної безпеки держави. Воєнна доктрина має оборонний характер. Це означає, що Україна не вважає жодну державу своїм воєнним противником, але разом із тим вважатиме потенційним воєнним противником державу або групу держав, послідовна недружня політика яких загрожуватиме воєнній безпеці України. Правовою основою Воєнної доктрини є Конституція України, закони та інші нормативно-правові акти, а також міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Воєнно-політичні засади Воєнної доктрини

Воєнно-політична обстановка навколо України характеризується динамічністю і нестабільністю подій та процесів, що виникають унаслідок таких основних чинників:

- прагнення більшості держав світу до обмеження використання воєнної сили як засобу досягнення політичних цілей; реформування військової організації більшості держав у напрямку скорочення Збройних сил із одночасним підвищенням їх якісних параметрів;

- подальшого розвитку міжнародних систем безпеки та водночас недостатньої ефективності в окремих випадках спроб розв'язання за їх допомогою суперечностей, що виникають між державами або всередині держав;

- проявів міжнаціональних та міжетнічних суперечностей, що призводять до нестабільності та конфліктів;

- зростання небезпеки поширення ядерної та іншої зброї масового ураження, міжнародного тероризму;

- виникнення територіальних спорів між державами;

- загострення міжнародної конкуренції щодо політичного впливу в окремих регіонах світу, володіння ринками збуту та сировинними ресурсами, виникнення у зв'язку з цим небезпеки застосування воєнної сили для вирішення економічних і ресурсних проблем;

- появи нових видів загроз міжнародній безпеці і миру, зокрема поширення діяльності екстремістських, сепаратистських, радикальних релігійних, терористичних організацій, інших незаконних збройних формувань;

- зростання обсягів незаконного обігу зброї і наркотиків, а також нелегальної міграції;

- появи новітніх видів і систем зброї, інформаційних технологій, що змінюють традиційні уявлення про характер збройної боротьби.

Основними ознаками сучасної воєнно-політичної обстановки є зміцнення довіри та поширення міжнародно-

го співробітництва у воєнній сфері, зниження імовірності розв'язання великомасштабної війни, перш за все ядерної, і водночас збереження потенційної загрози виникнення збройних конфліктів, локальних і регіональних війн, їх ескалації та втягування в них України.

Воєнна небезпека для України – це сукупність політичних, соціально-економічних, воєнних та інших зовнішніх та внутрішніх чинників, які за певних обставин і умов можуть призвести до воєнного конфлікту, що загрожуватиме національним інтересам України.

Воєнна безпека України – це стан захищеності національних інтересів, її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності від посягань із застосуванням воєнної сили, складова національної безпеки України. Головною метою забезпечення воєнної безпеки України є усунення зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці України у воєнній сфері та створення сприятливих умов для гарантованого захисту національних інтересів.

Основними реальними та потенційними зовнішніми загрозами національній безпеці України у воєнній сфері є:

- поширення зброї масового ураження і засобів її доставки;
- недостатня ефективність існуючих структур і механізмів забезпечення міжнародної безпеки та глобальної стабільності;
- можливість утягування України у протистояння іншим державам чи в регіональні війни;
- воєнно-політична нестабільність та конфлікти в сусідніх державах, міжнародний тероризм, поширення незаконного обігу зброї, боєприпасів і вибухових речовин; нарощування іншими державами поблизу кордонів України угруповань військ та озброєнь, що призводить до порушення співвідношення сил, яке склалося;
- незавершеність договірно-правового оформлення

Державного кордону України.

Основними реальними та потенційними внутрішніми загрозами національній безпеці України у воєнній сфері є:

- протиправна діяльність екстремістських, сепаратистських, радикальних релігійних організацій і спроби створення терористичних організацій та не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань;

- небезпечне зниження рівня забезпечення військовою і спеціальною технікою та озброєнням нового покоління Збройних сил України, інших військових формувань, що загрожує послабленням їх боєздатності;

- повільне здійснення реформування Воєнної організації держави та оборонно-промислового комплексу, недостатнє фінансове забезпечення виконання відповідних програм;

- накопичення у Збройних силах України надлишкової кількості застарілої воєнної техніки та озброєння, вибухових речовин;

- незадовільний рівень соціального захисту військовослужбовців, громадян, звільнених із військової служби, та членів їхніх сімей.

Забезпечення воєнної безпеки України здійснюється відповідно до базових концепцій:

- воєнно-політичного партнерства, що передбачає обґрунтовану, виважену воєнну політику і спрямоване на підвищення стратегічної стабільності в Центральній і Східній Європі, зниження рівня загрози національній безпеці України у воєнній сфері з використанням політичних, економічних та інших засобів;

- запобігання можливій збройній агресії шляхом її воєнно-силового стримування, зокрема шляхом створення потенційному агресору шкоди, не адекватної очікуваній, у разі застосування воєнної сили проти України;

- відсічі збройній агресії, що передбачає викори -

стання всіх необхідних форм і способів збройної боротьби для припинення агресії на початковій стадії, нанесення агресору поразки та примушення його до припинення воєнних дій.

Забезпечення воєнної безпеки України ґрунтується на принципах:

- верховенства права;
- оборонної достатності;
- невисування територіальних претензій до сусідніх держав і невизнання Україною територіальних претензій до неї;
- пріоритету договірних (мирних) засобів у розв'язанні конфліктів;
- своєчасності та адекватності заходів захисту національних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз у воєнній сфері;
- демократичного цивільного контролю над Воєнною організацією держави та правоохоронними органами;
- відповідності бойових можливостей, рівня боєздатності, підготовки та всебічного забезпечення Збройних сил України, інших військових формувань потребам оборони України та підвищення взаємосумісності із збройними силами держав – членів НАТО і ЄС;
- взаємодії органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування і органів військового управління та чіткого розмежування їх повноважень;
- використання в національних інтересах міждержавних систем та механізмів міжнародної колективної безпеки [1].

Умови забезпечення воєнної безпеки України:

- зміцнення довіри між державами, послідовне зниження загрози використання воєнної сили, проведення по-

літики євроатлантичної інтеграції, кінцевою метою якої є вступ до НАТО як основи загальноєвропейської системи безпеки;

- посилення співробітництва зі світовими, європейськими та регіональними структурами колективної безпеки;

- виконання міжнародних договорів України у сфері національної безпеки і оборони, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

- підтримання на належному рівні оборонної достатності держави, боєздатності Збройних сил України, інших військових формувань;

- запобігання можливій збройній агресії через її стримування воєнними і невоєнними засобами;

- запобігання соціально-політичним, міжнаціональним, міжконфесійним конфліктам усередині держави та їх своєчасне розв'язання;

- готовність держави до захисту населення від наслідків застосування звичайної зброї та зброї масового ураження;

- завершення договірно-правового оформлення та облаштування Державного кордону України.

Основними складовими забезпечення воєнної безпеки України є:

а) у мирний час:

- прогнозування й оцінювання загроз національній безпеці України у воєнній сфері;

- прискорення реформування Збройних сил України, інших військових формувань з метою забезпечення їх максимальної ефективності та здатності давати адекватну відповідь зовнішнім та внутрішнім реальним та потенційним загрозам національній безпеці України у воєнній сфері; перехід до комплектування Збройних сил України на конт-

рактній основі;

- виконання державних програм модернізації озброєння та військової техніки, розроблення та впровадження їх новітніх зразків;

- ефективний контроль за станом захищеності важливих державних і військових об'єктів, своєчасна утилізація надлишкових і застарілих боєприпасів та озброєння;

- охорона державного кордону, повітряного простору держави та підводного простору в межах територіального моря України, її суверенних прав у виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі, боротьба з організованими злочинними угрупованнями, зокрема міжнародними, які намагаються діяти через Державний кордон України;

- виконання міжнародних договорів України у військовій сфері, зокрема щодо заборони та нерозповсюдження зброї масового ураження і зміцнення довіри між державами;

- додержання законодавства і виконання міжнародних договорів щодо тимчасового розташування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України;

- розвиток воєнної науки, формування науково-технічної і технологічної бази для створення високоефективних засобів збройної боротьби;

- впровадження системи демократичного цивільного контролю над Воєнною організацією держави та правоохоронними органами;

- забезпечення соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей, військово-патріотичне виховання громадян України, підготовка молоді до військової служби у Збройних силах України, інших військових формуваннях;

- розвиток воєнно-політичного партнерства та співробітництва з НАТО та ЄС, участь у міжнародній миро-

творчій діяльності;

б) у загрозовий період та у разі початку війни (збройного конфлікту):

– використання можливостей Ради Безпеки ООН, ОБСЄ, НАТО, ЄС, інших структур колективної безпеки, які несуть відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки, згідно з Меморандумом про гарантії безпеки у зв'язку із приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, застосування кризового консультативного механізму відповідно до положень Хартії про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору;

– своєчасне введення воєнного стану в державі або в окремих її місцевостях, проведення загальної або часткової мобілізації, повного або часткового стратегічного розгортання Збройних сил України, інших військових формувань і приведення їх у готовність до виконання завдань;

– здійснення заходів щодо територіальної і цивільної оборони;

– посилення охорони та захист Державного кордону України;

– локалізація збройного конфлікту і недопущення його переростання в локальну або регіональну війну;

– координація відповідно до законодавства діяльності і зосередження зусиль усіх органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування і громадян в інтересах ліквідації воєнного конфлікту і відсічі збройній агресії;

– переведення національної економіки, окремих її галузей, підприємств, зокрема транспортних, і комунікацій на функціонування в умовах особливого періоду;

– відсіч збройній агресії, нанесення ударів по найважливіших об'єктах і військах агресора з метою примушення його до відмови від подальшого ведення воєнних

(бойових) дій на початковій стадії агресії та укладення миру на умовах, які відповідають національним інтересам України.

Україна, користуючись невід'ємним правом кожної держави на індивідуальну та колективну оборону в разі збройної агресії, не виключає можливості одержання воєнної допомоги від інших держав і міжнародних організацій.

Формування і забезпечення реалізації державної політики у сфері воєнної безпеки здійснюється органами державної влади і органами військового управління.

Повноваження, основні функції та завдання суб'єктів забезпечення воєнної безпеки України визначаються Конституцією України, Законами України «Про основи національної безпеки України», «Про оборону України» та іншими законами, актами Президента України і Кабінету Міністрів України.

Керівництво у сфері воєнної безпеки здійснює Президент України як глава держави, гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав та свобод людини і громадянина та Верховний головнокомандувач Збройних сил України.

Основними принципами керівництва у сфері воєнної безпеки є принципи верховенства права, централізованого керівництва на основі єдиного стратегічного та оперативного планування застосування Збройних сил України, інших військових формувань в інтересах оборони держави, координованості політичної, дипломатичної, воєнної, економічної, інформаційної діяльності органів державної влади і органів військового управління.

Україна має на меті зміцнювати зовнішні гарантії національної безпеки, протидіяти виникненню нових загроз стабільності у Центральній та Східній Європі. В умовах сучасної воєнно-політичної обстановки інтереси націона-

льної безпеки України зумовлюють істотне поглиблення відносин з НАТО та ЄС. Виходячи з того, що НАТО та ЄС є гарантами безпеки і стабільності в Європі, Україна готується до повноправного членства в цих організаціях.

Воєнно-стратегічна складова Воєнної доктрини

Метою оборони України є підготовка держави до збройного захисту, а також її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту. У найближчій перспективі можливість широкомасштабного застосування військової сили проти України є малоімовірною. Проте не виключається можливість, що за певних обставин Україна може бути втягнута у воєнні конфлікти різної інтенсивності.

Воєнний конфлікт як спосіб розв'язання суперечностей між державами із двостороннім застосуванням зброї або у разі збройного зіткнення всередині держави може відбуватися у формі:

- регіональної війни (конфлікт високої інтенсивності) – війни між державами (коаліціями держав), які для досягнення своїх політичних цілей використовують усі наявні сили та засоби, не виключаючи застосування зброї масового ураження;

- локальної війни (конфлікт середньої інтенсивності) – війни між державами, що ведеться з обмеженими цілями, для досягнення яких використовуються звичайні засоби збройної боротьби з обмеженням масштабу і району їх застосування;

- збройного конфлікту (конфлікт низької інтенсивності) – обмеженого збройного зіткнення між двома державами чи збройного зіткнення всередині держави, яке є сукупністю воєнних (бойових) дій і не переходить у війну (відсутність правового акта про оголошення стану війни).

Характерними ознаками сучасної збройної боротьби є:

– широке застосування новітніх систем озброєння та військової техніки, зокрема застосування високоточної зброї, засобів повітряного нападу, розвідки та радіоелектронної боротьби;

– зростання ролі і значущості протиборства в інформаційній сфері, використання новітніх інформаційних технологій;

– високоманеврові (мобільні) дії військ (сил) на різних напрямках із широким застосуванням сил швидкого реагування, аеромобільних військ, десантів та військ спеціального призначення;

– широке застосування спеціальних (неконтактних) способів ведення збройної боротьби (спеціальних операцій), дальнього вогневого та електронного ураження, підбивних дій;

– одночасне ураження військ (сил), об'єктів тилу, економіки, комунікацій на всій території сторін, що воюють;

– збільшення масштабів збройної боротьби (втягнення у воєнний конфлікт багатьох держав) і спектра засобів, що застосовуються (включаючи зброю масового ураження).

У рамках удосконалення системи забезпечення національної безпеки у воєнній сфері Україна здійснюватиме реформу власних Збройних сил, які за своїм характером, складом, системою управління, навчання і підготовки повинні наближатися до стандартів Збройних сил держав – членів НАТО.

Характер загроз національній безпеці України у воєнній сфері визначає необхідність мати у складі Збройних сил України такі функціональні структури, як Об'єднані сили швидкого реагування, Основні сили оборони та Стра-

тегічні резерви. Об'єднані сили швидкого реагування призначені для запобігання, воєнно-силового стримування можливої агресії проти України, негайного реагування на загрози і збройні конфлікти з метою їх нейтралізації та недопущення переростання у локальну чи регіональну війну.

У мирний час Об'єднані сили швидкого реагування забезпечують захист від терористичних посягань своїх військових об'єктів, а також повинні бути готові до участі у проведенні антитерористичних операцій на військових об'єктах та в разі виникнення терористичних загроз безпеці держави з-за меж України, у миротворчих операціях, ліквідації наслідків можливих аварій, катастроф і стихійного лиха. Основні сили оборони призначені для відсічі агресії, розгрому противника та створення умов для припинення воєнних дій, укладення миру, а також для підсилення Об'єднаних сил швидкого реагування під час ліквідації ними збройного конфлікту на загрозовому напрямі та застосування у локальній (регіональній) війні.

Стратегічні резерви забезпечують стійкість оборони України, підсилення (заміну) військ зі складу основних сил оборони та можуть розгортатися напередодні або в ході збройного конфлікту (війни).

Основними воєнно-стратегічними цілями застосування Збройних сил України, інших військових формувань є:

- у збройному конфлікті – забезпечення недоторканності державного кордону, ліквідація збройного конфлікту та створення умов для стабілізації обстановки відповідно до норм міжнародного права та законодавства України;
- у локальній чи регіональній війні – захист суверенітету і територіальної цілісності України, відсіч збройній агресії, розгром військ агресора, які вторглися на територію держави, забезпечення укладення миру на вигідних

умовах;

- у міжнародних миротворчих операціях – запобігання виникненню міждержавних або внутрішніх конфліктів;

- урегулювання або створення умов для розв’язання міждержавних чи внутрішніх конфліктів за згодою їх сторін або з використанням примусових заходів за рішенням Ради Безпеки ООН; виконання функцій із забезпечення безпеки і додержання прав людини;

- усунення загрози миру, порушень миру чи акту агресії.

Основні завдання Збройних сил України у мирний час:

- здійснення розвідувальної та інформаційно-аналітичної діяльності в інтересах оборони держави;

- підтримання військ (сил) у постійній бойовій і мобілізаційній готовності;

- несення бойового чергування;

- проведення заходів з оперативної, бойової, мобілізаційної та гуманітарної підготовки військ (сил) до виконання завдань за призначенням;

- здійснення заходів щодо забезпечення інформаційної безпеки;

- участь у здійсненні заходів із підготовки до територіальної оборони;

- участь у створенні, підготовці та накопиченні мобілізаційних ресурсів і непорушного запасу;

- участь у накопиченні озброєння, воєнної техніки, інших матеріальних ресурсів у непорушному запасі та мобілізаційному резерві, а також створенні резерву військово-навчених людських ресурсів;

- надання допомоги центральним і місцевим органам виконавчої влади, органам виконавчої влади Автономної

Республіки Крим, органам місцевого самоврядування в проведенні пошукових та аварійно-рятувальних робіт під час ліквідації надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру;

- участь у виконанні міжнародних договорів України щодо контролю над озброєнням;

- участь у заходах з міжнародного співробітництва (на двосторонніх і багатосторонніх засадах) та у міжнародних миротворчих операціях.

Завданнями інших військових формувань та правоохоронних органів у мирний час є участь у стратегічному плануванні застосування Збройних сил України, здійснення разом із Збройними силами України підготовки та забезпечення готовності до спільних дій з метою оборони держави [1, 9].

Основні завдання Збройних сил України в особливий період до початку збройної агресії:

- активізація розвідки для своєчасного попередження Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України про можливу збройну агресію та приведення у вищі ступені бойової готовності військ (сил);

- посилення охорони і захист державного кордону, захист повітряного простору;

- створення та нарощування угруповань військ (сил) на загрозованих напрямках, зокрема проведення стратегічного розгортання (часткового або повного) Збройних сил України.

Основні завдання Збройних сил України в особливий період у разі збройної агресії:

- проведення стратегічного розгортання Збройних сил України та створення угруповань військ (сил) для відсічі збройній агресії;

- відбиття нападу агресора з повітря, суші і моря та

недопущення вторгнення угруповань його військ (сил) на територію держави;

– ведення операцій і бойових дій з метою нанесення поразки військам (силам) агресора, його розгрому та створення умов для укладення миру;

– ліквідація (локалізація, нейтралізація) збройного конфлікту в разі його виникнення.

Застосування Збройних сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів у воєнних конфліктах визначається Конституцією України, законами України та іншими нормативно-правовими актами з урахуванням принципів і норм міжнародного права щодо стримування та відсічі збройній агресії і ґрунтується на загальних принципах військового мистецтва.

Під час відсічі збройній агресії Україна вважає за можливе застосовувати всі форми, способи і засоби збройної боротьби, які в обставинах, що склалися, є найбільш ефективними.

У разі розв'язання збройної агресії проти України не виключається перенесення Збройними силами України бойових дій на територію агресора з метою його повного розгрому.

Основними формами застосування Збройних сил України, інших військових формувань є стратегічні дії Збройних сил України, операції, бойові дії, удари, бої об'єднань, з'єднань і військових частин Збройних сил України, інших військових формувань – у регіональній, локальній війнах, збройному конфлікті та дії миротворчих контингентів у міжнародних миротворчих операціях.

Способи застосування Збройних сил України, інших військових формувань визначаються відповідно до Плану стратегічного застосування Збройних сил України, що розробляється Генеральним штабом Збройних сил України, залежно від умов обстановки, що склалася, сил і засобів

збройної боротьби, які застосовуються, характеру та масштабу воєнних (бойових) дій.

Основними умовами припинення Україною воєнних дій проти агресора є:

– припинення агресором воєнних (бойових) дій, відмова від будь-яких агресивних намірів щодо України і повне відновлення територіальної цілісності України;

– надання агресором гарантій щодо відшкодування втрат, завданих Україні внаслідок збройної агресії.

Збройні сили України, інші військові формування та правоохоронні органи залучаються до здійснення заходів правового режиму надзвичайного стану відповідно до закону.

Збройні сили України, інші військові формування та правоохоронні органи здійснюють боротьбу з тероризмом у межах своєї компетенції, визначеної законами та прийнятими на їх основі нормативно-правовими актами.

Для участі в міжнародних миротворчих операціях Україна направляє миротворчі контингенти, миротворчий персонал і надає матеріально-технічні ресурси та послуги для використання у зазначених операціях.

Правові, організаційні та фінансові засади участі України в міжнародних миротворчих операціях, а також порядок направлення Україною миротворчих контингентів і миротворчого персоналу визначаються міжнародними договорами України відповідно до закону.

Основними завданнями Збройних сил України, інших військових формувань під час надання воєнної допомоги іншим державам є:

– передання досвіду з питань будівництва і реформування Збройних сил, підтримання їх у боєздатному стані та бойового застосування шляхом направлення радників і

спеціалістів;

- здійснення повітряних (морських) перевезень військ (сил) і матеріальних засобів;

- підготовка спеціалістів і кадрів для Збройних сил, інших військових формувань;

- участь підрозділів Збройних сил України, інших військових формувань у виконанні бойових, миротворчих або гуманітарних завдань, пов'язаних із захистом цивільного населення від радіаційної, хімічної, біологічної небезпеки та ліквідацією наслідків застосування зброї масового ураження, надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру.

Керівництво Збройними силами України здійснюється Президентом України – Верховним Головнокомандувачем Збройних сил України. В особливий період стратегічне керівництво Збройними силами України, іншими військовими формуваннями та правоохоронними органами Президент України здійснює через Ставку Верховного Головнокомандувача (у разі її створення), робочим органом якої є Генеральний штаб Збройних сил України.

Безпосереднє керівництво Збройними силами України в мирний та воєнний час здійснює Головнокомандувач Збройних сил України [9].

1.3 Армія як соціальне явище

На сучасному етапі державного будівництва в Україні нагальною потребою стала необхідність узагальнення історичного досвіду щодо визначення місця й ролі Збройних сил у житті демократичної держави.

Гармонійні відносини між армією й політичною владою, між військовою й цивільними сферами визначально впливають на політику будь-якої держави, від взаємодії

між ними залежить політична стабільність у країні. Такі відносини є важливою складовою державного будівництва.

Воєнна організація держави – це охоплена єдиним керівництвом сукупність державних військових формувань, воєнно-промислових, воєнно-наукових і забезпечувальних структур та органів керування ними, яка створює належні умови для збройного захисту національних інтересів від зовнішніх і внутрішніх воєнних загроз.

«Концепція (основи державної політики) національної безпеки України» визначає склад Воєнної організації держави, яка охоплює: Збройні сили України, Службу безпеки України, внутрішні війська, органи й підрозділи Міністерства внутрішніх справ України, Прикордонні війська України, військові підрозділи Міністерства з питань надзвичайних ситуацій та інші військові формування. Отже, Збройні сили – одна із важливих складових Воєнної організації держави.

Армія є фактично одним із перших структурних елементів апарату держави, з якою, як свідчить історичний досвід, починається процес державотворення. Одночасно з виникненням політичної форми організації суспільного життя виникають спеціалізовані органи для ведення війни – озброєні загони людей. У подальшому ці органи утворюють одну з найважливіших частин державного апарату. У праці «Армія» Ф. Енгельс писав про те, що армія є організованим об'єднанням озброєних людей, яке утримується державою з метою ведення наступальної або оборонної війни. Сутність армії – в її соціально-політичному призначенні, що виявляється в її функціях. Основна діяльність армії – це підготовка до війни та ведення її збройними засобами. Сучасні армії будь-якої країни являють собою складний інститут, ознаками якого є:

– армія – особливий державний інститут, невід'ємна частина держави;

- виконання армією своїх функцій наявними тільки в неї засобами озброєння та бойової техніки;
- цільова орієнтація армії на ведення війни;
- армія являє собою суспільну групу із внутрішньою диференціацією, але водночас вона є частиною всього суспільства;
- армія може задовольняти інтереси не тільки однієї держави, але й коаліції держав.

У такому разі держави створюють військові союзи для спільного використання армій під єдиним командуванням.

Збройні сили держави є унікальним утворенням серед інших державних інституцій.

По-перше, вони мають потужний бойовий (по суті, руйнівний) потенціал. Можливості сучасної зброї масового ураження загальновідомі.

По-друге, на створення могутнього руйнівного потенціалу Збройних сил держава витрачає величезні кошти.

По-третє, армія цілеспрямовано і легально готується до виконання специфічних завдань, пов'язаних із силовим впливом на ймовірного ворога, що передбачає його фізичну деформацію (ліквідацію).

Армія являє собою організацію, що здатна вести збройну боротьбу. Завдяки цьому армія є таким інструментом політики, яким держава може здійснювати найбільш жорсткі примусові заходи. Ця її властивість досягається забезпеченням високого рівня бойової здатності, що ґрунтується на кількості та якості зброї й бойової техніки, рівнем професійної підготовки особового складу, управлінням організаційною структурою, розвитком військової науки. Спираючись на здатність армії до ведення війни, держава використовує її як інструмент зовнішньої та внутрішньої політики. Рівень бойової могутності Збройних сил визначає здатність держави захищати свої інтереси, які постійно

взаємодіють з інтересами інших держав [1].

Для усвідомлення політичної сутності, ролі й місця Збройних сил як цілісної соціально-політичної системи, доцільно розглянути ключові питання взаємовідносин держави, суспільства й армії.

Докорінні перетворення в сучасному світі стимулювали нові зміни у взаємовідносинах між армією і державою. Вони були зумовлені, з одного боку, якісним удосконаленням військово-технічного потенціалу армії, з іншого – сутністю самої держави.

Якісні зміни у воєнно-політичній галузі, рівень розвитку зброї і бойової техніки вже не дозволяють армії, принаймні в розвинених країнах, стати єдиним і універсальним інструментом насильства як у середині країни, так і зовні. Сьогодні не викликає сумніву той факт, що ядерна війна не може бути засобом розумної політики, а в Європі це положення стосується й звичайної війни. Відповідно у взаємовідносинах європейських держав у найближчій історичній перспективі національні армії поступово втрачають роль засобу політики в традиційному його розумінні. Вони перетворюються в гарант безпеки країни, у засіб стримування тих сил у регіоні і за його межами, які здатні на агресивні, авантюрні дії (зокрема невійськового, наприклад терористичного, характеру).

Вітчизняні політологи систематизують процеси якісних змін у воєнно-політичній галузі України за певними групами.

До першої групи змін належать зовнішні фактори, які спонукають планувати розвиток Збройних сил України відповідно до рівня імовірної воєнної загрози. Це насамперед особливості еволюції зовнішньої воєнно-політичної обстановки, яка здатна провокувати воєнні загрози для України; характер воєнних конфліктів майбутнього; форми і способи застосування в них військ (сил); розвиток Зброй-

них сил та воєнної техніки тощо.

До другої групи належать внутрішні фактори, які за сучасних поглядів здебільшого відіграють обмежувальну функцію щодо розвитку, утримання та застосування Збройних сил.

Найважливіші з них – економічний стан держави та перспективи його розвитку і, як наслідок, прогнозовані витрати на національну оборону, розвиток науково-технічного та військово-промислового потенціалу; законотворючість у сфері оборони.

Важливою проблемою є визначення сутності Збройних сил у контексті їх взаємодії з політичною владою.

Армія впливає на суспільство і державу перш за все через зв'язок воєнної діяльності із зовнішньою політикою держави. Щодо внутрішньої політики, то тут мають місце дві полярні точки зору: перша – армія знаходиться поза політикою, друга – армія є знаряддям політики. Досвід світової політичної практики надає підстави розглядати армію одночасно як об'єкт політики, тобто об'єкт управління і знаряддя реалізації політичних інтересів і цілей держави. Разом із тим армія може бути одним із суб'єктів політики, який чинить певний вплив на маси, великі соціальні групи, партії, державну владу, політичну систему суспільства в цілому. Такий підхід дозволяє розглядати армію як відносно самостійну політичну силу.

Низка об'єктивних обставин трансформує будь-яку армію в досить сталий, або, за іншою термінологією, консервативний інститут. Для військовослужбовця дисципліна, порядок, організованість є нормами повсякденної діяльності. У військовослужбовця виникає негативне сприйняття безвладдя одних і вседозволеності інших. Важливо й те, що армійська специфіка окреслює досить замкнене, відносно ізольоване від громадянського суспільства життя військових підрозділів і частин. В армії передбачені дета-

льна регламентація усіх службових відносин, суворя відповідальність за недотримання визначених законами і військовими статутами порядку і правил. Унаслідок цих обставин в армії з'являється і підтримується відомчий дух корпоративності, особливої солідарності військовослужбовців. Завдяки цьому вона може зберігати себе як військове формування навіть за умови руйнування держави.

Сукупність соціально-економічних і політичних відносин, що складаються між державою та суспільством, зумовлюють роль армії в реальному житті. А це означає, що залежно від того, на яких засадах такі відносини базуються, проявляється позиція армії. При порозумінні та злагоді спільних інтересів вона позитивно сприймає внутрішньополітичне життя. Але якщо між державою і суспільством існують протиріччя, що негативно впливають на Збройні сили, в їх середовищі за таких умов відбувається поділ на прихильників однієї або іншої сторони. Це породжує соціально-політичну нерівновагу, зумовлює розлад між командуванням і підлеглими, різними категоріями військовослужбовців, військовими та цивільними.

Участь армії у політичних процесах характеризується такими ознаками:

- постійною соціально-політичною присутністю у суспільстві;
- як наслідок, прогнозовані витрати на національну оборону; розвиток науково-технічного та військово-промислового потенціалу; законотворчість у сфері оборони;
- можливістю безпосереднього залучення до політичного процесу як інструменту боротьби політичних сил;
- прихильністю військовослужбовців до певної ідейно-політичної доктрини, партії, наслідком чого може стати внутрішній поділ армії на ідеологічній основі;

– необхідність поєднання професійної служби з мінімальним рівнем політичної діяльності військовослужбовців як громадян держави.

Одним із важливих факторів детермінації відносин армії та політичної влади є тип політичного режиму.

При **тоталітарному режимі** відомі три моделі відносин.

Партійно-тоталітарна. Політична влада здійснюється монопольно керівництвом правлячої партії, цивільною партійною номенклатурою. Армія є найважливішим і повністю підпорядкованим, підконтрольним об'єктом партійної влади.

Напіввійськово-тоталітарна. Політична влада перебуває в руках правлячої еліти. Армія є одночасно центральним об'єктом політичної влади та її окремим суб'єктом.

Військово-тоталітарна, або стратократична (від грецького «стратос» – сила). У ній армія усуває від влади правлячу партію і здійснює одноосібне (монопольне) політичне керівництво. За такого режиму, як правило, органи влади скасовуються або підміняються військовими. Прикладами можуть бути військово-тоталітарні режими, що були встановлені в період після Другої світової війни в Бразилії, Греції, Чилі. У цих країнах від влади були усунені президент, губернатори штатів, члени палати депутатів, службовці федеральних установ.

В усіх моделях армія виконувала функцію найважливішої опори тоталітарної влади, оскільки її метою було забезпечення повного та повсякденного контролю влади над усіма сферами державного, суспільного і навіть приватного життя. Політична роль Збройних сил за таких соціально-політичних обставин не могла не бути винятково реакційною репресивно-мілітаристською.

Важливо підкреслити, що стабілізуюча роль армії не

зводиться до силової реакції на дії, що загрожують суспільству ізсередини. В умовах демократії вона забезпечує стабільність суспільства своєю неучастю в політичній боротьбі, відсутністю демонстрації партійних симпатій та антипатій, неможливістю використання її в політичних та інших цілях, упевненістю та послідовністю своїх політичних позицій, зорієнтованих на підтримку конституції, законності та правопорядку, легітимних основ законодавчої, виконавчої та судової влади.

Проте необхідно визнати, що армії не завжди вдається здійснювати стабілізуючу роль. Інколи, навіть в умовах демократичних перетворень, вона самостійно втручається в політику, стає активним суб'єктом владних відносин. Теоретично можливі різні ситуації, коли порушуються принципи неучасті армії в політичній боротьбі, а її бойовий потенціал використовується не за призначенням.

Існують два шляхи приходу військових до влади.

Перший – законний, або легітимний, коли відповідно до рішення уповноважених на те вищих органів державної влади (президента, парламенту) у країні або в її частині запроваджується воєнний стан. Воєнний стан – особливий правовий режим, що запроваджується у разі виникнення виняткових обставин, які загрожують конституційному порядку в державі, стабільності, навіть самому її існуванню (збройний напад, стихійне лихо, спроба державного перевороту тощо). Після запровадження воєнного стану всі функції державної влади, що стосуються питань оборони, промислового виробництва, транспорту і зв'язку, забезпечення громадського порядку, державної безпеки, переходять до відповідних військових органів. Воєнний стан запроваджується на чітко визначений термін або правовими документами (конституцією, законом), або відповідним рішенням органів вищої державної влади.

Другий шлях – через військовий переворот, який є

збройним виступом певних груп військовослужбовців проти політичної влади чи уряду. Розрізняють такі типи виступу армії з метою захоплення політичної влади:

– *бунт* – стихійний і неорганізований виступ групи військовослужбовців;

– *путч* – державний переворот (або його спроба), який здійснюється вузьким колом змовників шляхом виступу проти існуючої влади із залученням армійських підрозділів і який, у більшості випадків, призводить до запровадження воєнного режиму;

– *заколот* – виступ в основному офіцерських груп з метою здійснення збройного повалення існуючої влади і запровадження військової диктатури. Варіантом заколоту є збройний тиск на владу з метою змушення її прийняти потрібне заколотникам рішення.

Оскільки армія є головним інструментом військового перевороту, під час подальшої організації суспільного життя особливі інтереси військових беруться до уваги в першу чергу. Нерідко трапляються випадки, коли військові здійснюють державний переворот винятково для вирішення своїх корпоративних інтересів. Їх влада найчастіше не буває довготривалою, якими б намірами вони не керувались, оскільки основними в суспільстві завжди є проблеми цивільного характеру.

У ряді держав армія виходила на політичну арену, ототожнюючи свою міць із силою політичної влади. При втручанні армії у сферу політики шляхом військового перевороту відбувається перетворення армії в активний суб'єкт політичного життя.

Світова статистика військових переворотів XIX – XX ст. змушує пильно придивитися до цього феномену розвитку політичного процесу. Зокрема, у Латинській Америці за 150 років було вчинено понад 550 військових переворотів. Болівія пережила їх 180. Військові диктатури три-

валий час панували в Уругваї, Парагваї, Чилі. Свій вплив армія продемонструвала під час політичної кризи в Перу, де в 1992 р. президент розпустив парламент, арештував групу його керівників і призупинив дію деяких статей конституції. Тверда підтримка збройними силами дій президента дозволила йому контролювати ситуацію і рішуче здійснювати свою програму.

Стійкою зоною військових переворотів залишається Африка. Із 1948 по 2006 рік від влади було усунуто чимало глав держав і урядів. В Азії військові також втручаються в політику, про що свідчать перевороти на Філіппінах, Фіджі (1987 р.), у Бірмі (1988 р., 2007 р.), Таїланді (1991 р.), Пакистані (1999 р.).

Досить високу активність продемонстрували військові й у політичному житті деяких європейських країн. Наприклад, у Греції після Другої світової війни відбулося 11 військових переворотів. В Іспанії з 1814 р. було вчинено 52 військових путчі, зокрема їх спроби в 1978 і 1981 рр. за наявності демократичного державного устрою. Португальські Збройні сили відіграли вирішальну роль у квітневих подіях 1974 р., що поклали кінець фашистському режиму. Французька армія в 1958 і 1961 роках кинула виклик уряду. Роль сили, що робить спроби зберегти цілісність союзної державності і придушити сепаратистські рухи, в 1990-ті взяла на себе Югославська Народна Армія.

Із крахом тоталітарних структур, підйомом демократичних та національних рухів держав Східної Європи і країн, що знаходилися на європейській частині території колишнього СРСР, можливість втручання військових у владні відносини посилилася. Вона стала реальністю в Польщі в 1980-х роках, на початку 1990-х у Румунії, Югославії, Російській Федерації, Албанії, деяких інших країнах. Із проголошенням незалежності Україна розпочала створення національних Збройних сил, вбачаючи в них га-

рант реальної державності. Більш ніж актуальними є їх подальше реформування, утримання та застосування. Необхідно підкреслити: політичне керівництво незалежної України із самого початку виключило можливість застосування військових формувань у політичному житті країни, вживши заходів щодо департизації армії та усунення її від внутрішньополітичної боротьби.

Таким чином, Збройні сили держави, які протягом тисячоліть людської історії створюються й утримуються органами державної влади, були і залишаються ефективним засобом досягнення воєнно-політичних цілей на міжнародній арені і забезпечення внутрішньодержавних політичних інтересів.

1.4 Сутність воєнної реформи в Україні

Як уже було зазначено раніше, важливою складовою становлення нашої держави є створення Збройних сил, здатних надійно забезпечити її суверенітет, територіальну цілісність і захист національних інтересів.

За часи свого існування Збройними силами пройдено складний шлях реформування. З нинішніх позицій результати військового будівництва можна оцінювати порізно, але те, що Збройні сили сьогодні продовжують відігравати провідну роль у забезпеченні безпеки держави, не викликає сумнівів.

Українська армія стабільно користується найбільшою довірою в суспільстві порівняно з іншими державними інститутами.

Новий політичний курс нашої держави з орієнтацією на вступ до НАТО передбачає активізацію процесу реформування оборонної сфери відповідно до прийнятих у світі стандартів.

У червні 2004 р. Указом Президента України була затверджена нова Воєнна доктрина України, що мала стати основою для підготовки і прийняття воєнно-політичних і воєнно-стратегічних рішень, розроблення програм і планів у воєнній сфері.

Протягом 2001 – 2005 рр. відбулися суттєві зміни у структурі Збройних сил та системі їх управління, зокрема, у процес реформування Збройних сил був запроваджений функціональний принцип їх побудови та застосування. Функціональними структурами Збройних сил є Об'єднані сили швидкого реагування, Основні сили оборони і Стратегічні резерви. Пріоритет у формуванні наданий Об'єднаним силам швидкого реагування.

Важливим кроком у структурній перебудові Збройних сил стало розформування у 2002 р. 43-ї Ракетної армії. Цим Україна продемонструвала світовій спільноті обов'язковість у додержанні міжнародних зобов'язань держави з без'ядерним статусом.

У 2004 р. відповідно до змін, внесених до Закону України «Про Збройні сили України», започаткований перехід Збройних сил із чотиривидової на тривидову структуру шляхом створення на базі Військово-Повітряних сил і Військ протиповітряної оборони єдиного виду Збройних сил – Повітряних сил у складі трьох повітряних командувань («Захід», «Південь», «Центр») і тактичної групи «Крим».

Це дало можливість під єдиним керівництвом зосередити усі сили та засоби виконання завдань у повітряному просторі, вдосконалити структуру, бойовий і кількісний склад Збройних сил, привести у відповідність до їх потреб кількість озброєнь і військової техніки, підвищити ефективність системи матеріально-технічного забезпечення.

Головні командування видів Збройних сил були реформовані у командування видів із відповідною оптимі-

зацією їх структури та чисельності. Із трьох оперативних командувань у складі Збройних сил залишилися два (Західне та Південне), а Північне оперативне командування перетворене в територіальне управління «Північ». Кількість управлінь Західного та Південного оперативних командувань була зменшена на 35 %, а їх статус – знижений з рівня оперативно-стратегічного об'єднання до рівня оперативного об'єднання.

З метою оптимізації системи оперативного (бойового) та матеріально-технічного забезпечення сформоване Командування сил підтримки. До його складу ввійшли понад 50 частин і підрозділів оперативного, технічного й тилового забезпечення Збройних сил.

Загалом упродовж 2001 – 2005 рр. було проведено близько 16 тис. заходів із реструктуризації Збройних сил.

Заходи структурної перебудови Збройних сил дали можливість підвищити ефективність управління військами (силами), вивільнити значні людські й матеріальні ресурси, створити необхідне підґрунтя для наступного етапу воєнної реформи та прискореної реалізації в Україні сучасної моделі Збройних сил.

Упродовж останніх п'яти років загальна штатна чисельність особового складу Збройних сил була скорочена майже на 171 тис. посад – із близько 416 тис. на початок 2001 р. до 245 тис., станом на кінець 2005 р., з них посад генералів – 138, офіцерів – близько 29,3 тис., прапорщиків – 27,1 тис., сержантів (солдатів) – 69,1 тис., курсантів – 8,8 тис., цивільних працівників – 36,5 тис.

Водночас заходи зі скорочення кількості особового складу Збройних сил (особливо вжиті упродовж 2003 – 2004 рр.) не повністю враховували темпи структурної перебудови їх складових, зменшення запасів озброєнь і військової техніки, утилізації ракет і боєприпасів. Це призвело до дисбалансу у співвідношенні кількості бойових час-

тин, призначених для забезпечення їх життєдіяльності.

Особливо критична ситуація склалася в Сухопутних військах на початку 2005 р., де на кожен бойову частину припадало 2 – 3 частини забезпечення, а на кожен одиницю бойової техніки – понад дві одиниці надлишкових.

За оцінками експертів Міністерства оборони та Генерального штабу, процес прискореного, масштабного скорочення кількості Збройних сил за рахунок їх бойового компонента вичерпав свої можливості. Подальше скорочення кількості Збройних сил відбуватиметься переважно шляхом зменшення кількості особового складу частин забезпечення та приведення їх структури у відповідність до визначених завдань.

Незважаючи на нестачу ресурсів, упродовж 2001–2007 рр. було проведено ряд дослідних оперативно-тактичних і командно-штабних навчань.

Заходи підготовки військ (сил), здійснені упродовж останніх п'яти років, не привели до відчутного підвищення рівня підготовки Збройних сил у цілому, проте сприяли покращанню вишколу особового складу, підвищенню боєздатності та рівня готовності з'єднань і частин Об'єднаних сил швидкого реагування, розвиток яких визначений пріоритетним напрямом реформування Збройних сил.

У межах виконання Державної програми до 2005 р. із бойового складу Збройних сил вилучено близько 2000 застарілих і непрацездатних зразків озброєнь і воєнної техніки, ремонт або модернізація яких визнані економічно недоцільними, зокрема : 870 танків, 380 бойових броньованих машин, 289 артилерійських систем (калібру більше 100 мм), 299 бойових літаків, майже 60 вертольотів і 28 кораблів. Утилізовано 56,3 тис. тонн ракет і боєприпасів. Проте ці результати не можуть вважатися задовільними, оскільки існуючі боєприпаси військової техніки на 20 – 120 % перевищують реальні потреби Збройних сил.

Для запровадження єдиної військово-технічної політики була розроблена та затверджена Указом Президента України Державна програма розвитку озброєння та військової техніки на період до 2015 р. та перспектива до 2020 р.

На 2005 – 2011 рр. припадає початок комплектування Збройних сил за контрактним принципом і прийняття рішення про повний перехід Збройних сил на контрактну основу до 2020 р.

Висновки з розділу

Навчальний матеріал розділу розкриває ряд важливих питань, що належать до вивчення поняття воєнної політики, її місця і ролі у загальній системі політики. Особливо важливим є вивчення змісту воєнної доктрини України, армії як соціального явища. Останні події в житті нашої держави підкреслюють необхідність воєнної реформи для зміцнення обороноздатності.

Навчальний тренінг Основні поняття і терміни

Воєнна політика, суб'єкти воєнної політики, воєнно-політичні відносини, воєнна доктрина, воєнна безпека, збройна боротьба, армія, тоталітарний режим, воєнна реформа.

Питання для повторення та самоконтролю засвоєння знань

1. Сутність структури воєнної політики.
2. Дайте характеристику воєнної політики держави.

3. Військово-політичні відносини, їх характеристика.
4. Назвіть головні види воєнної політики сучасних держав.
5. Воєнна доктрина України, її визначення.
6. Основні ознаки сучасної воєнно-політичної обстановки.
7. Основні загрози національній безпеці України.
8. Умови забезпечення воєнної безпеки України.
9. Характерні ознаки сучасної збройної боротьби.
10. Основні завдання Збройних сил України в мирний час.
11. Основні умови припинення Україною воєнних дій проти агресора.
12. Основні принципи економічного забезпечення воєнної безпеки України.
13. Основні напрямки економічного забезпечення воєнної безпеки України.
14. Армія як соціальне явище (загальна характеристика).
15. Форми використання армії.
16. Участь армії у політичних процесах (ознаки).
17. Шляхи приходу військових до влади.
18. Сутність воєнної реформи в Україні.

РОЗДІЛ 2

КОНЦЕПЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

2.1 Національна безпека та національні інтереси держави

У Конституції України вперше зафіксовано категорію «національна безпека». Відповідно до Основного Закону засновано новий державний орган – Раду національної безпеки і оборони України.

У методології підходу до аналізу проблеми національної безпеки можна виділити два напрями.

Перший – визначає її через силу, тобто демонструє її перевагу над іншими державами.

Другий – вирішує проблему з позиції взаємодії держав (через створення оптимальних умов розвитку всієї системи міжнародних відносин).

Таким чином, національна безпека характеризує такий стан держави, який дозволяє їй зберегти національно-державну цілісність, суверенно вирішувати політичні, економічні й культурні проблеми розвитку, виступати самостійним суб'єктом системи міждержавних відносин.

Поняття «національна безпека» передбачає зв'язок понять «безпека» і «нація».

Нація – поняття правове, державне: воно відображає певну національно-державну спільноту, що виникла на стійких соціально-політичних, економічних, культурних та інших зв'язках.

Нація – не обов’язково однорідна. Вона, як правило, є гетерогенною (тобто включає в себе цілий ряд національностей, абсолютно єдиних в етнічному відношенні націй немає).

Національність – категорія етнічна і тому відображає саме етнічну спільність людей із певними традиціями, культурою, мовою, фізичними та психічними особливостями.

Тому національна безпека – це безпека нації як багатонаціонального цілого, єдиного, об’єднаного політичними, економічними, культурними та іншими зв’язками, проживаючої на території цієї держави.

Рівень національної безпеки за шкалою їх пріоритетів:

1. Традиційно безпека нації пов’язується з безпекою держави. Із втратою державності нація втрачає свою головну істотну ознаку, тому виділення державної безпеки в рамках національної безпеки – закономірне.

2. В історії було так, що державна безпека змінювалася за рахунок національної безпеки, коли держави воювали проти власного народу. Тому при оцінюванні рівня національної безпеки потрібно оцінювати і суспільну безпеку, безпеку суспільства загалом.

3. Виділення із системи національної безпеки рівня безпеки особистості, її свободи, життя, благополуччя.

4. Отже, національна безпека має три рівні безпеки:

- а) держави;
- б) суспільства;
- в) особистості.

Пріоритет рівнів безпеки

Забезпечення державної безпеки є лише функцією, засобом забезпечення безпеки суспільства і особистості, тобто безпека держави займає підлегле місце щодо соціа-

льної [1, 9].

Державна безпека – це суспільна безпека. Потрібно мати на увазі, що суспільство і держава виникли і розвиваються зусиллями особистості і в ім'я особистості – в цьому їх головне функціональне призначення.

Основою національної безпеки і її метою повинно стати забезпечення безпеки особистості за допомогою зміцнення суспільної і державної безпеки.

За відсутності безпеки особистості (її життя, совісті і власності) не може бути ні державності, ні суспільної безпеки.

Лише за цих умов національна безпека буде відповідати потребам життєдіяльності і розвитку суспільства й особистості.

Нація та її соціальні інститути, головним із яких є держава плюс різні суспільні формальні й неформальні, урядові і надурядові організації, об'єднання, спілки, які у своїй сукупності покликані забезпечити безпеку особистості, різних соціальних груп і нації у цілому.

В Україні соціальні інститути визначені в Концепції національної безпеки України.

Таким чином, національна безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Шляхи зміцнення національної безпеки:

1. Нарощування власної могутності держави.
2. Стабілізація системи міждержавних стосунків, вилучення з неї крайніх форм політичної боротьби між націями і народом.

Але такою підхід стає можливий лише в рамках досягнення певного балансу інтересів між різними суб'єктами міждержавних відносин і створення над урядових і міжурядових організацій, здатних вести ефективний пошук та-

кого балансу в цивілізованих формах.

У цьому разі постає питання про діалектику суверенітету і безпеки. Суть його в тому, що зміцнення національної безпеки допускає добровільне обмеження власного суверенітету за рахунок формування політичних союзів і створення урядових організацій, покликаних створити умови безпеки своїх членів, скорочення волесприйняття суверенного рішення окремою державою.

Це – зовнішній аспект національної безпеки.

Внутрішній аспект – політична стабільність. Тому політичний суверенітет для власної стабільності повинен опиратися перш за все на політичну стабільність самої нації.

Політична стабільність значною мірою залежить від ефективності і дієвості механізму політичної влади, його здатності об'єднати інтереси різних соціальних груп і верств суспільства на вирішення загальнонаціональних проблем.

Історія знає два способи забезпечення політичної стабільності:

– диктатуру, за цих умов апарат державного управління, незважаючи на всі протидії, силою змушує націю йти шляхом, який обрали певна соціальна верства та апарат влади, що представляє їхні інтереси;

– демократію (від грецького «влада народу»). Створені умова для участі народу й окремої особи у формуванні державної політики.

Щоб суспільство було стабільним, необхідно ліквідувати:

- а) низький рівень політичної свідомості й культури мас;
- б) негативні традиції;
- в) вікову ворожнечу;
- г) егоїстичні позиції окремих соціальних груп.

Для цього створюються органи влади, які послідовно, опираючись на суспільні організації і партії, перебудовують політичну свідомість, підвищують рівень політичної культури, вдосконалюють усю систему політичних відносин у суспільстві.

Розвиток і процвітання нації поза межами розвитку матеріального виробництва в принципі неможливі. В цій сфері з особливою силою і гостротою постає проблема безпеки нації.

Політична стабільність суспільства не може довго існувати, якщо вона не опирається на систему виробничих відносин, що забезпечують сприятливі умови для функціонування і розвитку нації суспільства, особистості. Тому необхідно створювати таку систему виробничих відносин, яка б звела до мінімуму всі протиріччя у сфері розподілу матеріальних благ.

Інтереси національної безпеки вимагають формування такої системи виробничих відносин, яка б не тільки сприяла зростанню національного багатства і розвитку продуктивних сил суспільства, а дозволяла кожному його громадянину зайняти належне місце в системі суспільних відносин.

Таким чином, економічні відносини, що гарантують стабільні матеріальні умови для життєдіяльності й розвитку особистості, є головним фактором політичної стабільності, що забезпечує високий рівень національної безпеки.

Інша проблема, пов'язана з політичною стабільністю, – культура, особливо політична культура суспільства й особистості.

І. Кант (1724 –1804) розподіляв населення країни на народ – тих, хто засвоїв культурні традиції, і натовп – зібрання людей, які випали з духовного життя суспільства.

Саме у сфері культури закладена проблема моральності народу, його відношення до Батьківщини, до оточу-

ючих, до себе.

Через проблему культури проглядається система політичних традицій і моралі, політичної культури суспільства.

К. Маркс (1818 – 1883) писав: «Ідеї стають матеріальною силою, коли вони опановують масами». І це так. Але справа в тому, що ця матеріальна сила за певних умов здатна все знищити на своєму шляху. Політизація мас, які не мають практики політичної боротьби, елементарних уявлень про політичну культуру, призводить до того, що їх опановують найбільш радикальні ідеї.

Тому інтереси національної безпеки вимагають, поперше, прийняття попереджувальних заходів щодо запобігання втягуванню широких народних мас у політичні процеси, що досягається реалізацією їх основних інтересів на рівні інститутів державної влади; по-друге, створення системи виховання населення щодо поваги до Конституції, законів, парламентських форм ведення політичної боротьби.

Політична стабільність суспільства, яка має розвинену систему соціальних інститутів, здатних виражати політичні, економічні, національні, релігійні та інші інтереси різних верств і груп, значно вища, ніж у тих суспільствах, де ці інтереси безпосередньо зіштовхуються у політичній боротьбі.

Тому рівень національної безпеки буде визначатися мірою розвитку соціальних інститутів суспільства, покликаних забезпечити оптимальні умови для існування і розвитку особистості і суспільства в цілому.

Діалектика національної безпеки і політичної стабільності ставить питання про роль і місце політичного керівництва, його здатність активно брати участь у політичних процесах в інтересах забезпечення оптимальних умов для розвитку нації, його здатність передбачати можливі наслідки рішень, що приймаються.

Національна безпека – це здатність зберегти цілісність, суверенно вирішувати політичні, економічні та інші проблеми, виступати як самостійний суб’єкт системи між-державних відносин.

Усі ці елементи важливі у своїй сукупності (система безпеки). Вони мають складний характер. Так, у понятті «економічна безпека» виділяється енергетична складова, «інформаційна» – безпека культурного розвитку тощо.

Політика інститутів державної влади, яка дає можливість знайти оптимальне співвідношення між цими компонентами заради створення задовільних умов для розвитку особистості й суспільства, і є політикою національної безпеки.

Мета політики національної безпеки – це вільний розвиток особистості, розквіт суспільства і держави.

2.2 Воєнний аспект національної безпеки

Важливе місце в системі національної безпеки займає воєнна безпека, яка є однією з пріоритетних у діяльності інститутів влади.

Сама по собі воєнна безпека не є самодостатньою характеристикою і критерієм, який дозволяє дати однозначний висновок про рівень безпеки держави [1].

Мета воєнної безпеки – створення зовнішніх умов для функціонування і розвитку особистості та суспільства.

Воєнна безпека повинна розглядатися не як мета, а лише як засіб.

Воєнна безпека – це той аспект національної безпеки, який безпосередньо пов'язаний із використанням воєнної сили, засобів збройного насилля.

Специфіка воєнної безпеки полягає у тому, що вона характеризує здатність держави та її Збройних сил протидіяти або не допускати нанесення шкоди її національній безпеці засобами збройного насилля.

Воєнна безпека має дві сторони:

- зовнішня – можливість і здатність нейтралізації воєнної сили, яка діє з-за кордону;
- внутрішня – нейтралізація внутрішніх деструктивних проявів воєнної сили.

Воєнна безпека безпосередньо пов'язана зі станом воєнно-політичної обстановки на глобальному, регіональному і двосторонньому рівнях, а також з обороноздатністю держави.

Воєнно-політична обстановка – це стан міждержавних і воєнно-політичних відносин, який фіксується в певних просторово-часових рамках. Вона виступає тільки як один зріз системи міждержавних відносин, що формується і розвивається в тісній єдності з іншими: економічними, політичними, релігійними тощо.

Не може бути ізольованої воєнно-політичної обстановки без її глибокого переплетення з іншими сферами міжнародних відносин.

Сутність воєнної небезпеки полягає в наявності ймовірності воєнного конфлікту між державами або коаліціями держав, а також у можливих наслідках цього конфлікту, які виражаються в нанесенні суттєвої шкоди національним інтересам та національним цінностям сторін шляхом застосування військової сили. Воєнна небезпека виникає за умов, коли, по-перше, в міждержавних відносинах мають місце певні конфлікти та протиріччя (політичні, економічні, територіальні та ін.), по-друге, наявні спроби вирішення цих протиріч за допомогою військової сили.

Таким чином, воєнна небезпека взагалі – це сукупність політичних, економічних, воєнних та інших факторів у відносинах між державами, яка за певних обставин і умов здатна призвести ці держави до воєнного конфлікту того чи іншого масштабу. Для конкретної держави воєнна небезпека полягає в потенційній можливості стати об'єктом воєнної агресії з боку іншої держави (коаліції держав), а також у наслідках цієї агресії.

Первинними ознаками і необхідними умовами наявності воєнної небезпеки для держави з боку потенційного воєнного агресора є:

- наявність у агресивної сторони побічних (прихованих) інтересів, для здійснення яких може бути застосована воєнна сила;

- склад та стан Збройних сил, які забезпечують агресивній стороні можливість ведення наступальних бойових дій проти об'єкта агресії у відповідних умовах;

- певна готовність воєнно-політичного керівництва агресивної сторони до застосування воєнної сили.

Воєнна небезпека – об'єктивне соціально-політичне явище – має відповідні характеристики, які перебувають у

залежності від стану та розвитку міждержавних відносин, воєнної могутності держав та інших складових воєнно-політичної обстановки. Це її напрям, характер і масштаб, які в сукупності визначають узагальнений показник – рівень воєнної небезпеки.

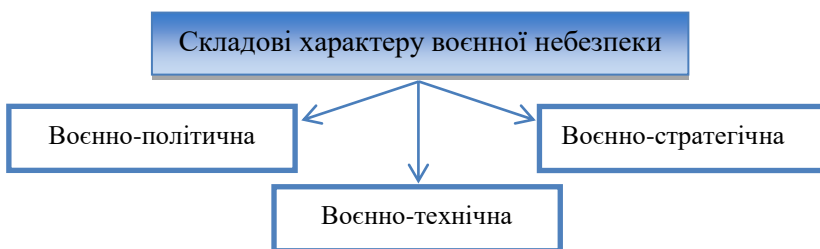
Напрями воєнної небезпеки мають два тлумачення:

- воєнно-політичне;
- воєнно-географічне.

Воєнно-політична спрямованість визначається тим, від якої держави (коаліції держав) виходить воєнна небезпека.

Воєнно-географічна спрямованість визначає: театр війни (воєнних дій), стратегічні й операційні напрями, ділянки територій та кордонів, районів місцевості, де передбачається розгортання бойових дій.

Оцінювання напрямку воєнної небезпеки дозволяє зробити обґрунтовані висновки щодо заходів політичної протидії можливій воєнній агресії та інших шляхів вирішення протиріч, що виникли, невоєнними засобами; одночасно можуть бути зроблені і здійснені заходи щодо завчасного стратегічного планування оборони, зміни дислокації угруповань військ, оперативного обладнання території тощо, на випадок можливої воєнної агресії.

У **воєнно-політичній сфері** характер воєнної небезпеки визначається *характером політичних цілей*, яких мо-

же домагатися потенційний агресор; ступенем загострення протиріч, які агресивна сторона намагається (або має намір) вирішити шляхом застосування воєнної сили; нормами міжнародного права і міжнародними угодами, які порушуються агресивною стороною, а також політичним механізмом, який вона намагається використати для виправдання своїх намірів перед світовим суспільством; можливим прямим або побічним втягненням у збройний конфлікт інших держав як з боку агресора, так і з боку об'єкта агресії.

Воєнно-стратегічне оцінювання характеру воєнної небезпеки значною мірою спирається на висновки воєнно-політичної оцінки і передбачає *визначення характеру воєнно-стратегічних цілей агресора; ступеня готовності Збройних сил нападаючої сторони до розв'язання агресії; очікуваного кількісно-якісного співвідношення сил сторін та можливих термінів початку воєнних дій.*

Воєнно-технічна сторона характеру воєнної небезпеки визначається перш за все очікуваними *способами використання потенційним агресором Збройних сил для розв'язання агресії у ході конфлікту, а також переважними видами зброї і способами її використання, можливими екологічними наслідками агресії.*

Висновки з оцінювання характеру воєнної небезпеки є важливими підставами для прогнозування її масштабу та наслідків, а також для визначення змісту і термінів проведення комплексу політичних, економічних, воєнних та інших заходів щодо запобігання відсічі можливої воєнної агресії.

Масштаб воєнної небезпеки визначається:

– у *воєнно-політичному аспекті* – масштабом воєнно-політичних цілей, які може переслідувати потенційний агресор, його можливостями щодо втягнення в конфлікт на своєму боці інших держав;

– у *воєнно-стратегічному аспекті* – масштабом воєнно-стратегічних цілей агресора, складом та бойовими можливостями угруповань його військ, передбачуваним ступенем участі в конфлікті Збройних сил третіх держав:

– у *воєнно-технічному аспекті* – можливістю використання потенційним агресором засобів масового ураження, іншими руйнівними та дестабілізуючими наслідками воєнного конфлікту, перш за все в економічній, демографічній та екологічній сферах.

Оцінювання рівня воєнної небезпеки базується на висновках з оцінювання її напряму, характеру й масштабу. Тому рівень воєнної небезпеки є важливою інтегральною характеристикою, враховуючи яку керівництво і все суспільство держави – об'єкта потенційної агресії – визначають характер, обсяг і терміни необхідних заходів щодо зменшення воєнної небезпеки.

Для надання оцінюванню воєнної небезпеки системності необхідна класифікація її характеристик. Напрямо воєнної небезпеки може визначатися як **не захищений** (де не створені необхідні політичні і воєнні умови для воєнно-політичної стабільності і захисту національних інтересів держави), **слабо захищений** (де такі умови є, але недостатні) і **захищений** (де забезпечено високий рівень воєнно-політичної стабільності або є необхідні умови для рішучого відбиття можливої воєнної агресії).

Тому характер воєнної небезпеки може мати таке визначення:

- відсутність вираженої воєнної небезпеки;
- потенційної воєнної небезпеки;
- реальної воєнної небезпеки;
- воєнної загрози;
- безпосередньої воєнної загрози.

Розглянемо ці поняття.

Відсутність вираженої воєнної небезпеки є наслідком гармонійних і безконфліктних міждержавних відносин. У цих умовах питання оборони держави, зокрема воєнного будівництва, вирішуються з урахуванням так званого евентуального воєнного противника, якого наділяють узагальненими рисами і властивостями, виходячи з оцінювання воєнно-політичної обстановки, досягнутого у світі (регіоні) рівня та перспектив розвитку засобів і способів збройної боротьби.

Потенційна воєнна небезпека пов'язана з наявністю в міждержавних відносинах конфліктогенних протиріч та можливістю застосування для їх вирішення воєнної сили. Визначальною ознакою потенційної воєнної небезпеки є відсутність чіткої оформленості конфліктної ситуації на державному рівні. З нею пов'язане поняття потенційного воєнного противника.

Реальна воєнна небезпека настає в результаті визначення конфліктної ситуації на державному рівні й прояву агресивною стороною твердих намірів досягти її вирішення на свою користь. Необхідною ознакою є наявність у агресивної сторони Збройних сил, які здатні досягти хоча б тимчасового успіху у разі розв'язання бойових дій. В умовах реальної воєнної небезпеки виникає поняття ймовірного противника для держави – об'єкта можливої воєнної агресії.

Воєнна загроза є якісно новим станом воєнної небезпеки, який настає внаслідок вирішення тих чи інших питань на її користь і погроз використання воєнної сили у разі невиконання своїх вимог. Якщо ці вимоги є неприйнятними для держави – об'єкта можливої агресії, а її пропозиції щодо вирішення конфліктної ситуації мирним шляхом не приймаються агресивною стороною, виникає поняття конкретного воєнного противника. Воєнна загроза, як правило, супроводжується прихованими або відкритими при-

готуваннями до воєнної агресії.

Безпосередня воєнна загроза є результатом загострення характеру воєнної небезпеки від воєнної загрози в напрямку висунення об'єкта агресії ультимативних вимог агресивною стороною і фактичного завершення з її боку приготувань до початку воєнних дій. В умовах безпосередньої воєнної загрози зберігається поняття конкретного воєнного противника.

Із розв'язанням бойових дій стан безпосередньої загрози змінюється на стан війни (воєнного конфлікту).

Перехід від одного ступеня воєнної небезпеки до другого, а також до стану війни (воєнного конфлікту) може відбуватися і без послідовного проходження усіх фаз, особливо якщо агресор спробує досягти своєї мети шляхом раптового збройного нападу.

На основі встановлених напрямів характеру і масштабу воєнної небезпеки її рівень може бути визначений як *низький, підвищений, критичний*.

Масштаб воєнної небезпеки

Локальний – коли домагання агресивної сторони не поширюється на скільки-небудь значну частину національного надбання держави, а відбиття можливої воєнної агресії не вимагає створення і використання великих угруповань Збройних сил

Регіональний – коли агресія має виражений масштабний характер і поширюється на значну частину території держави, а для її відбиття необхідне великомасштабне використання Збройних сил

Загальнонаціональний – коли агресивна сторона переслідує великі політичні й воєнні цілі, а для відбиття нападу може бути потрібне повномасштабне використання Збройних сил держави

Також поряд із якісним оцінюванням рівня воєнної небезпеки передбачається і його кількісне оцінювання, що суттєво підвищує обґрунтованість та інформативність висновків.

Підсумовуючи, необхідно підкреслити, що визначення характеристик воєнної небезпеки передбачає аналіз воєнно-політичної обстановки на кожному з можливих напрямків воєнної небезпеки. Основою такого аналізу є оцінювання загального стану міждержавних відносин у воєнно-політичній сфері.

Із вищезазначеного закономірно випливає висновок, що сама по собі воєнна небезпека достатньою мірою характеризує воєнну безпеку. Цей парадоксальний на перший погляд висновок може бути, проте, достатньо твердо доведений.

Відомо, що воєнної безпеки досягають двома основними шляхами:

- а) невоєнним;*
- б) воєнним.*

У центрі наших міркувань є потенційна воєнна агресія як деяка подія, що може відбутися або не відбутися залежно від зацікавленості в ній держави – потенційного агресора – та від ефективності системи забезпечення воєнної безпеки держави – потенційного об'єкта агресії. Якщо воєнна агресія все ж розпочалася, то можливість забезпечення воєнної безпеки, проте, ще зберігається в разі успішного відбиття нападу. Подія, що міститься у такому відбитті, може залежно від рівня агресії мати локальний, регіональний або загальнонаціональний масштаб.

Ототожнюючи воєнну небезпеку з потенційною воєнною агресією, а воєнну безпеку – з успішним захистом національних інтересів та збереженням національних цінностей, можна побудувати відповідні схеми випадкових подій, які пов'язані з реалізацією воєнної небезпеки та із

забезпеченням воєнної безпеки. Головними є такі пари протилежних подій:

- відвернення воєнної агресії та її розв'язання;
- політичне врегулювання конфлікту та силове стримування агресії;
- відбиття та невідбиття агресії.

Аналіз взаємозв'язку цих подій із застосуванням теорії ймовірностей дозволив зробити вищенаведені висновки.

Виходячи із прийнятого кількісного показника воєнної безпеки, а також із взаємозалежності воєнної небезпеки і воєнної безпеки для держави, повинна бути прийнята ймовірність заподіяння суттєвих втрат національним інтересам та національним цінностям країни внаслідок воєнної агресії ззовні.

Говорячи про потенційні загрози національній безпеці держави, логічно розглянути основні напрями державної політики із їх попередження або усунення. Одне з важливих місць у цій діяльності займає попередження загроз у воєнній сфері.

Розглянемо цю діяльність на прикладі нашої держави. Закон України «Про основи національної безпеки України» визначає основні напрями державної політики з питань національної безпеки.

З урахуванням геополітичної і внутрішньої обстановки в Україні діяльність усіх державних органів повинна бути: зосереджена на прогнозуванні, своєчасному виявленні, попередженні і нейтралізації зовнішніх та внутрішніх загроз національній безпеці, захисті суверенітету і територіальної цілісності України, безпеки її прикордонного простору, піднесенні економіки країни, забезпеченні особистої безпеки, конституційних прав і свобод людини і громадянина, викоріненні злочинності, вдосконаленні системи державної влади, зміцненні законності і правопорядку.

ку та збереженні соціально-політичної стабільності суспільства, зміцненні позицій України у світі, підтриманні на належному рівні її оборонного потенціалу та обороноздатності, радикальному поліпшенні екологічної ситуації.

Основними напрямками державної політики з питань національної безпеки України є:

- зовнішньополітична сфера;
- сфера державної безпеки;
- внутрішньополітична сфера;
- економічна сфера;
- науково-технічна сфера;
- екологічна сфера;
- соціальна та гуманітарна сфера;
- інформаційна сфера.

2.3 Обороздатність як важливий елемент воєнної безпеки

Незаперечним є те, що воєнна безпека держави значною мірою залежить від її військової могутності. Віддаючи пріоритет невоєнним засобам досягнення воєнної безпеки, організацію оборони України також потрібно вважати важливим чинником стримування воєнної агресії, спроможним у разі необхідності відіграти вирішальну роль у її відбитті.

Поняття «стримування» має глибокі історичні корені. З давніх часів вважається цілком логічним і виправданим прагнення тієї або іншої держави утримування ймовірного противника від нападу шляхом створення такого військового потенціалу, який робив би цей напад надто дорогим порівняно з передбачуваними вигодами.

Поява ядерної зброї привела до якісної зміни концепції стримування. Саме ядерне стримування на довгі роки

стало її ключовим елементом і головним об'єктом наукових досліджень у військово-політичній сфері.

Однак із середини 70-х років минулого століття почали фактично обговорюватися інші підходи до проблеми воєнної безпеки, які, відкидаючи тією або іншою мірою стратегію ядерного стримування, висунули на перший план оборону за допомогою високоефективних звичайних озброєнь, що не створюють загроз іншим державам завдяки своїй суто оборонній спрямованості й неможливості їх використання у наступальних діях. Так, наприклад, запропоновано вважати найбільш сприятливою для міжнародної воєнної безпеки таку ситуацію, коли суто оборонні можливості держав перевищують наступальні можливості потенційних противників.

Подібні погляди також не є досить обґрунтованими. Так, і ефективні засоби оборони не зменшують можливості створення нових, більш ефективних наступальних озброєнь.

Отже, традиційна концепція стримування, яка базується на так званому балансі сил (або на воєнно-стратегічному паритеті), поки що не має достатньо обґрунтованої альтернативи. Тому потрібно вважати, що військова могутність України ще тривалий час буде важливим засобом захисту її життєво важливих інтересів та необхідним атрибутом її державності. У той самий час вона повинна максимально відповідати всьому комплексу зовнішніх і внутрішніх умов, а також бути добре пристосованою для швидких змін воєнно-політичної обстановки.

Україна прагне до встановлення та розвитку взаємовідносин з іншими державами у напрямку рівноправної активної участі в діяльності міжнародної спільноти, включаючи військові аспекти. Таким чином, військова могутність, найважливішим елементом якої є Збройні сили, необхідна Україні перш за все як засіб забезпечення всебічної участі

у процесах європейського та світового розвитку, підтримання основних напрямів зовнішньополітичної діяльності [9].

У кількісному відношенні Збройні сили України повинні бути на рівні, необхідному для захисту життєво важливих інтересів країни відповідно до її геополітичного положення, економічних можливостей, принципу оборонної достатності і відсутності політичних, економічних та інших мотивів для розв'язування з боку України воєнних конфліктів із суміжними та іншими державами. Цим пояснюється проведення заходів щодо реформування Збройних сил України, що проводяться нині.

Оцінюючи характер і масштаб можливої війни проти України, можна зробити висновок, що Збройні сили України повинні забезпечити безумовне відбиття воєнної агресії локального та регіонального рівнів (або, за класифікацією НАТО, середньої інтенсивності). У той самий час, послідовно додежуючись свого незалежного і позаблокового зовнішньополітичного курсу, Україна зберігає за собою право на об'єднання і координацію своїх зусиль із зусиллями іншої зацікавленої держави (або інших держав).

Потенційна воєнна небезпека локального, регіонального і загальнонаціонального масштабу вимагає певних заходів для підтримання належного рівня воєнної безпеки держави. Водночас незначна ймовірність виникнення воєнного конфлікту дає підстави оцінити рівень воєнної небезпеки за цих умов як низький.

Реальна воєнна небезпека локального масштабу, незважаючи на суттєве загострення воєнно-політичної обстановки, з огляду на незначний масштаб, що не становить серйозної загрози національним інтересам і цінностям країни. Тому рівень воєнної небезпеки оцінюється ще як низький. У разі, коли масштаб реальної воєнної небезпеки переростає в регіональний або загальнонаціональний, рівень

воєнної небезпеки потрібно оцінювати як підвищений, адже серйозність пов'язаних із ним загроз вимагає прийняття особливих заходів для їхнього зниження та нейтралізації.

Низький рівень воєнної небезпеки означає відсутність суттєвої загрози національним інтересам. У цьому разі рівень воєнної безпеки може бути розцінений як *задовільний*.

Підвищений рівень воєнної небезпеки створює серйозну загрозу національним інтересам і національним цінностям країни, що вимагає вважати відповідний рівень воєнної безпеки *нестійким*.

Критичний рівень воєнної небезпеки означає наявність прямих загроз національним інтересам і національним цінностям країни з важливими або навіть катастрофічними наслідками. За таких умов рівень воєнної безпеки потрібно вважати *критичним*.

Отже, критерієм оцінювання рівня воєнної безпеки є рівень воєнної небезпеки. При цьому масштаб воєнної небезпеки залишається невід'ємною ознакою як на рівні воєнної небезпеки, так і на рівні воєнної безпеки.

Основні напрямки політики держави із забезпечення воєнної безпеки:

- відвернення воєнних конфліктів – найбільш ефективний шлях політичного врегулювання;
- силове стримування можливої воєнної агресії та підготовка до її відбиття;
- відбиття воєнної агресії.

Одним із традиційних шляхів зміцнення обороноздатності є інтеграція держави у відповідний військово-політичний союз. Згідно з чинним законодавством Україна має статус позаблокової держави, тобто вона не входить до військового союзу ні з однією з країн. Додержуючись позаблокового статусу, наша держава сприяє створенню на-

дійних міжнародних механізмів та загальноєвропейської структури безпеки на двосторонньому, регіональному і глобальному рівнях з метою зміцнення довіри і партнерства на основі принципів взаєморозуміння і відкритості у воєнно-політичній діяльності. Україна активно працює щодо забезпечення своїх інтересів між країнами колишнього СРСР, поглиблює двостороннє співробітництво з країнами СНД, бере участь у тих формах багатостороннього співробітництва в рамках співдружності, де має широкий спектр власних інтересів.

Україна підтверджує свою рішучість продовжувати військову реформу, зміцнювати демократичний та цивільний контроль над Збройними силами та підвищуватиме їхню оперативно-технічну сумісність із збройними силами НАТО та країн-партнерів. НАТО підтверджує свою підтримку зусиллям України у цих галузях.

Таким чином, воєнна безпека є однією із головних складових частин національної безпеки, а Збройні сили держави – її ядром.

Висновки з розділу

У другому розділі подано навчальний матеріал, що стосується вивчення концепції національної політики України, а саме: національної безпеки та національних інтересів держави, воєнний аспект національної безпеки. Крім того, навчальний матеріал розкриває сутність обороноздатності як важливого елемента воєнної безпеки. Знання цього навчального матеріалу дає можливість слухачам мати знання, які у подальшому будуть застосовані у практичній діяльності.

Навчальний тренінг Основні поняття і терміни

Національна безпека, нація, рівні безпеки, політична стабільність, сфери національної безпеки, масштаб воєнної небезпеки.

Питання для повторення та самоконтролю засвоєння знань

1. Дайте визначення національної безпеки.
2. Шляхи зміцнення національної безпеки.
3. Головні сфери національної безпеки.
4. Воєнний аспект у системі національної безпеки.
5. Сутність воєнної безпеки.
6. Напрями воєнної безпеки, характеристика.
7. Масштаб воєнної безпеки, характеристика.
8. Основні напрями державної політики з питань національної безпеки України.
9. Рівні воєнної небезпеки.

РОЗДІЛ 3

ЗМІСТ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КОМАНДИРА

Загальні положення

Закони та принципи управління підрозділами
Всяка система управління (СУ) незалежно від її рівня (відділення, взвод, батарея, дивізіон і т. ін.) повинна функціонувати відповідно до об'єктивних законів, норм та відповідати вимогам керівних документів. Інакше ефективність її працездатності буде дуже низькою. Звідси виникає необхідність вивчати закони управління, правові акти, що дозволяють командирю вміло і професійно керувати своїм підрозділом в усіх сферах діяльності [5].

Управління підрозділами як складна динамічна система підпорядковане певним законам (закономірностям), основними із яких є: закон ієрархії; закон зовнішнього доповнення; закон необхідної різноманітності.

Закон (закономірність) ієрархії. Управління складною та динамічною системою (підрозділом) поєднане із збиранням та обробкою великої кількості інформації. Обробка її в єдиному центрі неможлива і недоцільна. Управління системою лише з центру теж, в принципі, неможливе, оскільки дуже важко охопити всю різноманітність ситуацій щодо об'єктів управління різних рівнів. Ось чому керуюча система повинна мати багатоступінчасту ієрархічну структуру, в основі якої повинні бути субординація, належний розподіл функцій, повноважень та відповідальність.

Закономірність зовнішнього доповнення. В процесі управління підрозділами неможливо охопити всю сукупність факторів, що визначають ситуацію в СУ і впливають на розроблення та прийняття рішення. Але при найретельнішому розгляді ситуації, що може скластися, неможливо врахувати всі фактори, які вплинуть на функціонування СУ. Непередбачений вплив зовнішнього середовища на СУ повинен контролюватись органом управління (командиром підрозділу). Цей процес відбувається через реалізацію закономірності зовнішнього доповнення. Додержання цієї закономірності дозволяє передбачити, а в разі необхідності й усунути негативний вплив зовнішнього середовища на СУ. За наявності перешкод орган управління робить спробу усунути їх як шляхом внутрішньої мобілізації, так і використовуючи сторонню допомогу.

На рис. 3.1 змодельований процес реалізації закономірності зовнішнього доповнення через «чорний ящик». У ньому враховуються можливі перешкоди, які потім впливають на орган прийняття рішення (командир або штаб) при управлінні підрозділом.

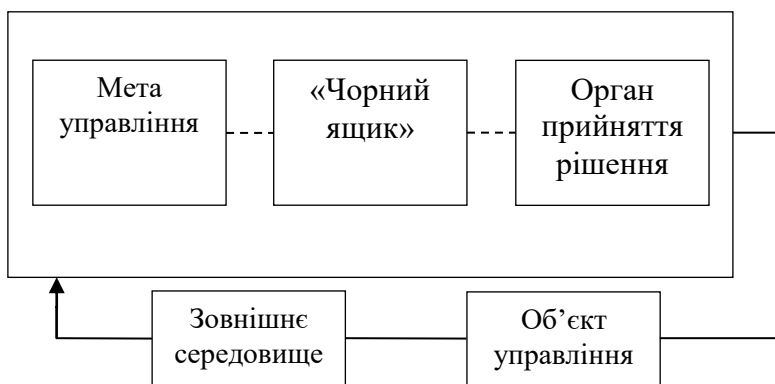

Рисунок 3.1 – Орган управління

Закон необхідної різноманітності. Суть закону необхідної різноманітності полягає в тому, що різноманітність великої системи вимагає різноманітності в управлінні.

Під різноманітністю СУ розуміють наявність великого числа станів системи, які вона може приймати під впливом зовнішнього середовища та внутрішніх причин. У такому разі кількість керуючих факторів органу управління повинна бути не меншою, ніж кількість станів об'єкта управління. Іншими словами, регульовальних параметрів повинно бути більше, ніж регульованих змінних.

Цим законом керуються під час розроблення організаційно – штатної структури усіх ланок управління Збройних сил України. Під час складання цієї структури береться до уваги той факт, що коли орган управління, з об'єктивних причин, не володіє необхідною різноманітністю керуючих факторів, то він передає свої повноваження для прийняття рішення на «нижчі» рівні управління. Можливості органу управління повинні збільшуватися не шляхом його розширення, а шляхом впровадження обчислювальної техніки і математичних методів управління.

Таким чином, закон необхідної різноманітності дозволяє будувати Збройні сили України без штучного ускладнення і бюрократизації.

Організація управлінської діяльності командира

Управління військовим колективом є дуже складним видом діяльності офіцера. Управлінські аспекти охоплюють усю широту службових обов'язків і насамперед пов'язані з навчанням і вихованням особового складу, що відповідає виконанню головного завдання – забезпечення бойової готовності. А рішення командира є головним структурним моментом циклу управління і повинно бути

завжди обґрунтованим, щоб підлеглі не вагалися під час виконання бойового завдання.

У рішеннях проявляється головний зміст виконання управлінських функцій командиром. Для ефективного вирішення завдань управління підрозділами командир повинен у різних формах управлінської діяльності використовувати сучасні науково обґрунтовані методи управління та володіти відповідним характером і стилем складного мистецтва управління [3, 5].

3.1 Зміст управлінської діяльності командира

Головною метою управління підрозділами і частинами є підтримка на необхідному рівні бойової та мобілізаційної готовності. Для досягнення цієї мети впроваджуються такі

об'єднуються в завдання управління:

- навчально заходи;
- проведення занять із бойової та гуманітарної підготовки;
- підтримання статутного порядку та високої військової дисципліни;
- організація служби військ;
- ведення виховної роботи та військового господарства;
- тримання в справному стані озброєння та військової техніки;
- удосконалення навчально-матеріальної бази;
- надання військовослужбовцям належного медичного та фінансового забезпечення.

Виконання цих заходів досягається повсякденною наполегливою працею органів та об'єктів управління.

Названі заходи об'єднуються в заходи:

- навчальнобойове;
- виховне;
- адміністративно-господарське;
- військово-технічне;
- службово-розпорядче;
- контрольньо-виконавче.

Розглянемо більш докладно кожне із них [5].

Навчально-бойова діяльність командирів визначається організацією і проведенням заходів з бойової та мобілізаційної підготовки. Крім того, вона припускає участь військ у заходах старших начальників (навчання, збори і т. п.). Для виконання навчально-бойового завдання командири, як показали досліди, витрачають близько 35 % бюджету свого часу. Вирішення цього завдання вимагає ініціативи, творчості від командирів усіх ступенів у досягненні головної мети управління – підвищення рівня бойової та мобілізаційної готовності.

У ході **виховної** діяльності необхідно добиватися від підлеглих активної життєвої позиції під час вирішення завдань бойової готовності, викорінювати негативні явища, пропагувати демократизацію і гласність. Головний же напрямок цієї роботи – це зміцнення військової дисципліни, забезпечення правопорядку, викорінювання нестатутних взаємовідносин.

Адміністративно-господарська діяльність спрямована на:

- організацію і несення служби військ;
- підтримання статутного порядку;
- керівництво веденням військового господарства;
- забезпечення військовослужбовців усіма видами постачання;
- атестацію офіцерського складу;
- побутове та медичне забезпечення особового складу;

– організацію діловодства.

Військово-технічна діяльність забезпечує вивчення, експлуатацію та утримання зразків озброєння бойової техніки. Крім того, вона передбачає організацію раціоналізаторської та винахідницької роботи, удосконалення навчально-матеріальної бази.

Службово-розпорядча діяльність забезпечує виконання намічених заходів. Вона вимагає від командира чіткості, твердості, вольової витримки і такту у взаємовідносинах з особовим складом. Віддані розпорядження повинні бути чіткими, недвозначними. Для цього командир аналізує всі умови, в яких ставиться завдання, і можливі перешкоди під час його виконання, тобто командир враховує, чи зможуть його підлеглі до зазначеного часу в необхідному обсязі виконувати поставлене завдання; якщо необхідно, то він може відкоригувати хід виконання завдання. Результативність же виконання поставлених завдань підвищується під час створення командиром обстановки творчості, ініціативи і відповідальності.

Контрольно-виконавча діяльність командира пов'язана з кінцевим результатом управління. Тому вона вимагає компетенції командира в межах його відповідальності. Але командир повинен довіряти своїм помічникам, заступникам і певною мірою спиратися на їхній досвід і порядність.

Розглянуті завдання управління показують, який великий спектр управлінської діяльності охоплює посада командира підрозділу (частини). Виконання цього аспекту досягається відповідними формами і методами управління.

Форми управління розділяють залежно від обсягу інформації, інтенсивності її надходження та важливості. Що ж таке форма управління?

У загальнонауковому, філософському трактуванні форму управління розуміють як один із проявів його зміс-

ту. Вона може виражатися по-різному як у статиці, тобто під час підготовки якогось заходу, так і в динаміці, тобто під час його виконання. В тому й іншому випадках форма визначає межі, в яких здійснюються практичні заходи командира (штабу) з виконання повсякденних завдань. Форма відображає зміст управлінської діяльності, головним чином її організаційний бік. Вона залежить від:

- рівня і складу управлінської ланки;
- необхідності поєднання централізації і децентралізації;
- розподілу конкретних завдань між органами управління та посадовими особам, які складають цей орган;
- рівня підготовленості офіцерів та злагожденості їхньої роботи.

У зв'язку з цим, виходячи з досвіду військ, можна виділити три головні форми управління повсякденною діяльністю підрозділів:

- одноосібна;
- колективна (групова);
- комбінована.

Одноосібна форма управління передбачає прийняття рішення персонально командиром. За це рішення він несе відповідальність.

Але існують завдання, для вирішення яких необхідна колективна думка. В таких випадках має місце **колективна форма** управління. Наприклад, напередодні бойових артилерійських стрільб у ВВНЗ проводиться міжкафедральна нарада, де відпрацьовуються план стрільб, матеріальне забезпечення, взаємодія кафедр, служб, відділів тощо. За спільно відпрацьований та прийнятий до виконання план несуть відповідальність усі командири та начальники.

Мають місце завдання (наприклад, здійснення контролю та виконання наказу), що вимагають **комбінованої форми** управління. В таких випадках відповідальність од-

наково несуть і органи, які видали наказ, і ті, хто виконують його на місцях.

3.2 Методи управління

Під методом управління розуміють сукупність конкретних способів, прийомів та правил здійснення управлінських функцій командира з метою виконання одержаних підрозділом завдань. Методи управління за своїм характером розподіляють на дві групи:

- організаційно-розпорядчу;
- морально-психологічну.

До першої групи методів відносять: організаційний, розпорядчий, правовий, економічний.

Коротко охарактеризуємо кожен із перелічених методів управління [2].

Організаційний (організаційно-адміністративний) метод призначений для планування дій кожного підрозділу та військовослужбовця. Цей метод передбачає планування заздалегідь і реалізується у вигляді планів, розкладів занять, статутів, пораджень, інструкцій, підручників, різноманітних правил та інших документів. Позитивною якістю методу є обміркування, зваженість управлінських функцій командирів різних рівнів, що забезпечує обґрунтоване, доцільне планування як самого управління, так і взагалі службової діяльності підрозділу.

Прикладом організаційного методу є планування бойової підготовки артилерійської батареї. Під час складання розкладу занять батареї її командир заздалегідь визначає: хто, де, коли і з ким проводитиме заняття; яку бойову техніку, озброєння, прилади та літературу буде використано; яке навчальне місце з навчально-матеріальної бази частини буде задіяне. Для складання розкладу занять батареї

командир батареї одержує необхідні дані із дивізійного планового документа – тематичного розрахунку годин на період навчання. Щодо бойової підготовки, то видно, що організаційний метод управління охоплює плануванням усі підрозділи дивізіону (частини).

Організаційний метод управління передбачає постійний вплив вищих органів управління на підлегли їм ланки. Цей метод дає найбільш ефективні результати за таких умов:

- недопущення волюнтаризму під час прийняття рішення командиром;
- урахування конкретних умов життєдіяльності військ;
- розширення демократії та гласності.

Розпорядчий метод забезпечує оперативний вплив на всю систему управління шляхом перерозподілу сил та засобів у ході вирішення епізодичних або раптово виниклих завдань. Практика показує, що чим менше деталізовані та обґрунтовані розрахунками організаційні заходи, тим частіше доведеться звертатися до розпорядчого методу. В цьому полягає зв'язок між організаційним та розпорядчим методами.

Розпорядчий метод реалізується через накази, розпорядження, які доводяться до виконавців усно або письмово. Наприклад, якщо виникають раптово невідкладні завдання (усунення наслідків стихійного лиха, розвантаження великої кількості матеріальних засобів і т. ін.), то командир (начальник) вимушений своїм наказом звільнити від занять із бойової підготовки певну кількість підрозділів. Такими наказами змінюється послідовність виконання щоденної службової діяльності підрозділу (частини). Безумовно, це призводить до невиконання заздалегідь прийнятого плану, а разом із тим і до зменшення ефективності бойової підготовки. Тому з метою недопущення надмірно-

го використання цього методу командир частини повинен аналізувати працю своїх підлеглих. Такий аналіз забезпечить зворотний зв'язок у системі управління та викорінювання виявлених недоліків у плануванні.

Правовий метод управління передбачає використання законів України у системі управління, тобто має місце звернення до правового регулятора суспільних відносин. Особливо цей метод має важливе значення в наш час – час розбудови демократичної правової держави та воєнної реформи у Збройних силах України.

Правовий метод базується на використанні військовослужбовцями законів держави, що гарантують додержання прав людини. Право тут виступає як регулятор міжлюдських відносин. Цей метод не є відокремленим від інших. Він реалізується через усі методи, оскільки управління військовими колективами повинно бути правомірним і не суперечити законам України.

Економічний метод в умовах управління щоденною діяльністю підрозділів використовується дуже часто. Сутність цього методу полягає в матеріальному впливі на всі сторони життєдіяльності військ. Маючи у власному розпорядженні значні матеріальні засоби, командир і підпорядковані йому органи управління в процесі управління повинні ощадливо їх використовувати. Вирішуючи питання використання різних матеріальних засобів, необхідно порівнювати витрати з досягненням кінцевої мети. І, безумовно, їх раціональне використання визначає ефективність управління.

Розумне використання стимулювальних економічних факторів може певною мірою підняти ефективність управління. Тому економічний метод управління – це вплив командира економічними важелями на якість та своєчасність виконання завдання підпорядкованим йому підрозділом.

Група **морально-психологічних** методів впливає на

результативність управління через підвищення активності військовослужбовців. Це досягається завдяки демократизації міжлюдських відносин, спадкоємністю традицій, пропагандою та агітацією щодо поставлених завдань, всебічним стимулюванням діяльності підлеглих та підпорядкованих підрозділів.

Коротко розглянемо деякі з морально-психологічних факторів.

Демократизація всіх сфер життя у Збройних силах України повинна зумовлювати єдність єдиноначальності, міцну військову дисципліну, безумовну ретельність виконання службових обов'язків із широким залученням військовослужбовців до справ військового колективу. Вона передбачає відмову від голого адміністрування, близькість керівника до широких мас військовослужбовців, боротьбу із викривленням дисциплінарної практики та нестатутними взаємовідносинами. Крім того, демократизація зобов'язує командирів усіх ступенів вести боротьбу із грубістю, хамством, сприяти ввічливості та турботі про кожного військовослужбовця.

Велике значення для ефективного управління має виховання особового складу на бойових та трудових традиціях. Для цього потрібно пов'язувати головні завдання бойової підготовки з обороноздатністю України та з кращими показниками, які були досягнені попередніми поколіннями військовослужбовців. Іншими словами, командир повинен на позитивних прикладах виховувати у підлеглих прагнення до високоефективного виконання службових обов'язків.

У цілому морально-психологічні методи управління реалізуються через пояснення завдань; залучення військового колективу до розроблення плану наступних дій та прийняття рішень; проведення демократичних заходів (загальних зборів, нарад і т. ін.); моральне стимулювання військовослужбовців, які відзначилися; проведення виховних

та культурно-масових заходів; поширення передового досвіду членів військового колективу.

На основі розглянутих груп методів управління повсякденною діяльністю підрозділів можна сформулювати види управлінської діяльності, назва яких відповідає назві відповідного методу, а саме: організаційний, розпорядчий, правовий, економічний та виховний.

У досвідченому рівні вибору методу чи виду управління підрозділом визначаються кваліфікація командира, його уміння та стиль роботи з підлеглими.

3.3 Характер та стиль управлінської діяльності командира підрозділом

Військовий колектив (підрозділ, частина) – це складна система управління. Для успішного керування такою системою командир повинен мати відповідні риси характеру, які розподіляються на три групи:

- ідейно-політичні;
- професійно-організаторські;
- морально-психологічні.

Розглянемо більш детально кожен із них.

До групи **ідейно-політичних** рис відносять:

- політичну принциповість;
- громадянську позицію;
- органічний зв'язок із масами, використання їхнього досвіду та знань.

Професійно-організаторські риси містять у собі:

- науковий підхід;
- компетентність;
- діловитість.

До групи **морально – психологічних** рис належать:

- почуття відповідальності за доручену справу;

- правдивість;
- ретельність і самостійність;
- рішучість;
- твердість і гнучкість;
- вимогливість і чуйність;
- скромність і людяність.

Названі риси характеру командира повинні бути нерозривно поєднані між собою. Прокоментуємо деякі з них [2, 3, 5].

Політична принциповість і громадянська позиція ґрунтуються на професійному призначенні командира – захищати інтереси своєї Батьківщини і втілювати в життя рішення Кабінету Міністрів України. Наявність цієї риси дозволить командирі вести боротьбу з благодушністю, зазнайством, спрощенням у навчанні особового складу. Крім того, політична принциповість і громадянська позиція передбачають єдність слів, думок та вчинків командира. Це визначається ставленням до справи, за яку він відповідає, честю та гідністю командира, вмінням не тільки працювати самому, а й залучати до творчості та ініціативності своїх підлеглих.

Серед рис, що характеризують професійно-організаторську діяльність командира, необхідно виділити науковий підхід та діловитість.

Науковий підхід – це використання командиром останніх досягнень суспільних та військових наук, які допомагають йому об'єднувати своїх підлеглих навколо мети, залучати їх до виконання своїх обов'язків самостійно, творчо та ініціативно. Це можливо за умов:

- по-перше, лише за наявності глибоких теоретичних знань командир може правильно оцінювати події та явища сьогодення, передбачити їх розвиток у майбутньому;
- по-друге, постійно використовуючи досягнення суспільних та військових наук, командир зможе вплинути на

своїх підлеглих, об'єднати їх навколо себе до творчої роботи;

– по-третє, науковий підхід – це вміння побачити нове з подальшим втіленням його у практику управління підрозділами.

У сучасних умовах у ході інтенсивного розвитку науки і техніки для командира дуже важливо вміти використовувати в процесі управління останні науково-технічні досягнення. На цей час існує безліч математичних способів моделювання різних ситуацій, що виникають під час управління підрозділами. Безумовно, використання таких способів вимагає втілення в управлінські процеси обчислювальної техніки. Тому для прийняття правильного рішення командир може і повинен вміти застосовувати обчислювальну техніку й інші засоби, які допоможуть прийняти науково обгрунтоване рішення.

Велике значення для ефективного управління підрозділами має *діловитість* командира. Діловитість передбачає ефективну організаторську діяльність щодо втілення в життя планів бойової підготовки та особистих рішень з управління повсякденною діяльністю підрозділу. Іншими словами, діловитість проявляється в умінні розпоряджатися військовослужбовцями та об'єднувати їх навколо себе; зосереджуватися на головному; підбирати і розставляти військовослужбовців на посадах відповідно до їхніх здібностей, а також здійснювати якісну перевірку виконаних підлеглими завдань. Тому командир повинен довіряти підлеглим, вилучати зі своєї практики дрібну опіку, звертаючи увагу на головне, яке без його втручання не вирішиться. Але й другорядні питання теж неможливо випускати з-під контролю. Інакше кажучи, необхідно тримати в полі зору як головне, так і його складові частини. Що ж стосується контролю підлеглих, то він потрібен і відстаючим, і вмілим військовослужбовцям. Контроль дозволяє створити умови

ефективного виконання завдання, і, що важливо, забезпечить всебічний розвиток кожного військовослужбовця. Діловитість допомагає командирі оперативно і чітко керувати підрозділом і створювати правильні взаємовідносини між командиром і підлеглими, з одного боку, і між командами різних рівнів управління – з іншого.

Таким чином, діловитість командира визначається відмінним знанням справи, баченням головного, а також чітким, дієвим контролем за виконанням одержаних завдань.

У тісному зв'язку з професійно-організаторською групою рис знаходяться морально-психологічні риси, такі як:

- самостійність та ініціативність;
- рішучість, наполегливість і твердість;
- вимогливість і чуйність;
- витримка і самовладання.

Самостійність командира проявляється у творчому підході до виконання наказів і завдань з покладанням на власні досвід та сили. Саме ця риса дозволяє йому ефективно, без зайвого контролю з боку виконувати одержані завдання. Командир, який є єдиначальником, несе повну відповідальність за прийняті рішення. Саме для цього йому і потрібна така риса, як самостійність. Самостійність артилерійського командира передбачається навіть правовими актами військового управління. Так, у Правилах стрільби і управління вогнем артилерії зазначено, що під час виконання завдань з власної ініціативи командир дивізіону приймає рішення з усіх питань, а під час виконання вогневих завдань, поставлених старшим артилерійським або загальновійськовим командиром (начальником), – з питань, не зазначених у команді (розпорядженні) командира (начальника), що поставив вогневе завдання.

Самостійність зовсім не означає, що командир може

нехтувати наказами вищого керівництва. Діючи не за шаблоном, спираючись на накази вищих начальників, командир підрозділу повинен приймати самостійно рішення, яке приведе до правильного і своєчасного виконання поставленого завдання. Самостійність завжди пов'язана з рішучістю, ризиком, хоробрістю.

Рішучість командира – це вміння швидко приймати науково обґрунтоване рішення та впевнено й оперативно втілювати його в життя.

Необхідно зазначити, що рішучість та самостійність базуються на глибоких знаннях військової справи і є результатом швидкого мислення командира з опорою на практичний досвід. Звідси випливає, що самостійність, особливо молодого офіцера, пов'язана зі знаннями, які він одержав у стінах ВВНЗ. Тому слухачам як майбутнім офіцерам потрібно ще в стінах навчального закладу набути добрих знань та вмінь і, що дуже важливо, первинних навиків в управлінні підрозділом.

В органічному зв'язку з рішучістю знаходиться вимогливість, яка є обов'язковою для кожного командира. **Під вимогливістю** розуміють дії командира щодо конкретного підлеглого з метою суворого виконання керівних документів, наказів, розпоряджень. Вимогливість повинна бути розумною, справедливою і стосуватися усіх підлеглих однаково та поєднуватися з вимогливістю до себе. В поведінці командира неприпустимі високомірність, чванство, грубість, начальницькі прояви. Ввічливість, привітність і тактовність якнайкраще сприяють взаєморозумінню керівника та підлеглого.

На підвищення ефективності управління впливає така риса характеру, як вміння тримати **дистанцію управління**. Мова йде не про соціальну дистанцію між командиром і підлеглим. Мається на увазі поняття дистанції управління,

що впливає зі специфіки діяльності командира. Командир одночасно виконує дві функції: з одного боку, він офіційний представник держави, який наділений правами та несе особисту відповідальність за свої дії, з іншого – він є членом колективу, тобто просто людиною.

Перша передбачає наявність певної дистанції в системі офіційних стосунків, друга – її скорочення. Згідно з першою функцією вплив на підлеглих здійснюється силою адміністративної влади та авторитету посади. Згідно з другою – на головному місці авторитет особистості. Молоді офіцери дуже часто припускаються помилок із цього питання. Командир взводу зменшив дистанцію, і ось він вже став у відгуках підлеглих просто «своїм», а це не завжди бажано для офіцера. Пізніше він схаменеться, але повернутися до рівня офіційних стосунків не зможе. Таке часто відбувається не тому, що командиру не вистачає вольових якостей та принциповості, – в нього відсутнє *почуття дистанції*. Інший офіцер ніяк не може зійти з висоти своєї посади до рівня неофіційних відносин. Інколи це можна пояснити проявом таких негативних рис характеру, як зарозумілість, чванливість, зазнайство.

Усі вищезазначені риси командира впливають на формування його стилю роботи. Крім розглянутих рис характеру, на стиль роботи командира впливають також темперамент, властивий певній особі, та ряд суб'єктивних станів у тому чи іншому випадку. Якщо командир дуже збуджений, він не спроможний чітко і послідовно міркувати, його аналіз недостатньо глибокий і не має логічного кінця. Навпаки, в апатичному стані, коли головним є процес гальмування думок, спостерігається недооцінювання власних сил та можливостей, погано працює пам'ять, і все це негативно відбивається на прийнятті та доведенні рішення до підлеглих. Кожний офіцер повинен знати особливості свого темпераменту й постійно працювати над удосконален-

ням свого характеру. Робота над собою повинна активно впливати на формування стилю роботи. Прагнення ж удосконалити стиль роботи повинно стати головним правилом життя для кожного слухача як майбутнього офіцера. До головних шляхів удосконалення стилю роботи відносять:

- систематичне підвищення загальновійськових та військово-спеціальних знань;
- підвищення культурного рівня та ерудиції;
- розширення знань військової педагогіки та психології;
- постійний пошук напрямів позитивного використання рис характеру із користю для військової справи.

3.4 Особисті якості командира та їх вплив на управління підрозділом

Кожний командир для успішного управління підрозділом повинен мати певні особисті якості. Умовно прийнято розподіляти командирські якості на чотири групи:

- морально-політичні;
- професійно-бойові;
- психологічні;
- фізичні.

Структурно ці якості показано в таблиці 3.1.

Під командирськими якостями розуміють властивості особистості офіцера, що забезпечують ефективне виконання службових обов'язків. Перелічені в таблиці якості мають чисто умовний розподіл. Усі якості перебувають в діалектичному взаємозв'язку і характеризують одну особистість [2].

Розглянемо більш детально кожну з груп.

Таблиця 3.1 – Якості особистості командира

Назва групи якостей	Перелік якостей особистості відповідної групи
1. Морально-політичні	1. Політична свідомість 2. Переконаність 3. Моральність
2. Професійно-бойові	1. Компетентність 2. Дисциплінованість 3. Командирська воля 4. Організаторські здібності 5. Творчі здібності
3. Психологічні	1. Психологічна стійкість 2. Професійна адаптація
4. Фізичні	1. Витривалість 2. Сила 3. Спритність 4. Швидкість у діях

Морально-політичні якості

Головним завданням командирів усіх категорій є забезпечення рівня бойової готовності, необхідного для надійного захисту Батьківщини. Виконання цього почесного завдання можливе лише за умови, що командний склад буде відповідати високим вимогам, які до них ставляться. Особливо це стосується молодих офіцерів та їхніх майбутніх підлеглих молодших командирів. Оскільки їхній шлях командирської діяльності тільки-но розпочинається, а становлення як командира ще продовжується.

Відомо, що вимоги до командного складу постійно зростають. Адже впровадження новітніх засобів збройної боротьби та надходження до армії нової модернізованої бойової техніки й озброєння вимагають від командирів постійного удосконалення їхньої професійної підготовки. Крім того, зростання культурного рівня і технічної підготовки молоді, що призивається на військову службу, також

вимагає від військових керівників удосконалення методів навчання та виховання особового складу підпорядкованих підрозділів. Усе це обумовлює формування у командирів високих морально-політичних та професійно-бойових якостей. Що стосується групи морально-політичних якостей, то вплив на їхнє формування чинять соціально-політичні зрушення, які мають місце у нашій державі. Тому найважливішим завданням із підготовки молодих командирів є формування у них політичної свідомості. Якщо *індивідуальна свідомість* – це сутність особистості, тобто духовний світ, що складає систему політичних переконань, наукові погляди на природу, суспільство та людські взаємини, то *політична свідомість* – це здатність думати, обмірковувати і визначати своє відношення до дійсності з громадської позиції.

Для *політичної свідомості* характерним є науковий світогляд. Саме він характеризує особистість командира і визначає його життєву позицію, ідеали, мотиви вчинків та моральні риси. У ньому відбиваються відповідальність командира перед суспільством за захист Батьківщини, відданість справі, якій він присвятив усе своє життя. Ось чому основою виховної роботи є формування у командирів усіх ступенів наукового світогляду, відданості справі розбудови соборної, незалежної України та любові до її народу. Науковий світогляд дає командиру правильну орієнтацію в усіх напрямках службової діяльності. Чим вищий рівень знань, чим досконаліше командир оволодів законами суспільного життя, тим більш упевнено він може діяти, виконуючи управлінські функції, і тим самим сприяти досягненню головної мети управління – підвищенню рівня бойової готовності підрозділу.

Формування особистості командира полягає не тільки в тому, щоб він набув бойових якостей, тобто зробити з нього висококласного військового фахівця, але й виховати

його переконаним, політично свідомим військовослужбовцем. Для цього необхідно формувати й розвивати *політичну переконаність*, яка складається з твердої віри в правоті своєї справи. *Переконаність* визначається надзвичайно стійкими мотивами діяльності особистості, які дуже потужно впливають на поведінку командира у найскладніших ситуаціях життя, служби, бою. Іншими словами, переконаність – це якісна характеристика людини. Переконаний командир за будь-яких обставин високо пронесе прапор політичних ідеалів, пов'язаних із незалежністю та безпекою держави. Його дії будуть мати надзвичайну якість та послідовність, а прагнення досягти мети буде сильнішим за смерть.

Сила переконання робить свій відбиток у свідомості командира тоді, коли він веде боротьбу з несправедливістю, з порушенням законів України, проявляє принциповість за будь-яких обставин, навіть несприятливих особисто для нього.

Одним із дуже важливих завдань виховання командирів та їхніх підлеглих є формування у них патріотичних почуттів. Ці почуття проявляються щоденно в їхніх конкретних вчинках, в усвідомленні глибокого зв'язку з народом, причетності до його справ. Найефективнішим методом розвитку патріотичних почуттів у командирів є виховання їх на бойових, трудових традиціях нашого народу. Удосконалюючи та розвиваючи цей напрямок ідеологічної роботи, необхідно прагнути підсилення в ньому морального аспекту; у військових буднях тісно пов'язувати велич традицій, подвигів старших поколінь із нормами поведінки сучасних військовослужбовців. Спираючись на приклади старших поколінь, виховувати у воїнів Збройних сил вірність військовому обов'язку, готовність захищати свою Батьківщину, а якщо буде потрібно, то і віддати за неї життя.

У нерозривному зв'язку з переконаністю знаходиться принциповість командира, яка відбивається у відношенні його до служби та критики. **Принциповість** – це якість, в якій визначається вірність певним принципам. Інколи під принциповістю неправильно розуміють просту упертість, небажання виправити очевидну помилку, змінити неправильний, хибний погляд на ті чи інші події військового життя або на поведінку підлеглих. Принциповість визначається високою вимогливістю до себе, справедливим відношенням до підлеглих, товаришів по колективу. **Принциповість передбачає стійкість переконань**. Командир не може говорити сьогодні одне, а завтра інше. Принциповий командир ніколи і ні в чому не допустить послаблень, не піде на угоду із совістю, чесно визнає свої помилки і буде прагнути їх усунути. Він завжди ставитиме суспільні інтереси вище від особистих.

Переконаність командира свідчить про його політичну зрілість, означає, що його науковий світогляд перетвориться у глибокі особисті переконання, в активну життєву позицію.

Командир будь-якого рангу повинен бути **взірцем моральності**. Переконаність, ідейність людини знаходять прояв у його повсякденному житті, що приводить до появи відповідних моральних звичок.

Безумовно, моральні звички потрібно виробляти, щоденно впливаючи на свідомість військовослужбовця, добиватися зміни його поведінки на краще, пробуджувати відчуття гідності та відповідальності перед військовим колективом за свої дії.

Безмежна відданість Батьківщині викликає соціальну зрілість – прагнення та вміння робити висновки про справи і вчинки інших військовослужбовців та свої власні із суспільних позицій. Соціальна зрілість проявляється не лише тоді, коли треба вибирати між життям та смертю. Вона потрібна командирі щоденно під час вирішення питань його

службової діяльності. Командир, якому притаманна соціальна зрілість, завжди і всюди ефективно виконує свої службові обов'язки упродовж служби.

Моральні норми, уявлення, ідеали діють на найглибші психологічні механізми військовослужбовця. Вони сильно впливають на мотиви його дій. Мотиви дій нерозривно пов'язані з оцінюванням та самооцінюванням, які проводяться на підставі моральних вимог та ідеалів. Якби виконання моральних норм не супроводжувалося позитивним оцінюванням людської поведінки, а порушення – негативним, вимоги моральності перетворилися б у добрі побажання, позбавлені будь-якої суспільної ролі. Оцінки перетворюють мораль на дуже важливий засіб соціального контролю за поведінкою військовослужбовця.

Моральні погляди, уявлення, ідеали складають моральний світ особистості. Цей світ може бути багатим і бідним залежно від того, як військовослужбовець вбирає у себе передові моральні ідеали, наскільки глибокі і багатогранні його уявлення про мораль, життя, культуру.

Серед моральних почуттів командира виділяється своїм суспільним значенням відчуття обов'язку перед багатьма поколіннями людей, які створили матеріальні і духовні цінності, якими кожний із нас користується від народження і до останніх днів життя. Вдячність людям старших поколінь, які віддавали свої сили і навіть своє життя за щасливе майбутнє нашої Вітчизни, є найяскравішим моральним почуттям командирів Збройних сил. Зміст морального виховання полягає в тому, щоб перетворити суспільні моральні вимоги в особисті моральні цінності кожного.

У почутті *патріотизму* на перший план виступає любов до Батьківщини, до свого народу, усвідомлення зв'язку з ним, співучасть у його справах. Любити Вітчизну – означає усіма силами сприяти зміцненню її могутності, вирішенню завдань, які постають перед народом України.

В цьому сутність патріотизму. Усвідомлення особистої участі в розбудові незалежної держави, глибоке розуміння необхідності напруження усіх творчих сил для досягнення мети, реальні справи, які збільшують силу і славу Батьківщини, – ось що надає патріотизму дієвого характеру, перетворює любов до неї в найважливіший стимул командира Збройних сил України.

Виховуючи своїх підлеглих, командири повинні прагнути прищепити їм не лише вміння вимогливо ставитися до власних вчинків та дій, а й до відповідальності за результат справи, яку виконує увесь військовий колектив. У цих умовах стає діючою відповідальність військової організації за кожного її члена. Характерною рисою моральності є високе усвідомлення суспільного обов'язку (нетерпимість до порушень суспільних інтересів). Командир не може і не повинен не реагувати на недбайливе ставлення до військової справи. Він повинен бути нетерпимим до виявлення недбалості, само-заспокоєності, пияцтва, а також до аморальних вчинків, які завдають шкоди військовому колективу і суспільству.

До інших дуже важливих якостей, властивих командирі, можна віднести чесність і правдивість, моральну чистоту та скромність у суспільному та особистому житті. Усі ці якості – благородні риси морального складу громадян України, найважливіші вимоги нашого морального кодексу, який знаходить свій відбиток у військових правових актах. Так, наприклад, у тексті Військової присяги записано: «...присягаю Українському народові завжди бути йому вірним і відданим, ... сумлінно і чесно виконувати військовий обов'язок ...»

Командири повинні володіти *самокритичністю* – одним із найяскравіших виявів моральності. Досвід життя військ підтверджує, що *критика і самокритика* – найефективніша зброя для перемоги нового над старим. Цей

метод дозволяє виявити недоліки в навчанні та вихованні підлеглих, у службі військ. Тенденція згладжувати, уникаючи невирішених проблем, гострих питань, замовчувати недоліки та труднощі не допомагають справі, а лише перешкоджають вирішенню одержаних завдань. Крім того, такий підхід знижує активність мас, а разом із тим і ефективність виконання завдань.

Світогляд і мораль особистості формуються й одержують розвиток лише в суспільно-важливій службовій діяльності. У зв'язку з цим первинне значення має відпрацювання ясного розуміння моральної сторони військової справи, уміння оцінити з високих моральних позицій і свою власну службову діяльність, і діяльність товаришів та всього військового колективу.

Надзвичайно важлива роль колективу в моральному вихованні. Те, що характеризує стосунки у військовому колективі, що виховується щоденно, переноситься на поведінку військовослужбовця за межами підрозділу, на увесь уклад його життя, на його ставлення до служби. Тому розсудливі командири використовують авторитет колективу для успішного управління підрозділом. Особливо ефективно можна використовувати колектив для впливу на поведінку недисциплінованих воїнів.

Моральні переконання викристалізуються в безкомпромісній боротьбі з поглядами, які вже віджили своє, нашаруваннями та традиціями минулого. Тому дуже важливим є правильна та принципова оцінка з боку командира негативних виявів – як неприхованих, так і прихованих, завуальованих. Така оцінка може бути для одних військовослужбовців як попередження, для інших – як заборона і профілактика виникнення негативних явищ.

За роки незалежності України культурний та духовний рівень військовослужбовців значно підвищився. Вони стали гостріше реагувати на всі негаразди військового

життя. Це вимагає від командирів чутливого ставлення до підлеглих, турботи про поліпшення умов їхнього життя. Командири повинні поєднувати в собі принципову вимогливість до підлеглих із повагою до них.

Виходячи з того, що вимоги безумовного виконання норм моралі юридично закріплені у Військовій присязі та військових статутах і їм надана сила закону, можна зробити висновок, що моральності воїнів надається особливе значення. Розвинути у військовослужбовців моральність до рівня сучасних вимог – це означає, по-перше, перетворити норми моралі в їхні особисті переконання, по-друге, прищепити їм систему позитивних звичок поведінки, які б відповідали загальнодержавним нормам моралі.

Для формування морально – політичних якостей військовослужбовців можна використовувати такі заходи:

1. Пояснення сутності морально – політичних якостей та їхньої ролі для діяльності командира. Переконання військовослужбовців у необхідності і можливості розвивати їх до більш високого рівня, глибокого вивчення суспільних наук.

2. Розкриття сутності моралі та вимог, що ставляться до громадян України з цього приводу.

3. Доведення обов'язків громадян України, законодавчих основ життя та діяльності Збройних Сил України, вимог Президента України, Кабінету Міністрів до командного складу армії та флоту. Періодичним нагадуванням про особисту відповідальність військовослужбовця перед народом України за скоєні вчинки та за захист Вітчизни.

4. Розкриття та показ послідовної наполегливої боротьби Президента України, Кабінету Міністрів, Верховної Ради за мир у всьому світі, за незалежність нашої Батьківщини.

5. Викриття різних напрямків фальсифікаторів історії України, наклепників на спосіб життя громадян України, ідеологічних диверсантів.

6. Висвітлення яскравих прикладів високої громадянської свідомості, переконаності та моральної чистоти співвітчизників, захисників Батьківщини.

7. Підтримка у підрозділі ділової, робочої обстановки, військової дружби, товариських відносин між військовослужбовцями.

8. Організація різного роду змагань, систематичне підбиття підсумків, гласність, моральне та матеріальне стимулювання переможців змагань.

9. Залучення військовослужбовців до активної суспільно-політичної діяльності: робота у керівних органах різного роду; виступи з доповідями, рефератами, повідомленнями перед товаришами по службі, на підприємствах, у школах, на зборах і конференціях; участь у суботниках, спортивних змаганнях, оглядах художньої самодіяльності, залучення до роботи у військово – наукових товариствах; підготовка наочної агітації; передплата на газети та журнали і таке інше.

10. Організація зустрічей з ветеранами праці та Збройних сил України.

11. Відвідування місць бойової слави, передових підприємств, музеїв і театрів.

12. Участь у святкових засіданнях, шикуваннях, парадах і проходженнях, що присвячується святкуванню знаменних подій у житті народу України, Збройних сил, військової частини чи ВНЗ.

13. Негайна, аргументована та справедлива реакція на помилкові судження або вчинки військовослужбовців. Аналіз скоєних вчинків, створення осудливої суспільної думки навколо військовослужбовців, що скоїли вчинки чи порушили військову дисципліну.

14. Періодичне оцінювання морально – політичних якостей військовослужбовців та їхнє моральне стимулювання за високі показники.

Професійно-бойові якості

Командир будь-якого рівня повинен поєднувати в собі високі морально-політичні якості з відмінною професійно-бойовою підготовкою. Це поєднання йому потрібне для підтримання на необхідному рівні бойової готовності підрозділу та забезпечення військово-технічної переваги над ворогом. Для цього він повинен мати значний запас знань, умінь, навичок та бути компетентним у межах своїх повноважень. Що ж розуміють під компетентністю?

Компетентність – це здатність застосовувати на практиці набуті знання, уміння й навички, а також спроможність самостійно здобувати нові знання та відпрацювати нові уміння й навички, необхідність у яких викликана життям. Компетентність командира також визначає його здатність організувати та забезпечувати бойові дії підрозділу та керувати ним під час бою.

Компетентний командир відзначається розвиненим тактичним мисленням, глибокими знаннями закономірностей збройної боротьби; здатністю глибоко аналізувати та обмірковувати всі можливі варіанти бойового застосування підрозділу; умінням знаходити, підтримувати та втілювати у практику управління все нове, передове; знаннями та суворим виконанням вимог статутів, настанов, наказів, директив та інших керівних документів; умінням максимально використовувати зброю й техніку.

Необхідно враховувати, що сучасна війна розширить масштаби бойового використання сил та засобів, збільшить розмах бойових дій, які будуть супроводжуватися особливою напругою і швидкоплинністю. Усе це накладає свій відбиток на форми і методи управління підрозділами в бою. Безумовно, центральне місце в управлінні військами належить командирі. Він повинен швидко орієнтуватися за будь-яких обставин, логічно мислити, чітко висловлю-

вати свої рішення, а це можливо лише за умови, що командир є компетентним фахівцем.

Компетентний командир повинен мати високий рівень загальної культури і добре розвинену командирську мову: зрозумілу, чітку, лаконічну, енергійну та переконливу.

Командирам, які закінчили ВВНЗ, потрібно пам'ятати, що одержані в стінах навчального закладу знання, уміння та навички дуже швидко застарівають. Щоб бути висококваліфікованим фахівцем, недостатньо лише володіти певним рівнем знань – потрібно уміти легко, а головне своєчасно орієнтуватися в новітніх тенденціях та напрямках розвитку військової справи. Головною проблемою навчання у ВВНЗ є те, що майбутнім командирам намагаються передати якнайбільше інформації, а потрібно навчити його самостійної праці над літературою, озброїти його не стільки знаннями з даної науки, скільки її методами, які б дозволили правильно розпізнати все нове, опанувати та прагнути розвинути його. За час навчання неможливо видати рекомендації з вирішення усіх можливих життєвих завдань, та цього і не потрібно робити. Головним у цьому є виховання віри у свої сили, здібності, а також уміння розпорядитися найкращим чином цими силами та здібностями.

Дуже важливим фактором, що впливає на результат управлінської діяльності командира, є його дисциплінованість.

Дисциплінованість – це свідоме ставлення військовослужбовця до законів, військового порядку, внутрішня переконаність у необхідності виконання вимог Військової присяги, статутів та моральних норм, уміння, навички та звички керувати своєю поведінкою за будь-яких обставин відповідно до цих вимог. Військова дисципліна – категорія державно-правова, вона передбачає суворе і точне додержання всіма

військовослужбовцями порядку і правил, встановлених законодавством України та військовими статутами. У той самий час дисципліна – моральна категорія. Це означає, що для виконання її вимог дуже важливе місце посідає глибоке усвідомлення військовослужбовцями свого обов'язку перед Вітчизною. Зважаючи на це, можна навести слова відомого педагога-вихователя А. С. Макаренка: «Дисципліна виявляє себе не тоді, коли людина робить для себе що-небудь приємне, а тоді, коли людина робить що-небудь важке, несподіване, яке вимагає значного напруження. Це він виконує тому, що переконаний у необхідності та корисності цієї справи для всього колективу і для всього суспільства й держави».

Ідейною основою військової дисципліни є **політична свідомість**, непохитна переконаність військовослужбовців, які володіють глибоким розумінням об'єктивної необхідності збройного захисту Батьківщини. І, як показали події на Близькому Сході, Балканах, ця необхідність має підстави.

Практика управління підрозділами показує, чим вища відповідальність та **вимогливість командира**, чим активніше і змістовніше ведеться робота щодо зміцнення військової дисципліни, тим вона міцніша, тим вищі якості навчання та рівень бойової готовності підрозділів та частин.

Вимогливість – це одна із невід'ємних якостей стилю виконання обов'язків командира. Справжня вимогливість є цілеспрямованою, систематичною, повсякденною. Вона органічно входить у стиль роботи командира і повинна бути справедливою й мати принциповий характер.

За змістом вимогливість є творчою. Вона не тільки містить у собі прагнення досягти певних результатів, осудження відхилень від норм та правил поведінки, але й підтверджує їхню сувору обов'язковість, показує правомірні шляхи для досягнення бажаної мети й виправлення помилок. Уміння вимагати не виникає саме по собі, ним потріб-

но оволодівати. Важливе й інше – не тільки навчитися вимагати, але й домагатися виконання вимог. Бути послідовним, не зупинятися на півдорозі, не пасувати перед труднощами. Дії командира повинні бути безкомпромісними до найменших порушень дисципліни, до безладдя, зловживань та бюрократизму. Але вимогливість, осудження провини у командира повинно органічно поєднуватися з довірою до підлеглого, з товариською порадою щодо виходу зі скрутного становища чи виправлення помилок. І що дуже важливо, командир не має права ображати підлеглого, принижувати його гідність.

Виконання управлінських функцій командиром, особливо в сучасному бою, буде проходити у виключно складних умовах. Ця обставина вимагає, щоб командир був вольовий, тобто здатний свідомо керувати собою в боротьбі за досягнення складної мети.

Командирська воля – це вища спонукальна та розпорядлива форма регулювання діяльності військового керівника, яка забезпечує перехід від пізнання та переживання до практичного виконання обов'язків, до зміни дійсності у зв'язку з потребами, намірами та інтересами.

Воля пов'язана з усвідомленням її залежності від мети. Від того, яку мету перед собою ставить командир, яке значення має її досягнення для нього особисто, для військового колективу, в якому він служить, Збройних сил та суспільства в цілому, залежить ступінь вольового напруження.

Характерною ознакою командирської волі є **цілеспрямованість**, тобто спрямованість дій командира на досягнення поставленої мети, підпорядкування їй усіх дій, думок, енергії. Вона характеризується, з одного боку, чіткою постановкою завдань, з іншого – реальною практичною діяльністю, яка спрямована на їхнє виконання. Саме це визначає здатність командира підпорядковувати свої дії та

поведінку високим суспільно важливим цілям. За складних обставин цілеспрямованість дозволяє зосередитися на головному, не відвертаючи уваги на вирішення другорядних питань.

Для командирської волі характерними є *ініціатива і самостійність*, які свідчать про високу життєву позицію, віру у власні сили. Це має прояв через здатність узяти на себе всю повноту відповідальності за прийняті рішення, дії, вчинки. Ініціативний командир характеризується *наполегливістю* у справах, які корисні не тільки для нього особисто, але й для всього колективу.

Особливе значення має *розумна ініціатива командира* на полі бою. Від його ініціативи, напевно, залежать швидкість ураження ворога та попередження ним несподіваних, раптових ударів. Безумовно, така ініціатива передбачає певний ризик та наявність високої мужності.

Однією з важливих прикмет командирської волі є *рішучість*, яка виявляється у здатності командира без допомоги з боку швидко обґрунтувати та прийняти рішення. Рішучому командиру властиві критичність розуму, сміливість думок та послідовність у рішеннях і діях під час досягнення мети.

Воля командира неможлива без *працьовитості та наполегливості*. Ці якості допомагають енергійно долати перешкоди, які стоять на шляху вирішення одержаного завдання. Дійсна наполегливість поєднується зі здоровим глуздом, всебічним розрахунком, умінням гнучко реагувати на зміни обстановки.

Ознаками командирської волі є *витримка та самовладання*. Ці прикмети проявляються у здатності командира побороти негативні емоції, що заважають досягненню мети. Витримка та самовладання – це якості волі, які визначають владу над собою та самоконтроль. Вони допомагають у випадках невдачі або несподіваної зміни обставин

утриматися від неправильних дій та прийняти правильне рішення. Так само, як і інші вольові прикмети, вони ґрунтуються на стійкості переконань, звичках та почуттях військовослужбовця, на чіткому розумінні обставин, в яких він перебуває.

Для ефективного виконання завдань, що стоять перед підрозділом, командир повинен мати *організаторські* здібності. Командир, що володіє такими якостями, за будь-яких обставин зможе організувати військовий підрозділ у цілому та кожного військовослужбовця окремо на виконання одержаного завдання як планового, так і несподіваного.

Військова діяльність за своєю складністю завжди вимагала від командирів та особового складу підрозділів максимального прояву творчих здібностей. Творчість командира ґрунтується не лише на знаннях законів збройної боротьби, тактики й техніки, але й на його здібностях здійснювати науковий підхід до вивчення явищ і процесів. Особливо збільшується значення творчих здібностей на сучасному рівні розвитку військової справи. Це визначається прискоренням темпів її розвитку, вдосконаленням, появою нових проблем, які вимагають творчого підходу до їхнього вирішення. Для цього командирі необхідно формувати та розвивати здібність помічати нові, передові тенденції, передбачати можливий розвиток подій та впливати на їхні наслідки найкращим чином.

Для творчих здібностей характерна готовність сміливо й обачливо йти назустріч ризику, але проявляти розумну обережність. Розвиток творчих здібностей вимагає від командира зосередження уваги, розвитку пам'яті та творчої уяви. Потрібно зазначити, що формування наведених вище якостей допомагає розвивати у командира інтуїцію. Особливість *інтуїтивного пізнання* полягає у переході через послідовні ланки логічної побудови розумового про-

цесу. Тому процес інтуїтивного пізнання не формалізується, для нього неможливо відпрацювати певну логічну формулу. Всі ланки розумового процесу в даному разі ніби зливаються в одне ціле, що і дає можливість одержати несподіваний інтуїтивний висновок. Цей висновок є результатом діяльності мислення, коли одночасно і миттєво враховуються безліч даних і факторів.

Важливість інтуїтивного пізнання в бойових обставинах визначається трьома факторами: наявністю великої кількості даних про обстановку, які беруться до уваги під час прийняття рішення; майже завжди існуючою неповнотою вичерпних даних і потребою їхнього здобуття та уточнення; обмеженням часу на прийняття рішення та доведення його до підлеглих. Цілком зрозуміло, що за таких умов інтуїція є одним з необхідних моментів управління військами. Тому розвинення здатності командира до інтуїтивної оцінки обстановки і прийняття рішення є важливим напрямом формування його тактичного мислення.

Психологічні якості

Боездатність підрозділів певною мірою залежить від психологічних якостей та морально-бойової стійкості особового складу. Війна є всебічним випробуванням воюючих сторін. Але найсуворіше перевіряються в ній люди.

Взагалі військовій діяльності властива надзвичайно складна й відповідальна праця, пов'язана з нестатками, надзвичайним напруженням фізичних та морально-психологічних сил, дуже обмеженим часом на виконання завдань, суворо регламентованим побутом. Усе це повинно враховуватися командирами під час організації навчання та виховання з тією метою, щоб підготувати своїх підлеглих до дій у складних умовах. В умовах, коли військовослужбовець зіткнеться з новими моральними, фізичними та

психологічними випробуваннями, для подолання цих перешкод командирам потрібно формувати в собі, а також і у своїх підлеглих психологічну стійкість. Що ж розуміють під психологічною стійкістю?

Психологічна стійкість – це здатність людини швидко пристосовуватися до умов, що часто змінюються, переносити тяготи й нестатки військової служби, а також суворі випробування сучасної війни [1, 6].

Для психологічної стійкості дуже важливими є такі якості командира, як **стійкість** та **мужність**. Вони виявляються у здатності швидко опанувати страх і зберегти присутність духу, уміло використовуючи всі можливості для виконання одержаного завдання.

Особливості бойової діяльності висувають специфічні вимоги до мислення командира. Бій, як відомо, пов'язаний із небезпекою. Небезпечна для життя обстановка природно викликає у командира, як і у кожної людини, відчуття страху. Це може призвести до втрати контролю над собою, втрати здатності доцільно керувати діями підлеглих за умов, коли він не зможе подолати в собі відчуття страху. Якщо ж йому під силу подолати в собі ці неприємні наслідки небезпеки, результати його психічної, а також і розумової діяльності значно збільшаться: швидкість мислення зростає, точність розрахунків та висновків підвищується. У такому разі небезпечна ситуація стає своєрідним стимулятором розумової діяльності. Здатність бути зібраним у небезпечній обстановці – необхідна якість командира. Підготовка командирів із такими якостями вимагає великих зусиль від усіх, хто нею займається, і повинна проводитися тепер, в умовах мирного життя.

Уміння знайти головне, не випускаючи деталей, ясність та визначеність висновків – необхідна вимога до мислення командира у бойовій обстановці. Командир зобов'язаний знайти вихід у суперечливій ситуації за прос-

тою формулою її розв'язання. Майже ніколи командир не буде мати всієї інформації про обстановку на полі бою, особливо що стосується противника. Тому у нього можуть з'явитися сумніви щодо правильності зроблених висновків та відданих розпоряджень. Але вони не повинні негативно впливати на безперервність і твердість управління підрозділом. Звідси випливає одна з вимог до мислення командира – **рішучість та самостійність**, здатність до виправданого та обґрунтованого ризику. Безумовно, кожний командир повинен прагнути до зменшення ризику. Але якщо командир тільки і буде дбати про свою безпеку, тоді його шанси на успіх у бою будуть незначними. Такий підхід у діях командира приховує нерішучість, розгубленість, безвільність і, як наслідок, – втрату часу, а разом із цим й ініціативи. Ризикувати потрібно, але ризик повинен бути розумним і ґрунтуватися на передбаченні.

Швидка зміна обстановки сучасного бою підвищує значення фактору часу, вимагає від командира інколи миттєвого оцінювання ситуації, що склалася, та прийняття обґрунтованого рішення. Швидкість орієнтування в обстановці та прийняття рішення – така сама необхідна якість розумових здібностей командира, як і згадані раніше. Без цього тепер неможливо розраховувати на успіх. Уміти швидко думати, оцінювати обстановку, приймати обґрунтоване рішення – означає спиратися на глибокі міцні знання, на особистий досвід з управління підрозділом, на інтуїцію. До цього командир повинен готуватися заздалегідь.

До психологічних якостей належить також **професійна адаптація**. Що розуміють під професійною адаптацією? Звикання до тієї чи іншої життєвої ситуації, яке дозволяє уникнути небажаних емоційних реакцій, і є професійною адаптацією. Досвід, накопичений у процесі навчання та виховання, спілкування з людьми, переживання, радощі і біди допомагають тверезо, об'єктивно оцінити обстановку, свої

здібності та можливості, власне місце в житті.

Військовослужбовець, чи то командир, чи його підлеглий, адаптований до військової служби, має більшу стриманість, волю порівняно з молодими офіцерами або військовослужбовцями щодо умов служби та життя. Такий військовослужбовець не буде ставити занадто високих вимог до оточуючих його людей та умов життя, засмучуватися через те, що не здійснилося бажане, він не буде занадто запальним.

Недаремно командири, які мають великий життєвий досвід, які пережили значні труднощі, справжню небезпеку, як правило, не схильні до підвищеної емоційності. Вони більш стримані, вольовиті порівняно з тими, хто щойно розпочав службову діяльність. Потрібно зазначити, що правильній оцінці своєї діяльності та значущості власної особистості для військового колективу та Збройних сил у цілому сприяють всебічний розвиток командира, широта його кругозору, значний обсяг моральних, етичних та естетичних потреб.

Фізичні якості

Сучасний командир повинен мати добре розвинені фізичні якості. Характер будь-якої війни вимагає від усього особового складу Збройних сил України і в першу чергу від командного складу високої фізичної підготовленості: витривалості, сили, спритності та швидкості в діях.

3.5 Основи психології військового управління

Військове управління – це спрямований вплив командира на особистість воїна, військовий колектив або окремі соціально-психологічні процеси, що відбуваються в ньому, з метою зміни їхнього стану або надання їм нових

якостей, що сприяють реалізації вирішення і досягнення поставлених цілей.

Психологія військового управління – це робота з військовослужбовцями, залученими до різних систем: «людина-машина», «людина-зброя», «особистість-колектив» і т. п.

Найбільший інтерес становить аналіз системи «особистість керівника – військовий колектив».

Під поняттям управління розуміють сукупність взаємозалежних функцій, що виконуються органами військового управління, для безпосереднього впливу на об'єкт управління з метою досягнення кінцевої мети.

Основний зміст діяльності командира зводиться до виконання таких основних функцій (або видів діяльності):

- організаторської;
- виховної;
- військово-педагогічної;
- військово-професійної;
- адміністративно-господарської;
- керівництва навчально-бойовою діяльністю і службою військ.

Організаторська діяльність (функція) командира передбачає:

- планування, упорядкування і регулювання роботи офіцерів, прапорщиків, сержантів;
- прийняття рішень, контроль, перевірка виконання і надання практичної допомоги.

Командир повинен володіти відповідними організаційними якостями і здібностями:

- самостійним і творчим складом розуму;
- винахідливістю;
- вимогливістю;
- впевненістю;
- умінням правильно оцінювати можливості людей;

– умінням налагоджувати їхню дружню спільну роботу й правильно будувати взаємини з ними.

Прийняті командиром управлінські рішення повинні бути:

- цілеспрямованими;
- своєчасними;
- несуперечливими;
- правочинними.

Психолого-педагогічні умови ефективності організаторської діяльності командира:

а) чітка і зрозуміла постановка завдань з урахуванням якостей виконавців і можливостей підрозділу;

б) надання ініціативи підлеглим у рамках поставлених їм завдань;

в) постійне прагнення до живого безпосереднього спілкування з підлеглими, близькість до них, мобілізація їх на виконання завдань, що стоять перед підрозділом;

г) безперервний і систематичний, діючий і результативний контроль виконання завдань поєднано з постійною практичною допомогою;

д) тверда воля і наполегливість у подоланні перешкод на шляху до виконання поставленого завдання;

е) турбота про підлеглих, урахування їхніх соціальних інтересів та вимог.

Виховна діяльність командира полягає в тому, що він:

– твердо і неухильно, цілеспрямовано і послідовно провадить у життя державну політику, забезпечує соціальну захищеність військовослужбовців, дотримання їхнього статусу;

– згуртовує військовий колектив, проводить роботу з попередження нестатутних взаємовідносин, з підвищення культури міжнаціонального спілкування;

– інформує, організовує гуманітарне навчання, куль-

турно-масову і спортивну роботу в підрозділі;

– спирається і спрямовує роботу сержантів і активу, навчає його форм і методів виховної роботи;

– особисто організовує і проводить індивідуально-виховну роботу із кожним військовослужбовцем.

Командир здійснює військово-педагогічну функцію: він відповідає за бойову, психологічну і гуманітарну підготовку, навчання і виховання особового складу.

Бойова і гуманітарна підготовка являє собою процес особливим чином організованого педагогічного спілкування (взаємодії) військовослужбовців з метою формування в них бойової майстерності (професійних знань, умінь і навичок), розвитку ідейних, морально-бойових, психологічних і фізичних якостей, необхідних для підтримання постійної бойової готовності й успішного ведення бойових дій.

Свої завдання командир вирішує, здійснюючи необхідні навчально-виховні дії:

– вплив, що спрямований на підвищення навчальної активності підлеглих, стимулювання відповідального, зацікавленого ставлення до виконання навчальних завдань, а також орієнтації навчальної роботи на досягнення конкретних цілей (постановка навчальних завдань);

– передачу, повідомлення інформації (розповідь, роз'яснення, показ);

– контроль і оцінювання результатів діяльності – знань, умінь і навичок, їх систематичний облік.

Для їх успішного виконання завдання командир повинен:

а) знати:

– закономірності, мету і завдання навчання і виховання;

– психологічні особливості особистості і військового колективу;

- принципи та методи навчання і виховання;
 - процес та умови формування навичок і звичок;
- б) уміти:
- передавати знання, формувати уміння та навички;
 - логічно, цікаво викладати матеріал, застосовувати технічні засоби навчання й інші засоби активізації пізнавальної діяльності тих, хто навчається;
 - враховувати особливості кожного воїна і колективу в цілому;
 - спиратися на колектив, використовувати можливості активу;
- в) володіти:
- спеціальними якостями військового педагога (педагогічна спостережливість і увага, мислення і мова, такт та ін.)
- Військово-професійна функція командира проявляється в тому, що він повинен бути висококваліфікованим і компетентним військовим фахівцем:
- знати матеріальну частину, правила експлуатації, збереження військової техніки та озброєння;
 - уміти правильно визначати і ставити завдання підлеглим щодо її бойового застосування;
 - зразково додержуватися вимог технічних інструкцій, настанов, заходів безпеки;
 - знати тактику дій противника, можливості його озброєння і бойової техніки;
 - організувати вивчення особовим складом нових зразків артилерійського озброєння;
 - вивчати новітні способи бойового застосування артилерії.
- Адміністративно-господарська діяльність командира передбачає:
- організацію правильного розміщення особового складу;
 - підтримання твердого статутного порядку, висо-

кого рівня військової дисципліни;

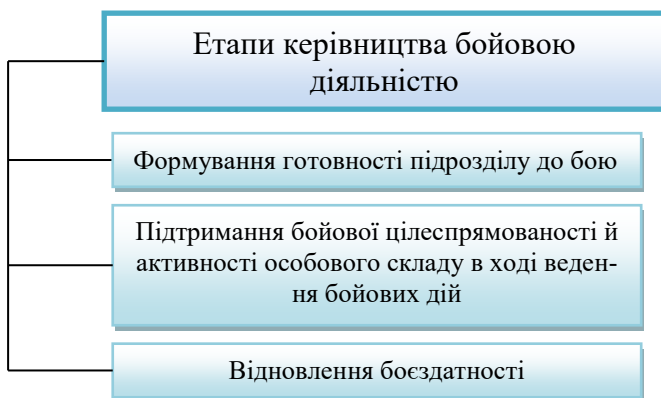
- забезпечення утримання підлеглими в справності зброї, військової техніки, засобів захисту і спорядження;

- турботу про побут своїх підлеглих, задоволення їх соціальних потреб і запитів;

- керівництво роботами, що виконуються особовим складом, контроль і надання практичної допомоги;

- ведення батареїного господарства, службового діловодства, облік особового складу і матеріальних засобів.

Управління здійснюється командиром шляхом застосування різних засобів впливу на особистість і колектив (насамперед на їхні цілі, мотиви і суб'єктивний психологічний стан) з урахуванням їхнього реального стану, знання ступеня відхилення емоційної стійкості підлеглих від оптимального рівня, а також на бойову ситуацію, змінюючи її на свою користь.

Прийоми і засоби управління (впливу) діяльністю підлеглих:

- наказ;

- вимога;

- вказівки;

- роз'яснення мети і значущості бойових дій;

– своєчасне уточнення завдань у ході бою і постановка додаткових завдань.

Важливим методом управління є створення стимулювальних умов щодо виконання бойового завдання: забезпечення раптовості й несподіваного удару по ворогу, різке посилення інтенсивності вогню, підвищення темпу просування і т. п.

Зміст цієї роботи містить:

а) на першому етапі: стимулювання спонукальних мотивів виконання поставленого завдання; підтримання бойового настрою підлеглих, їх індивідуальних і колективних установок на вмлі і самовіддані дії в бою і т. п.;

б) на другому етапі: використання морально-психологічного впливу справедливості цілей воїна – слова й особистий приклад, сильний вогневий удар по противнику, успіх бою та ін.;

в) на третьому етапі: збереження високої організованості і дисципліни, морального і психологічного стану особового складу.

Для успішного управління бойовою діяльністю необхідні:

1. Правильне з'ясування командиром завдання, яке поставлене старшим начальником.

2. Об'єктивне оцінювання обстановки, стан своїх військ і військ противника.

3. Визначення ймовірного розгортання подій.

4. Прийняття рішення, що передбачає найбільш раціональне використання своїх сил і умов обстановки.

5. Організація і стимулювання підготовчої роботи і практичного виконання рішення.

6. Контроль і внесення коректив до процесу діяльності особового складу.

7. Підбиття підсумків і відновлення боєздатності після проведеного бою.

Характер управління багато в чому визначає успіх чи невдачу в діяльності організації. Міцне та ефективне керівництво сприяє створенню атмосфери участі й колективній прихильності цілям діяльності колективу, у якому члени його одержують стимул до подолання перешкод та досягнення максимальних результатів.

Незважаючи на те, що управління являє собою складний процес, його можна описати, виділивши основні елементи, кожний з якого є його характеристикою.

Елементи управління:

- ініціативність;
- уміння працювати з інформацією;
- захист своєї думки;
- прийняття рішень;
- вирішення конфліктів;
- критичний аналіз.

Кожний з елементів має важливе значення з точки зору забезпечення ефективного управління, оскільки жодний з елементів не в змозі компенсувати відсутність або надлишок іншого.

Ініціативність. Ініціативність проявляється в усіх випадках:

- коли зусилля спрямовуються на конкретну діяльність;
- щоб розпочати певну діяльність, якою до цього часу не займалися;
- щоб зупинити процеси, що відбуваються, змінити напрямок прикладання зусилля чи характер зусилля.

Керівник може проявляти ініціативу або відхилитися від виявлення ініціативи в умовах, коли інші чекають від нього конкретних дій.

Уміння працювати з інформацією. Уміння працю-

вати з інформацією дає можливість керівникові мати доступ до фактів, даних або інших джерел інформації. Ступінь поінформованості залежить від ґрунтового підходу керівника до своєї діяльності.

Захист своєї думки. Захист своєї думки припускає наявність конкретної позиції. Керівник може мати міцні переконання, але вважати при цьому ризиковим для себе відстоювати ті чи інші переконання. І навпаки, керівник може ухилятися від відстоювання своїх переконань у результаті їх відсутності або їх слабкості.

Прийняття рішень. Завдяки прийняттю рішень здійснюється керівництво діяльністю організації. Рішення може приймати особисто керівник або дати право прийняти рішення підлеглим (колективна робота працівників), маючи всі наявні ресурси для відпрацювання та реалізації цих рішень.

Вирішення конфліктів. Розбіжності думок та конфлікти найчастіші в тих випадках, коли люди відстоюють різні точки зору. Залежно від способів вирішення конфлікту можуть бути дезорганізуючими і руйнівними або творчими і конструктивними. Керівник, здатний правильно поводитись у конфліктних ситуаціях та вирішувати їх, як прийнятно для всіх, викликає до себе повагу. Неможливість керівника конструктивно вирішити конфліктну ситуацію впливає на зниження його авторитету у підлеглих та породжує негативне ставлення до нього.

Критичний аналіз. Під критичним аналізом мають на увазі сукупність способів та прийомів досліджень і вирішення проблем діяльності організації, які постають перед кожним виконавцем або колективом, у цілому під час

виконання тих чи інших завдань. Цей підхід полягає у відступі від здійснюваної діяльності або її зупиненні з метою вивчення або виявлення альтернативних можливостей підвищення продуктивності праці, планування та усунення таких ситуацій, які можуть призвести до негативних наслідків. Виконавці можуть розглядати або не розглядати свій досвід роботи як основи для професійного навчання, але в усіх випадках можуть застосовуватися такі дії, знайомі їхнім колегам, які підтримують із ними зворотний зв'язок. Без такого навчання неможливо удосконалювати роботу підлеглих у майбутньому. Навчання на основі попереднього досвіду, критичного аналізу та зворотного зв'язку є основою для більш ефективної праці з людьми, з їхньою участю.

Кожний керівник (командир) оригінальний як особистість, але разом із тим є і представником окремого типу особистості та у своїй діяльності представляє той чи інший стиль керівництва.

Стиль військового управління – це відносно стійка система способів, методів та форм впливу керівника на підлеглих відповідно до поставленої мети.

Залежно від індивідуальних особливостей, знань, практичного досвіду, ставлення до колективу, способів і методів впливу керівника на підлеглих можна виділити три основні стилі управління:

- авторитарно-одноосібний;
- пасивний;
- одноосібно-демократичний.

Коротко дамо характеристику кожному з цих стилів [5].

Демократичний керівник вимаги проявляє спокійно. По-діловому розподіляє роботу, бере до уваги пропозиції підлеглих. Тон звернення товариський. Стежить, щоб

ніхто не ухилявся від роботи, ще раз роз'яснює завдання. Особливу увагу звертає на рівномірний хід роботи, її темп. Постійно буває в колективі.

Авторитарний керівник вимоги проявляє в різкій, грубій формі, погрожує. Має непривітний тон. Несистематично бере участь у роботі, задає її темп.

Пасивний керівник. Не втручається у хід роботи. Керівник завжди відсутній. Сам рідко розподіляє роботу.

Оптимальному стилю характерні ряд ознак, які можна розподілити на три взаємозв'язані між собою групи.

Перша група ознак – це ідейно-політичні ознаки стилю, до яких можна віднести:

- ідейність і патріотизм;
- принциповість;
- зворотний зв'язок із підлеглими;
- опору на досвід і знання оточуючих.

Друга група ознак – це професійно-організаторські ознаки стилю, які містять у собі:

- почуття відповідальності за рішення, що приймаються;
- прогноз та інтуїцію в керівництві;
- конкретність планування і розподілу обов'язків;
- оперативність управління;
- вимогливість і контроль;
- оптимізацію інформації і вміння заощаджувати час.

Третя група ознак – це морально-психологічні ознаки, такі як:

- товарииськість та комунікабельність;
- чуйність;
- простота, скромність;
- доступність;
- чутливість і правдивість, почуття такту.

Шляхи удосконалення стилю управління.

1. Ефективне використання системи перевірених життям методів і прийомів керівництва, які забезпечують успішне виконання поставлених завдань, планів та програм.

2. Добір керівником військового колективу.

3. Постійний самоконтроль і вдумливий самоаналіз, критичне ставлення до своїх службових обов'язків, оцінювання стилю керівництва.

4. Постійне удосконалення теоретичної і професійної підготовки.

5. Поповнення військових і технічних знань.

6. Розвиток командирських якостей.

Таким чином, практична реалізація вимог воєнної доктрини, переведення військового будівництва і підготовки військ на якісні параметри в багатьох випадках залежить від психологічної перебудови стилю управління офіцерських кадрів, оволодіння новими методами роботи з людьми.

Висновки з розділу

Зміст розділу підкреслює необхідність вивчення законів управління, правових актів, що дозволяють командирю вміло і професійно керувати своїми підрозділами в усіх сферах його діяльності. Розділ розкриває зміст та методи управління, характер та стиль управлінської діяльності командира, основи психології військового управління. Знання цього матеріалу дозволяє грамотно і впевнено керувати підпорядкованими підрозділами.

Навчальний тренінг

Основні поняття і терміни

Принципи управління, органи управління, форми управління, методи управління, політична принциповість, громадянська позиція, якості командира, політична свідомість, патріотизм, професійно-бойові якості, психологічні якості, елементи управління.

Питання для повторення та самоконтролю

засвоєння знань

1. Головна мета управління підрозділами і частинами.
2. Головні форми управління повсякденною діяльністю підрозділів.
3. Методи управління, визначення, групи.
4. Дайте характеристику організаційному методу управління.
5. Дайте характеристику розпорядчому методу управління.
6. Дайте характеристику професійно-організаторському зростанню характеру як науковому підходу і діловитості.
7. Що розуміють під командирськими якостями особистості офіцера?
8. Психологічні якості командира (загальна характеристика).
9. Психолого-педагогічні умови ефективності організаторської діяльності командира.
10. Прийоми і засоби управління діяльністю підлеглих.
11. Елементи управління, дати характеристику.
12. Шляхи удосконалення стилю управління.

РОЗДІЛ 4

ОСОБИСТІТЬ У ВІЙСЬКОВОМУ КОЛЕКТИВІ

4.1 Поняття особистості у психології

Особистість за своєю суттю і походженням та її значущістю оцінюється критеріями суспільних інтересів. У той самий час особистість – це складний комплекс індивідуальних своєрідних психічних процесів, властивостей і переважного настрою. Вона має свої зміст і структуру.

Під змістом поняття особистості розуміють духовний світ людини, його індивідуальну свідомість, що є своєрідним відображенням суспільного, соціального та природного середовища. Елементами змісту поняття особистості є уявлення, знання, поняття, погляди і переконання.

Зміст поняття особистості тісно пов'язаний з її структурою. Структуру утворюють упорядкована сукупність основних психічних якостей: спрямованість особистості, характеру, здібностей і темпераменту. Ці якості, властиві всім людям, наділені завжди конкретним змістом.

Індивідуальна свідомість та зміст особистості, будучи одним цілим, усі елементи якого при правильному розвитку людини, взаємозв'язані і являють собою не суперечну в логічному відношенні будову, яка, у свою чергу, може бути розподілена на ряд сфер. Центральну частину духовного світу військовослужбовця складає світогляд. Це система суспільно – політичних знань та переконань, свідомість патріотизму та інтернаціоналізму, військового обов'язку.

Важливе місце у змісті поняття особистості припадає на моральну та правову свідомість. Засвоєння військовослужбовцем норм моралі, поваги до законів держави, готовність неухильно виконувати та боротися за їх виконання – усе це відіграє роль регулятора соціальної поведінки, що стоїть на сторожі додержання державних інтересів. До змісту поняття особистості належить також визначений обсяг знань, спеціальних навичок та майстерності, що є складовими компонентами військової майстерності [2, 7].

Звичайно, індивідуальна свідомість складається не лише з цих стійких компонентів. У свідомості воїна можуть з'явитися і менш стійкі короточасні погляди, роздуми, які супроводжуються при відпрацюванні більш стійких духовних утворень або підлягають логічним та моральним помилкам, випадковим обставинам.

За ступенями об'єктивності, науковості, систематизації та упорядкованості у змісті поняття особистості, в індивідуальній свідомості воїна можна виділити два напрями. Перший – ідеологічний та теоретично усвідомлений змістом – являє собою власну свідомість особистості, другий – динамічний, нестійкий, деякою мірою стихійний та суперечливий, – створює емпіричний досвід особистості, в першу чергу, безпосередньо відображає дійсність. І свідомість воїна, і його поточний емпіричний досвід мають психологічний механізм свого створення, існування, розвитку та керуючого впливу на поведінку. В цьому живому динамічному процесі функціонування особистості важливу роль відіграють її основні властивості.

Центральною властивістю особистості є спрямованість, тобто сукупність найбільш стійких життєвих і військово-спеціальних цілей, ставлення до суттєвих сторін служби й інших соціальних цінностей, а також провідних мотивів діяльності та поведінки. Ядром спрямованості воїна є його ідейні переконання і моральні принципи, світоглядні

погляди на основні військово-політичні і соціальні проблеми. Спрямованість особистості є узагальненою характеристикою воїна з точки зору того, до чого він прагне, що він цінить у світі і як при цьому сприймає зовнішній вплив. Знання змісту та структури спрямованості воїна дає уявлення про переважну орієнтацію його думок та прагнень, дозволяє правильно оцінити і, що дуже важливо, прогнозувати його вчинки та їх мотиви.

Визначити спрямованість особистості – це встановити:

а) рівень ідейно-політичного та морального розвитку воїна, зміст, міцність його переконань, їх активність і ступінь впливу на повсякденну поведінку;

б) мету та мотиви, особистісні рішення, пов'язані з вимогами підвищення бойової майстерності, зміцнення дисципліни, підтримання постійної бойової готовності, а також ставлення до інших конкретних завдань військової діяльності;

в) інші стійкі важливі цілі, їх зміст та послідовність дій, спрямованих на їх реалізацію;

г) зміст переважаючих індивідуальних потреб, пізнавальних та естетичних інтересів, духовних запитів.

На основі цих даних можна говорити про спрямованість особистості в цілому, а також про її аспекти, такі як:

– визначеність, тобто виявлення основних напрямів особистості, наявність перспективних життєвих цілей і відповідних мотивів;

– відповідність особистих цілей та мотивів інтересам нашого суспільства та завданням підвищення боєздатності Батьківщини;

– індивідуальна структура спрямованості, взаємовідношення цілей і прагнення різного змісту, ступінь їх погодження.

Безпосередньо до спрямованості особистості прими-

кає характер, під яким розуміють здібність воїна діяти у відповідності до своїх поглядів. Він є сукупністю рис, в яких закріплюються ставлення воїна до типових умов і вимог служби, а також відповідних способів реагування. Характер базується на ідейності, моралі та культурі особистості, що проявляються в основних професійних навичках та якостях, сформованих в умовах військової служби і потрібних для неї. Особливо чітко вимальовується характер у складних обставинах, коли ставляться підвищені вимоги, коли воїн повинен проявляти такі якості, як сміливість, самовідданість, мужність, стійкість, свідоме ставлення до військової служби, взаємодопомоги та ін.

Оцінюючи характер особистості, звертають увагу на ставлення воїна до служби, своїх товаришів та колективу, підрозділу до різного роду матеріальних та духовних цінностей, а також до самого себе. Любов до праці, дисципліна, акуратність і пунктуальність та ряд інших професійно важливих рис характеризують воїна як спеціаліста. Сміливість, пильність у бойовій обстановці складають основу військового характеру. Колективізм, бажання добра, готовність до взаємодопомоги або, навпаки, індивідуалізм, ворожнеча, замкненість – усе це риси характеру воїна як члена колективу, його безпосередні соціальні якості.

Велике значення мають риси характеру, які закріплюють відношення людини до безпосередньо-матеріальних цінностей, перш за все до зброї та бойової техніки, громадського та військового майна, а також до цінностей духовного порядку – державних законів, норм моралі, науки, мистецтва, культури. Важлива сфера характеру – ставлення воїна до самого себе: його самооцінка, скромність, гордість, відчуття честі та особистого достоїнства, акуратність в одязі, турбота про зовнішній вигляд та інші якості.

Наступною властивістю особистості є навички, тобто сприятливі можливості швидкого оволодіння тією чи іншою

спеціальністю. Наявність відповідних схильностей у сфері військової справи сприяє надбанню в короткий термін необхідних для служби знань, навичок та інших елементів бойової майстерності. Кожна людина має відповідні навички. Завдання поставлене так, щоб своєчасно і правильно їх розпізнати, виявити їх предметну специфіку, рівень розвитку і створити умови для реалізації потенційних можливостей особистості у військовому колективі.

Командиру, офіцеру – вихователю необхідно знати можливості своїх підлеглих. Призначення воїнів на відповідну посаду і надання пропозицій щодо призначення на більш відповідальну посаду, пошук індивідуального підходу в навчанні і вихованні кожного військовослужбовця, підбір і переміщення сержантів, старшин, формування активу підрозділу, комплектування груп, призначених для виконання конкретних завдань, – усе це питання, правильне вирішення яких передбачає врахування навичок людей. Зрозуміло, що справа не обмежується використанням даних про навички людей. Необхідно спиратися перш за все на розуміння особливостей спрямованості особистості, рис характеру, тобто на морально-політичні та бойові якості.

У процесі вивчення навичок людей визначають такі показники, як рівень та можливий темп розвитку мислення та пам'яті, спостережливості та уваги, здатність органів зору, слуху. Пристосованість психофізичної організації індивіда до визначення обережних, високої точності рухів (наприклад, бойова робота сапера, навідника гармати). Військова служба вимагає від воїнів багатьох специфічних здібностей як у військово-технічній і тактичній сферах, так і в суспільній роботі. Велику цінність мають навички до організаторської діяльності, до керівництва особовим складом, до навчання та виховання. Виявлення цих навичок, вміння знаходити людей, які володіють ними, – важлива умова правильної організації навчально-виховного процесу і вій-

ської служби загалом.

Оцінювання навичок підлеглих – не один напрям діяльності командира та офіцера-вихователя. Систематичний контроль, спостережливість за тим, як розвиваються навички людей у процесі набуття військової майстерності, які із них і за яких умов не реалізуються повною мірою, – один із напрямів роботи вивчення підлеглих. Найкращими передумовами успішного розкриття навичок людини є призначення її на таку посаду, де сам характер роботи, обов'язки, які вона виконує, максимально відповідають її індивідуальним особливостям.

Істотний бік особистості воїна становить його темперамент – властивість, що характеризує особливості проходження психічних процесів, діяльність і поведінку в цілому: рухливість, урівноваженість, активність, ступінь емоційності, імпульсивності. Темперамент доповнює особистість динамічними показниками і є ваговим фактором у загальній схемі поведінки. Він тісно пов'язаний як із характером воїна, так і з його навичками.

За основними показниками динаміки нервово-психічних процесів (рухливість, імпульсивність, зрівноваженість) розрізняють чотири типи темпераменту: сангвінічний, холеричний, флегматичний, меланхолічний.

Сангвінічний темперамент проявляється в гармонійному відношенні збудженості і рухливості психічних процесів, їх сили і рівноваги. Воїн сангвінічного темпераменту є енергійним та активним, особливо в умовах, коли він напевне розуміє мету і завдання, що стоять перед ним.

Холеричний темперамент відповідає специфічній збудливості, різкості в діях, здібності до максимального напруження сил і в той самий час недостатньо терплячий, якщо обстановка вимагає багато зусиль.

Показники флегматичного темпераменту в основному зворотні показникам холеричного: невисока збудли-

вість, інертність, схильність до сталих дій та умов життя, здатність до значних навантажень упродовж тривалого часу.

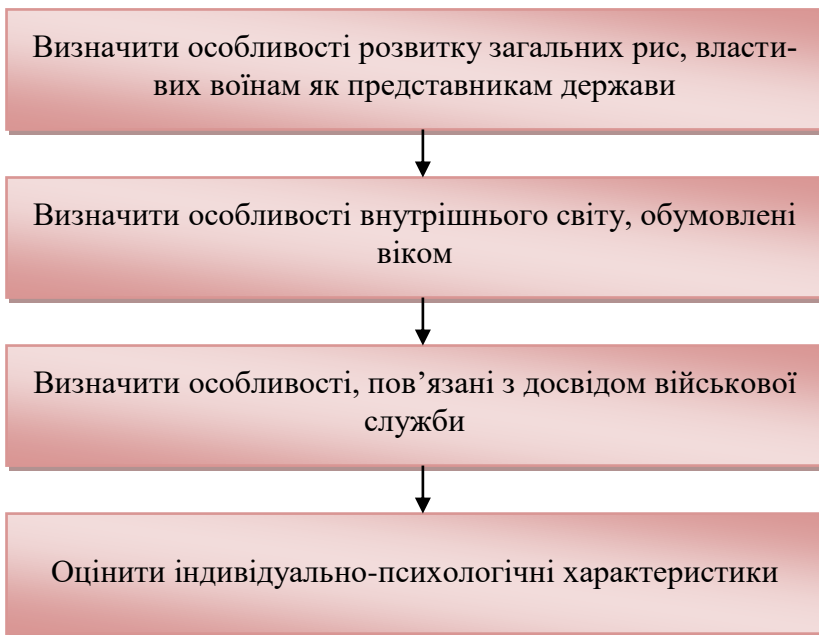
Меланхолічний темперамент характеризується підвищеною вразливістю, яка може знайти застосування в ряді складних видів військової діяльності, пов'язаною з одержанням та переробкою складних сигналів, потребує пильності та здібностей (радист, оператор, спостерігач).

Це основні психологічні характери особистості воїна, що відіграють важливу роль у його поведінці та діяльності. Вивчити духовний світ своїх підлеглих – означає установити особливості спрямованості, характеру, здібностей і темпераменту кожного з них, визначити прояви їх у поведінці, а також бути спроможним прогнозувати майбутню поведінку, зокрема і в умовах бойових дій.

Пізнання конкретної особистості в багатьох випадках полегшується, якщо брати до уваги її належність до визначеної соціальної групи, нації, професії, а також її відношення до відповідної освітньої чи іншої категорії.

Оскільки члени однієї й тієї самої соціальної групи мають ряд схожих духовних якостей, які сформувалися у них у загальних умовах життя, діяльності і виховання, то знання психології класу, національно-психологічних, професійних і культурно-побутових особливостей багато дає офіцеру для розуміння підлеглих. У той самий час було б помилково переносити всі риси класу, нації, трудового колективу на конкретну особистість.

Ураховуючи ці обставини, роботу з вивчення особового складу доцільно проводити за такою схемою:

Важливі особливості особового складу обумовлені віком: юнакам 18–20 років властиві ентузіазм, самостійність, бажання розібратися в складних питаннях світогляду та моралі, підвищення потреби у спілкуванні та дружбі.

Численні якості цього віку мають велику соціальну цінність. Юнацькому віку притаманні і деякі труднощі становлення і розвитку. Нерідко проявляються категоричність та незрілість думок та оцінок, перевага емоційних форм поведінки, групова замкненість, неуміння використовувати раніше одержані знання, відсутність самокритичності.

Таким чином, знання психології соціальних груп і категорій особового складу дозволяє командирів підрозділу більш цілеспрямовано вивчати індивідуально-психологічні якості своїх підлеглих, їх бойові й моральні якості. Ефективність цієї роботи багато в чому залежить від наявності

відповідної теоретичної бази, умілого володіння основами воєнної психології, необхідними для розроблення програм вивчення особистості воїна.

4.2 Соціально-психологічна структура особистості військовослужбовця і військового колективу

Військова психологія займається вивченням особистості військовослужбовця з урахуванням його суспільного стану. Як особистість військовослужбовець – повноправний громадянин нашої держави, який виконує передбачений Конституцією України обов'язок щодо захисту Вітчизни. Йому притаманні висока політична свідомість, моральна зрілість, психологічна готовність та майстерність щодо виконання навчальних, службових та бойових завдань.

Особистість воїна – її зміст і структура – не є чимось постійним. Навпаки, вона динамічна, оскільки формується в процесі військової діяльності, навчання, виховання і самовиховання. Юнак, який прибуває у підрозділ чи вступає до військового закладу, уже є особистістю. Але в нього попереду ще великий шлях розвитку, щоб набути і закріпити ті моральні і бойові якості, які визначають сутність особистості воїна – озброєного захисника Вітчизни. Формування цих якостей, їх зміст залежать від міцності зв'язків воїна з тим колективом, в якому він проходить службу. Активною формою зв'язку особистості і суспільства є колектив, військова діяльність. Значну роль у забезпеченні єдності, особистості і суспільства відіграють цілеспрямовані військові навчання і виховання, що передають особистості високі суспільні ідейні цінності: ідеологію, мораль, науку, культуру.

Військова служба в лавах Збройних сил України – це різновид суспільно-корисної діяльності більшості молодих

людей.

Військова служба впливає на особистість воїна такою мірою, якою він сумлінно і старанно виконує все, що йому доручають. Розвиток особистості відбувається і в повсякденній діяльності під впливом людей, зброї і бойової техніки. Загальні обставини активного життя – навчання, чергування, вирішення складних непередбачених завдань. Воїн спілкується з іншими військовослужбовцями, обмінюється з ними знаннями, думками, досвідом, узгоджує свої дії, співпрацює з колективом.

Подібна робота інтелектуального напрямку позитивно впливає на розвиток пізнавальних процесів, збагачує емоційну сферу, особливо соціальну, морально-політичні відчуття, зміцнює волю. Оволодіваючи зброєю та бойовою технікою, воїн удосконалює свої технічні знання та практичні навички. До нього на службі ставляться складні військово-спеціальні та морально-політичні вимоги, під час виконання яких він розвиває суспільну свідомість, дисциплінованість, культуру поведінки, підвищує спеціальні знання та практичні навички.

Напруженість, відповідальність і велика значущість військової служби – впливові виховні фактори, що формують особистість воїна. Суспільна значущість військової діяльності, її складний зміст обумовлюють розвиток у нього високих рис захисника Вітчизни.

Розвиток особистості молодого воїна – це мужність 18–20-річного юнака. Сучасні психологічні висновки підтверджують, що в цьому віці розвиток не тільки не завершується, але й за багатьма напрямками активізується. Цей процес неможливо уявити як кількісне накопичення позитивних змін у поведінці. Він характеризується відомою суперечністю.

На початковому етапі служби відбувається адаптація особистості до нових умов життя й діяльності. Багато лю-

дей зі зміною життєвих обставин відчують обумовлений стрес. Напрацьовані раніше психофізіологічні механізми згладжування із зовнішніми умовами тепер перестають забезпечувати необхідний баланс. Збільшується кількість завдань, які для свого вирішення потребують інтенсивного мислення, оскільки набуті раніше навички в нових умовах виявляються не завжди достатніми.

Новизна обстановки завжди викликає у молодих військовослужбовців відчуття невпевненості і навіть хвилювання. Через деякий час, у міру того, як формуються для даної обстановки способи поведінки, стан внутрішнього дискомфорту слабшає, що свідчить про завершення процесу адаптації в умовах військової служби. У ході цього відбуваються звичайні зворотні зміни в системі навичок повсякденної поведінки, на рівні функціонування особистості та основних життєвих функцій організму. Людина повинна звикати до розпорядку дня, підвищеного режиму навантажень, до нових форм спілкування і взаємодії з людьми, до форми одягу, умов побуту та відпочинку, а також нерідко і до нових кліматичних природних умов. Усе це несе значне навантаження для організму та психіки молодих воїнів.

Істотно змінити весь склад життя і діяльності – це завдання, з якими окремі військовослужбовці справляються важко.

Робота з молодими воїнами у процесі адаптації їх до служби має свої особливості. Необхідні уміле керівництво цим процесом, індивідуальна та групова допомога, створення таких умов для життя і служби, які б не травмували тих воїнів, для яких зміни в обстановці виявилися надто хворобливими.

Із завершенням процесу адаптації молодого воїна починається активне оволодіння більш високими ступенями військової справи, свідоме становлення спеціаліста. Це виражається в розвитку специфічних якостей особистості, що

обумовлені особливим характером військової діяльності, її визначенням, традиціями, особливостями зброї та бойової техніки. Цей бік особистості молодого воїна розвинений найбільш слабо, оскільки в його попередньому житті не було достатнього військового досвіду. Розвиток особистості в цьому напрямку відбувається під впливом ідейно-політичного та військового виховання.

Позитивні зміни впливають на всі структурні елементи особистості: спрямованість, характер, здібності й темперамент. Розвивається розуміння військового обов'язку, посилюються почуття любові до Батьківщини.

Спрямованість особистості воїна збагачується і такими рисами, як любов до зброї та військової техніки, свідомість відповідальності за збереження й уміле використання матеріальних цінностей. В особового складу розвивається позитивне ставлення до багатьох інших сторін військової служби, до чіткого ритму життя, форми одягу, спільної самовідданої ратної праці. У багатьох усе це переростає в дійсну військово-професійну спрямованість особистості, і вони приймають рішення пов'язати своє життя з військовою службою.

Одночасно з розвитком спрямованості особистості відбувається загартування характеру, особливо таких рис, як сміливість, наполегливість, мужність, дисциплінованість, бойова активність, воля до боротьби та перемоги, колективізм та військове товариство. У підрозділі, частині швидко, іноді несподівано для воїнів розкриваються нові сторінки їх здібностей, і вони стають відмінними військовими спеціалістами, швидко оволодівають технічними навичками, розвивають військово-спеціальне мислення, інтуїцію, спостережливість та інші необхідні якості.

Визначні зміни відбуваються й у сфері темпераменту: стають більш яскравими та виразними позитивні тенденції, згладжуються негативні. Як правило, воїни набувають

врівноваженості та стриманості, впевнено почувують себе в нових обставинах.

В армійських та флотських умовах воїни одержують усебічний загальний розвиток. Вони розвивають свій загальнополітичний та культурний кругозір, беруть участь у суспільній роботі, оволодівають новими корисними для життя знаннями, навичками, стають більш сильними у фізичному відношенні. Для багатьох воїнів служба в армії і на флоті є чудовою школою оволодіння державною мовою, ознайомлення з національно-культурними цінностями.

Зрозуміло, що всі ці та інші позитивні зрушення в особистості воїна відбуваються не самопливом, не стихійно, а при ефективній напруженій бойовій та гуманітарній підготовці, вмілому проведенні виховної роботи, чіткій організації всієї служби.

Значний вплив на формування і розвиток особистості воїна мають виховна робота, науково обумовлена система ідеологічної, політико-виховної та організаційної діяльності офіцерів з виховання особового складу, мобілізації його на успішне виконання навчальних і бойових завдань, на підтримання високої бойової готовності підрозділів, частин, кораблів, що гарантує своєчасний захист держави.

Кращі риси воїнів розвиваються й закріплюються на заняттях з бойової підготовки. У ході виховної роботи у воїнів формуються високі моральні та бойові якості, необхідні для успішного виконання військового обов'язку.

Бойова підготовка є навчальною діяльністю, що поєднує у собі засвоєння воїном визначених загальних положень і практичного застосування їх у конкретних діях. У цьому закладені неабиякі можливості виховного впливу всіх видів бойової підготовки особового складу.

4.3 Науково-психологічні основи вивчення особистості військовослужбовця

Управління підрозділом, частиною, навчанням і вихованням особового складу в сучасних умовах здійснюється на основі комплексного підходу, повного та всебічного обліку всієї сукупності завдань, умов обстановки, найближчих та віддалених наслідків. Однією з основних вимог комплексного підходу є облік якостей і стану воїнів та військових колективів [1, 7].

Знання людей абсолютно необхідне для управління ними та для їх виховання. У Збройних силах України завжди приділялася велика увага вивченню особливостей людини.

Вивчення особового складу об'єктивно обумовлене самим характером роботи офіцера, його призначенням як керівника, організатора, вихователя своїх підлеглих. Щоб підтримувати постійну бойову готовність, організувати повсякденну службу, бойову підготовку, а також бойову діяльність підрозділу, командиру необхідно знати:

- якою мірою воїни володіють якостями, необхідними для виконання одержаних завдань, на кого із підлеглих можна покластися в підготовчій роботі і в процесі виконання завдань, кому і яку допомогу необхідно надати; в якій формі потрібно застосовувати вимоги, щоб забезпечити сумлінне і відповідальне ставлення до справи;
- із ким і яку підготовчу роботу необхідно провести; які недоліки необхідно усунути; які методи і форми навчання і виховання потрібно застосовувати.

У командирській практиці постійно постають питання, вирішення яких без знання підлеглих неможливе. Тому вивчення особового складу проводиться систематично. Послідовно накопичується і поглиблюється інформація про індивідуальні особливості кожного з підлеглих, про

напрями й темпи їх розвитку, для наявності психологічної інформації, необхідної для прийняття рішення. В окремий період (прибуття нового поповнення, підбір та призначення на вакантні посади, комплектування груп для виконання конкретного завдання) вивчення підлеглих є особливо відповідальною і напруженою справою. В усіх випадках зміст і критерії цієї роботи визначаються характером поставлених завдань підтримання постійної бойової готовності підрозділу, частини.

Науковою основою вивчення особового складу є сучасні теоретично обґрунтовані погляди та уявлення про закономірності поведінки людей в умовах служби мирного і воєнного часу. Важливим інструментом тут є методи військової психології. Спираючись на загальні закономірності воєнної психології, вмів використовувуючи методи вивчення особистості й колективу, командир одержує достовірні дані про своїх підлеглих, що дає йому можливість приймати рішення про їх доцільне призначення для виконання різних навчальних і бойових завдань, конкретизувати мету й завдання навчання і виховання та здійснювати індивідуальний підхід у повсякденному спілкуванні з ними.

На цій основі будуються:

- а) програма вивчення особового складу;
- б) методика збору даних про особистість воїна;
- в) система накопичення, обробки й узагальнення психологічної інформації.

Роль програми вивчення особистості виконує психологічна теорія особистості воїна.

Вивчення особового складу в сучасних умовах є все більш складною справою для офіцера. Це пояснюється підвищенням вимог до морально-психологічних якостей і бойової підготовки воїнів, відносно коротких термінів перебування їх у колективі, а також зростанням духовних інтересів та культурного рівня. В цих умовах потрібні пода-

льше удосконалення методики вивчення особового складу, розвиток відповідних навичок і професіональних якостей офіцера. Характерною ознакою цієї, по суті, пізнавальної, дослідницької роботи є її діловитість, орієнтація на конкретні завдання, на забезпечення заходів, що проводяться із психологічного боку.

Важливим напрямом удосконалення системи вивчення особового складу є володіння офіцерами даними психологічної науки, методами психологічного дослідження, вивчення відповідного досвіду передових командирів.

Залежно від спрямованості, мети, яку офіцери ставлять перед собою, використовують такі форми вивчення особового складу:

а) постійне і всебічне накопичення даних про особовий склад відповідно до вимог, які ставляться до особистості і військового колективу умовами війни і бойових дій та військової служби (вивчення на перспективу);

б) виявлення психологічних причин конкретних вчинків, подій у підрозділі, успіхів та недоліків у військовій діяльності (психологічна діагностика);

в) вивчення характеру воїнів з метою прогнозування їх поведінки в майбутньому, наприклад, під час виконання нового завдання, змін умов служби, в процесі розвитку бойової обстановки (психологічне прогнозування).

Основою всієї системи прогнозування є повсякденне, напружене збирання та узагальнення фактичних даних, урахування різних індивідуальних та групових проявів. Психодіагностика і прогнозування можливі й ефективні, якщо командир має важливі дані про особовий склад, якщо зібрані всі відомості на кожного воїна і на психологію колективу в цілому.

Відповідальним і напруженим є період першого вивчення характеру воїнів, який розпочинається частіше за

все з часу прибуття їх до підрозділу. В цей час вирішуються питання їх розподілу, розстановки та призначення на конкретні посади, включення нового поповнення в уже діючі колективи, адаптація до нових умов життя і служби, початкового навчання і забезпечення високої бойової готовності підрозділу. Відомо, що для вирішення цих завдань потрібно спиратися на аналіз індивідуальних особливостей прибулих воїнів, у короткий термін одержати відправні дані для прийняття відповідних рішень. Необхідно зазначити, що в цей час вивчення поповнення відбувається не лише командиром, але й особовим складом підрозділу, який приймає в свої лави молодих військовослужбовців і формує колективну думку про кожного із прибулих.

У процесі початкового знайомства особливо необхідні продумана система роботи, використання різних методів, що доповнюють один одного і в разі необхідності виправляють допущені помилки. Корисно обмінюватися одержаними враженнями з колегами, створювати умови, в яких би молоді воїни могли проявити свої можливості, розкрити себе.

Вивчення особового складу в різних умовах і з різною метою виконується із використанням спеціальних методів. Методи вивчення характеру воїнів, колективів (методи психології) являють собою науково обґрунтовані і практично випробувані способи дій з метою одержання достовірної психологічної інформації. Основними із них є: спостереження, бесіда, опитування, експеримент, психологічний аналіз результатів діяльності й документів, а також метод узагальнення оцінних даних.

Ці методи дають початкову інформацію, яка перш ніж буде практично використана, узагальнюється, зводиться до зручного для користування вигляду. Для цього застосовують методи логічного аналізу, а також математичний і статичний способи обробки початкових даних.

Широке застосування у військових умовах знаходить **метод психологічного спостереження**, що являє собою спосіб одержання психологічної інформації при мінімальному впливі на воїна, характер якого вивчають, шляхом цілеспрямованого сприйняття його дій, слів, жестів, виразу обличчя та інших зовнішніх проявів психічної активності. Спостереження як спосіб пізнання особистості й колективу більш ефективне, якщо до складу дослідницької групи залучено офіцера іншого напрямку та службової діяльності. Для того щоб воно давало позитивний результат, від офіцера вимагаються спостережливість і психологічна проникливість, розвинена здібність визначати і дешифрувати зовнішні характеристики поведінки підлеглих. Ці якості набуваються цілеспрямованою працею над цим питанням. Постійно спілкуючись із підлеглими, фіксуючи у своїй пам'яті різноманітні елементи їхньої поведінки, порівнюючи спостереження з інформацією, одержаною з інших джерел, можна істотно розвинути навички розуміння людей. Ефективно спостерігати – означає бути уважним, не відриватися від того, що робиться навколо, прагнути розгадати логіку поведінки підлеглих.

Великі пізнавальні можливості мають **метод бесіди** і подібні до нього методи (опитування, анкетування та інші). Без бесіди, відкритої розмови неможливо пізнати внутрішніх рушійних сил поведінки воїна, глибинних джерел його активності або причин пасивності в службі, особистого його сприйняття світу й оцінювання всього оточуючого.

Необхідними передумовами ефективною бесіди є доброзичливі взаємовідносини між начальником і підлеглим, авторитет старшого, його моральна чистота і шляхетність. Важливу роль відіграють також мистецтво ведення розмови, вміння офіцера практично реалізувати свою щирі зацікавленість долею підлеглого. Уміння вести бесіду передбачає додержання ряду рекомендацій:

а) ретельно підготувати бесіду, вивчити дані про співрозмовника, одержані з різних джерел, наприклад із особової справи воїна, визначити мету бесіди, тему розмови, продумати послідовність питань, передбачити можливі варіанти поведінки воїна. Визначити зручне місце для бесіди, відвести потрібний час, виключити все те, що може перервати чи порушити атмосферу бесіди;

б) початковий етап має на меті залучати підлеглого до передбачених розмов, зацікавити його, зняти можливу напругу і скутість, надати бесіді невимушеного і довірливого та разом із тим серйозного і ділового характеру;

в) уважно вислуховувати відповіді, підтримувати зацікавленість співрозмовника до бесіди, стежити за досягненням поставленої мети в бесіді, спостерігати характерні особливості поведінки підлеглого. Враховувати ділові пропозиції, давати відповіді на запитання. Не допускати, щоб бесіда залишила у свідомості підлеглого негативний відбиток;

г) проаналізувати хід і результат бесіди, записати потрібні дані, оцінити ступінь відкритості підлеглого, достовірність одержаної інформації, зробити висновки про подальшу роботу з воїном і своє ставлення до нього.

Поширеним і практично цінним є **метод узагальнення оцінних роздумів**, думок інших людей про досліджуваного воїна або колектив, що досліджується. З огляду на все те, що думають і говорять про ту або іншу людину товариші, сержанти, вихователь доповнює ці дані особистими враженнями. Успіх у застосуванні цього методу залежить від уміння знайти людей, які добре знають цього воїна, від здатності відокремити точні судження від помилкових та упереджених. Вивчаючи особовий склад, офіцер опирається на своїх підлеглих, особливо на тих, хто володіє якостями спостереження, об'єктивності, вмінням розбиратися в людях.

Особливу роль відіграють активні методи вивчення особового складу, в основу яких покладена ідея **психологічного експерименту**. Загальною ознакою експериментальних методів є цілеспрямований вплив на воїнів і на умови, у яких вони живуть і діють, для того, щоб оцінити їхні якості й стан. Експеримент відрізняється від інших методів вивчення особистості. В експерименті створюються умови для об'єктивного оцінювання наявності необхідних рис. Можливості застосування експерименту істотно збільшуються в міру розвитку сучасних технічних засобів.

Серед багатьох різновидів військового експерименту виділяється формулювальний експеримент. Він припускає:

- пошукові, пробні завдання для підлеглих з метою розкриття їхніх здібностей і схильностей, знайти таким шляхом те місце у структурі підрозділу, де той або інший з них буде найбільш корисним. Ці завдання випливають із припущень про самостійність, дисциплінованість, про ініціативу, відповідальність та про інші якості воїнів. Зрозуміло, що найкраще виявити їх шляхом поставлення воїнів у такі умови, в яких можуть проявитися потрібні якості;

- експериментальне навчання. Воно полягає в тому, щоб установити наявність у воїна даних, необхідних для оволодіння тією або іншою спеціальністю, шляхом безпосередньої роботи із приладами, устаткуванням, характерним для даної спеціальності (наприклад, з далекоміром), а також шляхом оцінювання швидкості засвоєння спеціальних знань і навичок;

- перевірку припущень про психологічну сумісність, про рівень розвитку колективізму, уміння працювати в групі. Для цього створюються групи воїнів різного складу для вирішення самостійних завдань. Призначення одного з військовослужбовців старшим у такій команді є гарним засобом оцінювання його організаторських здібнос-

тей, уміння керувати, впливати на своїх товаришів;

– послідовне застосування різних способів впливу на підлеглого (колектив) у процесі керування, навчання й виховання з метою знайти підхід, який найбільшою мірою відповідає індивідуальним особливостям воїна (колективу). Підбір варіантів індивідуального підходу повинен мотивуватися певними припущеннями про особливості особистості й коригуватися залежно від одержуваного результату.

У роботі з воїнами активно використовується **звичайний експеримент**. Його сутність – у раціональному використанні в інтересах більш глибокого пізнання підлеглих природно сформованих значущих ситуацій, у яких воїни розкривають нові, раніше невідомі якості. Важливою вимогою звичайного експерименту є психологічний аналіз рішень, прийнятих офіцером, і впливів, зроблених ним на підлеглих у випадках, коли ці рішення й впливи спочатку не планувалися як пізнавальні. Самокритично оцінюючи своє поведіння в умовах спілкування з підлеглими, з огляду їхньої реакції на свої дії, офіцер розкриває важливі якості психології воїнів, краще розуміє їх і свої відносини з ними.

У вивченні особового складу широко використовується психологічний аналіз результатів діяльності, а також тих документів, де вони відображені (плани й облік заходів, протоколи, наочна агітація, преса та ін.). Оцінюючи результати бойової та гуманітарної підготовки, підсумки змагання, виконання окремих завдань і доручень, офіцери намагаються визначити особистий внесок, який зробив досліджуваний воїн у загальний успіх підрозділу, розкрити ті психологічні умови, що привели до даного результату, насамперед мотиви. Вони враховують не лише найближчі, зовнішні, уже одержані показники, але й можливі наслідки, а також те, якою ціною досягнутий результат.

Але це не повний арсенал методів, уміле застосування яких забезпечує командирів виконання своїх статутних обов'язків, пов'язаних із всебічним вивченням підлеглих. У сучасних умовах методика вивчення особового складу швидко вдосконалюється. Розвивається і збагачується матеріальна база. У військових частинах та навчальних закладах широко застосовуються форми лабораторного дослідження із використанням сучасного психологічного устаткування, складних методик і спеціальних тестів. У ряді частин організуються зовнішні психологічні лабораторії, що істотно допомагають командирам під час вивчення підлеглих, призначення їх на відповідні посади, в удосконалюванні методів навчання й виховання.

Поліпшується також **система фіксування, аналізу й узагальнення даних** про особовий склад. У ряді випадків це завдання вирішується за допомогою педагогічних щоденників, розроблення різних узагальнювальних документів, таблиць, схем, графіків, доповідей. Усі ці матеріали корисні тим, що вони дають інформацію для з'ясування і прийняття рішень, для визначення системи роботи з колективом. Безумовно, істотні дані про особистість воїна повинні надійно зберігатися в пам'яті командира, а документи мають значення як матеріал, що збагачує пам'ять офіцера знаннями особливостей воїна й колективу.

Таким чином, вивчення особового складу – це психологічно тонка, відповідальна і трудомістка робота офіцера. Успіху у ній домагається той, хто володіє відповідними елементами професійної майстерності, добре знає психологічну теорію й методи дослідження, хто близький до підлеглих, проявляє турботу про їхні потреби й запити. Вивчення особового складу не є самоціллю й не повинне перетворюватися у формальне проведення заходів. Вивчення приносить відчутну користь, якщо воно із самого початку планується як органічна складова частина процесу керів-

ництва колективом, організації бойової і гуманітарної підготовки.

4.4 Сутність і структура психології військового колективу

Як суб'єкт військової діяльності військовий колектив являє собою один із багатьох різновидів соціальної спільноти, яка утворюється завдяки спілкуванню і взаємодії людей у ході спільної діяльності. Люди у своєму житті насамперед вступають у певні відносини один з одним і потім уже завдяки цьому здійснюють виконання завдань. Соціальною якістю людини є потреба у спілкуванні з людьми, у ході якого вона засвоює знання, суспільний досвід, поєднує свої сили із силами інших для вирішення завдань. Однак самі по собі контакти, випадкові й неорганізовані, не є достатньою умовою для розвитку особистості і продуктивної діяльності. Потрібна стабільна сукупність людей. Наявність певного кола загальних завдань та умов життя приводить до створення стійкої соціальної спільноти різних величин, характеру й тривалості свого існування.

Діючим фактором духовного зближення воїнів, перетворення випадкового поєднання людських характерів у стійку групу, а потім і у високорозвинений колектив є сукупна військова діяльність, необхідність постійного узгодження зусиль, розподілу завдань, взаємодопомоги і взаємної виручки. У процесі вирішення загального завдання відбувається швидке нарощування числа зв'язків між воїнами, процесів керування й організації, зближення точок зору й характерів. Отже, відбувається якісний стрибок у розвитку спільноти як цілісного утворення. Від простої сукупності людей, ще не здатних до ефективної спільної активності, здійснюється перехід до організованої групи,

суб'єкта колективної діяльності. Процеси розвитку неорганізованих сукупностей людей у військові колективи – типові ситуації у військовій діяльності мирного й воєнного часу. Комплектування і формування підрозділів, створення зведених загонів безпосередньо у ході бою – всі ці завдання вирішуються за допомогою перетворення неорганізованої, часом розрізненої маси в дієздатні бойові колективи. В умовах сучасної війни ступінь дезорганізації підрозділів може бути підвищений у зв'язку з тим, що частина військовослужбовців після застосування противником зброї масового ураження буде перебувати в стані тимчасового нервово-психічного потрясіння. А цей стан має й такі форми, коли розвивається замкненість, слабшає почуття обов'язку й турботи про своїх товаришів. Отже, офіцери повинні мати певний досвід у створенні колективів, їх залагоджування, а також щодо необхідних випадків їхньої структури й боєздатності.

Таким чином, військовий колектив – це соціальна спільнота військовослужбовців, об'єднаних загальною діяльністю, єдністю ідеології, моралі й військового обов'язку, а також відносинами військового товариства. Такі спільноти утворюються в рамках організаційної структури підрозділів із їхньою системою керування, озброєння, розподілу обов'язків, способу життя, побуту й відпочинку. Але сама по собі ця організаційна структура не створює колективу. Потрібно, щоб між людьми, які входять до неї, утворилися міцні духовні, ділові й особисті зв'язки, зокрема й товариські. Лише тоді утвориться єдиний мікросоціальний організм, ефективний у діяльності, і такий, що забезпечує необхідні умови для всебічного розвитку особистості кожного окремого воїна. Соціально-психологічною основою військового колективу є різноманітні духовні зв'язки, які міцно об'єднують воїнів у єдине ціле. Чим вони різноманітніші, тим більш згуртованим стає

колектив [7].

Поняття військового колективу, як правило, вживається для характеристики такої спільноти військовослужбовців і таких підрозділів, які у своєму соціальному розвитку досягли високого рівня. У зв'язку з цим колектив має ряд ознак, ступінь виразності яких дає підставу робити висновки про рівень його зрілості.

1. Колектив – це така сукупність військово-службовців, яка характеризується єдністю ідеології, основних інтересів і моральних принципів, високорозвиненою свідомістю колективізму і взаємної прихильності.

2. Однією з основних ознак колективу є цілісність вирішуваних завдань, цілей і процесу діяльності; колектив припускає колективну (сукупну) діяльність, що реалізується колективною майстерністю, навичками ділової взаємодії й припускає систему керівництва й дисципліни.

3. Важливою ознакою колективу є система соціально-психологічних явищ, які формуються на основі різних форм спілкування воїнів і служать тим ланцюгом, що зв'язує їх у єдиний соціальний організм. Колектив характеризується також здоровим соціально-психологічним кліматом, дисципліною й політико-моральним станом.

Вихідні передумови для формування колективу: люди, які володіють необхідними даними для спільного життя й діяльності; спільні інтереси, завдання, що припускають загальну діяльність. За наявності цих передумов розгортається міжособистісне й внутрішньогрупове спілкування – основний спосіб і механізм формування колективу та його психології. Основними властивостями колективу є його здатність до спільної, колективної діяльності і здатність забезпечувати нормальні соціальні умови для життя, розвитку, задоволення потреб кожного свого члена. Найважливішою властивістю колективу є його тісний зв'язок з іншими колективами.

У кожному підрозділі є об'єктивні передумови для створення міцного бойового колективу: класова, ідейно-політична єдність воїнів; колективна зброя й колективний характер діяльності, що припускають необхідність загальних чітких дій під час виконання навчальних і бойових завдань; загальні умови служби, бойової й гуманітарної підготовки й військового побуту. На цій об'єктивній основі й під впливом цілеспрямованої роботи командирів, вихователів розгортається процес ідейного й організаційного єднання воїнів, тобто процес створення й становлення колективу.

У Збройних силах існує велика різноманітність низових (первинних) колективів. У їхній структурі і психології багато спільного. Всі вони – військові колективи. У той самий час колективи відрізняються один від одного. Особливості, подібності та відмінності між військовими колективами обумовлюються рядом причин.

Основною причиною є різновид (форма, вид, тип) діяльності тих завдань, для виконання яких цей колектив призначений, тобто його військово-професійні особливості. Оскільки колективна організація й зміст військової діяльності помітно відрізняються залежно від виду Збройних сил (роду військ, спеціальних військ), то стосовно них правомірно розглядаються соціально-психологічні особливості, що мають досить значні відмінності. Виділяється категорія військово-навчальних колективів (курсантські, слухацькі й ін.). Їхня психологія визначається в основному навчальною діяльністю й пов'язаними з нею факторами. У навчальних закладах діють також військово-педагогічні (кафедральні) колективи.

Важливим критерієм диференціації військових колективів є поділ військовослужбовців на ряд службових категорій: офіцерів, прапорщиків, сержантів, солдатів. Оскільки в цих категоріях є загальні, специфічні інтереси й

проблеми, то вони поєднуються й утворюють своєрідні колективи: офіцерські, сержантські, колективи прапорщиків, окремих військових фахівців (навідників, механіків-водіїв та ін.).

Залежно від характеру діяльності, особливостей особового складу (однорідність – різнорідність) та інших об'єктивних умов військові колективи розрізняються й рядом психологічних ознак. Насамперед це тип спілкування всередині колективу. В одних колективах ділове спілкування, взаємодія утворюють основу колективної діяльності (у першу чергу там, де є колективна зброя, бойова техніка, що обслуговується групами воїнів, які тісно взаємодіють один з одним). В інших колективах спілкування можливе в основному в проміжках між виконанням завдань, під час відпочинку, а також на навчальних заняттях, оскільки члени колективу зайняті індивідуальною діяльністю. У більшості підрозділів форми індивідуальної й колективної діяльності переплітаються, відповідно і спілкування має різний характер.

Розрізняються колективи й за своїми якісними характеристиками: за рівнем ідейно-політичної й моральної зрілості, згуртованості, рівнем колективної бойової майстерності (злагоженості), станом дисципліни, морально-психологічним кліматом, досягненнями і результатами діяльності.

Для всіх розглянутих різновидів військових колективів характерне те, що кожен із них удосконалюється на певній штатно-організаційній структурі. Нарешті, утворюються стихійні дружні мікрогрупи як у рамках одного підрозділу, так і з військовослужбовців різних підрозділів, існування яких не передбачене, природно, ні штатною організацією, ні якою-небудь структурою суспільних органів.

Такий вигляд має групова структура тієї або іншої штатної одиниці Збройних сил у міру того, як весь особо-

вий склад організовується в колективи навколо єдиних цілей і завдань і стає по-справжньому військовою організацією, гнучкою, керованою і стійкою навіть у винятково складних умовах.

Військовий колектив має свою соціально-психологічну структуру. Її елементами є люди, які виконують у колективному житті й діяльності свої ролі, що займають певне положення, а також окремі мікроколективи, що утворюються всередині колективу. Усі ці позиції (індивідуальні й групові ролі) пов'язані специфічними відносинами. Соціально-психологічна структура колективу формується на основі штатної організації підрозділу з його системою керівництва, суспільної діяльності. Однак процес її утворення залежить від індивідуальних особливостей членів колективу, від їхньої сумісності. Тому в остаточному підсумку розміщення людей у цій внутрішньоколективній структурі визначається більшим числом причин.

Структура військового колективу має тенденцію до стабілізації: якщо позиції, ролі й взаємини військовослужбовців визначилися, то істотні зміни в структурі можуть бути викликані лише винятковими подіями. Якщо ж особовий склад колективу періодично змінюється, то структура його має постійні перетворення, безперервно відбувається процес визначення внутрішніх колективних позицій і ролей, знову налагоджуються зв'язки і взаємодії, що вносить у життя воїнів досить значну напруженість.

У деяких військових колективах іноді з'являються елементи так званого помилкового колективізму й помилкового товариства. Це, власне кажучи, стороннє включення в здоровому організмі колективу. Психологія помилкового колективу – це прагнення за зовнішньою пристойністю приховати ненормальні стосунки й створити умови, за яких можна було б безкарно ігнорувати вимоги служби, норми військових статутів, дозволяти певні вільності, до-

магатися полегшення в службі, служити без напруження. Елементи аморальної групової психології містять традиції міжособистісних і міжколективних відносин, у яких чималу роль відіграють психологічний тиск, примус, іноді безпосереднє фізичне насильство. Попередження, своєчасне розкриття й принципове оцінювання помилкового колективізму, перекручування норм військового товариства – найважливіші завдання командира. Пережитки кругової поруки, внутрішньої групової замкненості, протиставлення егоїстичних групових інтересів спільним інтересам повинні рішуче усуватися.

4.5 Психологічна характеристика взаємовідносин у підрозділі

У процесі зміцнення й розвитку військового колективу досягаються морально-політична й організаційна єдність особового складу підрозділу. Вона проявляється в чіткості й високій ефективності спільних дій зі зброєю й технікою, а також у позаслужбовий час і у різноманітних формах колективного духовного життя, у свідомості кожного воїна, що відчуває свою близькість і прихильність до товаришів, і відповідальність перед ними.

Ця сторона єдності членів військового колективу відображається в його психології, що являє собою сукупність різних зв'язків та відносин. Від змісту, спрямованості й стійкості психології колективу залежить якість виконання поставлених перед ним завдань.

Щодо колективної діяльності психологія колективу являє собою комплекс соціально-психологічних умов, що забезпечують процеси взаємодії, спілкування, надання допомоги й підтримки, узгодження спільних зусиль при вирішенні загальних завдань. Практика показує, що для ус-

пішних дій колективу в найбільш складній обстановці важливі насамперед такі умови:

а) загальні, погоджені позиції членів колективу з головних питань суспільного життя й військової служби, що формуються на основі політико-моральної єдності воїнів, спільності їхнього світогляду, переконань і життєвих принципів;

б) навички, взаємодії і спілкування як у процесі діяльності, так і у побуті, пов'язані із чіткою й гнучкою структурою розподілу обов'язків, керівництва й підпорядкування, а також нормами й способами регуляції спільного життя й діяльності;

в) військове товариство й бойова дружба, тобто взаємини, обумовлені міжособистісними почуттями взаємної довіри, поваги й відповідальності один за одного.

Важливою умовою діяльності й розвитку колективу є традиції, бойові реліквії та військові ритуали.

Усе це разом і у взаємозв'язку окремих ланок утворює комплекс соціально-психологічних явищ або психологію військового колективу. Соціально-психологічними явищами на відміну від психічних явищ, як правило, називають процеси спілкування людей і тих взаємозалежних змін у їхній свідомості, психіці, які є результатом спілкування. Отже, механізмом формування й функціонування системи соціально-психологічних явищ є спілкування воїнів. Кожна ланка психології військового колективу так чи інакше проявляється у спілкуванні, впливає на нього й сама випробовує вплив з його боку.

Система внутрішнього колективного спілкування – це сукупність різноманітних контактів між воїнами:

– службових й особистих, інформаційно-пізнавальних та емоційних, двосторонніх і багатосторонніх;

– виховних і партнерських тощо.

Засобом спілкування є взаємний обмін інформацією між воїнами (її повідомлення і сприйняття).

Спілкування характеризується:

- предметом і змістом (про що говориться);
- способом передачі інформації (усне мовлення, лист, використання немовних засобів – міміка, жести);
- погодженою єдиною мовою, яку розуміють однаково (зокрема й умовна, переговорна таблиця, список умовних найменувань і сигналів).

Спілкування, як і будь-яка інша форма активності людей, має свої мотиви. Мотиви спілкування – явища міжособистісного, взаємного порядку, оскільки прагнення до спілкування з одного боку повинне зустріти аналогічне прагнення інших або хоча б доброзичливий відгук.

Акт спілкування є ефективним, якщо процес повідомлення, сприйняття й інтерпретації інформації привів до взаєморозуміння: не відбулося істотної втрати інформації, і вона надана в тому розумінні, в якому була надана із самого початку, а також правильно були зрозумілі мотиви спілкування. Спілкування – явище складне і його ефективність не завжди висока. Чим вищий рівень розвитку колективу, тим ефективніше спілкування між його членами. У спілкуванні виробляються єдині погляди, формуються взаємини, навички взаємодії і спільної діяльності, а також інші елементи колективної психології.

Психологія колективу, тобто суспільна думка, настрої, традиції, взаємини, не має самотійного, відособленого існування. Вона проявляється в психології індивіда, що належить даній групі. Однак індивідуальне, властиве тільки даній людині, і те, у чому відображена психологія колективу, не завжди збігаються. Ступінь розбіжності залежить від міри належності даної людини колективу, від сили зв'язку з ним. Іноді, не вмючи виділити індивідуальне за вчинками окремих воїнів, роблять неправильне уза-

гальнення про колектив у цілому.

Першорядними за значущістю й роллю в житті й діяльності колективу є ідеологічний за своєю сутністю елемент політико-моральної єдності воїнів і звідси – загальні позиції, що впливають з конкретних актуальних питань. Ідейна єдність особового складу досягається в результаті зближення індивідуальних поглядів на основі наукового світогляду й моральності. У міру зміцнення колективу воїни у стають більш свідомими, ідейними однодумцями, що і є головним джерелом спільних мотивів для колективної діяльності. Вирішальну роль в ідейному єднанні особового складу відіграє ідеологічна робота командирів.

Ідейна єдність воїнів підрозділу знаходить своє відображення в колективних думках з питань, що мають істотне значення в житті й службі особового складу. Предметом колективної думки можуть бути, наприклад, конкретна суспільно-політична подія, завдання бойової й гуманітарної підготовки, вчинки окремих членів колективу, умови служби. У зрілому колективі завжди існують і діють тверді колективні погляди й думки з таких питань, як необхідність постійної бойової готовності, зміцнення військової дисципліни. Зрілий військовий колектив характеризується активним ставленням до всіх вимог служби, повагою до командирів і начальників, відповідальною й зацікавленою участю у суспільній роботі. Усе це – колективні думки.

Думка колективу з певного предмета або явища являє собою погодженість у поглядах і у відносинах воїнів. У згуртованому, дружньому колективі індивідуальні думки, як правило, швидко досягають погодженості й перетворюються, власне кажучи, в єдину думку. Сукупність основних колективних думок, які чітко визначилися і є стійкими й активними, характеризує спрямованість військового колективу, його загальну позицію щодо актуальних питань військової служби. Це – ядро морального стану колективу.

4.6 Характеристика взаємовідносин воїнів строкової служби

Командиру важливо знати зміст і якість колективних думок, що існують у підрозділі: з яких проблем чи позицій визначилися й зблизилися, якою мірою вони відповідають завданням підвищення боєздатності підрозділу і виховання воїнів, які думки перебувають у стадії формування, як відбувається процес консолідації поглядів і відносин, яку роль відіграють у цьому процесі окремі члени колективу.

Залежно від ступеня єдності і погодженості в динаміці суспільної думки військового колективу розрізняють три основні стадії: дифузійну, поляризовану і єдину колективну думку. Дифузійна думка – це різнобій у поглядах і думках. Воїни мають суперечливі точки зору і не погоджуються з основними позиціями; деякі з них вагаються щодо визначення власної точки зору, не можуть об'єктивно оцінити думки товаришів і усвідомлено погоджуються з якоюсь позицією. Протилежні думки мають місце, якщо провідні точки зору вже визначилися, внаслідок чого особовий склад розділився на дві – три групи, кожна з яких має свою позицію й відстоює її. Цей стан може мати негативний наслідок, конфлікт. Єдина колективна думка характеризується максимальною згодою й наявністю однієї, спільної, свідомо дотримуваної усіма позиції.

Процес формування колективної думки можна спостерігати в різних формах спілкування воїнів: у ході зборів, у товариській бесіді під час відпочинку, під час обговорення кінофільмів, книг, матеріалів преси. Беручи участь у цих формах спілкування, спостерігаючи за тим, як досягається згода позицій і поглядів із питань, що хвилюють особовий склад, як переборюються розбіжності, командири роблять висновки про істотні морально-психологічні особливості колективу.

Важливим завданням у вивченні колективу є оцінювання його злагодженості, що залежить від прагнення й уміння воїнів погоджувати свої дії, підпорядковувати загальному плану, об'єднувати в єдиний процес виконання завдання, поставлене перед підрозділом. Як відомо, на певному етапі бойової підготовки здійснюється практична злагодженість відділень, взводів, батареї й споріднених їм підрозділів. На цьому етапі воїни вчаться взаємодіяти, працювати в єдиному ритмі як учасники одного процесу. Вони засвоюють загальну структуру колективної діяльності, її мету й свою роль у її реалізації, вникають у завдання кожного зі своїх товаришів і особливо в стиль бойової роботи. Вони вчаться інформувати один одного, взаємно передбачати дії і здійснювати різного роду контакти, необхідні для єдності своїх дій, вчаться ділового взаєморозуміння [4, 7].

Погодженість і гармонійність дій особового складу підрозділу забезпечуються, із психологічного боку, двома групами факторів:

- а) колективною мотивацією;
- б) навичками й уміннями взаємодіяти.

Колективна мотивація – це прагнення воїнів до погодженості своїх дій, до взаємної підтримки й розвитку успіху, досягнутого товаришами. Це практичний прояв колективізму особистості. В основу колективної мотивації покладена ідейна, політико-моральна згуртованість воїнів. Прагнення воїнів діяти колективно, допомагати один одному є також результатом усвідомлення ними своєї взаємної залежності, необхідності підпорядкування своїх особистих успіхів успіху колективу. Значно впливають на колективну мотивацію стосунки, що склалися в підрозділі, – дух справжньої товаришкості, відповідальності один за одного й за спільну справу або ж стан нездорового суперництва, прагнення до власних вищих показників і байдужість до

результатів товариша.

Навички й уміння взаємодії й дружнього спілкування полягають у тому, щоб у кожен момент спільної діяльності робити саме те, що випливає з логіки вирішення спільного завдання, причому робити це самостійно, на основі власної оцінки складної обстановки, без вказівок і прохань. Специфіка цих навичок й умінь, їхня відмінність від навичок та умінь індивідуального застосування зброї полягають у тому, що тут насамперед потрібна орієнтація на дії своїх товаришів, розуміння напрямку розвитку ситуації спілкування, особливо того, чого очікують інші учасники спільної діяльності.

Основною складовою вміння воїна діяти разом з товаришами є: розуміння й прогнозування їхніх дій та намірів, швидке усвідомлення сутності спільно вирішуваного завдання, здатність висловлювати свої думки, пропозиції й вимоги з урахуванням індивідуальних особливостей членів колективу і прийнятих у ньому норм.

Таким чином, високі рівні спільності дій забезпечуються єдиним прагненням усіх до загального колективного успіху (колективістська мотивація), а також умінням кожного воїна діяти з урахуванням дій і потреб своїх товаришів. Навички й уміння взаємодії спираються, у свою чергу, на індивідуальну бойову майстерність кожного воїна, на бездоганне знання ним своїх обов'язків, зброї і бойової техніки й уміння застосовувати їх у бою.

Особлива ланка у психології військового колективу – міжособистісні стосунки. Вони є своєрідною мережею зв'язків, що об'єднують воїнів почуттями поваги, товаришкості, дружби, визнання авторитету й взаємною відповідальністю. Дослідження й повсякденна практика показують, що ефективність колективної діяльності багато в чому залежить від якості взаємин, від того, якою мірою вони відповідають вимогам військових статутів.

Міжособистісні стосунки формуються в результаті зародження у свідомості воїнів почуття довіри й симпатії до своїх товаришів по підрозділу. Вони створюються взаємними, переважно емоційними реакціями, що переходять у стійкі й міцні почуття товариськості, взаємної прихильності і міцної дружби. Основний психологічний компонент у структурі міжособистісних стосунків – це позиція воїна стосовно кожного зі своїх товаришів. Вона є комплексом почуттів і оцінювання роздумів, спричинених вчинками і якостями особистості іншої людини. Знайомлячись із товаришами по службі, оцінюючи їхні вчинки, знання й бойову майстерність, воїн сповнюється повагою до них, готовий до спільних дій. Отже, позиція має і певний дієвий бік – готовність, прагнення до відповідних дій щодо своїх товаришів по службі. У разі, коли позиції людей характеризуються взаємністю, між ними створюється міцний двосторонній соціально-психологічний зв'язок.

Міжособистісні стосунки у розвиненому колективі об'єднують всіх воїнів. Проте положення членів колективу в цій системі відносин неоднакове. Одні з них привертають до себе симпатії більшості, інші – меншої кількості товаришів. Є воїни, які мають недостатні зв'язки з іншими товаришами (перебувають ніби на периферії або навіть поза колективом). Це ті, які або не завоювали ще поваги своїх товаришів, або ж втратили її. Тимчасовий відрив від колективу може бути обумовлений конфліктом, сваркою, а також іншими причинами, які породжують передумови замкнутості тієї або іншої людини, її відхід від колективу. Положення воїна в міжособистісних стосунках характеризується також певною мірою впливу, тобто можливістю впливати на поведінку своїх товаришів. Це положення особистості в колективі одержало назву авторитету.

Є випадки, коли міжособистісні стосунки складаються стихійно, без прямого впливу командира, офіцера-

вихователя, під впливом морально незрілих людей і мікрогруп, унаслідок чого порушується взаємність у відносинах. Товариські відносини замінюються на спроби обмеження особистої гідності молодих воїнів. Гармонія взаємин змінюється прагненням до переваги, нав'язування своєї волі більш слабким, іншими порушеннями статутних норм. Звідси стає зрозумілим, що командир підрозділу повинен добре знати про взаємовідносини в колективі, положення кожного воїна в соціально-психологічній структурі підрозділу, ступінь відповідності відносин вимогам військових статутів і завданням підвищення бойової готовності.

Думка командира про колектив буде неповною, якщо не виявлені традиції підрозділу й соціально-психологічні явища, які характерні для нього (колективні звички й військові ритуали). Як правило, вони обумовлені своєю стійкістю й відносною незалежністю від змін в особовому складі. Традиція – це духовна цінність, завоювання, що, будучи спочатку справою рук одного з його поколінь, стає потім обставиною, що впливає на діяльність і поведінку наступних поколінь.

У свідомості колективу формуються суспільні вимоги й відповідне спонукання до дій, гідних даних прикладів. Так створюється наступність у розвитку колективу, накопичуються досвід і норми, що регулюють поведження воїнів. Традиції кожного військового колективу перебувають в органічному зв'язку і єдності з бойовими й трудовими традиціями Збройних сил.

Традиційного характеру набувають систематично повторювані заходи, завдяки яким є звичними певні форми організації й види діяльності, побуту й відпочинку, організаційні й політично-виховні заходи. Утворюються колективні звички, що створюють чіткий діловий ритм у житті підрозділу, що вносять зрозумілість і визначеність в обстановку.

Важлива структурна ланка психології колективу – його настроїв. Колективним настроєм називають спільні переживання тих чи інших подій, фактів, а також емоційний стан, у якому якийсь час перебуває весь колектив (або його частина) і впливає на його життя й діяльність. Під час оцінювання колективного настрою враховують будь-які форми емоційних реакцій, зокрема й короткочасні. Сукупність цих реакцій, що належать до конкретних подій, дає можливість визначити емоційні позиції і краще зрозуміти загальний настрій.

Настрої колективу має дві основні форми: пасивну й активну. Пасивна форма – це стан, властивий емоційній сфері колективної психології. Тут на перший план виступають емоційні реакції, що не спричиняють до тих чи інших значних дій.

Основу активної форми колективного настрою утворюють емоційні прагнення (мотиви) до конкретної дії.

Сам процес вивчення психології колективу будується на з'ясуванні характеру зв'язків між воїнами, оцінюванні їхньої духовної єдності, єдності в поглядах, їх вміння діяти узгоджено як під час виконання навчальних і бойових завдань, так і у побуті. Багато дає для розуміння колективної психології контроль за динамікою психічного стану колективу, оцінювання настроїв, що, як правило, характерне для всіх його членів.

Спостерігаючи за спілкуванням і спільною діяльністю особового складу в різних умовах й у складній обстановці, наприклад в умовах дефіциту часу, під час вирішення особливо відповідальних завдань й в обстановці відпочинку, можна помітити прояви відносин, які воїни проявляють один до одного, оцінити міру взаєморозуміння, дух взаємодопомоги, міцність навичок взаємодії. Шляхом спостереження можна встановити також рівень авторитетності окремих воїнів, міцність їхніх зв'язків із товаришами.

Практичну значущість як для організації служби, так і для виховання має виявлення осіб, положення яких залишається невизначеним. Ці військовослужбовці вимагають особливої турботи й уваги офіцера й усього колективу.

У ході роботи з особовим складом командири та офіцери-вихователі проявляють особливу увагу до ознак, що свідчать про можливі відхилення у взаєминах, про появу мікрогруп з негативними намірами, про елементи нетовариського ставлення до молодих воїнів, а також про інші прояви негативної моралі.

Розглянуті соціально-психологічні явища не вичерпують психології військового колективу. Їх правомірно розглядати як її основні, базові елементи. Крім них, у житті колективу важливу роль відіграють і деякі інші явища: окремо взята колективна думка з одного питання, що існує доти, поки дане питання не знайшло свого вирішення; окремі елементи іншої колективної діяльності.

Формування статутних взаємовідносин серед військовослужбовців

Важливим аспектом служби є військова дисципліна. Вона визначає не лише зовнішні вчинки й дії військовослужбовців, а й упорядковує їх психічну діяльність, робить внутрішньо зібраними, організованими. Вимоги дисципліни поширюються на спілкування військовослужбовців, забезпечують чіткість службових і неслужбових контактів, упорядкованість взаємовідносин. Якість та стан взаємовідносин у підрозділі значною мірою залежить від того, якими нормами керуються військовослужбовці, вступаючи в службові чи особисті контакти, які традиції діють у цій сфері життя колективу. Взаємовідносини військовослужбовців є суттєвим фактором зміцнення дисципліни. Вони будуються на основі статутних положень, регулюються ними [3].

Статутні взаємовідносини як один із засобів підвищення бойової готовності наповнені глибоким змістом конституційного обов'язку щодо захисту Української держави, являють собою важливу ланку впливу людського фактора на успішне виконання кожного навчального і бойового завдання. У цьому їх сутність і велике значення.

Статутними прийнято називати такі взаємовідносини у військових колективах, які повністю відповідають вимогам військових статутів Збройних сил України. Однак характеристика сутності статутних взаємовідносин цим не вичерпується. Важливо мати на увазі, що в них виражається єдність відносин, загальноприйнятих у демократичному суспільстві, і специфічних, притаманних військовослужбовцям.

Загальні обов'язки захисників Батьківщини містять одне з головних положень: свято і непорушно додержуватися Конституції та законів України, Військової присяги, віддано служити Українському народові, сумлінно і чесно виконувати військовий обов'язок.

Основою підтримання статутних взаємовідносин є висока національна та державна свідомість військовослужбовців, глибоке розуміння ними свого патріотичного обов'язку, безмежна відданість Українському народові.

У статутах знаходять своє вираження ідеали демократії й гуманізму, загальнолюдські моральні цінності, національні звичаї і традиції.

Як бачимо, ця мораль увібрала в себе норми поведінки людей і стосунки між ними, що формувалися в процесі становлення демократичного суспільства, у ході багатовікової боротьби українського народу за свою незалежність. Така мораль, закріплюючись у свідомості кожного військовослужбовця, стає важливим ідейним стрижнем статутних взаємовідносин.

Важливими специфічними принципами, що визнача-

ють характер взаємозв'язків і взаємодії військовослужбовців у повсякденній обстановці й під час виконання службово-бойових завдань, є єдиноначальність та субординація.

Сутність принципу єдиноначальності полягає в:

- наділенні командира (начальника) розпорядчою владою щодо підлеглих і покладення на нього персональної відповідальності перед державою за всі сфери життя та діяльності військової частини, підрозділу і кожного військовослужбовця;

- наданні командирові (начальникові) права одноосібно приймати рішення, віддавати накази;

- забезпеченні виконання зазначених рішень (наказів), виходячи із всебічного оцінювання обстановки й керуючись вимогами законів і статутів Збройних сил України.

Командир як єдиноначальник тісно пов'язаний з особовим складом, виявляє постійну турботу про підлеглих, стежить за точним додержанням ними службових обов'язків і дбає про їх законні права. У своїй роботі командир спирається на громадські організації та актив, повною мірою використовує їх вплив на військовослужбовців в інтересах підвищення якості бойової і гуманітарної підготовки особового складу, зміцнення військової дисципліни.

Службово-посадові взаємовідносини військовослужбовців визначаються відносинами субординації. Вона відображає повноту виконання військовослужбовцями статутних вимог:

- хто має право віддавати накази;
- кому зобов'язаний підкорятися військовослужбовець;

- який порядок виконання розпоряджень і доповіді про їх виконання;

- яка форма звернення військовослужбовців один до

одного.

Додержання принципу субординації дає можливість будувати взаємовідносини у військовому колективі на основі суворого статутного положення, згідно з яким начальники мають право віддавати підлеглим накази і розпорядження, вимагати їх виконання. Підлеглі зобов'язані бездоганно виконувати свої службові обов'язки.

Значну роль у встановленні статутних взаємовідносин між військовослужбовцями відіграє військове товариство. Статут внутрішньої служби пропонує військовослужбовцям «поважати бойові та військові традиції, допомагати іншим військовослужбовцям, які перебувають у небезпеці, утримувати їх від учинення протиправних дій, поважати честь і гідність кожної людини». Військове товариство як моральний регулятор життя колективів підрозділів виявляється у різних формах. Найбільш характерні з них – взаємна виручка в бою, вимогливість, взаємодопомога у навчанні і службі, наслідування прикладу кращих.

Серед факторів, що визначають характер взаємовідносин у військових колективах, особлива роль належить індивідуальним особливостям військовослужбовців. Справа в тому, що, незважаючи на наявність у військовослужбовців багатьох спільних ознак, кожний із них залишається по-своєму неповторною особистістю зі своїм характером, темпераментом, певними здібностями, колом інтересів, які, звичайно ж, впливають на взаємовідносини членів військового колективу.

Цей вплив може мати як позитивну, так і негативну спрямованість. Треба пізнати індивідуальність військовослужбовця, врахувати ті його особливості, що виявляються у процесі формування статутних взаємовідносин. Тільки за цієї умови можливо попередити порушення військової дисципліни, пов'язані з відхиленнями від статутних норм поведінки. Цього вміння саме і не вистачає багатьом моло-

дим командирам і начальникам у роботі щодо зміцнення статутних взаємовідносин.

Характеристика статутних взаємовідносин буде неповною, якщо не сказати про форми звернення військовослужбовців один до одного. Правильними є лише ті звернення, що відповідають «букві» і духу статутів. Вони лежать в основі як навчальної, так і службово-бойової діяльності військовослужбовців. У неслужбовий час (у години дозвілля, в домашній обстановці) звернення військовослужбовців один до одного мають характер неофіційних міжособистісних зв'язків. Ці зв'язки диктуються взаємними інтересами, потребами в обміні інформацією, особистими симпатіями. Найчастіше неофіційні міжособистісні відносини будуються у процесі проведення культурно-виховної та просвітницької роботи, в ході індивідуальної виховної роботи, організації дозвілля.

Важливим показником впливу виховної роботи на формування статутних взаємовідносин є характер міжгрупових і міжособових зв'язків. Він проявляється в тому, які питання обговорюють військовослужбовці, якими обмінуються новинами, як оцінюються вчинки і проступки. Адже залежно від усього цього відбувається якісне коригування характеру взаємовідносин. Проведені дослідження і практика виховної роботи показують, що повідомлення військовослужбовцям нових відомостей про командирів, товаришів по службі, як правило, приводять до якісних змін взаємовідносин у військових колективах. Так, повідомлення про те, що в складній ситуації командир виявив мужність і самовладання, сприяє підвищенню авторитету офіцера, посилює його вплив на формування статутних взаємовідносин людей. У свою чергу, розповіді солдатів, сержантів про свою діяльність до служби в армії, допомагають усім скласти більш повне враження про кожного, сприяють згуртуванню військового колективу.

Дієвість роботи, спрямованої на формування статутних взаємовідносин, підвищується, якщо є високий авторитет тих, хто її проводить: командира, заступника командира з виховної роботи, активу. Наскільки авторитетною є та чи інша людина, можна судити за багатьма ознаками: за тим, як її слухають, як реагують на пропозиції та вимоги, як виконують вказівки чи рекомендації.

Правильні статутні взаємовідносини залежать від багатьох обставин. Наприклад, одна справа, коли суворому статутному порядку у казармі, чіткій внутрішній службі, зразковому утриманню бойової техніки надають значення лише під час перевірок та інспекцій. Зовсім інша – якщо статутний порядок стає нормою повсякденного життя особового складу.

Сформувані колективну морально-психологічну настанову на обов'язковість повсякденного підтримання статутного порядку – завдання не просте. Проте якщо командир, офіцер-вихователь, усі офіцери підрозділів змогли добитися цього, то статутні взаємовідносини стають непорушним правилом життя кожного військовослужбовця.

Без розкриття сутності статутних взаємовідносин, які формуються між військовослужбовцями у процесі службово-бойової діяльності та повсякденного життя, характеристики об'єктивних та суб'єктивних факторів, що визначають природу і складові цих взаємовідносин, не можна вважати повною.

Основними видами взаємовідносин є:

- нормативно-вольові;
- пізнавальні;
- емоційні.

Сутність нормативно-вольових взаємовідносин полягає у тому, що військовослужбовці будують свої стосунки, керуючись вимогами законів України та військових статутів. Взаємовідносини, про які йде мова, є нормами поведін-

нки, які необхідно виконувати: військовослужбовець постійно знаходиться в межах вимог військових статутів і регулює свою поведінку, керуючись їх положеннями. Виконання вимог статуту, як правило, вимагає вольової мобілізації. Нормативна вимога і самоконтроль поведінки стають невід'ємними від статутних взаємовідносин. Накопичуються духовні сили, підвищується роль функції самоаналізу, самовимогливості. Тим самим військовослужбовець спонукає себе і своїх товаришів по службі додержуватися взаємовідносин, визначених військовими статутами.

Сутність пізнавальних взаємовідносин полягає в тому, що в процесі виконання службово-бойових завдань та у повсякденному житті у військовослужбовців удосконалюються знання бойової техніки і зброї, в результаті чого закріплюються навички виконання військових статутів, що регламентують весь навчальний процес та вимоги до взаємовідносин людей у колективі. Будучи мимовільним, процес пізнання є відображенням природної допитливості всіх військовослужбовців. Тому командири не повинні бути байдужими до того, чим цікавляться підлеглі. Їх повинні хвилювати питання військової служби або особисті інтереси, що відволікають військовослужбовців від посадових турбот і справ.

Управління пізнавальними взаємовідносинами стає однією з головних виховних функцій. Щоб реалізувати цю функцію на практиці, необхідно уважно вивчити коло безпосередніх інтересів кожного з підлеглих, наполегливо шукати шляхи об'єднання їх за інтересами. Для цього в підрозділах можуть створюватися гуртки за інтересами. Це можуть бути гуртки любителів техніки, книголюбів, меломанів.

Прагнення до пізнання об'єднує військовослужбовців, формує у них здорові моральні взаємовідносини. Між ними відбувається обмін політичною, службовою, побуто-

вою інформацією. Взаємне збагачення відомостями про життя і службу істотно сприяє згуртуванню військовослужбовців і колективу в цілому, розвитку свідомих основ зміцнення військової дисципліни.

У житті військових колективів неабияке значення мають емоційні взаємовідносини. Контакти людей у військовому, як і у будь-якому колективі, завжди наповнені певними почуттями: задоволення, оптимізму, вдячності чи, навпаки, тривоги, образи, напруженості, пригнічення. Емоційне забарвлення взаємовідносин людей – явище природне. Воно відіграє істотну роль у зміцненні серед військовослужбовців військової дисципліни, сприяє її стабілізації чи, навпаки, призводить до порушення визначених норм взаємовідносин.

Емоційні взаємовідносини найбільш повно виявляються в ситуації духовного підйому, а також різкої зміни обстановки: успішного завершення складного завдання чи непередбаченої невдачі, інших подій.

Емоційний бік взаємовідносин завжди позначається на вчинках і діях військовослужбовців. Тому командири та їх заступники з виховної роботи прагнуть спрямовувати взаємовідносини особового складу в напрямку позитивних емоцій. Так, готуючись до розбору ситуації, для якої характерна емоційна напруженість у взаємовідносинах, офіцери повинні знаходити аргументи й факти, які б підтримували у військовослужбовців прагнення добиватися високих показників у службово-бойовій діяльності, навчанні та зміцненні військової дисципліни. У таких випадках аналізуються не якості людей, а допущені ними помилки. Обговорюються шляхи подолання стресів у майбутньому.

Формування і підтримання у військовому колективі статутних взаємовідносин – процес безперервний.

Ключовим складником особливих, притаманних тільки армії взаємовідносин є право начальника віддавати

підлеглому накази, які той зобов'язаний беззаперечно виконувати.

Абсолютну необхідність такого роду взаємовідносин між начальниками і підлеглими визначає військова організація. Для неї характерний суворий розподіл функцій, прав та обов'язків. Сутність військових організацій – забезпечення швидкого збору необхідної бойової інформації, прийняття найбільш раціонального рішення, узгодженість дій усіх ланок, мобілізація зусиль багатьох людей з метою досягнення поставленої цілі. Неухильне виконання військових статутів сприяє посиленню бойової готовності кожного підрозділу, зміцненню військової дисципліни. Не менше значення для підвищення ефективності навчання та виховання має суворе підпорядкованість. Вона гарантує вироблення єдності дій, єдиного розуміння змісту команд та розпоряджень, які віддаються командиром. Суворою підпорядкованості вимагає і навчальний процес. Бездоганне підпорядкування підлеглих керівнику занять у ході навчань, тренувань дисциплінує військовослужбовців, впливає на їх взаємовідносини. Офіцер, прапорщик, сержант (керівник заняття чи тренування) – це людина, якій підкоряються, у якої вчать тому, як треба будувати взаємовідносини зі старшими і з підлеглими.

Найбільш характерними ознаками підлеглості є:

- право командира наказувати і віддавати розпорядження;
- обов'язкова особиста відповідальність начальника перед законами за відданий наказ чи розпорядження;
- беззастережна необхідність чіткого виконання наказів, розпоряджень і вказівок начальників;
- систематичний контроль, перевірка виконання відданих наказів і розпоряджень.

Ці ознаки взаємовідносин підлеглості, як правило, швидко засвоюються військовослужбовцями і приймають-

ся ними як обов'язкові норми службових взаємовідносин.

Більш складним залишається так би мовити психологічний бік підлеглих. Він нерідко стає складною проблемою у роботі щодо формування в колективі статутних взаємовідносин. Справа в тому, що вчинками і діями військовослужбовця керує не один, а декілька мотивів: військовий обов'язок, особиста користь, симпатії, вдячність, антипатії.

Боротьба мотивів – явище природне. Важливо лише, який мотив є головним у визначенні дійсного змісту відданих розпоряджень і самі дії щодо виконання цього розпорядження. Саме тут неабияке значення має ступінь усвідомлення командиром і підлеглим вимог військових статутів про порядок підпорядкування. Командир, віддаючи розпорядження, повинен клопотати не за власні інтереси, а за інтереси української держави. Це стосується і підлеглого, який ці розпорядження виконує.

Якщо офіцер діє з позиції статутів, якщо керується почуттям обов'язку, прагненням згуртувати підлеглих для досягнення головної мети – навчальної чи бойової, то і результат загальних зусиль буде високий, стабільний. Якщо ж командир керується марнославством, то це неминуче негативно відіб'ється на взаємовідносинах підлеглих і результатах діяльності всього колективу.

Особиста відповідальність, як правова, так і моральна норма взаємовідносин військовослужбовців, означає усвідомлення ними суспільного значення рішень, вчинків, дій. Вона постійно засвоюється військовослужбовцем і стає своєрідним регулятором статутних взаємовідносин у підрозділі.

Поряд із відповідальністю командира за віддане розпорядження й дії особового складу важливим елементом статутних взаємовідносин є обов'язковість виконання наказів командирів і начальників. Значення цієї правової і моральної норми в житті військовослужбовців очевидне.

Воно є основою взаємовідносин підлеглості.

Однак мотив беззастережної підлеглості не означає несвідоме, бездумне підпорядкування. У межах вимог військових статутів військовослужбовець має свободу дій. На цій основі активізуються здібності військовослужбовців. Кожний вчинок зважується у відповідності до совісті, честі, обов'язку і гідності захисника Вітчизни. Це сприяє виконанню вимог статутів про систематичність перевірки і контроль виконання розпоряджень.

Передовий досвід формування статутних взаємовідносин сформував ряд правил безпосереднього контролю: контролювати головні, а не часткові явища; зберігати за підлеглим право на самостійність у діях від початку до кінця, а також право на виправлення помилок; максимально об'єктивно оцінювати взаємовідносини, що склалися між командирами і підлеглими.

Систематичність перевірки і контроль виконання закінчуються певними висновками. Зробити їх іноді складно. В оцінках повинні правильно співвідноситися зусилля й дії людей із власною думкою командира. Об'єктивність, можливість і самокритичність завжди сприяють встановленню правильних, принципових взаємовідносин між перевіряючими і тими, яких перевіряють, а підсумки служать інтересам справи.

Розвитку взаємовідносин підпорядкованості сприяє оперативна доповідь про виконання наказу чи розпорядження командира. Нечітка і неправдива доповідь про виконання завдання є однією з головних причин недисциплінованої поведінки. Факти службової нечіткості чи неправильності доповіді можуть призвести до не виконання завдання, а тим самим понизити бойову готовність.

Право оцінювання діяльності підлеглих реалізується командиром через дисциплінарну практику. Вона активно сприяє формуванню статутних взаємовідносин.

Дуже важливою умовою є об'єктивність оцінок поведінки і результатів діяльності підлеглих. Тут неприпустимі упередженість і тенденційність. Визначальними повинні бути результати навчання або службово-бойової діяльності.

Суттєвим фактором розвитку морально зрілих взаємовідносин є своєчасність дисциплінарного впливу. Практика підтверджує, що статутні взаємовідносини формуються швидше, якщо заохочення оголошується відразу після того, як підлеглі досягли високих результатів у службово-бойовій діяльності. Дисциплінарне стягнення ж стає більш дієвим, якщо воно оголошується без поспіху.

Досвід свідчить, що неможливо проводити виховну роботу, спрямовану на формування статутних взаємовідносин між військовослужбовцями, без глибокого знання їх особливостей, рис характеру, здібностей. Причому вивчення особового складу повинно проводитися не від випадку до випадку, не від одного службово-бойового завдання до іншого, не від правопорушення до правопорушення, тому, що особистість військовослужбовця не є незмінною.

Вивчення якостей особистості військовослужбовців, які проявляються у взаємовідносинах, повинно бути в центрі уваги кожного командира. Адже у взаємовідносинах найбільш чітко виражаються всі дані військовослужбовця: направленість, характер, темперамент, здібності. Загальні позиції світосприйняття, ідеали, духовні і матеріальні потреби зближують військовослужбовців.

Риси характеру військовослужбовців, здібності, їх темперамент накладають неповторний відбиток на морально-психологічний клімат колективу, динамізм та емоційність взаємовідносин у ньому.

Особистість військовослужбовця постійно оцінюється колективом. Щирість чи фальшивість відносин, висока

професійна грамотність чи легковажне прагнення показати себе, свідомо дисциплінованість чи тимчасове підлаштування під статутні вимоги з метою отримання особистої вигоди, неодмінно помічаються, формуються колективні позиції до цього військовослужбовця. Хочемо ми цього чи ні, а оцінні характеристики переносяться на суспільну діяльність, відбиваються на авторитеті суджень, вчинках військовослужбовця.

Значний вплив на статутні взаємовідносини здійснюють колективний настрій, авторитет посадових осіб та груп військовослужбовців. Під впливом громадської думки відбувається усвідомлення необхідності статутних взаємовідносин.

Жорстка взаємозалежність виробленого колективного оцінювання будь-якої події і дій у рамках цього оцінювання викликає гостру потребу у вивченні процесу формування громадської думки.

Виділяють три етапи формування колективного оцінювання.

На першому етапі відбувається неофіційне первинне обговорення нової інформації в малих групах військовослужбовців, які користуються особливою довірою.

На другому етапі відбувається більш широке, але таке ж неофіційне обговорення нових відомостей, які підтверджують або виключають достовірність первинної інформації.

Третій етап характеризується офіційним обговоренням важливої для колективу інформації і прийняттям колективного рішення. Керівником обговорення є командир. На цьому етапі офіційна позиція керівників може і не збігатися з офіційною позицією тих військовослужбовців, які висловили свою думку щодо питання, яке обговорюється на основі попередньо одержаної інформації. Носії первинної, неофіційної інформації, прагнучи зберегти свій авто-

ритет, намагаються відстоювати свої позиції, вступають у дискусії, показуючи, що їх позиції більш правильні.

Під час вирішення питань, пов'язаних із управлінням громадською думкою в інтересах формування статутних взаємовідносин, спираються на висновки психологічної науки та передової практики. Суть цих висновків зводиться до такого:

– процес формування громадської думки активно впливає на взаємовідносини членів військового колективу. Уже на першому етапі її зародження необхідно турбуватися про те, щоб вихідна інформація була об'єктивною, не викликала різного її тлумачення, неправильних суджень; важливо приймати заходи, які б виключали появу в колективі неправдивої інформації про переміщення людей, про втручання в їх взаємовідносини, про настрій особового складу, його морально-психологічний стан. Необхідно мати на увазі особливо негативні наслідки такої інформації на формування громадської думки, якщо її поширює недисциплінований військовослужбовець, чи негативно налаштована група військовослужбовців;

– пропозиції, що стосуються формування статутних взаємовідносин і зміцнення військової дисципліни, повинні попередньо оцінюватися командирами, їх заступниками з виховної роботи, активом. Єдине розуміння пропозицій, про які йде мова, є важливою передумовою цілеспрямованого розвитку громадської думки і її подальшого активного впливу на зміцнення статутних взаємовідносин;

– сформована колективна думка постійно підтримується системою статутних вимог.

Силу колективного впливу відчуває на собі кожен військовослужбовець. До колективних форм впливу перш за все належать психологічне зараження, тиск та схвалення.

Так, психологічне зараження найчастіше всього на-

бирає форми демонстрації доцільності прийнятих у колективі взаємовідносин. Будучи усвідомленою і визнаною декількома військовослужбовцями, традиційна форма взаємовідносин постійно поширюється, захоплюючи в сферу свого впливу все більше число членів військового колективу.

Психологічний тиск виступає у вигляді вимоги діяти тільки певним чином, а не інакше. У результаті члени колективу потрапляють під своєрідний психологічний прес і через це коригують взаємовідносини з товаришами, підлеглими і начальниками.

Схвалення стилю взаємовідносин посилює прагнення особистості додержуватися того стилю, який сформувався в даному колективі, спонукає діяти в рамках прийнятої колективом установки.

У свою чергу, особистість також може впливати на колектив, на стиль взаємовідносин, який у ньому склався. Зайняти певну, але обов'язково принципову позицію, визнати її правильність, спираючись на об'єктивне оцінювання обстановки, особистість спонукає і колектив. Під впливом сили доводів однієї людини відбувається уточнення чи зміна колективних орієнтацій щодо питань, наприклад, подальшого зміцнення військової дисципліни.

Важливим фактором, що впливає на закріплення статутних взаємовідносин між військовослужбовцями, є схильність більшості з них до наслідування авторитетній особистості чи авторитетним діям групи осіб.

Характер взаємовідносин військовослужбовців регламентується військовими статутами. Їх авторитет безперечний, оскільки спирається на багатий досвід і висновки військової науки. Він визнається всіма військовослужбовцями. Але від визнання авторитету статутів за формою до пунктуального їх наслідування у взаємовідносинах шлях дуже великий. Кожний військовослужбовець проходить

такий шлях по-своєму, стверджуючись і перемагаючи, засмучуючись і допускаючи помилки. Під впливом цього процесу формується реальний ступінь авторитетності таких статутних положень, як норми взаємовідносин військовослужбовців.

Авторитет як соціально-психологічне явище має ряд складових. Перша – це авторитетність військових статутів, друга – авторитет посади і військового звання, третя – авторитет особистості військовослужбовця. Кожна із названих складових відіграє чималу роль у характері взаємовідносин членів військового колективу. Особливо велике значення має авторитет особистості. У ній відображаються і посадові обов'язки, і права, й індивідуальне оцінювання військовослужбовцем сутності вимог статутів про взаємовідносини у військовому колективі. Від ступеня відповідності дій і вчинків військовослужбовців вимогам військових статутів залежить статутний авторитет взаємовідносин.

Взаємне визнання справедливості цілей та дій у рамках вимог військових статутів, повнота знань статутів та міцність ідейних і моральних позицій є важливими умовами високого авторитету статутних взаємовідносин між військовослужбовцями.

Показником авторитетності статутних взаємовідносин є:

- схожість оцінок морально-психологічних якостей військовослужбовців в офіційній і неофіційній обстановці;
- глибоке усвідомлення підлеглими сутності статутних вимог, які висуваються командиром, начальником;
- емоційна стабільність міжгрупових та міжособистісних контактів військовослужбовців;
- постійна вимогливість до підлеглих і турбота про них;
- чітка організація служби, підтримання статутного

порядку.

Психологія військового колективу накладає свій відбиток на взаємовідносини між військовослужбовцями. Управління психологією військового колективу забезпечує активне використання соціально-психологічних явищ в інтересах формування статутних взаємовідносин і зміцнення військової дисципліни. На формування статутних взаємовідносин у підрозділах значний вплив здійснюють мікрогрупи. Якщо ці групи мають негативну спрямованість, вони стають джерелом позастатутних взаємовідносин. Такі групи інтенсивно впливають на військовослужбовців, які не визнають і уникають виконання норм взаємовідносин, що культивують члени неформального негативного об'єднання. Це і веде до конфлікту.

4.7 Нестатутні взаємовідносини у військових колективах, причини їх виникнення

Характерними ознаками елементів нестатутних взаємовідносин у підрозділі є:

- неохайний вигляд солдатів, брудне обмундирування, брудна чи стара натільна білизна, поношене взуття;
- замкнутість, скутість у поведінці, прагнення перебувати на самоті;
- виконання молодими солдатами найбільш важких господарських робіт;
- спроба приховувати різного роду травми, порушення військової дисципліни;
- пасивність та неухважність під час проведення занять окремих військовослужбовців;
- зухвала поведінка, негативна поведінка солдатів старших періодів служби із сержантами;
- систематичне порушення форми одягу військово-

службовців старших призовів;

– регулярні (непідтвержені) скарги на стан здоров'я.

Командир підрозділу повинен постійно проводити роботу з виявлення випадків нестатутних відносин. Він будує індивідуальну виховну роботу на основі особистих спостережень, доповідей підлеглих офіцерів, прапорщиків та сержантів, підтримання зв'язків із батьками молодих солдатів. *Для цього командир підрозділу повинен:*

– періодично бути присутнім на ранковому огляді підрозділу;

– не менше ніж один раз на місяць бути присутнім під час миття особового складу в лазні;

– щотижня заслуховувати своїх заступників та підлеглих командирів про стан військової дисципліни в підрозділах;

– особисто розглядати факти травм, які отримали військовослужбовці підрозділу;

– проводити індивідуальні бесіди з військово-службовцями (бажано у формальній обстановці під час перерв між заняттями, під час несення служби в наряді);

– зустрічатися з батьками солдатів.

Робота командира із попередження нестатутних взаємовідносин полягає у своєчасному розкритті причин конфлікту та вжитті всебічних заходів щодо його припинення [1, 7].

З цією метою командир зосереджує зусилля на нейтралізації мікрогруп негативної спрямованості, що склалися на основі одного призову, земляцтва чи на іншій основі, для цього:

– веде активну роботу з лідером колективу (або лідерами мікрогруп);

– налагоджує контакти з батьками військовослужбовців – учасників конфлікту, за необхідності батьків запрошують у частину;

– встановлює жорсткий контроль за виконанням кожного елемента розпорядку дня;

– на загальних зборах особового складу, нарадах офіцерів, прапорщиків та сержантів розглядає причини конфлікту та його наслідки (або можливі наслідки).

Профілактика нестатутних взаємовідносин – це низка організаційних та виховних заходів посадових осіб щодо формування стереотипу поведінки військовослужбовців та недопущення умов, що призводять до незаконних дій. Профілактична робота повинна мати плановий та систематичний характер.

Під час організації службової діяльності командир підрозділу:

– головні зусилля зосереджує на поглибленому вивченні мікроклімату у військовому колективі, повсякденно формує міцні та стійкі взаємовідносини між військовослужбовцями;

– організовує забезпечення всього особового складу необхідними видами постачання згідно з нормами, контролює повноту доведення їх до особового складу;

– організовує повноцінні заняття з бойової та гуманітарної підготовки, під час яких не допускає послаблень для військовослужбовців старшого періоду служби;

– посилює контроль за військовослужбовцями старших періодів служби, призначених у різні команди, пов'язані з виконанням господарських робіт;

– заслуховує щотижня доповіді підлеглих сержантів про стан роботи із недопущення нестатутних взаємовідносин, вчить їх практики роботи з підлеглими;

– визначає «групу ризику» і проводить цілеспрямовану роботу з триманням її у статутних рамках;

– проводить загальні збори, на яких розглядають поведінку військовослужбовців, які скоїли порушення з елементами нестатутних взаємовідносин, дає оцінку діям по-

рушника за фактами скоєного;

- проводить соціально-психологічне вивчення особового складу;

- підтримує постійний зв'язок із батьками військовослужбовців;

- проводить заходи виховного характеру разом із військовим судом та прокуратурою (не менше 1 разу на місяць);

- проводить вечори запитань та відповідей із залученням старших командирів (не менше 1 разу на 3 місяці).

У разі порушення військовослужбовцем військової дисципліни або громадського порядку командир повинен нагадати йому про обов'язки служби, а за необхідності – накладати дисциплінарне стягнення.

Документи, які необхідно мати в особовій справі військовослужбовця

В особовій справі військовослужбовця мають бути:

- документи, підготовлені та відпрацьовані у військоматі, що характеризують особу;

- анкета (заповнюється військовослужбовцем);

- автобіографія;

- фотокартка (розмір 6x9) – анфас без головного убору;

- результати вивчення соціально-демографічних даних життєвого досвіду, особливостей соціально-психологічних параметрів військовослужбовця;

- лист бесіди (заповнюється офіцером);

- службова характеристика та оцінна відомість (заповнюється після кожного періоду служби);

- матеріали листування з батьками військово-службовця, підприємствами та навчальними закладами, де працював чи навчався до призову;

- лист спостережень (заповнюється командиром взводу та іншими безпосередніми начальниками);
- карта вивчення й аналізу соціально-психологічних якостей військовослужбовців на різних етапах служби;
- методичний щоденник із результатами індиві- дуальної виховної роботи як аналіз результатів службової діяльності воїна (службова картка, основні показники бойової підготовки, виконання бойових завдань тощо).

Командир взводу разом із командирами відділень після закінчення періоду служби повинен дати характеристику кожному підлеглому, яка вкладається до особової справи.

4.7.1 Практика роботи щодо попередження позастатутних взаємовідносин у підрозділі

Позастатутні взаємовідносини – негативні соціально-психологічні явища. До них відносять будь-які посягання військовослужбовців на гідність та права особистості [2].

Про наявність у підрозділах позастатутних взаємовідносин найчастіше свідчать такі ознаки:

- напруженість у відносинах між молодими солдатами та військовослужбовцями старших призовів;
- моральний та фізичний тиск, погрози, шантаж;
- глузлення та знущання над товаришами по службі, фізичні образи;
- наявність у підрозділі негативних явищ, прізвиськ;
- пасивність у спілкуванні, замкненість, відокремленість молодих військовослужбовців від інших у вільний час, святкові та вихідні дні;
- вимагання грошей, продуктів харчування, особистих речей, предметів обмундирування;
- несення бойової служби молодими військовослужбовцями на найбільш віддалених постах, виконання ними

важливих господарських робіт, прання та чищення чужих предметів одягу;

- розміщення новачків у казармі на другому ярусі ліжок, під час шиккування – в першій шерензі, «добровільний» перегляд кінофільмів та телепередач на невизначених місцях;

- слідування у солдатську їдальню в перших шеренгах строю, а повернення в спальне приміщення після прийому їжі – в останніх;

- наявність у молодих солдат предметів військового обмундирування, які раніше були в користуванні;

- громадська пасивність, відсутність бажання бути у міському звільненні чи культпоході;

- спроби приховування різних травм, зокрема під час медичних оглядів та інше;

- примусове виконання за інших військовослужбовців різноманітних робіт тощо.

Із усієї різноманітності проблем нестатутних взаємовідносин особливо виділяється «дідівщина». Зводити все до «дідівщини», як правило, недостатньо, а боротися лише з нею – безглуздо, оскільки її нерідко замінюють аналогічні за своєю суттю процеси посягань.

Необхідність усунення і профілактики позастатутних взаємовідносин усвідомлюється всім керівним складом Збройних сил України. При всій різноманітності точок зору щодо цього питання є одна спільна, що об'єднує всі позиції – намагання осмислити і розв'язати проблему позастатутних взаємовідносин.

У військах діє така нормативно-правова база щодо профілактики нестатутних взаємовідносин серед особового складу:

- концепція виховної роботи у Збройних силах та інших військових формуваннях України;

- статут внутрішньої служби Збройних сил України;

- дисциплінарний статут Збройних сил України;
- накази та директиви щодо морально-психологічного забезпечення військової дисципліни та профілактики правопорушень, затвердження Інструкції про порядок подання донесень і доповідей про злочини, події та дисциплінарні проступки у Збройних силах України та їх облік, інше.

Причини та умови скоєння позастатутних взаємовідносин:

- відсутність статутного порядку в частині, підрозділі, повсякденної вимогливості командирів, начальників;
- недоліки в організації виховної роботи та низький контроль за проведенням профілактичних заходів у ланці батальйон – рота;
- низький рівень індивідуально-виховної роботи, недостатні знання індивідуальних якостей та психологічних особливостей підлеглих;
- робота із зміцнення військової дисципліни проводиться безсистемно, без чіткого визначення цілей та завдань;
- некритичне оцінювання стану справ із військової дисципліни, приховування фактів знущань та порушення дисциплінарної практики;
- недоліки в організації та проведенні профілактичної роботи з військовослужбовцями «груп ризику»;
- формальне виконання службових обов'язків посадовими особами та добовим нарядом;
- слабка психолого-педагогічна підготовка офіцерів, невміння запобігати конфліктним ситуаціям;
- відсутність у військовослужбовців навичок дисциплінованої поведінки, наявність у них негативних рис характеру, що обумовлені недоліками виховання до призову на військову службу;
- недостатня увага до побуту підлеглих, задоволен-

ня їх потреб та запитів, організації дозвілля.

Планування роботи щодо запобігання позастатутним взаємовідносинам здійснюється:

- у комплексному плані морально-психологічного забезпечення військової дисципліни та профілактики правопорушень в управлінні територіального командування (з'єднання, навчального закладу) – на рік, у лінійній бригаді, полку, окремому батальйоні – на півріччя (розділ профілактики правопорушень та протиправної поведінки);

- у плані правового виховання в управлінні територіального командування (з'єднання, навчального закладу), у лінійній бригаді, полку, окремому батальйоні – на рік, у розділі заходи щодо профілактики позастатутних взаємовідносин серед особового складу;

- у плані виховної роботи в територіальному командуванні (з'єднанні, навчальному закладі), у літній період бригаді, полку, окремому батальйоні, лінійному батальйоні, дивізіоні, роті, батареї – на місяць, у розділі – морально-психологічне забезпечення військової дисципліни та профілактика правопорушень.

- заходи роботи щодо попередження позастатутних взаємовідносин у роті (включаються в план роботи ради військового колективу);

- в план роботи ради світлиці;

- в план роботи ради прапорщиків.

Робота щодо профілактики позастатутних взаємовідносин передбачає проведення:

заходів організаційного характеру:

- підтримання суворого статутного порядку з усіх питань організації та несення служби;

- чіткий контроль за особовим складом;

- вміле використання дисциплінарної практики;

- вивчення з офіцерами, прапорщиками, сержантами передового досвіду щодо зміцнення військової дисциплі-

ни;

- аналіз морально-психологічного стану;

заходів виховного впливу:

- обговорення стану дисципліни на службових нарадах, зборах;

- конкретний аналіз та розбір позастатутних взаємин серед особового складу;

- індивідуальні бесіди з військовослужбовцями, які допускають відхилення у поведінці;

- формування у військовослужбовців свідомого виконання своїх обов'язків;

- виховання у особового складу патріотизму, національної гідності та культури, поваги до мови, традицій та звичаїв народу України;

- залучення сил громадськості до згуртування військових колективів;

- поширення передового досвіду несення служби, військового товариства, вимог військової присяги і статутів;

- своєчасне доведення до особового складу наказів командування і вироків військових судів.

Навчання всіх суб'єктів виховної роботи форм і методів профілактики позастатутних взаємовідносин здійснюється перш за все офіцерами-вихователями.

До цієї роботи також залучаються працівники військових прокуратур, судів, психологи та педагоги.

Для навчання офіцерів та прапорщиків форм та методів профілактики позастатутних взаємовідносин використовують дні командирської підготовки, навчально-методичні збори, дні начальників варт, наради, обміни досвідом, науково-практичні конференції, заняття з гуманітарної підготовки, інструктивні заняття, заліки щодо знання керівних документів із профілактики позастатутних вза-

емовідносин та інше. Заступників командирів підрозділів із виховної роботи також навчають під час проведення щомісячних днів підвищення професійного рівня.

Із сержантами проводяться щомісячні чотиригодинні лекторії з проблем військового права, педагогіки і психології, методики роботи щодо профілактики позастатутних взаємовідносин. Їх навчання також здійснюється під час проведення днів сержантів, нарад, занять із гуманітарної підготовки, обміну досвідом, інструктажів.

Актив підрозділів, голови та члени рад військових колективів навчають методики надання допомоги командирам щодо запобігання позастатутним взаємовідносинам під час проведення семінарів, окремих інструктажів та інструктивних занять, обміну досвідом.

У військах розроблена й діє методика роботи щодо попередження позастатутних взаємовідносин у військових колективах. Вона визначає проведення конкретних організаційних та виховних заходів у частинах та підрозділах з урахуванням особливостей служби солдат починаючи з одержанням молодого поповнення з військових комісаріатів до активного оволодіння військовим фахом і служби в підрозділі.

Методика роботи щодо попередження позастатутних взаємовідносин має такі етапи:

I етап – одержання молодого поповнення з військових комісаріатів;

II етап – підготовка до прийняття молодого поповнення в підрозділах і частинах;

III етап – прийняття молодого поповнення, звільнення в запас військовослужбовців, які відслужили встановлені строки служби;

IV етап – початковий етап служби молодих військовослужбовців у підрозділі;

V етап – активне одержання військовим фахом. Слу-

жба в підрозділі.

I етап – одержання молодого поповнення з військових комісаріатів.

Основним завданням цього етапу є вивчення призовників у військових комісаріатах старшими команд, а також спостереження за поведінкою молодого поповнення на шляху прямування до військової частини.

Перед виїздом у військові комісаріати зі старшими команд в обов'язковому порядку проводяться інструктивні заняття, на яких даються рекомендації щодо відбору молодого поповнення.

Офіцер, який прибув за поповненням у військовий комісаріат, ретельно ознайомлюється з обліковими картками призовників (профвідбору, медичною та виробничною характеристиками, об'єктивними листками вивчення, особовими справами), проводить із кожним індивідуальні бесіди. Під час виявлення відхилень у стані здоров'я чи ознак невідповідності службі з інших причин звертає на це увагу представника військового комісаріату. За необхідності ставить питання про додаткове медичне та інше обстеження з метою визначення придатності призовника до військової служби.

Дуже важливо під час комплектування молодого поповнення не допустити, щоб до складу команд увійшли призовники із так званої групи ризику, до якої входять особи:

- з адаптаційно-астенічними розладами;
- які до призову в армію перебували на обліку в нервово-психічних диспансерах;
- нестійкі у нервово-психічному відношенні;
- які перенесли черепно-мозкові травми;
- схильні до вживання спиртних напоїв, наркотичних і токсичних речовин;
- які перенесли інфекційні та інтоксикаційні захво-

рювання нервової системи;

– мали приводи до міліції, були раніше засуджені чи у відношенні до яких ведеться слідство.

Після комплектування команд молодому поповненню розповідають про місце майбутньої служби, пояснюють правила поведінки під час прямування до місця призначення, доводять відповідальність за скоєння правопорушень.

У дорозі офіцери, прапорщики та сержанти ретельно спостерігають за поведінкою новобранців, своєчасно та рішуче присікають випадки порушення встановлених правил поведінки.

Після повернення до військової частини старший команди доповідає командуванню свої спостереження щодо молодого поповнення для прийняття відповідних рішень.

ІІ етап – підготовка до прийому молодого поповнення в підрозділах і частинах.

У цей період основна увага в підрозділах і частинах зосереджується на підборі офіцерів, прапорщиків, сержантів для роботи з молодим поповненням. При цьому увага звертається на наявність у них досвіду роботи з даною категорією військовослужбовців, педагогічних навичок, особисту дисциплінованість, вимогливість та відповідальність. Підібрані військовослужбовці повинні бути уважними, чуйними та комунікабельними. Відповідальність за якість підбору офіцерів, прапорщиків та сержантів для роботи на навчальному зборі покладається на командира частини та його заступника з виховної роботи. Визначаються завдання щодо формування у військовослужбовців якостей для швидкого входження до колективу.

На навчальних пунктах заздалегідь оформляються відповідна наочна агітація, куточки відпочинку та кімнати психологічного розвантаження. Виділяється необхідна кількість газет та журналів, настільних ігор. Перевіряється

робочий стан та забезпеченість культпросвітмайном, наявність речового майна.

Доцільно навчити офіцерів простих та ефективних соціально-психологічних методів оперативного виявлення у військовому колективі типу взаємин серед товаришів по службі, направленість груп та їх лідерів.

Перед початком нового періоду навчання з офіцерами підрозділів, керівниками груп гуманітарної підготовки проводяться заняття з теми «Практика роботи щодо згуртування військових колективів і попередження випадків позастатутних взаємовідносин».

У ході заняття організуються виступи командира частини, його заступників, представників військової прокуратури з питань аналізу, організації та проведення виховної роботи. На конкретних прикладах із життя частини і підрозділів розглядаються найбільш ефективні форми та методи роботи щодо усунення негативних явищ у військових колективах. Також розробляються методичні прийоми, які потрібно взяти до уваги офіцерському та сержантському складу.

Життя показує, що за умов добре організованої лікувально-профілактичної роботи багатьом негативним явищам у солдатському середовищі, особливо в період прийняття молодого поповнення, можна запобігти. Тому до роботи з молодими військовослужбовцями необхідно серйозно готуватися і медичній службі частини. Інструктуючи медичний персонал, важливо зосередити увагу на виявленні осіб із нервово-психічними розладами, різноманітними відхиленнями здоров'я та фізичного розвитку. Особлива увага повинна приділятися особам, які мали захворювання чи травми голови, незадовільну успішність у школі, схильність до вживання спиртних напоїв та наркотичних речовин.

Виховна робота в підрозділах організується з ураху-

ванням індивідуальних особливостей військовослужбовців різних строків служби. Командири взводів складають характеристики на тих, хто звільняється в запас, і доводять їх до військового колективу, до кожного військовослужбовця останнього періоду служби. На нарадах сержантів, засіданнях військових колективів, загальних зборах військовослужбовців заслуховуються звіти солдатів і сержантів другого періоду служби про роботу щодо оволодіння фахом, додержання статутних норм поведінки, зміцнення традицій дружби та військового товариства.

Проводяться індивідуальні бесіди з військовослужбовцями другого та третього періодів служби, лідерами мікрогруп. Їх націлюють на допомогу молодому поповненню при подоланні труднощів входження до колективу та солдатського життя.

III етап – прийняття молодого поповнення, звільнення в запас військовослужбовців, які відслужили встановлені строки служби.

Головним завданням цього періоду є підтримання на навчальних зборах статутного порядку, виховання у новобранців первинних навичок щодо виконання службових обов'язків та організоване звільнення військовослужбовців, які відслужили визначені законом строки служби.

У перші дні з молодими військовослужбовцями організується вивчення вимог статутів щодо додержання необхідних взаємовідносин у військовому колективі, доводяться закони України та укази Президента України з питань соціального та правового захисту військовослужбовців і членів їх сімей. Молодим солдатам надаються рекомендації про поведінку в разі спроби інших військовослужбовців принизити їх особисту гідність. Під контролем офіцерів управління частини організується відправка цивільного одягу молодих військовослужбовців за вказаними адресами.

Організуючи виховну роботу з молодими військовослужбовцями, офіцери забезпечують обстановку доброзичливості та поваги, проявляють постійну турботу про підлеглих, чуйність і тактовність у взаєминах. Ведуть нещадну боротьбу з випадками грубості та зневаги з боку сержантського складу і військовослужбовців попередніх строків призову. Активно впливають на формування у молодих бійців уваги до порядку. Офіцери формують у підлеглих тверду впевненість щодо однакової відповідальності за дотримання дисципліни та правопорядку.

Командири й офіцери-вихователі щоденно заслуховують командирів взводів про поведінку молодих військовослужбовців, їх настроїв та стан здоров'я.

Уважно вивчають дратівливих, запальних військовослужбовців, які конфліктують із сержантами та своїми товаришами, хворобливо реагують на зауваження. Більше уваги потрібно приділяти тим, хто відрізняється замкненістю, стає об'єктом для жартів, відчуває гостру потребу за домівкою.

Основні зусилля на навчальних зборах офіцери зосереджують на індивідуальній виховній роботі з кожним молодим військовослужбовцем.

Для вивчення поповнення використовуються документи з військових комісаріатів, листування з батьками, дані спостережень та індивідуальних бесід, доповіді сержантів, бесіди з товаришами та інші форми роботи.

Виховна робота на навчальному зборі спрямовується на роз'яснення молодому поповненню вимог військової присяги і статутів, особливостей служби в частинах, виховання у особового складу національної свідомості, почуття любові до України та її народу.

Із військовослужбовцями проводяться бесіди, круглі столи на теми військового, морального та правового виховання. У цій роботі особлива роль належить відділенню

виховної роботи частини, яке надає офіцерам практичну допомогу в підготовці цих заходів, забезпечує проведення їх на високому рівні, розробляє програми та інструкції для здійснення соціально-психологічних досліджень.

Командири вимагають від сержантів однакового ставлення до всіх військовослужбовців. Припиняється «турбота» про своїх земляків солдатів та сержантів старших призовів, які намагаються чинити психологічний тиск на сержантів навчальних зборів, для створення їм кращих умов.

Старшини підрозділів посилюють контроль за обмундируванням молодих військовослужбовців, щоб виключити випадки його крадіжки та заміни. Вони систематично перевіряють екіпірування солдатів, які відслужили встановлені строки служби, результати готовності їх до звільнення та доповідають командирам.

IV етап – початковий етап служби молодих військовослужбовців у підрозділі.

Цей період дуже важливий і відповідальний у роботі щодо профілактики позастатутних взаємин. Основне завдання його полягає у забезпеченні адаптації молодих солдат до умов військової служби, входження їх до колективу підрозділу, свідомого розуміння важливості служби та військового товариства.

Після прибуття молодих військовослужбовців із навчальних закладів до підрозділів вони відрекомендовуються особовому складу роти. До них доводять завдання, що стоять перед підрозділом, розповідають про позитивні традиції й успіхи в службі та називають прізвища передових військовослужбовців роти.

Неабияка увага приділяється розміщенню молодих солдатів у підрозділі відповідно до штатного розпису, контролю за дотримання черговості нарядів, виконання графіків прибирання приміщення і території.

Офіцери ротної ланки не менше одного разу на тиждень, а якщо вимагають обставини, то і частіше, ведуть бесіди із кожним молодим військовиком з метою вивчення їхнього настрою, перших вражень від служби. Кожен день заслуховуються виступи молодших командирів з питань відносин серед військовослужбовців. Забезпечується реагування на кожен випадок їх порушень. У цей період організуються відвідування музеїв, кімнат бойової слави, проводяться вечори знайомств із колективом, соціально-психологічні дослідження. Обов'язково проводяться бесіди з таких тем: «Військовий обов'язок», «Совість», «Відповідальність військово-службовця», «Військова гордість», «Твій командир».

Необхідно ретельно підготувати та провести загальні збори особового складу роти з порядком денним «Дружба та військове товариство – славна традиція нашого підрозділу», важливо залучити для його обговорення кожного військовослужбовця, сформувані громадську думку в колективі.

Збори можуть проводитись без доповіді, у формі відвертого обміну думками. На них пропонується приймати конкретні рішення, в яких повинна визначатися відповідальність кожного за дотримання статутних норм взаємовідносин, здоровий морально-психологічний клімат. Перед зборами доцільно організовувати показ кінофільмів про військову службу, дружбу та військове товариство, трансляцію передач радіовузлів та інше.

У військових частинах проводяться збори офіцерів із порядком денним «Висока вимогливість до підлеглих, педагогічний такт, батьківська турбота про людей, особистий приклад – важливі якості офіцера». Вплив таких зборів значною мірою залежить від ретельності їх підготовки, відвертого обговорення конкретних пунктів рішень, що приймаються. У них записуються зобов'язання високо не-

сти честь та гідність офіцера, проявляти турботу про побут та відпочинок підлеглих, бути зразком у виконанні своїх службових обов'язків.

У батальйонах (ротах) проводяться заняття з молодшими командирами з питань згуртування військового колективу.

Головну увагу в цей період необхідно приділяти завоюванню довіри підлеглих власним прикладом усіх командирів щодо служби, єдності слова й діла.

Кожен офіцер повинен надавати допомогу підлеглим у несенні служби, навчанні, організації побуту та дозвілля конкретними справами чи порадами.

Командирам та офіцерам-вихователям необхідно пам'ятати, що на початку служби у військовослужбовців активно складаються міжособистісні стосунки. Для виховання дружніх стосунків роботу треба проводити комплексно, об'єктивно оцінювати ефективність проведених заходів.

Офіцерський склад повинен зосереджувати свої зусилля на роботі в мікрогрупах. Дуже важливо виявити спрямованість таких мікрогруп. Особлива увага звертається на використання позитивних звичаїв і традицій у справі зміцнення морально-психологічного клімату в підрозділі. У той самий час офіцерський склад зосереджує зусилля на нейтралізації негативних мікрогруп. Командири й офіцери-вихователі домагаються, щоб стосунки серед військовослужбовців, сформовані «по вертикалі», базувалися на статутних вимогах, а внутрішньокolleктивні – «по горизонталі» – на бойовому товаристві, взаємодопомозі та здоровому суперництві.

Як свідчить досвід, на створення сильного колективу позитивно впливає урочисте проведення молодих військовиків на перше самостійне службове завдання. Їх вітають командири та кращі військовослужбовці підрозділу. Їм

роз'яснюють важливість виконання поставлених завдань, розповідають про солдатів, які проявили мужність, самовідданість, пильність та непідкупність. У цей час дуже важливо заохотити тих, хто відзначився за успіхи в службі, сумлінне виконання службових обов'язків.

У етап – активне оволодіння військовим фахом. Служба в підрозділі.

Головні зусилля зосереджуються на вивченні мікроклімату в усіх без винятку колективах, на формуванні міцних та стійких статутних взаємовідносин серед військовиків. Роботу потрібно будувати так, щоб кожний підрозділ був глибоко вивчений і перебував під постійним впливом офіцерів-вихователів. Під час аналізу дисципліни за місяць командир частини дає оцінку статутним взаємовідносинам у кожному ротному колективі.

Командирам, вихователям та офіцерам управлінь частин потрібно систематично відвідувати підрозділи в різні години доби для проведення бесід, індивідуально-виховної роботи, надання допомоги у налагодженні побуту та нормальних умов життя і діяльності військовослужбовців. Мета відвідувань – вивчення стану мікроклімату в колективі, аналіз інформації про те, як згуртовується колектив, формуються взаємовідносини.

Дуже важливо своєчасно виявити в підрозділі лідерів та їхню направленість. Для лідерів із негативною направленістю характерні такі якості, як егоїзм, жорстокість, бездуховність, прагнення підпорядкувати собі людей, отримати незаслужені привілеї. Для забезпечення свого впливу найчастіше вони використовують насильство чи погрозу. Частіше такі «лідери» мають помилковий авторитет «бувалого хлопця», «спортсмена», «знавця сучасної музики». У їх поведінці яскраво проявляються розв'язність, зарозумілість, грубість, пихатість та самовпевненість. Вже з перших днів своєї служби такі люди схильні до недисципліно-

ваності, недбалості. Для виявлення подібних «лідерів» потрібно використовувати індивідуальні та групові бесіди з військовослужбовцями різних періодів служби, національностей, постійно спостерігати за їхньою поведінкою, аналізувати їх взаємовідносини.

Після виявлення осіб, схильних до позастатутних взаємовідносин, їх треба попередити шляхом проведення індивідуальних бесід. Якщо цього буде недостатньо, необхідно залучити до цієї роботи громадськість. Дуже ефективним засобом є заслуховування цих осіб на зборах військових колективів. Для проведення профілактичної роботи рекомендується залучати працівників військових судів та прокуратури.

На загальних зборах військових колективів обговорюються питання згуртованості, намічаються конкретні заходи щодо допомоги командирам. В рішення зборів доцільно записати конкретні доручення щодо усунення виявлених недоліків, налагодження статутних взаємовідносин серед військовослужбовців.

У згуртуванні військових колективів офіцери підрозділів спираються на дисциплінованих і досвідчених військовослужбовців останніх періодів служби, дають їм доручення, що вимагають самостійності, творчості, відповідальності та службового досвіду. Разом з тим, якщо необхідно, треба розвіяти думку про те, що додержання розпорядку дня, форми одягу, внутрішнього порядку, шикунь для тих, які звільняються в запас, не є обов'язковим. Небажано в психологічному плані, щоб військовослужбовці останнього періоду служби ухилялися від службово-бойової діяльності, навчання та виконання різного роду господарських робіт.

Особливу увагу командири та офіцери-вихователі батальйонної та ротної ланок повинні звертати на активізацію діяльності сержантів у боротьбі з позастатутними вза-

смовідносинами, забезпечення їх особистого прикладу. Також на засіданнях рад військових колективів обговорюються питання щодо проходження служби сержантським складом та про стан справ у їхніх підрозділах. Особлива увага приділяється взаємовідносинам між ними та підлеглими.

Сержантам надаються поради, як діяти в конкретній ситуації, які виховні заходи застосовувати до того чи іншого військовослужбовця. Кожен випадок помилкових дій молодших командирів повинен критично оцінюватися й детально розбиратися командирами, офіцерами-вихователями та на засіданнях рад військових колективів. Дії солдатів, спрямовані на підрив авторитету сержантів, повинні негайно припинятись. Подібні факти треба піддавати широкому оперативному аналізу. При цьому потрібно пам'ятати, що позастатутні взаємовідносини ґрунтуються на круговій поруці. Знущання замовчуються не тільки їх виконавцями, але й потерпілими. Ось чому, кожен випадок позастатутних взаємовідносин повинен розслідуватися до кінця.

Встановлення справжнього стану справ у підрозділах, правильне реагування на позастатутні правопорушення, в якій би формі вони не виражалися, – запорака попередження злочинів.

Індивідуальна профілактична робота з кожним військовослужбовцем доповнюється комплексом інших заходів виховного впливу.

Командири та офіцери-вихователі значну увагу концентрують на контролі та вивченні поведінки особового складу в конкретних ситуаціях. Значною мірою це стосується указу Президента України про звільнення в запас військовослужбовців, які відслужили встановлені строки служби, а також у день його опублікування. Саме у ці дні посилюється можливість здійснення негативних вчинків у

військових колективах. Виховна робота скеровується на попередження подібних фактів. За таких умов значна увага приділяється здійсненню військового та морального виховання особового складу.

Перед оголошенням указу Президента України про звільнення в запас командири посилюють контроль за поведінкою особового складу. В цей час проводяться індивідуальні бесіди з військовослужбовцями, особливо останнього періоду служби, з питань протидії можливим позастатутним ритуалам. На зборах військових колективів заслуховуються звіти військовиків, які звільняються зі служби, з питань їхньої особистої дисциплінованості, відношення до товаришів, виконання вимог військових статутів, обов'язків по службі.

Командири та офіцери-вихователі підрозділів суворо попереджають військовослужбовців, схильних до порушень військової дисципліни, про недопустимість таких фактів, як «переведення солдатів з одного періоду служби до іншого і т.ін. З метою правової профілактики позастатутних взаємовідносин активно використовуються вечори запитань та відповідей за участі представників військової прокуратури та військових судів. Оформляється спеціальний стенд, на якому розміщуються листи військовослужбовців, які відбувають покарання за скоєні злочини, листи батьків засуджених солдатів до командира військової частини. Випускаються фотолистівки, які розкривають хуліганські дії окремих недисциплінованих військових.

Можна стверджувати, що формування статутних взаємовідносин – це складний та довготривалий процес, його ефективність залежить від узгоджених дій командирів, штабів та органів виховної роботи, від якісного проведення цілого комплексу організаційних та виховних заходів.

Таким чином, необхідно зробити висновок, що формування статутних взаємовідносин – це складний та дов-

готривалий процес, його ефективність залежить від узгоджених дій командирів, штабів та органів виховної роботи, від якісного проведення цілого комплексу організаційних та виховних заходів.

Висновки з розділу

Психологія військового колективу накладає свій відбиток на взаємовідносини між військовослужбовцями. Управління психологією військового колективу забезпечує активне використання соціально-психологічних явищ в інтересах формування статутних взаємовідносин та зміцнення військової дисципліни. На формування статутних взаємовідносин у підрозділах значно впливають мікрогрупи. Якщо ці групи мають негативну спрямованість, то вони стають джерелом поза-статутних взаємовідносин. Такі групи інтенсивно впливають на військовослужбовців, які не визнають і уникають виконання норм взаємовідносин, які культивують члени неформального негативного об'єднання. Це і призводить до конфлікту.

Навчальний тренінг Основні поняття і терміни

Особистість у психології, темперамент, військова психологія, особистості військовослужбовця, особистості військового колективу, адаптація воїна, психологічні основи вивчення військовослужбовця, методи вивчення воїнів (колективу), структура психології військового колективу, взаємовідносини у підрозділі, характеристика взаємовідносин, статутні взаємовідносини, ознаки підлеглих, нестатутні взаємовідносини, виховна робота у підрозділі.

Питання для повторення та самоконтролю засвоєння знань

1. Особистість у військовому колективі (визначення).
2. Форми вивчення особового складу підрозділу.
3. Психологічний експеримент, сутність методу.
4. Військовий колектив, визначення, характеристика.
5. Психологічна характеристика взаємовідносин у підрозділі.
6. Характеристика взаємовідносин воїнів строкової служби.
7. Характеристика елементів нестатутних взаємовідносин у підрозділі.
8. Документи, необхідні для особової справи військовослужбовця.

РОЗДІЛ 5

ОСНОВИ ВОЄННО-ІДЕОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ

Зі здобуттям незалежності України були зроблені спроби відмовитися від накопичення досвіду системи політичного впливу з боку держави на Збройні сили, зокрема від інституту заступників виховної роботи.

Але досвід довів, що у Збройних силах необхідна повсякденна системна робота щодо втілення у свідомість військовослужбовців положень національної ідеї держави.

Реалізація цього положення призвела до розроблення на державному рівні та затвердження у подальшому Указом Президента України наказу Міністра оборони України щодо організації воєнно-ідеологічної підготовки у Збройних силах України.

Виходячи з вимог Концепції ідеологічної роботи, основними складовими ідеологічної роботи є:

– ідеологічна робота у Збройних силах (далі – ідеологічна робота) – це цілеспрямована діяльність органів військового управління, командирів, штабів, органів з роботи з особовим складом усіх рівнів щодо формування у військовому середовищі системи світоглядних ідеалів, цінностей та орієнтирів в інтересах ефективного вирішення завдань оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності;

– виховна робота – це система заходів щодо впливу на свідомість, світогляд, волю й почуття військовослужбовців, цивільного персоналу з метою формування в кожному з них ідейно-моральних якостей особистості, готової

свідомо виконувати службові обов'язки, і розвитку у військових колективах загальної зацікавленості в підвищенні рівня і якості вирішення завдань за призначенням;

– інформаційно-пропагандистське забезпечення – це комплекс заходів щодо своєчасного доведення і роз'яснення суспільно значущої інформації військовослужбовцям і цивільному персоналу, інформаційного просування інтересів забезпечення обороноздатності країни, розроблення та реалізації заходів, спрямованих на формування іміджу Збройних сил;

– військово-патріотичне виховання – процес цілеспрямованого, систематичного, організованого та планомірного впливу на свідомість і поведінку особового складу щодо формування патріотизму через виховання високих громадянських, моральних, психологічних, військово-професійних та фізичних якостей, необхідних для реалізації його інтелектуального й творчого потенціалу в інтересах всебічного розвитку суспільства і Збройних сил України, забезпечення безумовної готовності до сумлінного виконання військового обов'язку та захисту Вітчизни;

– культурно-просвітницька робота – це комплекс заходів, спрямованих на підвищення рівня духовності, загальної, професійної та особистої культури військовослужбовців і цивільного персоналу, їх долучення до культурних цінностей українського народу, здорового способу життя, формування військових традицій та ритуалів;

– захист від негативного інформаційно-психологічного впливу – це комплекс заходів організаційного, інформаційного, психологічного характеру щодо попередження, зриву, послаблення, ліквідації наслідків впливу на військовослужбовців, цивільний персонал, членів їх сімей та населення зовнішніх та внутрішніх джерел загроз інформаційно-психологічній безпеці.

Метою концепції є посилення ідеологічної складової в загальній системі виховання особового складу Збройних

сил, надання виховному процесу ідейної основи, цільової спрямованості та методологічних орієнтирів.

Концепція визначає основні засади ідеологічної роботи в Збройних силах, принципи та порядок її реалізації.

5.1 Основні засади та принципи ідеологічної роботи

Положення Концепції ґрунтуються на Конституції України, законах України, Воєнній доктрині України, Стратегії національної безпеки і оборони України, Концепції реформування та розвитку Збройних сил України, Статутах Збройних сил України, інших нормативно-правових актах Президента України – Верховного Головнокомандувача Збройних сил України, Кабінету Міністрів України.

Ідеологічна робота організовується відповідно до вимог чинного законодавства України, правових актів Міністра оборони України та начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних сил України, наказів командирів (начальників) усіх рівнів і відповідних вказівок Департаменту соціальної та гуманітарної політики Міністерства оборони України, Головного управління по роботі з особовим складом Збройних сил України.

Ідеологічна робота є невід’ємною складовою процесу бойової підготовки та повсякденної діяльності Збройних сил.

Основною метою ідеологічної роботи є досягнення та підтримання високого морального духу особового складу Збройних сил, виховання у військовослужбовців почуття особистої відповідальності за захист Вітчизни, розуміння засад державної політики та заходів, що здійснюються в інтересах забезпечення національної та міжнародної безпеки.

Головними завданнями ідеологічної роботи є:

– формування в особового складу Збройних сил

свідомого розуміння державної політики у військовій сфері, виховання патріотизму, особистої відповідальності за захист Вітчизни, вірності Конституції України, Військовій присязі, Бойовому Прапору, бойовим традиціям, сміливості й мужності, готовності до самопожертви в ім'я Батьківщини;

- підтримка морально-психологічного стану військовослужбовців і цивільного персоналу на рівні, що забезпечує виконання завдань, покладених на Збройні сили;

- формування в особового складу цілісного світогляду та активної життєвої позиції;

- сприяння формуванню позитивного іміджу Збройних сил у суспільстві та посилення їх авторитету;

- згуртування військових колективів, формування у військовослужбовців і цивільного персоналу особистих якостей, що забезпечують бездоганне виконання ними службових обов'язків, додержання військової і трудової дисципліни;

- створення належних соціальних і правових умов життєдіяльності військовослужбовців та цивільного персоналу, забезпечення їх соціально-психологічної адаптації до специфічних умов і характеру виконання службових обов'язків;

- формування сприятливої суспільно-політичної обстановки в місцях дислокації військових частин;

- формування у військовослужбовців морально-психологічної стійкості, надання їм необхідної психологічної допомоги;

- захист військовослужбовців та цивільного персоналу від негативного інформаційно-психологічного впливу.

Ідеологічна робота здійснюється за такими напрямками:

- інформаційно-пропагандистське забезпечення;

- військово-патріотичне виховання;

- культурно-просвітницька робота;

- захист від негативного інформаційно-психологічного

впливу.

Ідеологічна робота здійснюється у взаємодії з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями та засобами масової інформації.

Суб'єктами ідеологічної роботи у Збройних силах є Міністерство оборони України та Генеральний штаб Збройних сил України, інші органи військового управління, командири (начальники) усіх рівнів, засоби масової інформації, заклади культури, громадські та релігійні організації.

Ключовою фігурою ідеологічної роботи є офіцерський склад, який повинен бути взірцем культури та вихованості, активно впливати на формування загальної культури суспільства.

Відповідальність за стан ідеологічної роботи покладається на керівників органів військового управління, командирів (начальників) усіх рівнів.

Безпосередня організація ідеологічної роботи покладається на Департамент соціальної та гуманітарної політики Міністерства оборони України, Головне управління по роботі з особовим складом Збройних сил України, командирів (начальників) усіх рівнів та їх заступників по роботі з особовим складом.

Оцінювання стану ідеологічної роботи є одним із головних критеріїв загальної оцінки ефективності діяльності органів військового управління, командирів з'єднань, військових частин та їх заступників.

Об'єктами ідеологічної роботи є: військовослужбовці, цивільний персонал, члени сімей військовослужбовців, військові колективи, громадський актив військових частин, учнівська та студентська молодь, вихованці ліцеїв із посиленою фізичною підготовкою та кадетських корпусів.

Під час організації ідеологічної роботи враховуються регіональні умови дислокації військових частин, якісна характеристика особового складу, його вікові, релігійні, істо-

ричні, національні особливості та світоглядні переконання.

Головні зусилля ідеологічної роботи спрямовуються у першу чергу на молодших офіцерів, військовослужбовців військової служби за контрактом та військовослужбовців строкової військової служби.

5.2 Організація та проведення воєнно-ідеологічної підготовки

Воєнно-ідеологічна підготовка в органах військового управління, військових частинах, військових навчальних закладах, установах та організаціях Збройних сил України (далі – військові частини) організовується відповідно до вимог цієї Інструкції та проводиться з урахуванням специфіки завдань, покладених на військові частини.

Загальне керівництво воєнно-ідеологічною підготовкою та відповідальність за її проведення покладаються на командувачів, командирів, начальників усіх рівнів.

За організацію воєнно-ідеологічної підготовки у військовій частині безпосередньо відповідають та вживають вичерпних заходів для її якісного проведення заступники командувачів, командирів (начальників) по роботі з особовим складом (із виховної та соціально-психологічної роботи).

Вони зобов'язані:

- забезпечувати високу ефективність воєнно-ідеологічної підготовки;
- постійно вдосконалювати організацію, зміст та матеріально-технічне забезпечення занять;
- здійснювати методичне забезпечення проведення занять із воєнно-ідеологічної підготовки.

Воєнно-ідеологічна підготовка у Збройних силах України проводиться згідно з тематичними планами воєнно-ідеологічної підготовки на навчальний рік (далі – тематичні плани), що розробляються Департаментом соціальної

та гуманітарної політики Міністерства оборони України спільно з Головним управлінням по роботі з особовим складом Збройних сил України та затверджуються першим заступником Міністра оборони України.

На основі тематичних планів у військовій частині розробляється навчальний план воєнно-ідеологічної підготовки (далі – навчальний план), при цьому враховуються особливості та специфіка завдань, покладених на військову частину.

Планування та організація проведення воєнно-ідеологічної підготовки покладаються на органи по роботі з особовим складом (із виховної та соціально-психологічної роботи), штаби, заступників командирів військових частин по роботі з особовим складом (із виховної та соціально-психологічної роботи) і здійснюються в загальній системі підготовки військ (сил).

Відповідно до планів підготовки військових частин, особливостей поставлених завдань, важливих подій в Україні та світі заступникам командувачів, командирів (начальників) по роботі з особовим складом (з виховної та соціально-психологічної роботи) дозволяється включати до навчальних планів додаткові теми в рамках резерву часу.

Порядок проведення занять з воєнно-ідеологічної підготовки визначається в наказі командира військової частини щодо організації бойової підготовки на навчальний рік, в якому визначаються:

- кількість, склад груп та їх керівники;
- місця проведення занять;
- організація підготовки керівників;
- порядок методичного, технічного забезпечення та система контролю.

Заняття з воєнно-ідеологічної підготовки проводяться з усіма категоріями слухачів упродовж річного циклу навчання: 10 місяців – навчання, 11-й місяць – здійснення оцінювання, 12-й місяць – підготовка до початку навчання.

Загальний час на проведення занять становить:

– для офіцерського складу військових частин (кораблів), військових навчальних закладів, установ та організацій – 40 годин;

– для сержантів (старшин) та солдатів (матросів) військової служби за контрактом, строкової військової служби військових частин (кораблів) – 80 годин;

– для військовослужбовців, які проходять загальновійськову підготовку молодого солдата (матроса) – 4 години.

Тривалість заняття з воєнно-ідеологічної підготовки – 50 хвилин.

Заняття з воєнно-ідеологічної підготовки проводяться з періодичністю:

– для офіцерського складу органів військового управління один раз на місяць у формі інформування;

– для офіцерського складу військових частин (кораблів), військових навчальних закладів (крім офіцерів, які обіймають наукові та науково-педагогічні посади) установ та організацій – один раз на тиждень по 1 годині у ранковий час;

– для сержантів (старшин) та солдатів (матросів) військової служби за контрактом, строкової військової служби військових частин (кораблів) – один раз на тиждень по 2 години у ранковий час;

– для військовослужбовців, які проходять первинну військово-професійну підготовку (навчальний курс підготовки військовослужбовців за контрактом) – у системі проведення первинної військово-професійної підготовки солдата (матроса);

– для особового складу національних контингентів Збройних сил України, екіпажів кораблів, які виконують завдання бойової служби, бойового чергування, у ході тактичних навчань, а також під час виконання інших навчально-бойових завдань у польових умовах – відповідно до

специфіки завдань, що виконуються, тривалості ротації (бойової служби (бойового чергування), навчань у формі періодичного інформування.

Основними формами проведення занять із воєнно-ідеологічної підготовки є: кінолекторій, розповідь-бесіда, семінар, «круглий стіл». Під час проведення занять широко практикувати перегляд науково-популярних та документальних відеофільмів, відеороликів, телепрограм за визначеною тематикою воєнно-ідеологічної підготовки з подальшим коментарем керівника занять.

Під час проведення занять з воєнно-ідеологічної підготовки використовуються методи, визначені Концепцією удосконалення підготовки Збройних сил України, затвердженої наказом Міністра оборони України.

Керівниками груп воєнно-ідеологічної підготовки призначаються офіцери структур органів по роботі з особовим складом (із виховної та соціально-психологічної роботи) та найбільш підготовлені офіцери, здатні творчо проводити заняття, забезпечувати якісне засвоєння слухачами навчальних планів.

Методична підготовка керівників груп воєнно-ідеологічної підготовки здійснюється шляхом систематичного проведення інструкторсько-методичних занять та організації самостійної роботи керівників груп.

Облік проведення занять із воєнно-ідеологічної підготовки ведеться у загальній системі обліку занять із бойової підготовки.

Аналіз стану воєнно-ідеологічної підготовки у військовій частині здійснюють начальники штабів, заступники по роботі з особовим складом (із виховної та соціально-психологічної роботи) у загальній системі підбиття підсумків підготовки військових частин.

Основним змістовим та організаційним документом кожного заняття є план проведення заняття з воєнно-ідеологічної підготовки. Він розробляється керівником на кожне заняття та затверджується безпосереднім команди-

ром (начальником).

У плані проведення заняття визначаються тема, форма заняття, час, місце і метод проведення, список літератури, що використовувалася під час підготовки до заняття, навчальні питання, короткий зміст навчального матеріалу, засоби матеріально-технічного забезпечення заняття.

Керівник групи несе персональну відповідальність за підготовку, якість та ефективність проведення заняття.

Він зобов'язаний:

- забезпечувати 100 % залучення особового складу до занять з воєнно-ідеологічної підготовки за винятком відсутніх із поважних причин;

- знати вимоги керівних документів щодо організації та проведення ідеологічної роботи та воєнно-ідеологічної підготовки;

- особисто готуватися до заняття, глибоко знати навчальний матеріал;

- знати структуру, зміст, основні форми та методи проведення занять з воєнно-ідеологічної підготовки;

- не допускати перенесення проведення занять без поважних причин;

- постійно відстежувати події в Україні та світі;

- підтримувати у належному стані навчально-матеріальну базу проведення занять;

- використовувати технічні засоби виховання;

- вести систематичний облік занять;

- інформувати безпосереднього командира (начальника) та заступника по роботі з особовим складом (з виховної та соціально-психологічної роботи) про проведення занять. Порядок оцінювання наданий у додатках А, Б, В.

5.3 Особливості організації та проведення ідеологічної роботи

Ідеологічна робота в Збройних силах (далі – ідеологі-

чна робота) – є цілеспрямованою діяльністю органів військового управління, командирів, штабів, органів по роботі з особовим складом усіх рівнів щодо формування у військовому середовищі системи світоглядних ідеалів, цінностей та орієнтирів в інтересах ефективного вирішення завдань оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності.

Ідеологічна робота проводиться відповідно до вимог Конституції України, законів, нормативно-правових актів Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних сил України та Концепції ідеологічної роботи у Збройних силах України.

Об'єктами ідеологічної роботи є:

- військовослужбовці;
- державні службовці (працівники Збройних сил України);
- члени сімей військовослужбовців;
- військові колективи, громадський актив військових частин.

Стан ідеологічної роботи є одним із головних критеріїв загального оцінювання ефективності діяльності органів військового управління, командирів військових частин, начальників військових навчальних закладів, установ та організацій Збройних сил України (далі – командирів військових частин).

Безпосередня організація ідеологічної роботи та персональна відповідальність за її стан у військових частинах покладаються на командирів військових частин та їх заступників по роботі з особовим складом.

Мета, форми, принципи та завдання за напрямками проведення ідеологічної роботи

Ідеологічна робота організовується і проводиться постійно під час повсякденної службової діяльності та

бойової підготовки шляхом проведення цілеспрямованих заходів із диференційованим підходом до всіх категорій військовослужбовців і цивільного персоналу.

Метою ідеологічної роботи є забезпечення свідомого розуміння військовослужбовцями та цивільним персоналом основних напрямів внутрішньої і зовнішньої політики України, їх готовності до успішного виконання завдань за призначенням.

Формами ідеологічної роботи є: індивідуальна виховна робота, збори особового складу, бесіди, кінолекторії, лекції, мітинги, обмін досвідом, тематичні вечори та ранки, зустрічі з цікавими людьми.

Принципи та умови ефективності ідеологічної роботи:

- науковість, конкретність та узгодженість змісту форм і методів ідеологічної роботи;
- безперервність, цілеспрямованість та адресність;
- варіативність технологій і змісту ідеологічного впливу;
- поєднання сил і засобів у досягненні мети;
- стійкість і безперервність управління.

Ідеологічна робота здійснюється за такими основними напрямками:

- військове виховання;
- інформаційно-пропагандистське забезпечення;
- військово-патріотичне виховання;
- культурно-виховна та просвітницька робота;
- захист від негативного інформаційно-психологічного впливу.

Основними завданнями ідеологічної роботи під час проведення заходів військового виховання є:

- формування та розвиток в особистості військовослужбовця Збройних сил України якостей громадянина, патріота України;
- роз'яснення військовослужбовцям воєнної політики України, ролі Збройних сил України у забезпеченні націо-

нальної безпеки держави, особливостей військової служби та її вимог до них;

- формування у військовослужбовців свідомого ставлення до власної військової професії та ціннісних орієнтацій вірно служити, хоробро захищати територіальну цілісність та недоторканність України, усвідомлено виконувати навчально-бойові завдання;

- вироблення у військовослужбовців високої дисциплінованості, норм військового товариства, готовності і здатності до виконання свого військового обов'язку, наказів командирів (начальників) і поставлених навчально-бойових завдань;

- розвиток у військовослужбовців постійного прагнення до вдосконалення своїх професійних та морально-бойових якостей.

Основними напрямками ідеологічної роботи під час проведення заходів військового виховання є:

- здійснення тісного зв'язку під час процесу навчання та виховання військовослужбовців;

- виховання особистим прикладом;

- проведення постійної індивідуальної виховної роботи з підлеглими;

- формування вірності Батьківщині, Військовій присязі, Бойовому Прапору військової частини, кращим традиціям бойового братерства;

- прищеплення дисциплінованості, виконавської дисципліни, свідомого виконання завдань військової служби;

- підвищення престижу військової служби;

- формування наполегливості, стійкості, цілеспрямованості, ініціативи, сміливості, самовладання, хоробрості, відваги, мужності та героїзму.

Основними завданнями ідеологічної роботи під час організації інформаційно-пропагандистського забезпечен-

ня є:

- роз'яснення внутрішньої й зовнішньої політики України у сфері оборони, функціонального призначення та ролі Збройних сил України у забезпеченні обороноздатності держави;

- роз'яснення особовому складу положень Конституції України, законів України, нормативно-правових актів Президента України, Кабінету Міністрів України, вимог статутів Збройних сил України та наказів командирів (начальників);

- доведення та оперативне роз'яснення особовому складу законів України, інших нормативно-правових актів, що стосуються проходження військової служби, соціального та правового захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей, міжнародних зобов'язань України з питань військової сфери;

- роз'яснення місця й ролі Збройних сил України у забезпеченні обороноздатності держави з урахуванням історичного досвіду та сучасних викликів і загроз, специфіки визначених завдань за призначенням;

- інформування особового складу щодо суспільно-політичного, соціально-економічного, культурного та духовного розвитку України, проведення військово-шефської роботи, досягнення високої інформованості військовослужбовців та цивільного персоналу із суспільних політично значущих питань;

- формування правової обізнаності, правової культури та свідомої правомірної поведінки особового складу;

- поширення серед особового складу військово-технічних та військово-спеціальних знань, підвищення його військово-технічної культури, майстерного володіння озброєнням та військовою технікою.

Основними напрямками ідеологічної роботи під час організації інформаційно-пропагандистського забезпечен-

ня є:

- здійснення воєнно-ідеологічної підготовки особового складу;
- проведення інформаційної роботи;
- організація зв'язків із громадськістю та засобами масової інформації.

Основні завдання ідеологічної роботи під час заходів військово-патріотичного виховання:

- утвердження в свідомості особового складу глибоких національних почуттів та патріотичних переконань, поваги до української мови, культури, історичного минулого, національних і військових традицій, гордості за належність до своєї держави, віри в її процвітання, згуртування особового складу навколо ідеї незалежності України;

- формування в особового складу свідомого розуміння державної політики у військовій сфері, виховання патріотизму та особистої відповідальності за виконання визначених завдань військової служби;

- виховання в особового складу високоморальних та патріотичних норм поведінки й діяльності, формування в них готовності до свідомого виконання обов'язків військової служби і збройного захисту держави;

- пропаганда основ української державності, політичної системи та перспектив розвитку соціально-економічної моделі України, національних традицій, духовних та моральних цінностей Українського народу;

- формування в особового складу Збройних сил України гордості та поваги до державних символів України, підтримання і розвиток військових традицій Збройних сил України, виду та роду військ, військової частини, системи військових ритуалів (прийняття Військової присяги; підняття Державного прапора України; зустрічі молодого поповнення, вручення військовослужбовцям зброї, військової техніки, нагород, відзнак, погон;

– підтримка взаємодії із громадськими та релігійними організаціями в проведенні спільних заходів ідеологічної роботи;

– розвиток у військовослужбовців інтересу до історії Збройних сил України, їх традицій, прихильності до своєї частини, підрозділу.

Основними напрямками ідеологічної роботи під час проведення заходів військово-патріотичного виховання є:

– реалізація Концепції військово-патріотичного виховання та виконання заходів Програми військово-патріотичного виховання у Збройних силах України;

– використання потенціалу навчальних закладів, військово-патріотичних об'єднань, наукових, громадських, молодіжних, ветеранських, спортивних, культурно-просвітницьких та інших організацій (установ);

– створення та організація роботи музеїв і кімнат бойової (трудової) слави військових частин;

– проведення заходів військово-меморіальної роботи.

Основними завданнями ідеологічної роботи під час організації культурно-просвітницької роботи є:

– проведення інформаційних та культурно-просвітницьких заходів, спрямованих на роз'яснення і пропаганду військової політики держави, сприяння правовому, військово-патріотичному, естетичному, фізичному вихованню особового складу Збройних сил України;

– пропаганда національної культурної спадщини українського народу засобами культури та мистецтва, національно-історичних, бойових та військових традицій Збройних сил України;

– розвиток особистості військовослужбовців, задоволення їхніх культурних потреб;

– формування у військовослужбовців національної самосвідомості, духовності, моральної, естетичної та хudoжньої культури, шанобливого ставлення до звичаїв і

традицій народу України;

- створення умов для розвитку особистості, задоволення духовних потреб військовослужбовців, працівників Збройних сил України та членів їх сімей, сприяння розкриттю талантів і дарувань, організація діяльності гуртків, курсів та клубів за інтересами.

Основними завданнями ідеологічної роботи під час виконання заходів щодо захисту особового складу від негативного інформаційно-психологічного впливу є:

- роз'яснення особовому складу чинників впливу негативної інформації, пов'язаної з необ'єктивним висвітленням процесів, що відбуваються в Збройних силах України;

- формування позитивного іміджу Збройних сил України, популяризація та підвищення в українському суспільстві престижу військової служби, сприяння вдосконаленню військово-професійної орієнтації та допризовної підготовки молоді, покращанню військово-шефської роботи;

- проведення заходів щодо формування громадської думки в інтересах підтримки воєнної політики України, налагодження зв'язків із цих питань з органами державної влади, місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян;

- роз'яснення особовому складу рішень військово-політичного керівництва країни та завдань, визначених військам (силам);

- збір і узагальнення інформації про імовірні джерела та об'єкти негативного інформаційно-психологічного впливу;

- аналіз та прогнозування інформаційної обстановки в районі дислокації військової частини (підрозділу), рівня її впливу на особовий склад та населення;

- вивчення, аналіз та узагальнення змісту, форм, методів, способів та прийомів інформаційно-психологічного

впливу, прогнозування його можливих наслідків;

- здійснення постійного контролю за поведінкою військовослужбовців, їх настроями, організація індивідуальної роботи;

- планування та здійснення організаційних, випереджальних заходів протидії інформаційно-психологічному впливу, нейтралізація та організація запобіжних (профілактичних) заходів щодо поширення неправдивих чуток серед особового складу, попередження неправдивих слухів, тривожних висловлювань і протиправних дій, спрямованих на зниження морально-психологічного стану особового складу та ін.;

- попередження (припинення) поширення негативної інформації (чуток) через безперервне та об'єктивне інформування військовослужбовців, населення;

- організація взаємодії (співробітництва) з питань проведення заходів захисту від інформаційно-психологічного впливу з органами державної влади, органами місцевого самоврядування та іншими військовими формуваннями і правоохоронними органами України.

Права і обов'язки посадових осіб щодо організації та проведення ідеологічної роботи у Збройних силах України.

Керівництво ідеологічною роботою здійснюється на всіх рівнях військового управління.

Генеральний штаб Збройних сил України формує і доводить оперативні вимоги, напрями та основні завдання ідеологічної роботи, координує діяльність органів військового управління з цих питань.

Штаби видів Збройних сил (оперативних командувань) управління військових частин, командири (начальники) усіх рівнів та їх заступники по роботі з особовим складом безпосередньо організують проведення ідеологічної роботи у підпорядкованих військах (силах), здійснюють безпосереднє керівництво та методичне забез-

печення проведення заходів.

Командири (начальники) відповідають за організацію ідеологічної роботи, виховання, військову дисципліну, морально-психологічний стан особового складу, додержання принципів соціальної справедливості.

Командир (начальник) зобов'язаний:

- планувати ідеологічну роботу і здійснювати заходи щодо її належної організації;

- організовувати воєнно-ідеологічну підготовку особового складу, здійснювати контроль за її ходом, об'єктивно оцінювати досягнуті підлеглими результати, підбивати підсумки й заохочувати кращих, узагальнювати та впроваджувати передовий досвід у практику навчання особового складу;

- постійно вдосконалювати особисту підготовку та майстерність підлеглих командирів (начальників), методи керівництва ідеологічною роботою з особовим складом військової частини, корабля (підрозділу);

- встановлювати у військовій частині, на кораблі (у підрозділі) такий внутрішній порядок, який гарантував би неухильне виконання законів України і положень статутів Збройних сил України;

- показувати приклад дисциплінованості, неухильного виконання вимог законодавства, наказів і розпоряджень командирів (начальників), бути ввічливим і справедливим у ставленні до підлеглих, не принижувати їх честі й гідності;

- постійно виховувати підлеглих у дусі гуманізму та людяності, спираючись при цьому на загальновизнані принципи міжнародного права;

- виявляти чуйність та бути уважним до підлеглих, поєднувати вимогливість і принциповість із повагою до їх честі й гідності, вникати в проблеми їх побуту, забезпечувати соціальну та правову захищеність, за необхідності

клопотати за них перед старшими командирами (начальниками);

– знати потреби і запити особового складу, приймати рішення за його заявами, скаргами та іншими зверненнями.

Заступники командирів військових частин (підрозділів) по роботі з особовим складом відповідають за: безпосередню організацію і проведення ідеологічної роботи; військову дисципліну, морально-психологічний стан особового складу; воєнно-ідеологічну підготовку та інформаційну роботу; організацію дозвілля військовослужбовців, членів їх сімей, працівників військової частини, їх соціальний захист.

Заступник командира військової частини, корабля (підрозділу) по роботі з особовим складом зобов'язаний:

– планувати і проводити ідеологічну роботу, спрямовану на виховання у військовослужбовців відданості Українському народові, формування в особового складу військової частини (підрозділу) високих морально-психологічних якостей, готовності до свідомого виконання положень Конституції України і законів України, Військової присяги, вимог військових статутів Збройних сил України, інших нормативно-правових актів і наказів командирів (начальників);

– виховувати особовий склад військової частини, корабля (підрозділу) у дусі свідомого виконання військового обов'язку, вірності Бойовому Прапорові, традиціям дружби і військового товариства;

– спрямовувати ідеологічну роботу, на якісне виконання завдань бойової підготовки, підвищення боєздатності військової частини, корабля (підрозділу) та зміцнення єдиноначальності;

– вивчати та аналізувати морально-психологічний стан підрозділів, надавати допомогу командирам, начальникам родів військ і служб у поліпшенні морально-

психологічного клімату та організації ідеологічної роботи у військових колективах;

– знати ділові якості та морально-психологічний стан офіцерів, сержантів (старшин), особисто навчати їх практики ідеологічної роботи з особовим складом, надавати необхідну методичну допомогу;

– брати участь у роботі з кадрами, їх атестації, у добірї кандидатів для вступу до військових навчальних закладів, здійснювати вивчення, добір, навчання керівників груп воєнно-ідеологічної підготовки;

– планувати, організовувати й контролювати проведення у підрозділах заходів ідеологічної роботи з особовим складом, співпрацювати із органами державної влади та місцевого самоврядування, громадськими організаціями щодо організації заходів ідеологічної роботи, доповідати безпосереднім командирам (начальникам) про проведену роботу;

– знати потреби і запити особового складу, вживати заходів для вирішення проблемних питань і задоволення заяв, підтримувати зв'язок із сім'ями військовослужбовців, піклуватися про поліпшення матеріально-побутового становища особового складу;

– організовувати та проводити роз'яснення законодавства України та брати участь у забезпеченні додержання військовослужбовцями його вимог;

– вивчати суспільно-політичну обстановку в районі розташування військової частини, вносити командирові пропозиції щодо вдосконалення ідеологічної роботи з особовим складом;

– організовувати і контролювати воєнно-ідеологічну підготовку особового складу військової частини, корабля (підрозділу), вносити пропозиції щодо змісту і методики проведення занять, виходячи з особливостей службової діяльності та специфіки навчально-бойових завдань; осо-

бисто керувати однією з груп воєнно-ідеологічної підготовки;

- забезпечувати постійне інформування військовослужбовців про суспільно-політичну обстановку в Україні, воєнну політику держави та завдання Збройних сил України;

- піклуватися про духовний і культурний розвиток військовослужбовців, під час розроблення планів проведення вихідних та святкових днів, разом із командирами організовувати і проводити заходи ідеологічної роботи з військовослужбовцями, членами їх сімей, цивільним персоналом;

- постійно підтримувати зв'язки з органами державної влади, місцевого самоврядування та громадських організацій, сприяти їм у проведенні спільних заходів військово-патріотичного виховання;

- контролювати правильність використання технічних засобів виховної роботи, своєчасність доставки і видачі особовому складу періодичних видань;

- вивчати і впроваджувати передовий досвід ідеологічної роботи, вносити пропозиції щодо вдосконалення форм і методів військового виховання, воєнно-ідеологічної підготовки та інформаційної роботи;

- доповідати командирові військової частини (підрозділу) та інформувати старшого начальника про морально-психологічний стан особового складу, а також заходи ідеологічної роботи.

Досвід організації та проведення бойової підготовки в артилерійських підрозділах і навчального процесу у ВВНЗ вчить, що найкращих результатів досягають там, де втілюються нові ефективні форми й методи навчання; впроваджуються новітні досягнення військової науки, педагогіки та психології; приділяється особлива увага зростанню методичної майстерності керівників занять; постій-

но удосконалюються методичні документи для проведення навчальних занять.

Нові види озброєння та військової техніки родів військ та спеціальних військ спричиняють появу і нових способів їх застосування, а це обумовлює необхідність подальшого вдосконалення форм і методів навчання військ.

5.4 Методика підготовки керівника до проведення заняття

Загальні положення

На кожному занятті вирішується певне дидактичне завдання. Ефективність його вирішення залежить перш за все від підготовленості керівника до проведення заняття. Крім того, на ефективність заняття також впливає здатність керівника впроваджувати в навчальний процес найдоцільніші форми й методи навчання. Таке впровадження вимагає від керівника докладання значних зусиль під час підготовки до заняття – напередодні, в ході заняття та після його проведення.

Підготовка до конкретного заняття

Підготовка керівника до конкретного заняття передбачає:

- з'ясування та формулювання теми заняття;
- визначення навчальної та виховної мети;
- добір літератури та визначення навчального матеріалу до теми;
- визначення структури обраної форми заняття;
- визначення методики і педагогічних прийомів на усі фази заняття;

- підготовку дидактичних засобів та наочних посібників;
- визначення форми контролю та оцінювання знань, умінь та навичок тих, хто навчається;
- раціональний розподіл часу на всіх етапах заняття;
- визначення місця керівника заняття для демонстрування й опитування в рамках заняття;
- складання плану або плану-конспекту заняття;
- перевірку готовності помічників (якщо потрібно) та слухачів до заняття.

Під час підготовки безпосередньо до конкретного заняття його керівник повинен враховувати:

- основні мотиви, інтереси воїнів до даного предмета, їхнє особисте ставлення до занять, що проводить саме цей керівник;
- рівень, який характеризує вміння навчатися, працездатність, регулярність навчальної праці та сумлінність під час самостійної роботи;
- активність тих, хто навчається, на занятті, їхню увагу і дисциплінованість;
- здібності кожного, його потенційні можливості та вміння застосовувати знання на практиці;
- можливості використання ТЗН та наочних посібників за даною темою і в даному навчальному класі;
- свою працездатність та санітарно-гігієнічні умови місця та навчального обладнання, які будуть використовуватися для проведення заняття.

Будь-яке заняття розпочинається зі *вступної частини*. В ній керівник заняття вирішує два завдання, а саме:

- забезпечення нормальної зовнішньої обстановки для спільної роботи керівника і тих, хто навчається;
- створення психологічного настрою слухачів на плідну навчальну працю.

До основних моментів попередньої організації заняття відносять:

- перевірку наявності слухачів, матеріального забезпечення та зовнішнього стану приміщення;

- перевірку готовності навчальних місць, зовнішнього вигляду слухачів та обов'язкове попередження про виконання заходів безпеки;

- доведення актуальності теми заняття та мобілізацію уваги з боку слухачів.

У ході *основної частини* заняття його керівник повинен звертати увагу на дотримання загальних правил щодо пояснення навчального матеріалу, формування умінь і навичок, запровадження активних форм організації навчальної праці та підтримки на необхідному рівні навчальної дисципліни.

Під час пояснення навчального матеріалу керівник заняття повинен дотримуватися таких правил:

- продумати та визначити своє місце під час пояснення матеріалу, щоб було всім видно і чути, що показує та розповідає керівник заняття (можна сидіти, якщо це не вплине на результативність заняття);

- без необхідності (наприклад, якщо це не контроль або надання допомоги) не ходити по класу;

- говорити гучно, але не кричати, пояснення повинні бути чіткими та зрозумілими;

- темп викладання матеріалу – розмірений, а мова – доступна;

- виділяти головне в матеріалі, не захоплюватися другорядним;

- додержуватися послідовності викладання;

- своєчасно використовувати ілюстративний матеріал, стежити за правильністю та акуратністю записів на класній дошці.

Сутність будь-якого заняття полягає в наданні слуха-

чам знань, на основі яких *формуються уміння та навички*. Структура їх формування має свої особливості, які не суперечать основному шляху пізнання. До основних компонентів цієї структури відносять:

- ретельний аналіз і засвоєння правила, яке лежить в основі навички (уміння);
- подолання труднощів під час виконання вправ з метою набуття навички;
- постійне вдосконалення навичок;
- закріплення досягнутого рівня навички з використанням її на практиці та з подальшим удосконаленням і доведенням її до майстерності.

Ефективність деяких занять, особливо практичних та тренувань, залежить від індивідуального підходу в навчанні. Наприклад, на занятті, яке проводить командир відділення (гарматної обслуги) зі своїми підлеглими зі спеціальної чи технічної підготовки, повинна передбачатися перш за все конкретна навчальна робота з конкретними слухачами. Для цього він повинен додержуватися певних правил (рекомендацій), які є загальними для всіх, хто проводить заняття. Ось деякі з них:

- у ході викладання навчального матеріалу керівник заняття повинен дотримуватися такого темпу, який забезпечив би з'ясування навчальних питань більшістю, а ще краще усіма слухачами;
- домашнє завдання потрібно індивідуалізувати, але без шкоди для підготовки фахівця-артилериста, тобто кожний слухач повинен виконувати свої функціональні обов'язки, незважаючи на його здібності;
- перевірку знань, виконання домашнього завдання, ведення конспектів командир (викладач) здійснює систематично, але у слабших слухачів частіше.

Якість заняття, а особливо класного, до певної міри залежить від статутного порядку та дисципліни, які запро-

вадив керівник заняття. Тому необхідно знати причини, хоча б загальні, які можуть призвести до порушення дисципліни, та методи запобігання їх виникненню.

Під час проведення заняття керівник не повинен, негайно реагуючи на порушення, приймати непродумане рішення, не розібравшись у причинах порушення. Він мусить додержуватися відповідних умов успішного дисциплінарного впливу:

- за наявності порушення зробити зауваження порушнику дисципліни, згодом розібратися в причинах порушення і тільки тоді, якщо буде потрібно, накласти на нього стягнення;

- домагаючись позитивного впливу в процесі виховання, керівник заняття повинен додержуватися справедливості щодо порушника, незважаючи на особливе ставлення до нього чи тиск із боку оточення;

- перш ніж відреагувати на дії порушника, необхідно звернутися до почуття власної гідності і не опускатися до рівня недисциплінованого слухача.

У процесі підготовки до заняття керівник повинен заздалегідь обміркувати та в ході заняття додержуватися таких **основних традиційних вимог**:

1. **Організаційних** (чіткість проведення всіх етапів заняття; раціональне використання навчального часу та обладнання; підтримка навчальної дисципліни на рівні, що забезпечить добре засвоєння навчального матеріалу).

2. **Дидактичних** (доцільність навчальних завдань; навчальна та виховна мета; оптимальний зміст матеріалу, який враховував би рівень підготовленості слухачів; раціональні методи навчання, які відповідали б навчальній меті, складності навчального матеріалу та підготовленості слухачів; додержання принципів навчання).

3. **Психологічних** (урахування психологічних особливостей слухачів та їхнього психологічного стану, стану

керівника заняття, настрою на заняття як керівника заняття, так і слухачів).

4. *Етичних* (рішучість; справедлива вимогливість кожного слухача; принциповість; тактовність).

5. *Гігієнічних* (температура приміщення та освітленість, які б сприяли нормальній навчальній праці; врахування працездатності слухачів; із першими ознаками перетому групи зробити короткочасний відпочинок).

Підготовка до будь-якого заняття повинна передбачати ретельне обмірковування та визначення його керівником напрямків дій зі стимулювання слухачів до результативного оволодіння знаннями, уміннями і навичками військового фахівця. Існує багато прийомів, способів для вирішення цього завдання, але всі вони реалізуються через вплив на свідомість слухачів та напружену розумову працю керівника заняття. До основних напрямків дій керівника можна віднести:

- активне та наполегливе керування пізнавальною діяльністю слухачів із додержанням при цьому основних принципів навчання;

- постійний пошук творчих, нестандартних підходів під час розв'язування навчальних завдань у суворій відповідності до умов та можливостей, за яких здійснюється навчання;

- застосування диференційованого підходу під час навчання окремих слухачів чи окремих груп;

- раціональне використання кожної хвилини заняття;

- створення атмосфери демократизму, товариського суперництва, діловитості, дружнього спілкування взаємної довіри та відносно рівноправних відносин між слухачами – з одного боку і керівником заняття – з іншого;

- прогнозування ходу навчальної діяльності та на цій підставі здійснення вибору досконалих навчальних технологій для досягнення бажаної мети;

– стимулювання слухачів до ретельного і наполегливого оволодіння військовою спеціальністю.

Отже, ми розглянули сутність підготовки до проведення основної частини заняття та надали деякі рекомендації з підвищення ефективності цього етапу заняття. Що ж стосується *завершальної частини* заняття, то в ній найважливішим фрагментом є завдання на самостійну роботу.

Таким чином, ми розглянули загальну підготовку до проведення занять та надані рекомендації щодо безпосереднього проведення заняття, складання методичних документів і щодо організації самостійної роботи. Але під час підготовки до конкретного виду занять необхідно враховувати особливості, властиві саме цьому виду.

Основні принципи та методи навчання

Принципи навчання – це вихідні дидактичні положення, що відображають перебіг об'єктивних законів і закономірностей процесу навчання і визначають його спрямованість на розвиток особистості, в яких знаходять місце вимоги до змісту, організації та методики навчання слухачів.

Сучасна вітчизняна військова дидактика виділяє таку систему принципів навчання:

- громадянськості;
- соціальної обумовленості;
- науковості;
- виховного характеру;
- фундаментальності і практичної спрямованості.
- спадкоємності, послідовності і систематичності;
- єдності групового та індивідуального навчання;
- відповідність навчання віковим та індивідуальним особливостям;
- свідомості і творчої активності;
- доступності і високого рівня труднощів під час навчання;

- наочності;
- продуктивності та надійності.
- принцип оптимальності.

Організаційно-методичні принципи навчання

1. *Принцип громадянськості* відображає соціальні аспекти навчання. У сучасній Україні його значущість є загальноновизнана зі зміною державного статусу, необхідністю відродження почуття патріотизму, почуття Батьківщини, розвитку національної ідеї, характеру, ментальності, формування необхідних цінностей і напрацюванням концепції національної освіти. Цей принцип знаходить вираження в орієнтації змісту освіти на розвиток особистості, її духовності та соціальної зрілості, тісний зв'язок навчального процесу в підрозділах із життям країни і її Збройних сил, із повсякденною практикою частин і підрозділів.

2. *Принцип науковості* навчання передбачає відповідність змісту освіти рівню розвитку сучасної науки і техніки, прогнозування розвитку тенденцій у науці, досвіду, що накопичений цивілізацією. Під час проведення занять, навчань він вимагає використання додаткового матеріалу, який містить відомості про глобальні проблеми і сучасні досягнення у військовій сфері у світових масштабах. Принцип науковості має відношення і до методів навчання: використання проблемних ситуацій, спеціального навчання уміння спостережати явища, фіксувати і аналізувати результати спостережень, вести наукову дискусію, доводити свою точку зору, працювати з навчальною та науковою літературою.

3. *Принцип виховного навчання.* Цей принцип передбачає формування у процесі навчання базової культури особистості воїна: моральної, правової, естетичної, фізичної, культури військової праці та життєдіяльності, спілку-

вання.

4. *Принцип відповідності вікових та індивідуальних особливостей слухачів* передбачає реалізацію вікового (призовного) й індивідуального підходів.

Принцип відповідності навчання віковим та індивідуальним особливостям вимагає, щоб зміст, форми і методи організації їх діяльності відповідали віковим (призовним) етапам. Відповідно до цього принципу повинні враховуватись індивідуальні характеристики темпераменту, характеру, здібностей, волі і, що важливо у сучасних умовах, стать тих, хто виконує військовий обов'язок.

5. *Принцип свідомості і творчої активності* визначає позицію та ставлення воїнів до участі у військово-педагогічному процесі навчання.

Свідомість воїнів у навчанні – це розуміння ними сутності проблем, що вивчаються, переконаність у правильності та практичній цінності одержаних знань, їх позитивне ставлення до навчання. Свідомість надає навчанню виховного характеру і значною мірою сприяє формуванню у воїнів високих морально-психологічних та військово-професійних якостей особистості.

Активність слухачів у навчанні – це їх інтенсивна розумова діяльність і фізична підготовка в процесі навчання та використання знань, навичок і умінь.

Реалізації принципу свідомості та творчої активності сприяє використання різних форм самоуправління у навчальному процесі: від традиційних підходів до інноваційних рішень.

6. *Принцип доступності навчання і високий рівень труднощів під час навчання* вимагають урахування у його організації реальних можливостей слухачів, відмови від інтелектуальних, фізичних та емоційних переживань, що негативно впливають на фізичне та психічне здоров'я. У ньому повинен бути збережений рівень психічної напруги,

який необхідний для підтримання у воїнів інтелектуального та енергетичного тону, активності та інтенсифікації навчальних та бойових дій, пов'язаних із подоланням навчальних труднощів.

Принцип уточнює основні педагогічні правила доступності та доцільності в навчанні:

- 1) вчити від відомого до невідомого;
- 2) від менш важкого до більш важкого;
- 3) від складного до більш складного.

Цей принцип передбачає побудову навчального процесу таким чином, щоб у воїна з'являлося бажання перебороти труднощі та пережити радість успіху, досягнення. Це допомагає йому зняти підвищену тривожність та невпевненість у можливості вирішення навчально-бойових завдань.

7. *Принцип наочності* є одним із найважливіших у процесі навчання.

Із підвищенням абстрактності в навчанні необхідно використовувати різні види наочності:

- природну (предмети об'єктивної дійсності і дії з ними);
- експериментальну;
- образотворчу (картини, фото, малюнки, кінофільми, телепрограми);
- комп'ютерну та мультимедійну системи;
- звукову (магнітофонні записи);
- символічну і графічну (карти, графіки, формули);
- словесну (образні словесні описи подій, фактів, дій) із навичками їх використання.

8. *Принцип продуктивності професійної компетентності та надійності навчання, професійної спрямованості освіти.*

Для вирішення службово-військових та навчально-пізнавальних завдань слухачам не просто потрібні знання,

а цілісний комплекс взаємозв'язаних компонентів військово-професійної компетентності: знання; навички; уміння; військово-професійної позиції; психологічні якості; акмеологічні інваріанти (вища множинність знань) тощо.

Достатність навчання пов'язана зі створенням умов для надійного збереження у пам'яті необхідних для майбутньої військової діяльності знань. Проте оскільки людська пам'ять не в змозі утримувати всю інформацію, командир повинен чітко визначити, що воїну потрібно запам'ятовувати твердо, а з чим лише досить ознайомитися.

5.5 Активні форми і методи бойової підготовки та напрямки їх удосконалення

У сучасних умовах підвищуються вимоги до офіцерського складу щодо якості навчання і виховання підлеглих. Офіцери повинні мати відмінну підготовку не лише зі спеціальності, а й мати глибокі знання з теорії військового навчання. Це вимагає від них досконалого володіння активними формами та методами бойової підготовки військ. Під активними методами навчання розуміють такі способи і прийоми педагогічного впливу, які спонукають слухачів до розумової активності, прояву творчого, дослідницького підходу і пошуку нових ідей для вирішення різноманітних завдань за спеціальністю. Активні методи повинні викликати у слухачів прагнення самостійно розібратися у складних військово-професійних питаннях і на основі глибокого системного аналізу наявних факторів і подій виробити оптимальне рішення з дослідницької проблеми для реалізації його в практичній діяльності.

Активні форми і методи нерозривно пов'язані між собою, їх сукупність створює певний вид занять, за якими здійснюється активне навчання. Методи наповнюють фор-

ми конкретним змістом, а форми впливають на якість методів. Якщо на занятті певної форми використовуються активні методи, можна досягти значної активізації навчально-виховного процесу, зростання його ефективності. У цьому разі сама форма занять набуває активного характеру.

До активних методів навчання належать: проблемний, діалоговий, ігровий, дослідницький, модульний, опорних сигналів, критичних ситуацій, автоматизованого навчання, самостійної роботи, контролю, інші. Ці та інші методи активного навчання поділяються на дві групи: імітаційні і неімітаційні, а імітаційні, у свою чергу, – на ігрові та неігрові (табл. 5.1).

Таблиця 5.1 – Класифікація методів активного навчання на заняттях

ІМІТАЦІЙНИЙ	
Вид заняття	Метод
Лекція	Проблемний, діалоговий, опорних сигналів, контролю
Семінар	Діалоговий, проблемний, контролю
Групові заняття та вправи	Проблемний, опорних сигналів, конкретних ситуацій, контролю
Самостійні заняття під керівництвом викладача	Самостійної роботи, проблемний, модульний, контролю, автоматизованого навчання
Самостійна робота	Автоматизованого навчання, самостійної роботи, контролю
Виконання завдань ВНР та НДР	Дослідницький, контролю
Участь у роботі конференцій	Проблемний, діалоговий

Активні форми і методи навчання дозволяють перевести навчальний процес на інтенсивний шлях розвитку, тобто максимально його активізувати і надати більшої

практичної спрямованості.

Активні методи навчання – це сукупність способів організації й управління навчально-пізнавальною діяльністю, які допомагають активізувати увагу і мислення слухачів на заняттях. Активні методи навчання покликані підтримувати інтерес слухачів до навчального процесу; створювати умови для оцінювання й самооцінювання засвоєння навчального матеріалу; розширювати їхні творчі можливості та ініціативу; сприяти формуванню потреби набувати нові знання та навички.

Активність слухачів, як відомо із військової психології, залежить від проходження основних психологічних процесів, а саме: відчуття, сприйняття, пам'яті та мислення.

Вплив керівника заняття на проходження перелічених психологічних процесів у бажаному напрямку є головною метою втілення активних методів навчання.

Заходи з активізації органів чуття повинні бути такими:

1. Викладання навчального матеріалу повинно бути повним та зрозумілим.

2. У процесі навчання потрібно залучати всі органи чуттів. Технічні засоби навчання повинні впливати лише на основний канал донесення інформації.

3. Зовнішні умови (освітленість навчальних місць, пофарбованість та чистота приміщень, необхідна температура, шумозахищеність) повинні сприяти ефективній роботі органів чуття.

4. Кількість слухачів у приміщенні повинна відповідати чинним нормативам.

5. Режим навчального процесу (навчальна робота, праця та відпочинок) повинні сприяти якісному вивченню навчального матеріалу.

6. Розвивати відповідальність за якість та повноту засвоєного матеріалу і зацікавлювати слухачів під час викладення теми заняття.

7. Керівнику заняття потрібно постійно підтримувати увагу слухачів.

Заходи з активізації сприйняття дійсності повинні бути такими:

– створення необхідних умов, що викликають дії органів чуття. Це безпосередньо відтворює предмет, який вивчається;

– під час підготовки до заняття керівник повинен уявляти, як навчальний матеріал буде сприйматися, і зробити все, щоб зміст заняття був зрозумілий кожному слухачеві;

– активізація сприйняття може бути досягнута за рахунок усвідомлення важливості навчального матеріалу під час виконання завдань, що пов'язані з посадовими обов'язками;

– підвищити сприйняття можна виділенням найважливішої частини навчального матеріалу;

– для окремих видів занять (самостійна робота, консультація, виконання індивідуального завдання) підвищення сприйняття досягається за рахунок особистих якостей кожного зі слухачів. Це розвиває спостережливість як найбільш результативну форму сприйняття;

– для досягнення сприйняття основного навчального матеріалу керівник заняття повинен використовувати важливі заходи психологічного механізму: зіставлення, порівняння виниклого в індивідуальній свідомості образу з реальним предметом навчання.

Кожна людина під час навчання вирішує триєдине завдання, а саме: запам'ятовування, зберігання в пам'яті, відтворення предмета навчання в потрібний момент. Відповідно до цього існують заходи з активізації пам'яті на

цих трьох етапах.

Запам'ятовування навчального матеріалу:

1. Навчальний матеріал повинен викладатися переконливо і доступно.

2. Вивчення матеріалу здійснювати відповідно до схеми:

- зрозуміти, про що йде мова;
- усвідомити основний зміст;
- з'ясувати логіку сприйняття матеріалу;
- запам'ятати об'єкт навчання.

3. Для кращого запам'ятовування навчального матеріалу керівник може використовувати особисті якості слухачів, тобто:

- почуття обов'язку;
- відповідальність за результати навчання;
- почуття важливості поданого матеріалу для майбутньої професії офіцера.

4. Зосереджувати увагу на головній частині об'єкта навчання. Постійно контролювати рівень засвоєння матеріалу методом відтворення.

Зберігання навчального матеріалу в пам'яті

1. Організація вивчення навчального матеріалу повинна забезпечити його глибоке запам'ятовування.

2. Елементи повторення матеріалу потрібно включати в усі подальші заняття і самостійну роботу.

3. Керівник постійно повинен вимагати від слухачів відповідального ставлення до одержання знань та показувати їх практичне значення для майбутньої професії.

4. Вимагати від слухачів застосування одержання знань у щоденному житті, службі та на заняттях.

Відтворення навчального матеріалу:

1. Відтворення матеріалу – це також дія, спрямована

на закріплення знань у пам'яті. Вона реалізується у співбесідах із товаришами на тему одержаних знань: на семінарах, заліках, іспитах, консультаціях та інструктажах до наступних занять.

2. Керівник заняття повинен постійно звертатися до відтворення одержаних знань підлеглими з метою їх закріплення. Відтворення може бути усним, письмовим або змішаним.

3. Схема заняття повинна передбачати постійне навантаження, яке складається із запам'ятовування навчального матеріалу та відтворення одержаної інформації.

4. Для збереження знань потрібно повторювати матеріал з моменту одержання якомога частіше. Перше – відтворення повинно здійснитися під час сприйняття нового матеріалу, друге – не пізніше другої доби.

Заходи з активізації мислення:

1. Процес мислення можливий лише за наявності інформації, що накопичується в пам'яті. Тому рівень активізації мислення залежить від рівня активізації "постачальника інформації", тобто відчуття, сприйняття і уявлення.

2. Аналіз, синтез, узагальнення можливі за наявності в пам'яті знань. Звідси випливає, що активізація мислення залежить від рівня активізації пам'яті.

3. Активізація мислення досягається постановкою посильних завдань, проблем, питань, які слухач вирішує сам. Такий підхід у навчанні формує у слухачів дійсне мислення, здатність засвоювати, пізнавати, розуміти і відкривати для себе щось нове.

4. Для підвищення активності мислення необхідно на занятті перевіряти рівень усвідомлення матеріалу, що сприймається слухачами. Це досягається втіленням різних форм мислення, а саме: понятійної форми обговорення, умовиводу та ін. Крім того, активізація мислення досяга-

ється залученням слухачів до аналізу навчального матеріалу, порівняння окремих положень, узагальнень або навпаки – конкретизації викладених фактів.

Як бачимо, прагнення до підвищення ефективності бойової підготовки через активізацію пізнавальної діяльності слухачів вимагає всебічного урахування їх індивідуальних якостей, мотивів навчальної праці. Успіх вирішення цього складного завдання залежить від рівня професійної та педагогічної підготовленості керівника заняття, від його вміння організувати навчальний процес з урахуванням психологічного фактора слухачів.

5.6 Сутність активних форм та методів навчання

Мета, сутність та шляхи реалізації проблемного методу навчання

Вимоги, що ставляться до офіцерських кадрів Збройних сил України, викликають необхідність переходу ВВНЗ та військ на інтенсивний шлях розвитку через впровадження активних методів навчання (АМН).

Активні методи навчання базуються на експериментально встановлених фактах про те, що в пам'яті людини відбивається до 90 % того, що вона робить, до 50 % того, що вона бачить, і лише 10 % того, що чує. Тому можна сказати, що на процес одержання знань, формування вмінь та навичок найкраще впливає проблемний метод навчання (проблемне навчання). Сутність цього методу полягає в тому, що знання не повідомляються в готовому вигляді, а перед слухачем ставиться проблема для самостійного вирішення, в ході якого він приходять до усвідомлених знань. Це один з методів активного навчання, який організує пошукову діяльність слухачів, формує в них навички продуктивного, творчого вивчення дисципліни.

Репродуктивні методи не реалізують завдання формування творчої самостійності. А метою проблемного навчання є не лише засвоєння системи знань, а й формування пізнавальної самостійності, розвиток творчих здібностей.

Центральне місце у проблемному навчанні займають проблемна ситуація і проблема (завдання). З аналізу проблемної ситуації й починається процес мислення. Таким чином, проблемна ситуація – це така ситуація, в яку потрапляє слухач, якщо стикається з перешкодами, які необхідно долати. Виникле інтелектуальне навантаження є стимулом для появи бажання долати труднощі.

Проблемна ситуація складається з трьох головних компонентів:

- потреби нового знання або способу дій;
- невідомого знання, яке потрібно засвоїти;
- досягнутих, засвоєних у ході навчання знань, вмінь і навичок.

Проблемна ситуація викликає у слухачів потребу звернутися до власного практичного досвіду, але з більш глибоким узагальненням та переоціненням. Головними заходами щодо створення проблемних ситуацій є посилення протиріч; включення питань, завдань і ситуацій з вибором відповідей; заохочення слухачів до дослідження реальних наукових проблем та ін.

Проблема – це результат аналізу слухачем проблемної ситуації, створеної керівником заняття або умовами життя. Повний цикл розумових дій мозку щодо вирішення проблеми складається з таких етапів: виникнення проблемної ситуації, усвідомлення сутності ускладнення та формування проблеми, знаходження способу вирішення проблеми, доказ і перевірка правильності вирішення. Вищий рівень активності самостійної пізнавальної діяльності слухачів досягається тоді, коли вони в ситуації, що виникла, самі формують проблему, висловлюють припущення, об-

грунтують гіпотезу, доводять її і перевіряють правильність вирішення проблеми, спираючись на досвід, який мають.

Проблемне навчання – це не лише активне засвоєння матеріалу в навчальному процесі шляхом вирішення проблемної ситуації, а й оволодіння методами одержання цих знань.

Головними формами проблемного навчання є:

- проблемне викладання;
- часткова пошукова діяльність;
- самостійна дослідницька діяльність.

Проблемність створюється рядом методичних прийомів з метою викликати у слухачів інтерес і спонукати їх на роздуми над поставленими питаннями, розкрити перед ними весь процес виникнення і вирішення проблеми.

Проблемне викладання потребує цілеспрямованої методичної роботи щодо підготовки навчального матеріалу з метою виділення проблемних питань та завдань, що будуть вирішуватися під керівництвом керівника заняття.

При частково-пошуковій діяльності керівник спрямовує роботу за допомогою спеціальних питань, які потребують самостійних міркувань слухача та активного пошуку правильної відповіді (вирішення).

Дослідницька діяльність слухачів міститься в самостійному виконанні завдання і передбачає наявність проблеми та виконання всієї послідовності процесу дослідження. Вона здійснюється в різних формах: написання реферату й доповіді, розроблення курсових та дипломних завдань (робіт, проектів), дослідження окремих питань.

Проблемне навчання залежно від складу та якості підготовки слухачів може здійснюватися на різних рівнях складності й самостійності. Рівні та способи дій керівника заняття і слухачів наведені в табл.5.2.

Таблиця 5.2 – Рівні проблемного навчання і способи дій керівника та слухачів під час заняття

Номер рівня	Дії керівника	Дії слухачів
Перший	Проблемно викладає та пояснює навчальний матеріал	Засвоюють зміст та методику викладання проблемного матеріалу, запитують та відповідають на запитання
Другий	Створює проблемні ситуації в ході заняття	Разом із керівником аналізують проблемні ситуації, визначають проблеми та способи їх вирішення
Третій	Створює проблемну ситуацію та стимулює самостійність дій слухачів	Самостійно визначають та вирішують проблему
Четвертий	Доводить неупорядковані вихідні дані для прийняття рішення слухачами	Самостійно визначають, формують та вирішують проблеми

Наведена в таблиці 5.2 типологія рівнів проблемного навчання та особливостей проблемних ситуацій показує, чим вони обумовлені. Це потрібно враховувати керівникам під час підготовки та проведення занять із різними категоріями слухачів.

Проблемне навчання передбачає не лише активне засвоєння знань, але і ставлення, а також вирішення нових, зокрема нестандартних, оригінальних завдань. Таким чином, воно сприяє формуванню і прояву творчих можливостей слухачів.

Проблемне викладання і проблемне навчання вимагають спеціальної методичної підготовки як викладача, так і слухачів.

Розглядаючи проблемне навчання і залежність формування навчально-пізнавальних мотивів від організації навчального процесу, потрібно враховувати, який із способів організації процесу вирішення проблемної ситуації ви-

користовується:

- спосіб немотивованої вимоги;
- спосіб цільової вимоги;
- навчально-проблемний спосіб.

У ході вирішення завдання немотивованим способом умови доводяться без формування навчальної мети та обґрунтування необхідності вирішення. Потрібно лише якнайшвидше знайти спосіб вирішення та одержання результату.

Під час вирішення завдань способом цільової вимоги формулюється мета завдання, але не визначається порядок його вирішення.

Використовуючи навчально-проблемний спосіб (найбільш раціональний), у ході вирішення проблемної ситуації (завдання) визначається як мета, так і процес її досягнення.

Навчально-проблемний спосіб має три видозміни залежно від того, яка проблемна ситуація створюється поставленим завданням:

- дослідницька;
- пізнавальна;
- навчальна.

Діяльність керівника заняття під час проблемного навчання передбачає:

- знаходження проблеми і створення проблемної ситуації;
- знання або знаходження найефективнішого способу її вирішення;
- керівництво етапом визначення проблеми;
- надання допомоги слухачам під час аналізу умов та вибору плану вирішення завдання;
- уточнення формулювання проблеми;
- допомогу в пошуках способів самоконтролю;
- обговорювання допущених помилок та їх впливу на

результат вирішення завдання;

– організацію колективного обговорення вирішеної проблеми з поясненням можливих шляхів реалізації на практиці.

Головне завдання проблемного навчання – навчити слухача самостійно одержувати знання та вміти використовувати їх на практиці.

Проблемне навчання за умови правильної його організації стимулює розвиток розумових здібностей, творчого мислення слухачів, їх самостійності.

Відомо, що мислення – це найвищий рівень пізнання, процес відображення об'єктивної дійсності. Процес мислення – це складна розумова діяльність, яка містить багато розумових операцій: аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення, конкретизацію, класифікацію і систематизацію.

Необхідність у мисленні виникає тоді, коли з'являються мета, проблема, нові обставини, інакше кажучи – виникає проблемна ситуація. Залежно від змісту завдання розрізняють такі види мислення: практичне, наочно-образне, теоретичне.

Процес формування прийомів розумової діяльності повинен мати таку схему: засвоєння змісту прийому – його самостійне застосування – перенесення на нові ситуації.

Головним для творчого мислення є нешаблонність, вміння охопити завдання всебічно, з урахуванням реальних умов, інакше кажучи – системно.

Творчість – це найвищий рівень пізнання, складний психологічний процес. Він існує як синтез пізнавальної, емоційної та вольової сфер свідомості. Особливе місце в творчому мисленні займає уява.

Військова діяльність офіцера потребує від нього оперативного-тактичного мислення та уяви як основи передбачення майбутнього бою (операції). Передбачити свої май-

бутні дії та протидії ворога, вміло прогнозувати їх розвиток – одне з найважливіших завдань професійної підготовки офіцерів та їх підлеглих.

Розвиток уяви і творчості в практичній діяльності є найважливішими умовами формування особистості сучасного слухача.

Творчо мислити потрібно на всіх заняттях, оскільки вони вимагають активності, вольових та емоційних якостей, тривалої підготовки і напруженої праці. Провідне місце в цьому належить проблемній лекції. Вона підвищує активність і піднімає науковий рівень навчального матеріалу. Найкращих результатів, як свідчить досвід, досягають тоді, коли проблемна лекція має таку структуру військової підготовки:

- формування проблеми;
- пошук шляху до її вирішення;
- доведення правильності його вирішення;
- вказівки щодо проблем, які будуть вирішені на наступних заняттях.

Досягнення цього можливе за умови, якщо керівник заняття послідовно, упродовж усієї лекції буде створювати проблемні ситуації, які слухачі разом із ним будуть вирішувати свідомо, творчо і до кінця.

Таким чином, керівник заняття, створюючи проблемні ситуації (проблеми), спонукає слухача до мислення, а разом з тим – до самостійної пізнавальної діяльності. Така лекція, на відміну від традиційної, вчить слухачів думати, бачити проблему самостійно з подальшим знаходженням способів її вирішення.

Втілення проблемного навчання на семінарах вимагає від керівника заняття ґрунтовної теоретичної й методичної підготовки. Керівник повинен прагнути створити на семінарському занятті творчу дискусію. Сама дискусія і є головним у проблемному семінарі.

Що таке дискусія? Дискусія – це колективне мислення. Вона підвищує активність кожного слухача, допомагає розвитку логічного мислення, перетворює знання в переконаність, вчить міркувати, критично оцінювати та творчо оволодівати навчальним матеріалом. Головною умовою для виникнення дискусії є:

- добра підготовка усіх учасників семінару;
- доведення до слухачів (заздалегідь) проблем та навчальних питань обговорення;
- повідомлення можливих шляхів вирішення проблем, які будуть обговорюватися;
- винесення на обговорення таких питань, які б не мали готової відповіді та були тісно пов'язані з життям військ.

Керівник заняття повинен уважно стежити за ходом вирішення ним же створеної проблеми, спонукати групу до знаходження оптимального вирішення.

Результативність дискусії буде кращою, якщо керівник заняття буде:

- скеровувати слухачів на наукове розкриття своїх тезисів, логічне і послідовне обговорення доказів;
- заохочувати учасників семінару до зацікавленого обговорення поставлених проблем;
- стежити за тим, щоб обговорення не було переважане другорядними питаннями.

Таким чином, втілення проблемних семінарів дозволить значно підвищити якість вивчення матеріалу та навчить слухачів самостійно, творчо вирішувати завдання повсякденної діяльності.

Метод проблемного навчання використовують і під час проведення групових та практичних занять. Головним під час проведення занять цього виду є розвиток творчого підходу до вирішення одержаних завдань, а також для формування самостійного оволодіння навчальним матеріалом.

лом.

Визначення питань (завдань), призначених для створення проблемної ситуації, є найскладнішим та творчим процесом під час розроблення навчально-методичних матеріалів, оскільки практично неможливо спрогнозувати способи вирішення проблемної ситуації слухачами.

Під час проведення заняття від керівника вимагаються необхідна психолого-педагогічна підготовка, глибоке знання та розуміння сутності проблемного навчання та методів вирішення проблемних ситуацій.

Беручи до уваги все вищевикладене, можна навести один із варіантів роботи керівника щодо підготовки та проведення проблемного заняття. Послідовність його дій може бути такою:

1) уточнення вихідних даних, які є необхідними для розроблення навчально-методичних матеріалів до заняття;

2) вивчення теоретичних положень та рекомендацій щодо застосування проблемного методу під час проведення конкретного виду занять;

3) з'ясування готовності слухачів до роботи на даному занятті;

4) формування навчальної мети заняття;

5) розроблення питань для створення проблемних ситуацій на занятті;

6) формулювання навчальних проблем;

7) визначення можливих шляхів вирішення навчальних проблем;

8) надання допомоги слухачам у вирішенні проблем;

9) розроблення плану обговорення вирішених проблем;

10) підбиття підсумків заняття та постановка завдань для самостійної роботи.

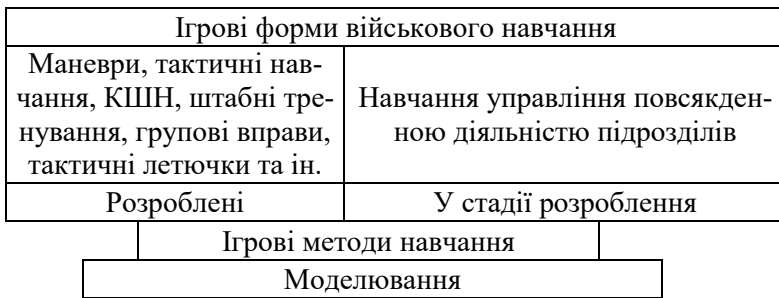
Таким чином, застосування проблемного методу навчання забезпечить високу ефективність проведення занять,

сприятиме високій активності і творчості слухачів, відпрацюванню необхідних військово-професійних якостей.

Розуміння і сутність ігрових методів навчання та їх вплив на якість навчання

Відомо, що активні методи навчання розподіляються на дві групи: імітаційні та неімітаційні, а ігрові, у свою чергу, – на ігрові і неігрові. До групи імітаційних ігрових методів входять: соціально-психологічний тренінг, стажування на визначеній посаді, рольовий тренінг, ділові ігри, військово-управлінські ігри та різновиди інших ігор.

Ці форми є різновидами ігрового методу.

Соціально-психологічний тренінг націлений на поглиблення досвіду спілкування за допомогою елементів дослідження, для чого використовують групову дискусію та рольові ігри.

Цей метод допомагає виробляти вміння оптимально мотивувати й стимулювати слухача до дії.

Рольовий тренінг, або розігрування ролей, – один із найефективніших активних методів навчання. Він дає гарні результати під час аналізу окремих багатоцільових управлінських завдань, що вирішуються шляхом компромісу між учасниками з різними рольовими цілями. Під час цього моделюються конфліктні ситуації, обумовлені незбі-

гом інтересів учасників.

Цим методом можна імітувати, наприклад, службову нараду, призначивши слухачів на ролі учасників наради: керівництво військової частини, начальники служб, командири підрозділів та ін.

Ділові ігри забезпечують максимально емоційне сприйняття слухачами подій, що створює найоптимальніші умови для розвитку гнучкості мислення, творчості, цілеспрямованості, привчає до колективної праці, стимулює практичні навички.

Як правило, ділові ігри розподіляються на навчальні, військово-спеціальні і дослідницькі.

Головне призначення ділової гри – максимально наблизити умови навчання до конкретної практичної діяльності. Тому головну ознаку ділової гри можна сформулювати так: у грі повинен бути змодельований процес дій особового складу щодо відпрацювання управлінських рішень, які відповідали б вимогам і основним положенням статутів, порадників.

У діловій грі йдеться про управління станом (поведінкою) об'єкта, який імітує службову діяльність. Кожний, хто бере участь у грі, повинен мати свою роль. Виконуючи функціональні обов'язки, обумовлені посадою, він не повинен виходити за рамки правил гри. Роль кожного слухача у діловій грі набуває індивідуального забарвлення. Це дозволяє вирішувати три головних завдання:

- набуття слухачем навичок прийняття управлінських рішень у конфліктних ситуаціях;
- дослідження впливу особистих якостей команди-ра на ефективність управлінських рішень;
- вивчення ділових і моральних якостей слухачів як майбутніх учасників ділових відносин.

Поняття особистості в діловій грі передбачає моделювання діяльності особи, що визначається її посадою (мі-

сцем) в об'єкті ігрового моделювання. Тому введення тієї чи іншої ролі в діловій грі передбачає наявність у її учасників, що грають цю роль, спеціальних знань та навичок і їх використання в процесі гри для вирішення поставлених завдань. Таким чином, під час підготовки до ділової гри слухачі повинні вивчити навчальний матеріал, в якому викладені можливі варіанти управлінських рішень і довідкові дані до майбутньої ігрової діяльності.

Одним із головних понять у діловій грі є поняття конфліктної ситуації. Приймаючи рішення в конфліктній ситуації, учасники ділової гри емоційно напружені, завдяки чому забезпечується їх вимушена активність. Кожен слухач, який бере участь у грі, повинен мати рольову мету, обумовлену специфікою функціональних обов'язків у грі.

Досягнення ж загальної мети забезпечується взаємодією учасників з вирішення конфліктних ситуацій.

Підготовка й проведення ділової гри – це трудомісткий та складний процес, що потребує значних затрат часу й залучення великої кількості тих, хто розробляє гру.

Цей процес містить:

- створення колективу розробників;
- визначення теми та навчальної мети гри;
- розроблення проспекту та сценарію гри;
- підготовку методичних матеріалів;
- розроблення завдань, інструкцій для учасників гри;
- розбір гри.

Розроблення ділової гри починається з визначення її теми та навчальної мети. В темі відбиваються: характер діяльності, масштаб управління, склад імітацій та умови обставин. Щоб визначити навчальну мету, гру розбивають на етапи та фрагменти, для кожного з яких визначають свою мету. Загальна мета повинна якнайповніше відповідати на питання, для чого проводиться гра, яка категорія слухачів залучається, чого навчати і яких результатів необхідно че-

кати після завершення гри.

Важливе місце займає підготовка проспекту гри. В ньому відбиваються тема та загальна навчальна мета гри, вихідні обставини та їх можливі зміни, склад учасників та їх можливі ролі, система оцінювання (стимулювання), план-календар розроблення матеріалів гри.

Одним із необхідних атрибутів будь-якої гри є система її оцінювання. Практика показує, що завдання системи оцінювання мають на меті:

- примусити учасників ділової гри інтенсивно працювати на всіх етапах;
- забезпечити змагання між ігровими групами;
- досягти певного порядку взаємодії учасників гри;
- безпосередньо оцінювати якість відпрацьованих у ході ділової гри рішень.

Основним документом для проведення ділової гри є сценарій. Його розроблення починається з визначення структури ділової гри. З цією метою гра розбивається на етапи. Після цього складаються тексти інформаційних повідомлень (увідних), за допомогою яких учасники дізнаються про обставини та час одержання ввідних. Гра проводиться в реальному часі, а ігровий час може охоплювати великі проміжки часу (тиждень, місяць та більше). Далі формулюються можливі дії слухачів: дається час на оцінювання обставин, обговорення та вирішення поставлених завдань, ведення необхідних документів.

Для того щоб учасники мали можливість підготуватися до гри, їм заздалегідь дають завдання до ділової гри. Гра починається з оголошення теми та початкового моменту ігрового часу. Потім програється етап за етапом. Досвід проведення ділових ігор доводить, що одержані результати не завжди адекватні тим, що націлені на відпрацювання правильного рішення. Під час гри важливо, щоб усі ввідні мали логічне завершення.

Завершальною частиною ділової гри є її розбір. В результаті детального розбору та оцінювання слухачів повинно скластися уявлення про правильні дії в тих чи інших обставинах, які були створені в діловій грі.

Ділові ігри є єдиною з найбільш прогресивних форм ігрового методу. Його застосування разом з іншими методами навчання дозволить значно підвищити якість підготовки слухачів.

Під час проведення тактичних навчань усі учасники, від солдата-спеціаліста до командира батареї (інші посадові особи), беруть участь у вирішенні одного спільного завдання. Практичних навичок, в межах відпрацювання своїх функціональних обов'язків, набувають сто відсотків слухачів. У цьому полягає сутність заняття із застосуванням ділової гри.

Таким чином, заняття із втілення ділової гри забезпечують:

- створення духу змагання, що значно активізує навчальний процес;
- формування відповідальності кожного слухача за результати вирішеного завдання;
- скорочення часу набуття практичних навичок виконання посадових обов'язків;
- можливість об'єктивно оцінити кожного слухача щодо виконання ним посадових обов'язків.

Діалогові методи навчання

Одним із найважливіших засобів активізації процесу мислення та пізнавальної діяльності є діалогові методи навчання.

Майже всі методи навчання у своїй основі – діалогові. Наприклад, індивідуальна бесіда, семінар-дискусія, ділова гра, індивідуальні й групові консультації та ін.

Цей метод навчання створює нове педагогічне сере-

довище в навчальній системі, яке побудоване на засадах демократизму, рівноправних відносин між слухачем та командиром (викладачем). Глибокому засвоєнню знань тими, хто навчається, і сприяє створення таких обставин, в яких обговорення навчального питання, обмін думками, творчий диспут велися б вільно, без емоційного перевантаження як з боку викладача (командира), так і з боку слухачів.

Обговорення навчального матеріалу ведеться з урахуванням багатьох факторів: ступеня підготовленості слухачів, складності навчальних питань, чіткості постановки питань, від особистих якостей керівника занять та кожного слухача. Формами діалогового методу можна вважати індивідуальні чи колективні бесіди, семінари, диспути та ін.

Одним із найскладніших видів обговорення навчального матеріалу є семінар. У вищій школі розглядають три типи семінарських занять:

1) семінар, що має за головну мету поглиблення вивченого матеріалу та знаходиться у тісному зв'язку з навчальною програмою;

2) семінар, який має на меті відпрацювання окремих найскладніших питань навчальної програми;

3) семінар, що має дослідницький характер, і не залежить від лекційного курсу.

Особливо ефективно діалоговий метод діє у ході індивідуальних бесід керівника занять зі слухачами. Наприклад, може бути проведене таке заняття, на якому слухачі доповідають про складений ними розклад занять батареї. Під час дискусії з керівником слухач навчається відстоювати свою думку, глибоко розбиратися в навчальному матеріалі, висловлювати свої думки й формувати характер. Найчастіше діалоговий метод навчання використовується на заняттях із гуманітарної підготовки. Такі форми цього методу, як творча бесіда, диспут, дискусія та інші, дають найкращі результати під час вивчення цього предмета.

Таким чином, проведення занять у формі діалогу керівника з тими, хто навчається, дозволить, з одного боку, більш ефективно викладати, а з іншого – засвоювати навчальний матеріал будь-якого предмета навчання.

Метод самостійної роботи

Самостійна робота слухача – це цілеспрямована діяльність щодо творчого перероблення інформації, що дозволить сформувати навички пізнання і відпрацювати здатність самостійно мислити, оцінювати факти та явища дійсності. Лише під час самостійної роботи одержана інформація переробляється в знання, а знання – в уміння і навички. Дійсними можуть вважатися лише такі знання, що стали об'єктом власної діяльності слухача.

Самостійна робота студентів (військовослужбовців) здійснюється упродовж усього часу навчання, на заняттях будь-якого виду та під час самостійної підготовки. Метод самостійної роботи є видом індивідуальної навчальної праці слухачів та однією з найважливіших частин навчально-виховного процесу.

Самостійна робота слухачів спрямовується на досягнення військово-освітньої та виховної мети й повинна плануватись, організовуватися, проводитись і контролюватися відповідно до загального навчально-виховного процесу. Керувати самостійною роботою слухачів повинен командир (викладач). Він повинен формувати у них потребу творчої праці, ставити конкретні завдання за терміном та обсягом їх виконання, забезпечувати необхідним навчально-методичним матеріалом, а за необхідності консультивати, здійснювати контроль за процесом і результатом вирішення завдань.

Ефективність та якість самостійної роботи слухачів значною мірою визначаються тим, як реалізується навчальна функція педагогічного керівництва цією роботою.

Самостійні заняття під керівництвом командира (викладача) становлять окремий вид занять. Вони проводяться за розкладом з метою активного засвоєння слухачами нових знань, їх розширення та поглиблення, написання рефератів, виконання інших завдань, що вимагають творчого підходу. Під час самостійної роботи можуть також проводитися тренування на озброєнні та військовій техніці, інші тренування під керівництвом командира (викладача). Крім того, при правильній організації самостійної роботи забезпечується формування у слухачів культури розумової праці, самостійності та ініціативи в пошуку та набутті нових знань.

Самостійні заняття мають значні можливості й потребують найретельнішого методичного та матеріально-технічного забезпечення. На ці заняття виносяться як теоретичні, так і практичні питання. Ці питання розміщуються у логічній послідовності, утворюючи закінчений цикл. Недоцільно виносити на самостійні заняття дуже складні питання та питання, що мають суто інформаційний характер або складний взаємозв'язок з іншими питаннями.

Головним методом роботи слухачів на такому занятті є самостійне вивчення навчального матеріалу, а для деяких тем – вправи (тренування).

Із боку керівника заняття повинні здійснюватися методичні рекомендації слухачам щодо теми, мети, переліку питань, літератури, послідовності та форм відпрацювання питань, що виносяться на самостійну роботу, а також видаватися завдання для самоконтролю і само-оцінки. Навчально-методичні матеріали необхідно регулярно поновлювати відповідно до вимог керівних документів, накопиченого досвіду з проведення такого виду занять, останніх досягнень, педагогіки і психології.

Якість самостійного заняття буде залежати від рівня професіоналізму керівника та обраної ним найдоцільнішої

методики.

Для проведення самостійних занять керівник повинен забезпечити наявність та справність тренажерів (озброєння), технічних засобів навчання, наочних посібників.

Трудомісткість вивчення дисциплін, як правило, обчислюється за допомогою коефіцієнта самостійної роботи. Він розраховується як відношення часу, відведеного на самостійну роботу, до часу вивчення цієї самої теми під керівництвом командира (викладача):

$$K_{c.роб} = \frac{t_{c.роб}}{t_{кер..зан}}. \quad (5.1)$$

Ефективність самостійної роботи слухачів значною мірою залежить від планування ними своєї діяльності. Вихідними даними для планування є семестровий розклад занять, план-календар основних заходів на місяць та ін.

У ході планування самостійної роботи перші години відводяться на вивчення дисциплін, які є важкими для засвоєння.

Відпрацювання лекційного матеріалу доцільно проводити на перший, другий або третій день після прослуховування лекції.

Підготовку до семінарів доцільно починати відразу після прослуховування лекції й одержання плану проведення семінару.

Підготовку до групових вправ із тактичних дисциплін і практичних занять рекомендовано починати за два–три дні.

Підготовку до іспитів рекомендовано починати за три–чотири тижні, до заліків – за кілька днів.

У ході самостійної роботи слухачі повинні вчитися самостійно оволодівати знаннями, вміннями і навичками, постійно їх нарощувати й удосконалювати.

Студентів (військовослужбовців) необхідно також ознайомлювати з особливостями самостійної роботи зі статутами, порадиниками, інструкціями та ін.

Щоб самостійна робота слухачів під керівництвом командира (викладача) мала гарні результати, потрібно здійснювати чіткий і принциповий контроль за ходом і результатами цього виду навчальної діяльності слухачів. Методичне керівництво самостійною роботою слухачів виконується командирами (викладачами) під час проведення всіх видів навчальних занять.

Головний напрямок і зміст самостійної роботи з дисципліни визначає лекційний курс.

Для ефективності управління процесом самостійної роботи необхідно постійно мати інформацію про її хід та результати. Цю інформацію одержують за допомогою контролю, який є засобом зворотного зв'язку в навчальному процесі, стимулює самостійну роботу слухачів і дає можливість оцінити ступінь досягнення навчальних та виховних цілей.

З усього вищевикладеного можна зробити висновок, що самостійна робота є одним з активних методів навчання слухачів, що розвиває у них самостійність мислення і творчість в оволодінні військовою професією.

Дослідницький, модульний та інші методи навчання

Принципи дидактики вищої школи реалізуються в навчальному процесі за допомогою методів навчання, що визначають засоби сумісної роботи викладача і слухача, через що здійснюється засвоєння слухачами знань, відпрацювання навичок та вмінь, розвиток їх пізнавальних здібностей.

До основних методів навчання відносять: лекційний метод; метод самостійної роботи; обговорення навчального матеріалу на семінарах, групових і практичних заняттях; показ (демонстрацію); вправи; метод практичних робіт і

дослідницький метод.

Специфічним для вищої школи є те, що слухачів необхідно вчити не лише правильно і в повному обсязі сприймати навчальний матеріал, але й самостійно здобувати нові знання, тобто пізнавати невідоме чи відоме частково. Цій цільовій настанові найбільше відповідає дослідницький метод навчання, розрахований на творчий підхід в одержанні знань та навичок.

Дослідницький метод – це цілеспрямована пошукова, творча діяльність студентів (курсантів) для вирішення нових, актуальних теоретичних завдань. Цей метод може застосовуватися на різних етапах вирішення навчальних проблем. По-перше, він дозволяє оволодіти методами наукового пізнання дійсності. По-друге, формує у слухачів творчий підхід під час вирішення різноманітних завдань. По-третє, цей метод стимулює інтерес, потребу в творчій діяльності. По-четверте, дослідницький метод дає повні, добре засвоєні знання, які можна використовувати оперативно та гнучко.

Дослідницький метод потрібно визначати як спосіб організації пошукової, творчої діяльності слухачів із вирішення нових для них проблем.

Більшість дослідницьких завдань – це невеликі пошукові завдання, що вимагають проведення всіх етапів процесу дослідження.

Дослідницький метод застосовують у процесі виконання слухачами робіт навчально-дослідницького характеру: під час підготовки рефератів і доповідей для семінарських занять; проведення експериментальних досліджень у ході виконання лабораторних робіт; виконання курсових і дипломних робіт та ін.

Сьогодні підготовка військових фахівців усіх освітньо-кваліфікаційних рівнів повинна відповідати вимогам державних стандартів освіти як нормативної бази функціо-

нування системи вищої освіти.

Основою процедури встановлення відповідності фактичного рівня освітньої та професійної (фахової) підготовки слухачів відповідним вимогам державних стандартів вищої освіти є контроль якості підготовки спеціалістів.

Виконання наукових досліджень з удосконалення озброєння і військової техніки, пошук найбільш ефективних способів їх застосування на полі бою і таке інше дозволяють слухачам на практиці засвоювати методологію теорії пізнання, основні закони і критерії, що визначають розвиток військової справи.

Одним із дидактичних принципів вищої школи є навчання з високим рівнем труднощів, який обумовлюється закономірностями пізнавальної діяльності тих, хто навчається, їхніми розумовими і фізичними здібностями. Його суть полягає в тому, щоб ті, хто навчається, свідомо оволодівали необхідними знаннями, навичками і вміннями з високим рівнем напруження своїх розумових та фізичних сил.

Установлено, що в процесі набуття певної кількості знань у людини значно збільшується здатність до засвоєння потоку інформації. І навчання більш успішне не тоді, коли воно йде «легко», без напруження (в такому разі навчальний матеріал проходить поза увагою, втрачається інтерес до нього, з'являється несерйозне ставлення, уповільнюється розвиток особистості тих, хто навчається), а тоді, коли навчання, враховуючи пізнавальні можливості слухачів, забезпечує високий рівень труднощів та примушує їх напружено працювати.

Новим напрямком розвитку методів активного навчання за різними спеціальностями є *модульне навчання* (рис. 5.1).

Модуль становить певний обсяг знань навчального матеріалу, а також перелік практичних навичок, які пови-

нен одержати слухач для виконання своїх службових обов'язків. Модуль може складатися з однієї або багатьох модульних одиниць.

Модульна одиниця – це визначений обсяг знань і вмінь, необхідних для виконання однієї закінченої операції або якої-небудь логічно завершеної частини роботи, наприклад, теми навчальної дисципліни.

Основним джерелом навчальної інформації у модульному методі навчання є навчальний елемент, який має форму стандартизованого пакета з навчальними елементами з якої-небудь теми або з рекомендаціями (правилами) з відпрацювання практичних навичок.

Навчальний модуль – це інтеграція різних видів занять, підпорядкованих загальній темі навчального курсу або окремій актуальній проблемі. Мета розроблення навчальних модулів полягає в розчленуванні змісту кожної теми на складові елементи відповідно до військово-професійних, педагогічних та дидактичних завдань.

Теорія модульного навчання базується на специфічних принципах, що тісно пов'язані із загальнотактичними. Загальний напрямок модульного навчання, його цілі, зміст і методику організації визначають такі принципи: модульність; виділення зі змісту навчання окремих навчальних елементів; динамічність; дієвість та оперативність знань і їх системи; гнучкість; зрозумілість перспективи; різноманітність методичного консультування; паритетність.

Модульне навчання, базуючись на перелічених принципах, цілеспрямовано інтегруючи навчальні елементи в модулі, більш ефективно забезпечує індивідуалізацію та активізацію навчання слухачів і якісну їх підготовку для роботи у військах за призначенням.

Для розроблення комплексу моделей (модульної програми) необхідні системний аналіз і глибокі методичні розробки змісту і структури дисциплін, які б забезпечили ви-

моги кваліфікаційних характеристик із формування вміння слухачів на відповідних рівнях (репродуктивному, евристичному, творчому).

Основним ядром, що розкриває зміст окремої теми (розділу, дисципліни), є інформаційне забезпечення, яке реалізується в ході навчально-виховного процесу у формі лекцій, семінарів, практичних, лабораторних, групових і самостійних занять під керівництвом викладача, тактичних занять і навчань, а також під час самостійної роботи (слухачів) курсантів.

Існують ще декілька методів активізації пізнавальної діяльності слухачів щодо засвоєння знань.

Метод аналізу критичних ситуацій. Він полягає у збиранні, систематизації, глибокому і всебічному аналізі умов, у яких розглядається питання або проблема, що цікавить, та у визначенні раціональних способів їх теоретичного або практичного вирішення.

Критичні ситуації можуть траплятися в будь-якій із цих сфер діяльності.

Заздалегідь підготовлений план вирішення критичної ситуації допомагає командирі на службі знаходити правильне рішення. Так, наприклад, виконання бойового завдання на бойових артилерійських стрільбах – це сукупність умов, які повинні бути враховані в критичній ситуації. Тому доцільно розбирати можливі критичні ситуації для того, щоб полегшити майбутню діяльність.

Метод аналізу критичних ситуацій активізує насамперед мотивацію дій слухачів (військовослужбовців) на необхідність підготовки до грамотного вирішення можливих критичних ситуацій.

Існує ще метод інциденту. Цей метод полягає в умілій постановці керівником заняття питань, які вимагають оперативного вирішення на основі конфліктної ситуації та створення певних умов. Джерелом конфліктної ситу-

ації є об'єктивні протиріччя реальної дійсності у військовій справі. Цей метод доцільно використовувати на занят

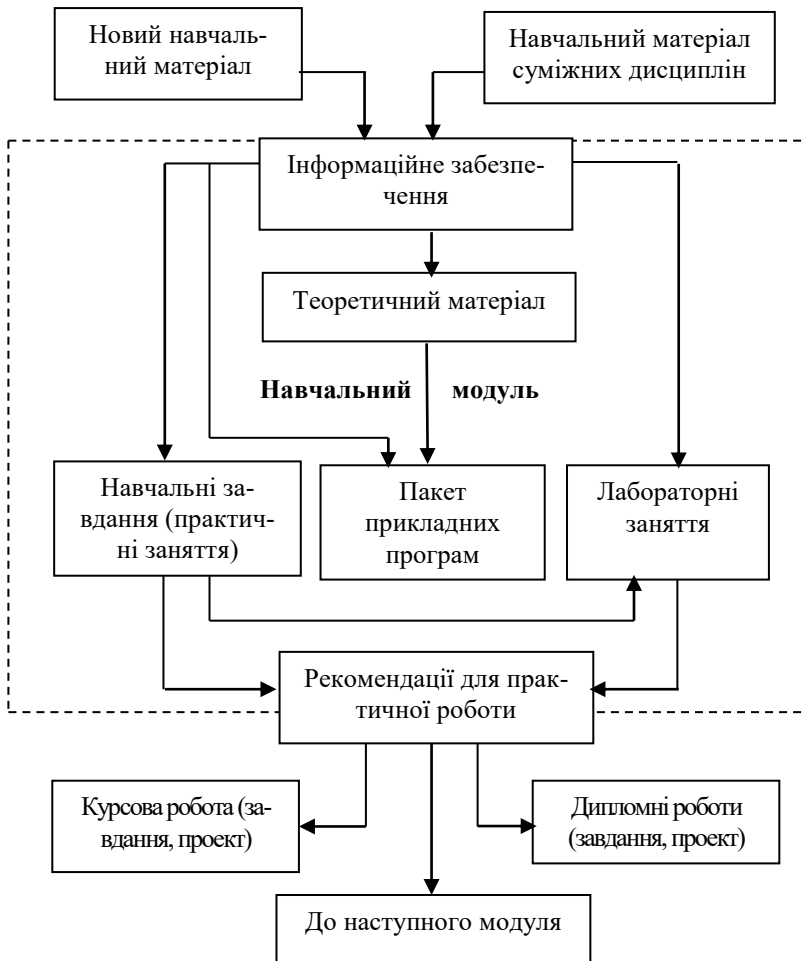

Рисунок 5.1 – Структура навчального модуля

тях будь-яких форм. Наприклад, відбувається тренування у виконанні вогневого завдання дивізіоном. Увідні в ході тренування повинні бути такими, щоб сприяли формуван-

ню у слухачів професійних навичок на творчому рівні. Через те, що підготовка, а також реакція на ввідну у всіх посадових осіб різна, то це неминуче призведе до інциденту. Це формує у слухачів навички управління підрозділами.

Для активізації процесу мислення слухачів використовується *метод опорних сигналів* (метод Шаталова). Основу цього методу становлять відомі закони педагогіки та психології. Сутність цього методу полягає у викладенні навчального матеріалу за допомогою опорного конспекту (схем, слайдів, діафільмів та ін.). Розглянемо цей метод на прикладі читання лекцій із використанням опорних сигналів. Лекція прочитується (прослуховується) у досить швидкому темпі (без конспектування). Для закріплення вивчений матеріал повторюють за допомогою опорних конспектів, які видаються кожному слухачеві перед заняттям (лекцією). Опорний конспект – це аркуш паперу з набором головних слів, фраз, цифр, знаків, малюнків, графіків (тобто опорних сигналів даної лекції).

На наступному занятті слухачі (курсанти) відтворюють конспекти по пам'яті та ставлять запитання керівнику заняття (командиру, викладачеві). Одночасно проходить усне опитування деяких слухачів.

Оцінки за письмові та усні відповіді виставляються у «Відомості відкритого обліку знань». Матеріал, який повторюється декілька разів відразу після викладання та контроль якого здійснено на наступному занятті в повному обсязі, має ймовірність запам'ятовування 90 %.

Для підвищення рівня сприйняття навчального матеріалу існує ще й *метод мозкової атаки (штурму)*. Сутність цього методу полягає в індивідуальному висловлюванні різних ідей певним колективом щодо питання (проблеми), яке цікавить, та швидкому відпрацюванні оптимального рішення.

Для більш ефективного відпрацювання цього методу

необхідно знати й розуміти його можливості та сферу застосування відповідно до таких вимог:

- неприпустима будь-яка критика або обговорення ідей, адже це може призвести до відстрочення висловлювання думки;

- важливим є кількісний склад групи, оскільки завдання полягає в генеруванні ідей;

- необхідно створити умови, в яких думки висловлювалися б вільно і розкуто;

- потрібно різними засобами заохочувати слухачів (курсантів) до висловлювання своїх ідей.

Можливо, після вирішення будь-якого питання багато ідей будуть здаватися нікчемними та недоцільними. Але в процесі використання цього методу головним є те, що ідей повинно бути багато і щоб вони мали відповідну послідовність. Для одержання гарних результатів необхідно, щоб члени робочої групи (штабу, органу управління) заохочувалися кількістю балів з метою якісного вирішення військово-професійного завдання. Важливо мати загальне уявлення про завдання, знати та розуміти його, але фахівцем бути необов'язково. Досвід використання методу мозкової атаки (штурму) доводить, що дуже часто найоригінальніші рішення пропонують саме початківці, а не фахівці.

Прикладом використання цього методу може бути практичне заняття зі стрільби артилерії. Керівник ставить завдання і дає можливість більшості групи висловлювати свою думку, відповіді на запитання не коментуються. Після прослуховування керівник аналізує кожну відповідь. Слухачам (курсантам), які висловили найдоцільніші варіанти вирішення завдань, призначаються заохочувальні бали. Цей метод дозволяє активізувати мозкову діяльність та підвищувати працездатність майбутніх офіцерів.

Розвиток сучасної науки й техніки дозволяє втілюва-

ти в навчальний процес *автоматизоване навчання*.

За допомогою автоматизованих систем навчання можна створити такі підсистеми: навчання, контролю, самостійної роботи, моделювання, лабораторного практи-куму й ін. Забезпечують високу якість навчання в ході використання автоматизованих систем навчання такі сфери:

а) об'єктивність змісту та процесу навчання – кожне заняття є результатом колективної творчості викладацького складу;

б) індивідуалізація навчання – кожний слухач працює з ЕОМ у режимі діалогу. Тому можна працювати в зручному для себе режимі за індивідуальним сценарієм;

в) сприятливі емоційні обставини – слухач може самостійно аналізувати, творити, діяти інтелектуально;

г) ідеальна психологічна атмосфера – ЕОМ здатна надати будь-яку допомогу, багато разів пояснити матеріал дисципліни (предмета навчання).

Це перевага з точки зору тих, хто навчається. Також є переваги автоматизованих систем навчання і для керівника заняття (командира): керівник звільняється від нетворчої праці, він здатний проконтролювати слухачів велику кількість разів за одне заняття (7–10 разів), відбувається економія часу під час підготовки та проведення занять.

Доцільність включення того чи іншого заняття (теми, розділу або всієї дисципліни) до автоматизованої системи навчання визначається такими факторами:

– можливістю структурного подання навчального матеріалу;

– можливістю подолання апаратних обмежень;

– ступенем інтенсифікації навчання;

– метою навчання;

– частотою проведення занять;

– стабільністю змісту навчального матеріалу;

– доступністю для самостійного засвоєння;

- об’єктивністю контролю знань;
- можливістю збереження інформації.

Після того як навчальний матеріал обраний, починають розроблення сценарію заняття. Основна вимога до сценарію – організація діалогу між керівником та слухачем, у якому роль керівника відіграє ЕОМ. Сценарій містить набір заповнених навчальним матеріалом екранів та інструкцію щодо переходу від одного екрана до іншого.

Основним блоком функціональної рис. 5.2 є блок надання навчальної інформації. Він містить набір екранів, на яких відображується весь обсяг навчального матеріалу курсу. Але потрібно все ж пам’ятати, що для одержання максимального ефекту від автоматизованого навчання необхідно здійснювати ретельний відбір навчальної інформації.

Рисунок 5. 2 – Функціональна схема автоматизованого курсу навчання
Висновки з розділу

Навчальний матеріал розділу розкриває питання організації воєнно-ідеологічної підготовки у Збройних силах України. Крім питань основних засад та принципів ідеологічної роботи, у розділі подані питання для вивчення активних форм та методів бойової підготовки, сутності активних форм і методів навчання. Важливим є навчальний матеріал розділу, що розкриває методику підготовки керівника до проведення заняття. Знання навчального матеріалу розділу дозволить тим, хто навчається, підвищити рівень особистої підготовки.

Навчальний тренінг Основні поняття і терміни

Ідеологічна робота (принципи, напрямки), методика підготовки до заняття, принципи й методи навчання, активні форми і методи бойової підготовки, навчальний модуль.

Питання для повторення та самоконтролю засвоєння знань

1. Основні складові Концепції виховної роботи.
2. Роль гуманітарної підготовки в системі ідейного виховання слухачів.
3. Особливості організації проведення гуманітарної підготовки.
4. Підготовка керівника до занять.
5. Принципи навчання, визначення.
6. Активні форми і методи бойової підготовки (навчан-

ня).

7. Класифікація методів активного навчання.
8. Проблемний метод навчання, сутність, засіб.
9. Ігровий метод навчання.
10. Діалоговий метод навчання.
11. Метод самостійної роботи.
12. Дослідницький, модульний методи навчання.

РОЗДІЛ 6

ОРГАНІЗАЦІЯ ВИХОВНОЇ РОБОТИ У ПІДРОЗДІЛІ

Виховання військовослужбовців – це струнка система роботи, що складається із взаємозв'язаних і взаємообумовлених елементів.

Мета і завдання визначають зміст виховання, яке поєднує гуманітарне, моральне, військове, правове, естетичне та фізичне виховання.

Успіх військового виховання військовослужбовців залежить від уміння командирів усіх ступенів диференційовано підходити до кожного воїна, від знання його індивідуальних особливостей та правильного їх урахування в навчанні та вихованні особового складу.

Виховна робота – це повсякденна та цілеспрямована організаторська, гуманітарна та педагогічна діяльність командирів, заступників із виховної роботи, з підготовки вмілих і мужніх воїнів, відданих своїй Батьківщині, здатних вирішувати складні завдання в сучасному бою.

Головним організатором виховної роботи в підрозділі є командир. Організаторська робота проявляється в тому, що він ставить завдання офіцерам, прапорщикам, сержантам щодо виховання особового складу та забезпечує їх виконання; контролює проведення заходів; спрямовує роботу своїх помічників; особисто бере участь у виховній роботі; оцінює її рівень у підрозділах, поширює передовий досвід, доповідає про її стан старшим командирам.

6.1 Завдання та система виховної роботи в підрозділі

Виховання особового складу Збройних сил України обумовлене запитами військової практики, специфікою завдань, що виконують військові частини та підрозділи як у мирний час, так і в бойових умовах, у зв'язку з тим, що виховна робота, її система в підрозділі проводяться в умовах постійної бойової готовності, безумовного виконання вимог військової дисципліни і встановленого порядку і передбачають особливу цілеспрямованість та організованість.

Суб'єктами виховного процесу в підрозділі є командири підрозділів, офіцери виховної роботи, самі військові колективи.

Об'єктами виховного впливу є всі військовослужбовці, які мають певні знання, навички, вміння, погляди, життєвий досвід.

Мета виховання виходить із вимог суспільства, держави до військовослужбовців ЗСУ та характеру сучасної війни. Головна мета виховання – підготовка високопрофесійного військовослужбовця, здатного успішно вести бойові дії.

Складовими частинами процесу виховання військовослужбовців є:

- ідейно – політичне виховання;
- військове виховання;
- правове виховання;
- естетичне виховання;
- фізичне виховання.

Основу структури виховання як процесу становить:

- а) суб'єкт виховання (офіцери, військові колективи);
- б) об'єкт виховання;
- в) система відносин;

г) впливи;

д) зв'язки між цими поняттями.

Військова педагогіка затверджує принципи виховання особового складу Збройних сил України. Принципи виховання – це науково обґрунтовані, вихідні керівні педагогічні положення, що набрали форми нормативних вимог, обов'язкові для діяльності будь-якого вихователя, на основі яких виконується вся виховна робота.

У сучасній військовій педагогіці обґрунтована система принципів виховання:

- науковість та цілеспрямованість виховного впливу;
- виховання в процесі військової діяльності;
- виховання військовослужбовців у колективі і через колектив;
- індивідуальний і диференційований підхід;
- поєднання вимог до військовослужбовців із повагою до їх особистості та турботою про них;
- опір на позитивне в особі воїна і військового колективу;
- єдність, злагодженість виховних впливів.

6.1.1 Основні принципи виховання, сутність та зміст виховання

Виховання військовослужбовців має визначальне значення у забезпеченні самовідданого і компетентного виконання священного обов'язку перед Батьківщиною. Воно цілком обґрунтовано і закономірно є пріоритетним напрямком службової діяльності кожного командира. Тому готовність і підготовленість командира здійснювати виховну роботу у підрозділі відповідно до загальної мети виховання і в інтересах вирішення поставлених завдань стає одним із визначальних факторів підтримання високої бо-

йової готовності підрозділу.

Для виявлення оптимальних моделей, алгоритму і технології виховної роботи командирова важливо визначитись із сутністю процесу виховання, його змістом, закономірностями, принципами.

Особистість воїна формується і розвивається під впливом багатьох факторів:

- 1) об'єктивних та суб'єктивних;
- 2) природних та суспільних;
- 3) внутрішніх та зовнішніх;
- 4) незалежних від волі та свідомості людей, які діють стихійно або на науковій основі відповідно до поставленої мети виховання.

Отже, *процес виховання* – це динамічне, складне явище, що здійснюється на основі цілеспрямованого організованого формування особистості як громадянина і воїна незалежної держави.

Мета, завдання виховання визначаються потребами сучасного суспільно-економічного розвитку України, розбудови її Збройних сил. Система виховної роботи у Збройних силах базується на ідеї гуманізму, оновлення, демократичності і передбачає ряд основних аспектів:

- а) ідею реалістичних цілей виховання та різнобічний розвиток особистості воїна, що базується на здібностях;
- б) ідею самовизначеності воїна – процес інтеграції окремих позитивних якостей у єдине ціле;
- в) ідею спільної життєдіяльності, духовного єднання воїнів та командирів – заміну авторитарності впливу командира на безпосередню співпрацю із військовослужбовцями;
- г) ідею спрямування особистості воїна – центр усієї виховної роботи повинен бути спрямований на суб'єкт виховання, а не на програму виховання;
- д) ідею добровільності – щоб командир домагався

виявлення у воїнів інтересу до служби, прагнення до само-регуляції своїх природних сил, власної ініціативи у виконанні службових обов'язків.

Процес виховання військовослужбовців базується на об'єктивних та суб'єктивних факторах.

Формування позитивних загальнолюдських якостей (людяність, доброта, чесність, порядність) має об'єктивний закономірний характер.

Система організованих, цілеспрямованих впливів на особистість воїна з боку командирів, товаришів по службі становить суб'єктивний фактор.

Процес виховання

1. Оволодіння статутними нормами і правилами поведінки. В умовах військової служби воїн повинен не лише знати загальні правила, але й засвоїти правила та вимоги військових Статутів і зрозуміти їх суть, обумовленість даних правил і норм поведінки потребами виконання свого військового обов'язку перед народом України.

2. Формування переконань. У процесі формування переконань командир повинен застосовувати різноманітні методи і прийоми, що дозволяють йому домогтися глибокого розуміння суспільних норм та правил поведінки.

Переконання – це тверді погляди на що-небудь, які базуються на певних положеннях, думках і у свідомості військовослужбовців пов'язані з глибоким і щирим визнанням і переживанням їх істини, беззаперечної переконливості. Переконання формуються досвідом воїна під впливом оточуючої дійсності в процесі навчально-виховної роботи та повсякденного життя.

3. Формування почуттів військовослужбовця. Формування почуттів особистості є невід'ємною частиною виховного процесу. Необхідно, щоб виховний вплив на ви-

хованців мав безпосереднє емоційне забарвлення, переживання правильності тих чи інших положень, правил та норм поведінки.

Почуття – це особлива норма ставлення військовослужбовця до явища, події, самої дійсності, що зумовлена їх відповідністю чи невідповідністю потребам особистості.

Формування почуттів полягає в тому, що замість байдужого ставлення до важливих явищ життя виникає адекватне позитивне емоційне ставлення. Процес формування почуттів у воїнів є досить складним явищем і здійснюється упродовж усієї служби і подальшого життя військовослужбовця. У виховній роботі з воїнами процес формування почуттів повинен бути адекватним і віковим і відповідати призовним особливостям психічного розвитку.

4. Вироблення умінь і навичок у поведінці. Цей етап передбачає озброєння воїнів умінням і навичками діяти в процесі військових і суспільних відносин відповідно до належних норм і правил поведінки у здійсненні повсякденної військової діяльності. Переконавання – це лише керівництво до дії, оскільки на цій основі необхідно виробити позитивні й необхідні вміння і навички в поведінці військовослужбовця.

5. Самовиховання особистості військовослужбовця. Самовиховання передбачає опору та розвиток творчих здібностей та власних інтересів воїна.

Процес виховання особистості має складну структуру, до якої входять:

- а) самовиховання;
- б) цілеспрямоване виховання;
- в) перевиховання особистості воїна.

Структура виховного процесу базується на конкретних завданнях формування особистості:

1. Виховання воїна активним, свідомим громадянином, захисником незалежної держави.

2. Розвиток у воїна позитивних загальнолюдських якостей.

3. Навчити воїна до співжиття і адаптації після звільнення з рядів Збройних сил у суспільному житті.

4. Розвивати творчі здібності воїна.

Виконання цих завдань базується на двох аспектах: психологічному та педагогічному. *Психологічний аспект передбачає:*

а) сприйняття інформації про статутні правила і норми поведінки;

б) узагальнення одержаної інформації конкретним військовослужбовцем;

в) осмислення та розуміння одержаної інформації з правил поведінки;

г) закріплення знань і статутних норм та правил поведінки, використання їх у практичній діяльності.

Педагогічний аспект передбачає:

а) мету та завдання виховання;

б) зміст виховання особистості воїна;

г) форми організації виховного процесу;

д) критерії вихованості особистості воїна.

У педагогічній технології, яка розглядає теорію виховання як провідну ланку у формуванні особистості, наголошується на тому, що виховний процес має *двосторонній характер*.

З одного боку, на військовослужбовця діють впливи, які свідомо організовані командирами, громадськістю та засобами масової інформації;

З іншого боку – військовослужбовець є як складним природним явищем, особистість якого здатна до реальної самооцінки навколишньої дійсності.

Отже, свідомість воїна, на основі якої базуються почуття, переконання, навички у поведінці, є провідною ланкою у виховному процесі.

Закономірності процесу виховання:

1. Обумовленість виховання суспільними потребами та умовами служби.

Вона передбачає:

- національну гордість військовослужбовця;
- урахування традицій, ментальності українського народу;
- розвиток позитивних матеріальних і духовних потреб, що виражаються в процесі військової діяльності.

Ця закономірність реалізується так:

- а) на заняттях в аудиторії, в польових умовах, у ході несення служби;
- б) на виховних заходах (виховна година, зустріч із відомими людьми, ветеранами війни тощо).

2. Взаємозалежність виховання, навчання, освіти та розвитку особистості. Ця закономірність виражає підхід до особистості воїна з позицій такого правила: виховуючи – навчай, а навчаючи – виховуй, вона передбачає:

- а) удосконалення інтелекту і логічного мислення;
- б) розвиток творчих здібностей воїна як особистості;
- в) вироблення навичок до самовдосконалення.

3. Визначальна роль діяльності у спілкуванні та вихованні особистості військовослужбовця. Ця закономірність тісно пов'язана з формами розумового, морального, духовного та естетичного виховання, вчить думати, висловлюватися як усно, так і письмово.

4. Залежність виховання від вікових (призовних) та індивідуальних особливостей воїнів.

5. Взаємозв'язок воїна і військового колективу у виховному процесі

Принципи і закономірності виховання

Системний характер виховання у підрозділі проявляється як цілеспрямована, організаційно оформлена взаємодія всіх суб'єктів військової праці, що регулюється дійсним законодавством, педагогічними принципами і спрямована на забезпечення успішного вирішення завдань військової служби і підготовки.

Сучасна реальність свідчить про те, що у виховному процесі серед інших закономірностей можна виділити, власне, *педагогічні закономірності виховання військовослужбовців*.

1. Обумовленість мети і завдань виховної роботи конституційними, морально-етичними орієнтирами і позиціями, правовими рамками служби.

У цій закономірності відображена соціальна детермінованість виховання, яке є важливою функцією держави, що реалізується у специфічному інституті – Збройних силах України.

У зв'язку з цим основні керівні лінії виховної роботи повинні проходити від державних структур, фокусуючись на формуванні військовослужбовця, військового колективу, забезпеченні ефективності військової праці.

2. Відповідність моделі і технології виховання вимогам нормативних документів, науково-методичним рекомендаціям.

Суть урахування цієї закономірності полягає в неможливості сформуванню монолітне, боєздатне військо без єдиних засад, без обґрунтованих вимог до виховного процесу.

3. Залежність результатів виховання не тільки від виховної діяльності, але й від реальних умов, взаємодії в конкретних ситуаціях.

Відповідно до цієї закономірності організатор вихов-

ного процесу повинен забезпечити нормальні умови життя і діяльності військовослужбовців. Це передбачає найкраще задоволення всього комплексу потреб особового складу, яке тільки можливе у реальній ситуації. Для цього потрібні координація і взаємодія виховних, організаційних та обслуговуючих заходів. Особлива увага повинна приділятися поєднанню виховання, навчання, морально-психологічного, соціального і побутового забезпечення.

Урахування закономірностей виховної роботи здійснюється шляхом застосування *принципів виховання*.

Принципи виховання

Теоретичною основою принципів виховання є названі вище закономірності виховання.

Принципи виховання – це вихідні положення, що визначають основні вимоги до процесу виховання особистості військовослужбовця, до його змісту, організації, форм, методів та прийомів.

Як і принципи навчання, принципи виховання об'єктивні за змістом, але суб'єктивні за формою свого існування, тому знання вимог принципів виховання, закономірностей виховного процесу, які вони відображають, дозволяють вихователю свідомо і творчо вирішувати завдання виховання воїнів, систематизувати та впорядкувати свою діяльність, здійснювати педагогічно обгрунтовано, впевнено досягати поставленої мети виховання. Додержання принципів виховання дозволяє командирю прогнозувати розвиток виховного процесу у підрозділі.

1. Принцип гуманізації і демократизації виховного процесу. Цей принцип означає, що вся виховна робота у підрозділі підпорядковується завданням формування громадянина, захисника незалежної України. Гуманістичний аспект цього принципу передбачає:

а) виховання людяності і доброти, чесності і справедливості, рис стійкого захисника Вітчизни;

б) виховання свідомої дисципліни, краси військової служби, її необхідності;

в) формування творчих задатків як громадянина своєї держави, її захисника.

Виходячи з цього принципу, командир особливого значення надає формуванню у воїнів основ світогляду, який базується на наукових закономірностях. Командир допомагає військовослужбовцю виробити реальні уявлення про особливості виконання патріотичного обов'язку у Збройних силах України, залучити до участі у всіх видах суспільної діяльності у підрозділі.

Цей принцип реалізується так:

– під час проведення планових занять, на навчаннях тощо;

– у ході проведення політико-виховної роботи у підрозділах;

– під час проведення спеціальних тематичних вечорів, зустрічей із кращими людьми даної місцевості, ветеранами війни, праці;

– у процесі інших заходів тощо.

Реалізації вимог цього принципу повинна сприяти громадськість.

2. Принцип зв'язку виховання з реаліями військової служби, життям суспільства (соціально-ціннісна спрямованість виховання). Цей принцип реалізується за такою самою системою, як і попередній. Його особливість полягає в тому, що він визначається також конкретними умовами будівництва суверенної України.

Він передбачає:

а) широке ознайомлення з повсякденним життям військового підрозділу, Збройних сил України, їх завданнями, з життям і діяльністю українського народу;

б) залучення військовослужбовців до проведення заходів загального рівня (наради, виконання культмасових заходів тощо).

3. Принцип виховання військовослужбовця в колективі в ході спільної діяльності.

Цей принцип реалізується:

- а) через соціальні та статутні відносини в колективі;
- б) у процесі вирішення завдань навчально-бойової підготовки, пізнавальної діяльності;
- в) у суспільно-корисній роботі та культурно-масових заходах.

4. Єдність вимог і повага до особистості воїна.

Суть принципу впливає з моральних цінностей (совість, честь, права, порядність) та гуманного ставлення до особи військовослужбовця.

5. Послідовність, систематичність та єдність виховних впливів.

Суть принципу полягає в тому, що цілеспрямований вплив на військовослужбовця характеризувався єдністю вимог командирів, колективу, батьків.

6. Відповідність віковим (призовним) та індивідуальним особливостям воїнів. Реалізуючи цей принцип, офіцер-вихователь повинен враховувати:

- фізичні дані (різний стан здоров'я);
- психологічні дані (темперамент, особливості характеру, інтереси, нахили, задатки);
- інші дані (звідки призваний військовослужбовець, набутий досвід, уміння, навички тощо).

7. Свідомість, самодіяльність та активність воїнів.

Суть принципу впливає із засад демократизації нашого суспільства і передбачає формувати свідому, творчу особистість воїна, вимагає його активної самодіяльності та політичної активності.

8. Принцип правової домінантності командира у виховній діяльності – основа керівництва виховною роботою. Вона відповідно до вимог цього принципу повинна мати активний, динамічний характер.

Головними його учасниками є командири всіх ступенів, підлеглі та військовий колектив, які одночасно є і суб'єктами, і об'єктами виховання.

Методи виховання, умови їх ефективного використання

Оволодіння методами виховання та їх системне використання дозволяють командирі не лише чітко уявляти собі, як діяти з підлеглими, але й визначати перспективу виховної роботи, виявляти ефективні засоби для досягання її мети.

На вибір конкретних педагогічних методів впливає чимало факторів. З одного боку, це *ситуативні фактори*:

- 1) стан підлеглого і військового колективу;
- 2) психологічні особливості командира-вихователя;
- 3) зовнішні обставини тощо.

З іншого боку, *дія факторів сталого характеру* обумовлює усвідомлений та спланований вибір методів виховання, а саме:

- 1) рівень свідомості воїна;
- 2) зрілість військового колективу;
- 3) ступінь духовного і морального розвитку військовослужбовця;
- 4) засвоєний стиль виховання;
- 5) потреба у використанні нових методів взаємовідносин вихователів та воїнів тощо.

Комплексний підхід до виховання, будучи скоординованою взаємодією всієї різноманітної педагогічної діяльності посадових осіб, суспільних організацій та військово-

вих колективів у процесі ратної праці та дозвілля особового складу, передбачає використання системи методів об'єднаних єдиною метою.

Отже, *методи виховання* – це засоби впливу на свідомість, волю, поведінку і систему відносин військовослужбовця з метою формування активних громадян незалежної України.

Метод виховання поділяється на окремі елементи, які називають *прийомами* виховання. В одних умовах метод є самостійним шляхом вирішення педагогічного завдання, в інших – прийомом (бесіда – як метод формування поглядів та переконань і бесіда – як прийом методу навчання).

Виховання – двосторонній процес, що об'єднує діяльність командира і військовослужбовця. Щоб викликати активну готовність до виховного впливу, необхідно поставити воїна в певні умови.

Засобами виховання називають *доцільно організовані методичні шляхи* вирішення виховних завдань. Це можуть бути: предмети, військова техніка, наочні посібники, книги, радіо, телебачення і види діяльності: засоби мистецтва, живе слово педагога, навчання в полі, громадська робота.

Перша група методів формування суспільної свідомості. До неї належать *методи всебічного впливу* на свідомість, почуття і волю військовослужбовців з метою формування у них загальнолюдських, національно-патріотичних якостей, поглядів і переконань.

Пояснення – найбільш поширений метод. Його мета – розкрити соціальний, моральний, естетичний зміст тих чи інших вимог до військовослужбовця, його служби і обов'язків, подій та явищ, допомогти йому правильно оцінити сутність своїх дій та вчинків.

Розповідь – вибір теми визначається її актуальністю. Ефект досягається тоді, коли є впевненість і переконаність командира в тому, що розповідь досягне поставленої мети.

Бесіда – теми різні: етичні, політичні, пізнавальні тощо. В бесіді командир спирається на досвід військовослужбовців.

Лекція – це розгорнуте і організоване в доступну форму системне викладення того чи іншого соціально-політичного, військово-патріотичного, морального, ідейно-естетичного змісту. Логічним центром лекції є якесь теоретичне узагальнення, а конкретні дані служать ілюстрацією.

Лекція повинна характеризуватися:

а) переконливістю доказів та аргументів;

б) обґрунтуванням і композиційною стрункістю;

в) пафосом;

г) саме викладення повинне сприяти ідейно-патріотичному, емоційному впливу.

Диспут – це метод формування думок, оцінок, переконань, що базуються на закономірності і знаннях, одержаних у ході зіткнення думок, різних точок зору і завжди відрізняються високою мірою узагальнення, стійкості і гнучкості. Призначення диспуту – створювати орієнтовану основу для творчих пошуків і самостійності рішень.

Приклад – військовослужбовці схильні до наслідування у зв'язку з недостатнім життєвим досвідом, складною ситуацією у суспільстві, відсутністю стійких звичок поведінки.

Громадська думка – вихователь намагається, щоб його вимога стала вимогою колективу. Для формування здорової суспільної думки командир залучає всіх вихованців (воїнів) для обговорення подій у колективі, країні, різних явищ тощо.

Привчання – організація планомірного і регулярного виконання військовослужбовцями статутних настанов з метою перетворення їх у звичні форми військової і суспільної поведінки.

Звичка – це той процес, при якому думка переходить у справу.

Вправа. Вправа містить у собі багаторазове повторення певних дій, вчинків, але це не механічне повторення, а свідомий творчий процес. У результаті вправ формуються вміння і навички, звички, нові знання, розвиваються розумові здібності.

Доручення – сприяє формуванню громадської активності. Щоб доручення виховувало, воїни повинні знати суспільну значущість доручення.

Друга група – методи організації діяльності військовослужбовців і формування досвіду поведінки.

Вона передбачає:

а) *педагогічну вимогу* – конкретне завдання для воїна, щоб виявити його ставлення до служби, вміння знайти нестандартне рішення;

б) *громадську думку* – думку військового колективу, який впливає на формування позитивних чи негативних рис особистості;

в) *створення виховних ситуацій*.

Третя група – методи стимулювання діяльності поведінки військовослужбовця. До цієї групи належать:

1. Методи залучення військовослужбовця до творчої діяльності:

а) виконання творчих завдань;

б) виготовлення муляжів, схем тощо;

в) удосконалення військових тренажерів, приладів тощо;

г) участь у конкурсах, змаганнях тощо.

2. Методи заохочення:

а) система заохочень;

б) використання засобів масової інформації;

в) матеріальні стимули (відпустка, цінні подарунки, подяки, грамоти).

Основні прийоми виховання:

1. Заохочення військовослужбовця до позитивної поведінки: подяка, занесення подяки до особової справи, складання позитивної характеристики з відправленням рідним, на підприємство, відпустка.

2. Покарання: попередження; зауваження; оголошення усної догани; занесення догани до особової справи.

Четверта група – методи контролю. Вони передбачають:

а) облік результатів оцінювання поведінки командиром підрозділу;

б) написання характеристики;

в) ведення командиром щоденника виховної роботи та обліку дисциплінарної практики;

г) самоаналіз власної поведінки.

В основу виховного процесу покладені не самі методи, а їх система. Педагогічною майстерністю оволодіває той командир – вихователь, який знаходить оптимальну відповідність методів виховання закономірностям військового та індивідуального розвитку військовослужбовців.

6.2 Індивідуальна виховна робота з особовим складом підрозділу

Серед багатьох форм та методів виховання військовослужбовців важливе місце належить індивідуальній виховній роботі. В діяльності командирів (начальників) її організації та проведенню необхідно надавати важливе значення, враховуючи її дієвість у вихованні та неможливість охопити масовими формами виховної роботи весь особовий склад [2].

Під індивідуально-виховною роботою потрібно розуміти комплекс індивідуальних, аналітичних та виховних

заходів щодо конкретної особистості з урахуванням вікових, соціальних, психологічних та інших особливостей. Вона проводиться для всебічного розвитку й підготовки військовослужбовця до виконання навчально-бойових завдань.

У процесі організації та проведення індивідуально-виховної роботи вирішуються такі завдання:

- глибоке та всебічне вивчення життєвого досвіду, індивідуальних та психофізіологічних особливостей військовослужбовця, оцінювання ступеня їх розвитку;

- визначення та оцінювання результатів службової діяльності військовослужбовця;

- підняття рівня професійних навичок командного складу, озброєння його сучасними методами управління підлеглими;

- визначення форм та способів індивідуально-виховного впливу на військовослужбовців, охоплення повсякденним систематичним та цілеспрямованим виховним впливом усіх офіцерів, прапорщиків, сержантів і солдатів;

- формування необхідних для службової діяльності соціально-психологічних характеристик військовослужбовців, ціннісно-мотиваційних основ їх діяльності, установок на досягнення конкретних її результатів, попередження на основі знання індивідуальних особливостей військовослужбовців негативних вчинків, порушень військової дисципліни;

- найбільш доцільним є військово-професійне використання військовослужбовців за фахом, яке відповідає його можливостям та здібностям. Надання допомоги під час адаптації військовослужбовців до різноманітних видів бойової діяльності, умов військової служби, зняття стресових станів, психологічного розвантаження після виконання навчально-бойових завдань;

- правильна організація виховного впливу військово-

вого колективу на особистість кожного військовослужбовця.

Для забезпечення високої дієвості індивідуально-виховної роботи командир і його заступник з гуманітарних питань повинні створити систему її організації – продуману послідовність пов'язаних між собою заходів. Під час цього необхідно керуватися такими правилами, які потрібно розглядати як *принципи організації індивідуально-виховної роботи*:

1. Охоплення індивідуальним виховним впливом усіх без винятку військовослужбовців незалежно від посади, поведінки, досягнень та ставлення до службових обов'язків.

2. Організація індивідуально-виховної роботи згідно з вимогами статутів: начальник вчить та виховує своїх підлеглих.

3. В організації індивідуально-виховної роботи необхідно враховувати:

– стан справ у підрозділі, рівень згуртованості, наявність, склад і направленість мікрогруп;

– умови розташування підрозділу, частини, специфіку населених пунктів, склад і особливості місцевого населення;

– особливості військовослужбовців різних періодів служби;

– стан військової дисципліни та внутрішнього порядку, специфіку і частоту порушень.

4. Уміння бачити в діяльності людини, у виконанні нею свого військового обов'язку особистість. Розвиток, виховання та перевиховання здійснюються шляхом організації відповідної діяльності воїна. Ратна праця та навчання, якщо вони добре організовані, поєднуються з активною виховною роботою, організованим дозвіллям, мають велику виховну силу.

5. Систематичність, цілеспрямованість індивідуальної виховної роботи.

Для того щоб створити в частині (підрозділі) систему індивідуального виховання військовослужбовців, необхідно:

а) визначити, хто з ким індивідуально працює, періодичність та форми цієї роботи. Практика роботи показує, що кожна посадова особа повинна працювати з певною категорією військовослужбовців, наприклад:

– **командир дивізіону (батареї)** з метою **підвищення** ефективності індивідуальної виховної роботи повинен знати ділові та психологічні якості офіцерів, прапорщиків, сержантів підрозділу, а командир батареї – військове звання, прізвище, термін служби, посаду, фах та сімейний стан кожного військовослужбовця. Крім того, командир підрозділу індивідуально працює з офіцерами, прапорщиками, працівниками Збройних сил України, сержантами підрозділу, з недисциплінованими військовослужбовцями та «групою ризику»;

– **командир взводу** індивідуально працює з особовим складом взводу і повинен досконало знати ділові та мора-

льні якості, а також ім'я, прізвище, рік народження, рід занять до військової служби, сімейний стан, досягнення та недоліки кожного військовослужбовця в бойовій та гуманітарній підготовці.

б) забезпечити систематичність навчання офіцерів, прапорщиків та сержантів з організації та проведення індивідуальної роботи з військовослужбовцями. У практичному вихованні особового складу використовують такі форми роботи: командирську та гуманітарну підготовку, семінари, збори, дні молодого офіцера, інше. В умовах підрозділу головною формою є індивідуальне навчання кожного військовослужбовця;

в) організувати оперативну та продуману службу інформацію. Кожний офіцер, прапорщик та сержант повинен чітко знати, про що, кого і з якою періодичністю він інформує. Мета інформації – вивчення настроїв, думок військовослужбовців і колективу в цілому, а також виховної діяльності в підрозділі. На основі цього командир і заступник із виховної роботи аналізують стан виховної роботи, вживають заходів із попередження негативних явищ, вносять корективи в систему виховання;

г) постійно узагальнювати та поширювати досвід індивідуальної виховної роботи в підрозділі. Узагальнення та поширення досвіду є, з одного боку, одним із напрямів навчання, а з іншого – формою інформації про хід та ефективність виховної роботи в підрозділі;

д) забезпечити постійний контроль за ходом та результатами індивідуальної роботи, надання допомоги вихователям.

Основні обов'язки командирів усіх ступенів щодо проведення індивідуально-виховної роботи визначені Статутом внутрішньої служби Збройних сил України.

Відповідно до вимог цього статуту командир батареї (роти) зобов'язаний:

– із пошаною ставитися до підлеглих, дбати про виховання рядових, сержантів і згуртування військового колективу;

– знати військове звання, прізвище, строк служби, посаду чи спеціальність, родинний стан, ділові якості та морально-психологічний стан кожного військовослужбовця роти (батареї), постійно проводити з ними індивідуально-виховну роботу;

– виховувати особовий склад на усвідомленні кожним військовослужбовцем свого військового обов'язку та вірності Військовій присязі;

– піклуватися про підлеглих, знати їх потреби, порушувати перед старшими начальниками питання про задоволення їхніх потреб.

Заступник командира батареї (роти) з гуманітарних питань зобов'язаний:

– забезпечувати соціально-психологічну адаптацію військовослужбовців до умов служби з урахуванням їх спеціальності та індивідуально-психологічних особливостей;

– знати кожного військовослужбовця, його ділові, професійні якості, морально-психологічний стан, запити, настрої, сімейний стан і відповідно до цього проводити виховну роботу;

– проводити заняття з сержантами з основ педагогіки та психології, навчати їх методів і форм індивідуальної роботи з підлеглими;

– здійснювати морально-психологічну підтримку військовослужбовців та їх підготовку до екстремальних умов під час бойових дій, формувати у них стійкість до психологічного і морального впливу противника;

– проводити виховну роботу з особовим складом батареї (роти), призначеним до варти (бойового чергування);

– дбати про створення соціальних і психологічних пе-

редумов гармонійного розвитку особистості кожного військовослужбовця;

- піклуватися про поліпшення матеріально-побутових умов підлеглих, їх соціальний і правовий захист, знати потреби і запити військовослужбовців, уживати заходів щодо задоволення скарг і заяв, підтримувати зв'язок із сім'ями особового складу батареї (роти).

Командир взводу зобов'язаний:

- із повагою ставитися до підлеглих, дбати про виховання рядових та сержантів і згуртування військового колективу;

- знати про успіхи й недоліки на службі, постійно проводити індивідуальну роботу з виховання, складати іменний список особового складу взводу;

- виховувати особовий склад взводу в дусі поваги до військової служби;

- неухильно стежити за додержанням військовослужбовцями військової дисципліни у взводі;

- піклуватися про підлеглих, знати їхні потреби, порушувати перед старшими начальниками питання про задоволення їхніх прохань, дбати про їхнє здоров'я, вживати заходів щодо його зміцнення;

- своєчасно доповідати командирові роти про потреби підлеглих, а також про застосовані заохочення і накладені стягнення на рядових, сержантів взводу.

Таким чином, індивідуальна виховна робота є одним із головних напрямів діяльності командирів та заступників із гуманітарних питань. Її дієвість та ефективність обумовлюються вмілим, науково обґрунтованим підходом, створенням та функціонуванням продуманої системи індивідуально-виховної роботи. Вона складається з двох взаємозв'язаних психолого-педагогічних процесів: вивчення індивідуальних особливостей військовослужбовців та організації їх виховання. Постійне цілеспрямоване вивчення

особистих якостей є вирішальною передумовою успіху індивідуальної роботи.

Командир та його заступник із гуманітарних питань зможуть якісно організувати та проводити індивідуальну виховну роботу лише тоді, коли будуть постійно працювати над підвищенням своєї професійної та фахової майстерності, наполегливо оволодівати методами виховання, знаннями у сфері військової психології та педагогіки.

6.3 Методика планування роботи щодо зміцнення військової дисципліни

Дисциплінарний статут Збройних сил України визначає, що військова дисципліна – це бездоганне і неухильне додержання всіма військовослужбовцями порядку і правил, встановлених військовими статутами та іншими законодавчими актами України [3].

Військова дисципліна ґрунтується на усвідомленні військовослужбовцями свого військового обов'язку, відповідальності за захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, на їх вірності Військовій присязі.

Під час планування роботи щодо зміцнення військової дисципліни командир, заступник командира з виховної роботи повинні проаналізувати стан військової дисципліни попереднього місяця та визначити завдання, поставлені перед підрозділом наступного місяця.

Першочерговими завданнями, на які необхідно спрямовувати зусилля, є: викорінення із життя військовослужбовців нестатутних взаємовідносин, злочинів проти порядку підлеглості, ухилень від військової служби, безчинств до місцевого населення, попередження загибелі особового складу, профілактика самогубств та інших проявів девіантної поведінки серед усіх категорій військовослужбовців

(пияцтва, наркоманії), попередження правопорушень під час несення вартової служби, недопущення катастроф та аварій військової техніки.

Особливу увагу необхідно звертати на збереження державного та військового майна, зброї та боєприпасів, вибухових речовин, на профілактику порушень чинного законодавства у господарській сфері. Вживати рішучих заходів щодо оздоровлення морально-психологічного клімату у військовому колективі.

Уся ця робота організується і проводиться з урахуванням особливостей різних категорій військовослужбовців.

Діяльність командира щодо підтримання військової дисципліни оцінюється не кількістю накладених ним дисциплінарних стягнень, а виконанням обов'язків і з додержанням вимог законів та військових статутів, повним використанням дисциплінарної влади для наведення порядку і запобігання порушенням військової дисципліни.

Планування роботи щодо зміцнення військової дисципліни здійснюється:

- у з'єднаннях, ВВНЗ – на період (семестр) навчання;
- у військових частинах – на квартал;
- у підрозділах – на місяць.

Під час планування передбачається складання:

- типового місячного плану – системи роботи керівного складу щодо зміцнення військової дисципліни;
- особистих планів роботи командирів та їхніх заступників із виховної роботи всіх рівнів щодо зміцнення військової дисципліни.

План основних заходів виховної роботи та зміцнення військової дисципліни дивізіону на період (семестр) навчання має таку структуру:

- організаційні заходи;
- морально-психологічне забезпечення навчально-

виховного процесу;

– інформаційно-пропагандистське забезпечення та гуманітарна підготовка;

– культурно-виховна і просвітницька робота;

– військово-соціальна робота;

– медичне забезпечення;

– заходи щодо зміцнення військової дисципліни

(профілактика правопорушень та правової поведінки особового складу, заходи щодо збереження життя і здоров'я військовослужбовців, морально-психологічне забезпечення військової дисципліни, організація служби військ, матеріально-побутове забезпечення особового складу).

План виховної роботи на місяць

Структура цього плану:

– заходи щодо забезпечення бойової і мобілізаційної готовності, якості навчання;

– заходи щодо інформування, культурно-виховної та просвітницької діяльності;

– заходи щодо зміцнення військової дисципліни.

У своїй роботі командир батареї (взводу) щодо організації служби військ і виховання особового складу застосує різні методи й форми роботи, що передбачають:

1) знання вимог керівних документів щодо організації та проведення гуманітарної підготовки і зміцнення стану військової дисципліни;

2) планування цієї роботи;

3) якісне виконання поставлених завдань підрозділу, організацію проведення занять із бойової підготовки, надійне збереження зброї і боєприпасів, військового майна і техніки;

4) повне і якісне виконання своїх функціональних обов'язків, високий авторитет командира;

- 5) ефективну дисциплінарну практику та її контроль;
- 6) використання військово-соціологічних досліджень у практичній роботі з виховання особового складу;
- 7) високий рівень організації служби військ, спроможність добового наряду підтримувати статутний порядок;
- 8) додержання військовослужбовцями зовнішніх форм дисциплінованості;
- 9) підтримання статутного внутрішнього порядку всіма військовослужбовцями;
- 10) повне, якісне і своєчасне постачання військовослужбовців установленими видами забезпечення;
- 11) систему проведення аналізу стану військової дисципліни і служби військ у підрозділі та її підсумків;
- 12) проведення наполегливої повсякденної організаційної і виховної роботи (правове інформування, збори особового складу, огляди, конкурси, зустрічі з батьками, аналіз стану профілактики травматизму серед особового складу, вечори запитань та відповідей, навчання та обмін досвідом роботи щодо практики зміцнення військової дисципліни за категоріями, навчально-показових, інструкторсько-методичних занять з організації служби військ, підтримання внутрішнього порядку в підрозділі, інше);
- 13) ефективну індивідуально-виховну роботу командира з усіма категоріями військовослужбовців як одну з основних складових частин зміцнення військової дисципліни;
- 14) контроль та надання допомоги підрозділам (підлеглим).

Факторами роботи загального соціально-психологічного вивчення якостей та психологічних особливостей військовослужбовців, які залучаються до несення служби, можуть бути:

- загальні збори військовослужбовців підрозділу;
- підбиття підсумків стану військової дисципліни;

- вечори запитань та відповідей (повинні проводитися щоквартально);
- інструктивні або інструкторсько-методичні заняття з питань організації роботи щодо зміцнення військової дисципліни, обміну досвідом кращих;
- тематичні вечори;
- випуск сатиричної газети підрозділу;
- випуск бойових листків, «листоків-блискавок», присвячених кращим воїнам;
- вікторини, конкурси на краще знання положень статутів, інших керівних документів з питань зміцнення військової дисципліни;
- бесіди із визначенням тематики;
- правове інформування, доведення вироків військових судів за злочини, скоєні військовослужбовцями, та ін.

Таблиця 6.1 – Система роботи командира батареї (роті) щодо зміцнення військової дисципліни та правопорядку

Щодня	Щотижня	Щомісяця
<p>Приймає доповідь чергового підрозділу, перевіряє усунення недоліків.</p> <p>Приймає доповідь старшини підрозділу та командирів взводів про виконання розпорядку дня, стан військової дисципліни та правопорядку, про порушення військової дисципліни, доповідає командирі дивізіону (батальйону).</p> <p>Уточнює завдання на день.</p>	<p>Організовує навчання сержантів із практики виховання особового складу.</p> <p>Планує роботу з виховання особового складу, навчання, підготовки до виконання завдань у добовому наряді.</p> <p>Перевіряє розклад і підбір особового складу варті, проводить практичні заняття з підготовки військовослужбовців до несення вартової служби.</p>	<p>Разом із командирами взводів і старшиною проводить перевірку всіх приміщень зберігання майна.</p> <p>Планує на місяць основні заходи роботи щодо зміцнення військової дисципліни та служби військ, затверджує план виховної роботи на місяць.</p> <p>Веде облік порушень військової дисципліни та громадського порядку військовослужбовцями батареї (роті).</p>

Продовження таблиці 6.1

Щодня	Щотижня	Щомісяця
<p>Разом із старшиною підрозділу перевіряє внутрішній порядок у приміщеннях, утримання в чистоті дільниць, закріплених за підрозділом</p>	<p>Підбиває підсумки несення вартової та внутрішньої служби особовим складом батареї (роти). Перевіряє стан зберігання зброї</p>	<p>Перевіряє службові картки та робить відповідні записи.</p> <p>Проводить аналіз, підбиває підсумки стану військової дисципліни та правопорядку за місяць (на загальних зборах особового складу)</p>
<p>Здійснює контроль за несенням служби особами добового наряду</p>	<p>Проводить аналіз, підбиває підсумки стану військової дисципліни за тиждень</p>	
<p>Особисто проводить індивідуальну виховну роботу з 2–3 солдатами. Підбиває підсумки роботи з командирами взводів, ставить завдання на наступний день.</p> <p>Організовує доведення до особового складу заходів безпеки під час занять із бойової підготовки, робіт на техніці та озброєнні</p>	<p>Проводить нараду з сержантами з питань зміцнення військової дисципліни, ставить завдання на наступний тиждень.</p> <p>Проводить індивідуальну роботу з 1–2 офіцерами, прапорщиками, із 2–3 сержантами</p>	<p>Проводить загальні збори особового складу.</p> <p>Проводить вечір запитань та відповідей.</p> <p>Звіряє облік особового складу підрозділу з обліком дивізіону (батальйону)</p>
<p>Веде облік особового складу підрозділу.</p> <p>Організовує контроль за додержанням особовим складом правил особистої гігієни.</p>	<p>Контролює організацію проведення занять та робіт, додержання заходів безпеки.</p> <p>Надає практичну допомогу молодим офіцерам і сержантам з організації роботи з підлеглими</p>	

Система роботи командира батареї (роти) щодо зміцнення військової дисципліни та правопорядку наведена в таблиці 6.1.

Система роботи командира взводу щодо зміцнення військової дисципліни наведена в таблиці 6.2.

Таблиця 6.2 – Система роботи командира взводу щодо зміцнення військової дисципліни

Щодня	Щотижня	Щомісяця
<p>Заслуховує доповіді молодших командирів.</p> <p>Контролює виконання розпорядку дня.</p> <p>Стежить за додержанням внутрішнього порядку.</p> <p>Перевіряє наявність особового складу, додержання форми одягу.</p> <p>Стежить за виконанням наказів.</p> <p>Спостерігає за правильним навчанням підлеглих сержантським складом.</p> <p>Вимагає виконання заходів безпеки.</p> <p>Проводить індивідуальну бесіду з одним-двома військовослужбовцями.</p> <p>Підбиває підсумки за день</p>	<p>Підбиває підсумки бойової і гуманітарної підготовки, стану військової дисципліни, ставить завдання на наступний день.</p> <p>Готує молодших командирів до занять з особовим складом і проведення виховних заходів.</p> <p>Перевіряє наявність і справність зброї, бойової техніки, боєприпасів і майна особового складу взводу.</p> <p>Періодично буває присутнім на ранковому підйомі та вечірній перевірці особового складу взводу.</p> <p>Проводить заходи відповідно до виховного плану з особовим складом взводу</p>	<p>Підбиває підсумки роботи молодших командирів, оцінюючи дієвість їх системи виховної роботи, діяльність кожного, ставить завдання на наступний місяць.</p> <p>Доповідає командирів батареї (роти) про потреби підлеглих, заохочення і накладені стягнення на особовий склад взводу.</p> <p>Перевіряє наявність документів у військовослужбовців і правильність їх оформлення Проводить стройовий огляд.</p> <p>Проводить 2–3 бесіди з кожним підлеглим.</p> <p>Організовує і проводить 1 і більше загальних зборів особового складу</p>

6.4 Методика роботи командира з аналізу стану військової дисципліни у підрозділі

Основним змістом аналізу повинно бути визначення, якою мірою стан військової дисципліни забезпечує підтримання високої бойової готовності частин та підрозділів, виконання поставлених перед ним завдань [4].

У ході аналізу стану військової дисципліни командир робить висновок про:

– дійсне положення справ із морально-психологічним станом та станом військової дисципліни в підрозділі, частині;

– характер порушень;

– категорії військовослужбовців, які допустили порушення військової дисципліни;

– обставини, за яких створені правопорушення;

– причини, що призвели до порушення (табл. 6.3);

– ступінь вини посадових осіб, а також військовослужбовців, які скоїли порушення;

– вжиті заходи та їх ефективність;

На основі висновків командир (начальник):

1) розробляє комплекс додаткових заходів із попередження порушень військової дисципліни;

2) доводить заходи до підлеглих командирів, ставить їм завдання щодо зміцнення дисципліни;

3) забезпечує впровадження в життя намічених заходів та зміцнює контроль.

До системи аналізу військової дисципліни входять:

– термін його проведення;

– категорія військовослужбовців, які залучаються до проведення аналізу;

– методи аналізу і використання вихідних даних його проведення;

– система обліку порушень.

Командири (начальники) аналізують і підбивають підсумки стану військової дисципліни у такі терміни:

- командир частини, ВВНЗ – щомісячно;
- командир дивізіону (батареї) – щотижня;
- командир взводу, відділення – щоденно.

Таблиця 6.3 – Підготовка аналізу стану військової дисципліни

Порядок визначення даних про стан військової дисципліни	Визначити основні чинники правопорушень, злочинів, грубих порушень
1. Зібрати і систематизувати дані про стан військової дисципліни	1. Ухилення від військової служби: – недоліки в обліку особового складу; – порушення дисц. практики командирами; – відсутність наполегливості, безкарність; – приховування порушень
2. Класифікувати події, злочини, грубі дисциплінарні прокрутки	2. Ухилення від військової служби: – недоліки в обліку особового складу; – порушення дисц. практики командирами; – відсутність наполегливості, безкарність, – приховування порушень Нестатутні взаємовідносини: – неприйняття заходів недопущеності цих явищ; – приховування фактів нестатутних взаємовідносин; – запущеність виховної роботи; – приниження ролі сержантів; – кругова порука, невміння виявляти конфлікти; – вживання спиртних напоїв
3. З'ясувати кількість та характер порушень	3. Порушення правил несення вартової (внутрішньої) служби: – поганий добір і підготовка особового складу для несення служби; – занедбаність роботи з офіцерами і прапорщиками; – приниження вимогливості до зовнішньої форми дисциплінованості; – незнання індивідуальних якостей підлеглих; – безпечність і недостатня навченість особового складу у володінні зброєю
4. Згрупувати за видами подій, злочини, грубі порушення, що впливають на: – бойову та мобілізаційну готовність; – навчальний процес; – службу військ; – загальний стан військової дисципліни; – морально-психологічний стан особового складу	

Підсумки стану військової дисципліни підбиваються:

- командирами відділення з особовим складом щодо кожного солдата;
- командирами взводів з особовим складом і окремо із сержантами (старшинами), командирами відділення, яким ставить завдання на наступну добу, визначає місце за рейтингом кожного відділення;
- командирами батареї з особовим складом батареї на загальних зборах батареї і окремо з командирами взводів, із визначенням рейтингу між взводами і відділеннями батареї;
- командирами дивізіону з особовим складом дивізіону на загальних зборах і окремо з командирами батареї, із визначенням рейтингу між взводами і батареями дивізіону.

Крім того, командир (начальник) періодично заслуховує доповіді окремих командирів підрозділів їхніх заступників про стан справ з дисципліною.

Облік порушень проводиться згідно з вимогами Дисциплінарного статуту Збройних сил України, наказу МО України.

Облік заохочень та дисциплінарних стягнень проводиться в усіх підрозділах (від батареї і вище) та військових частинах. Всі заохочення та дисциплінарні стягнення, передбачені цим Статутом, заносяться у тижневий строк до службової карти військовослужбовця.

Службові картки ведуться:

- а) у батареї – на рядових та сержантів;
- б) у штабі військової частини – на прапорщиків та офіцерів.

Облік правопорушень ведеться:

- злочинів і подій – штабом частини у журналі обліку злочинів і подій;
- грубих дисциплінарних порушень – командирами,

від батареї до частини, у відповідних журналах обліку грубих дисциплінарних провин.

Командири дивізіонів та рівні з ними посадові особи зобов'язані періодично переглядати службові картки військовослужбовців з метою перевірки правильності застосування заохочень та накладення стягнень.

Кожний військовослужбовець один раз на рік, а також у разі переведення на нове місце служби повинен ознайомитися зі своєю службовою картою й розписатися про це. У разі переведення військовослужбовця службова картка пересилається до нового місця служби.

Без суворого обліку всіх порушень дисципліни неможливо провести детальний аналіз стану військової дисципліни.

Аналіз стану військової дисципліни і служби військ доцільно проводити у такій послідовності.

Основним джерелом інформації для збирання даних про стан військової дисципліни і служби військ є:

- особисте спостереження командирів (начальників) за несенням служби і поведінкою підлеглих;
- контроль виконання в підрозділах конкретних положень законів України, вимог військових статутів, директив, вказівок і розпоряджень;
- доповіді і донесення про стан дисципліни і служби військ;
- індивідуальні бесіди й опитування різних категорій військовослужбовців;
- вивчення документів та ін.

Під час організації збирання, узагальнення і вивчення даних про стан військової дисципліни і служби військ першочергове значення мають об'єктивність, повнота, конкретність і своєчасність, а також правильність класифікації злочинів, пригод і грубих порушень.

Крім того, командир повинен вивчити рівень війсь-

кової дисципліни і служби військ, а саме:

а) кількість і характер скоєних злочинів, пригод, дисциплінарних провин офіцерами, прапорщиками і військовослужбовцями служби за контрактом, сержантами і старшинами строкової служби, солдатами (за період служби);

б) виявити причини та мотиви порушень, що залежать від індивідуальних особливостей військовослужбовців (морально-психологічних, духовних якостей тощо).

Такими мотивами можуть бути:

- конкретні цілі;
- риси характеру;
- схильність до негативних традицій і звичок;
- перекручення дисциплінарної практики;
- зловживання службовим положенням;
- негативне ставлення до підлеглих тощо;

в) виявити причини порушень, що залежать від діяльності командирів, при цьому звернути увагу на:

– організацію виховання у військовослужбовців високих морально-психологічних та бойових якостей, свідомого виконання службових обов'язків;

– організацію та якість проведення занять з бойової та гуманітарної підготовки;

– організаторську роботу й особисту участь командирів (начальників) у підтриманні твердого статутного порядку відповідно до вимог статутів;

– піклування про побут та здоров'я військовослужбовців, їх своєчасне забезпечення потрібними видами постачання;

– організацію та цілеспрямованість під час проведення всього комплексу виховної роботи з формування зрілої особи військовослужбовця;

– застосування найбільш ефективних форм та методів виховної роботи з особовим складом;

- організацію, проведення та дотримання заходів безпеки під час роботи з озброєнням тощо;

- особистий приклад командирів щодо виконання своїх службових обов'язків, законів військових статутів, наказів і розпоряджень старших начальників;

г) визначити характер та ефективність заходів, що застосовуються командирами, їхніми заступниками з виховної роботи:

- з розроблення комплексних планів та прийняття своєчасних заходів щодо забезпечення військової дисципліни, поліпшення служби військ та їх результативність;

- з реагування на факти порушення військовослужбовцями правил та порядку, що встановлені законами України та військовими статутами;

- з ефективності системи контролю та інформації.

У взводі командир взводу і йому рівні аналізують стан військової дисципліни щоденно з особовим складом взводу й окремо із сержантами, командирами відділень.

У ході аналізу доцільно визначити:

- позитивні приклади виконання військовослужбовцями взводу службових обов'язків;

- яке відділення досягло найкращих показників із військової дисципліни, визначити місце за рейтингом кожного відділення;

- кількість та характер дисциплінарних порушень за тиждень та конкретних порушників;

- характеристику і причини порушення військової дисципліни незалежно від його тяжкості, в який час і ким скоєно;

- стан внутрішнього порядку і виконання розпорядку дня;

- дотримання правил військової ввічливості, військового вітання та дисципліни строю;

- стан бойової готовності взводу, ставлення особово-

вого складу до вивчення, експлуатації та утримання військової техніки і зброї;

- дотримання форми одягу та вишколу військовослужбовців.

Із сержантами:

- передовий досвід роботи сержантів щодо зміцнення військової дисципліни;

- особистий приклад кожного сержанта у виконанні службових обов'язків;

- організація індивідуальної виховної роботи у відділеннях, знання командирами відділень індивідуальних особливостей підлеглих і використання їх у повсякденній практиці роботи з ними;

- вимогливість сержантів до підлеглих і до себе; піклування про особовий склад;

- участь сержантів у дисциплінарній практиці;

- установити причини можливих конфліктних ситуацій між військовослужбовцями і визначити заходи щодо їх профілактики.

Командир взводу визначає заходи щодо подальшого зміцнення військової дисципліни, висновки з аналізу доповідає командир батареї (дивізіону) та його заступнику з виховної роботи.

Під час підготовки аналізу стану військової дисципліни командир взводу повинен узагальнити особисті спостереження за військовослужбовцями, доповіді командирів відділень, суспільну думку особового складу про окремих військовослужбовців, реакцію порушників та колективу на стягнення, а також індивідуальні особливості підлеглих.

У дивізіоні (батареї) командир веде аналіз військової дисципліни постійно.

Він аналізує:

1. Досягнуті результати зі зміцнення військової дисципліни, покращання служби військ та їх вплив на підви-

щення бойової готовності в підрозділі, ставлення особового складу до занять із бойової та гуманітарної підготовки, несення служби у варті та добовому наряді, підтримання статутного порядку у підрозділі, дотримання розпорядку дня, правил носіння військової форми одягу і поведінки.

Називає кращі відділення та підрозділи, шляхи та методи досягнення успіхів. Визначає місце за рейтингом кожного відділення, взводу, батареї.

2. Кількість та характер правопорушень, за яких обставин вони скоєні, у який період служби.

3. Стиль, методи роботи командирів взводів, батарей, сержантів і старшин з виховання особового складу щодо підтримання військової дисципліни і твердого статутного порядку. Назвати гірші підрозділи в цьому плані, конкретні недоліки командирів та осіб добового наряду, з вини яких допущені порушення дисципліни.

4. Внесок кожного офіцера, прапорщика, сержанта у зміцнення військової дисципліни та поліпшення стану служби військ, їх приклад у виконанні свого службового обов'язку, вимогливості до особового складу стосовно суворого дотримання вимог статутів, проявлення піклування щодо забезпечення особового складу необхідними видами постачання.

5. Конкретні заходи, терміни та відповідальних за усунення недоліків, подальше зміцнення дисципліни та статутного порядку.

Результати аналізу доводяться до особового складу, окремо до сержантів, офіцерів підрозділу в ході підбиття підсумків військової дисципліни та ефективності роботи командирів щодо її зміцнення.

Доповідь містить:

- аналіз позитивних моментів, досвід роботи кращих командирів, підрозділів;
- кількість та характер проступків, їх причини,

вплив на бойову готовність, бойову та гуманітарну підготовку;

- оцінку заходів щодо зміцнення військової дисципліни, їх ефективність;

- участь в індивідуально – виховній роботі та дисциплінарній практиці сержантів, прапорщиків, офіцерів підрозділу;

- рівень організаційної та виховної роботи у взводах, відділеннях;

- стан організації дозвілля особового складу;

- роботу щодо згуртування військового колективу, виховання в дусі дружби й військового товариства;

- вплив порушень, скоєних офіцерами, прапорщиками, сержантами на загальний стан бойової готовності та військової дисципліни;

- недоліки в проведенні аналізу військової дисципліни у взводах та відділеннях;

- причини випадків порушень військової дисципліни.

Висновки аналізу військової дисципліни щомісяця передають до штабу частини разом із відомостями про провини військовослужбовців.

Командир дивізіону спільно із заступником із виховної роботи та начальником штабу розробляє заходи щодо подальшого зміцнення військової дисципліни, дає вказівки підлеглим офіцерам щодо проведення індивідуально-виховної роботи та підтримання статутного порядку.

У ході підбиття підсумків з аналізом стану військової дисципліни виступає заступник командира з виховної роботи, який повинен розкрити такі питання:

- морально-психологічний стан особового складу підрозділу, характер та ефективність проведених виховних заходів;

- оцінка стану військової дисципліни, характер по-

рушень та їх причин;

- робота командирів щодо зміцнення військової дисципліни та забезпечення особистої взірцевості;
- організація дозвілля особового складу, стан спортивно-масової роботи;
- спрямованість виховної роботи.

Підсумки стану військової дисципліни у військовій частині оголошуються наказом по військовій частині, який готують заступник командира і начальник штабу за участі заступника командира частини з виховної роботи.

Висновки з розділу

Можна зробити висновок, що постійна увага, якісна робота з аналізу та підбиття підсумків стану військової дисципліни та ефективність роботи командирів (начальників) щодо її зміцнення дають позитивні результати у вирішенні питань покращання морально-психологічного стану та військової дисципліни в профілактиці правопорушень серед особового складу.

Оцінювання ефективності роботи командирів (начальників) під час підбиття підсумків стану військової дисципліни впливає на хід управлінської діяльності та є потужним важелем у підвищенні відповідальності військовослужбовців.

Навчальний тренінг

Основні поняття і терміни

Виховна робота, суб'єкти виховного процесу, об'єкти виховного впливу, принципи виховання, зміст виховання, процес виховання, методи виховання, індивідуально-виховна робота, військова дисципліна, аналіз стану військової дисципліни, службова картка.

Питання для повторення та самоконтролю

засвоєння знань

1. Суб'єкти виховного процесу.
2. Об'єкти виховного процесу.
3. Сутність виховної роботи командирів підрозділів.
4. Складові частини процесу виховання.
5. Принципи виховання.
6. Структура процесу виховання.
7. Закономірності виховання.
8. Методи виховання.
9. Визначення військової дисципліни.
10. Шляхи досягнення військової дисципліни.
11. Структура плану виховної роботи на місяць.
12. Зміст аналізу стану військової дисципліни у підрозділі.
13. Зміст доповіді командира підрозділу у ході підбиття підсумків військової дисципліни.

РОЗДІЛ 7

СЛУЖБА ВІЙСЬК ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ПОВСЯКДЕННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬК

Організація служби військ та її завдання

Служба військ – це складова частина повсякденної діяльності військ (сил), що забезпечує необхідні умови життя, їх навчання та побут, дотримання статутного порядку та військової дисципліни у з'єднаннях, військових частинах, військових навчальних закладах, військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів, установах, організаціях Міністерства оборони України. Вона спрямована на підтримання їх бойової та мобілізаційної готовності.

Служба військ організовується і здійснюється відповідними командирами (начальниками) і штабами. Керівництво службою військ є складовою частиною повсякденної діяльності командирів і штабів усіх рівнів. Його суть полягає у приведенні всього укладу військової служби у відповідність до вимог Статутів Збройних сил України, наказів та інших документів, що регламентують життя, побут та діяльність військових частин (підрозділів).

7.1 Загальні обов'язки командира батареї (роты) щодо організації служби військ у підрозділі

Командир батареї (роты) відповідає за підтримання

внутрішнього порядку і дотримання заходів пожежної безпеки в батареї (роті), за стан і збереження озброєння, боєприпасів, техніки та іншого майна батареї (роті), за ведення батарейного (ротного) господарства.

Командир батареї (роті) зобов'язаний:

- організовувати в батареї (роті) бойову підготовку, складати розклад занять на тиждень, проводити заняття з офіцерами, прапорщиками і сержантами (старшинами), а також підрозділами батареї (роті);

- суворо стежити за виконанням особовим складом заходів безпеки під час проведення занять і робіт, за поведінням зі зброєю, боєприпасами, технікою, їх обслуговуванням та бойовим застосуванням, за своєчасне здавання на склад невитрачених боєприпасів та вибухових речовин;

- стежити за утриманням і правильною експлуатацією всіх приміщень, відведених до батареї (роті), за чистотою території, закріпленою за батареєю (ротою), а також за проведенням заходів із пожежної безпеки;

- готувати особовий склад добового наряду від батареї (роті) та контролювати несення ним служби;

- проводити огляд та інструктувати особовий склад батареї (роті) перед їх відпусткою, відрядженням та контролювати їх повернення;

- періодично бути присутнім на ранковому підйомі та вечірній перевірці в батареї (роті);

- вести встановлений облік занять із бойової підготовки та облік особового складу батареї (роті), знати чисельність (наявність і відсутність) особового складу за списком, а також наявність і стан озброєння, боєприпасів, техніки, пального та інших матеріальних засобів;

- щотижня підбивати підсумки бойової підготовки, військової дисципліни та внутрішнього порядку;

- своєчасно забезпечувати постачання особового складу батареї (роті), дбати про побут своїх підлеглих, їх-

не здоров'я, стежити за дотриманням правил особистої гігієни кожним військовослужбовцем;

- стежити за зовнішнім виглядом підлеглих, виконанням ними правил носіння військової форми одягу, правильним припасуванням спорядження, обмундирування, чищенням взуття;

- організовувати своєчасне одержання, правильну експлуатацію, збереження, технічне обслуговування і ремонт озброєння, техніки, казарменого інвентарю, речового, технічного та іншого майна батареї (роти), перевіряти не менше ніж один раз на місяць їх наявність, стан та облік. Результати огляду озброєння, боєприпасів та техніки записувати до книги огляду (перевірки) озброєння, техніки та боєприпасів;

- перевіряти підготовку та стан озброєння батареї (роти) перед кожним виходом на навчання чи заняття, а також їх наявність після повернення із занять та навчань, вживати заходів щодо запобігання катастрофам, аваріям та поломкам, втратам зброї та боєприпасів;

- один раз на місяць звіряти дані батарейного (ротного) обліку особового складу, а також матеріальних засобів з обліковими даними військової частини;

- керувати господарством батареї (роти).

Контроль за діяльністю підлеглих і надання їм допомоги здійснюють згідно з вимогами наказів Міністра оборони України, згідно з розробленим планом перевірки підрозділів і служб та графіком контролю за несенням служби.

Контроль проводиться шляхом комплексної роботи офіцерів управління і штабу частини щомісячно в кожному підрозділі протягом двох – трьох днів, охоплюючи всі сторони життя та діяльності особового складу.

Найбільш важливі питання вартової, внутрішньої служб, виконання розпорядку дня, стану військової дисципліни перевіряються офіцерами щоденно за встановленим

графіком для того, щоб командир і штаб могли своєчасно впливати на їх точне виконання.

Результати роботи кожного підрозділу (служби) у вигляді доповіді (довідки) подаються командирі частини. У доповіді відображаються позитивні сторони несення особовим складом вартової і внутрішньої служб, дотримання статутного порядку і військової дисципліни, розкриваються стиль і методи командирів, що досягли кращих результатів у службі військ, відмічаються недоліки, розкриваються їх причини і пропонуються конкретні заходи щодо їх усунення.

Контроль за виконанням наказів, директив та інших керівних документів командир частини здійснює особисто, а також через штаб. У штабі частини призначається відповідальна особа, на яку покладаються контроль за виконанням службових документів і ведення журналу контролю.

У журналі контролю відображаються стислі дані з документів, що містять резолюції командира частини, строки виконання документів, які перебувають на контролі, прізвище виконавців, підстава зняття з обліку.

Командири (начальники) з цією метою планують посадових осіб для здійснення контролю за особовим складом, виконанням розпорядку дня, попередженням злочинів, надзвичайних подій та загибелі військовослужбовців, а також навчанням підлеглих.

7.2 Організація вартової та внутрішньої служб

7.2.1 Організація вартової служби

Вартова служба організовується з метою охорони та оборони військових об'єктів, Бойових Прапорів та осіб, яких утримують на гауптвахті (у дисциплінарній частині),

на підставі вимог Статутів Збройних сил України, керівних документів Міністерства оборони України, начальника генерального штабу Збройних сил України наказів Міністра оборони України.

Організація вартової служби в Збройних силах України здійснюється на підставі частини 2 Статуту гарнізонної та вартової служб Збройних сил України, Інструкції про організацію вартової служби у Збройних силах України, введеною в дію наказом Міністра оборони України.

Організація вартової служби передбачає:

- розроблення та затвердження розкладу варт із зазначенням військових об'єктів і сил, якими кожен із них повинен оборонятися;

- складання відомості наряду варт;

- складання табеля постів із зазначенням, що саме підлягає охороні та обороні на кожному посту та конкретних умов несення на посту служби, час, упродовж якого чатовому дозволено вести спостереження з вишки, відстані, ближче за які чатовому заборонено допускати до поста сторонніх осіб. Порядок дій чатового під час нападу на пост, на сусідні пости, під час пожежі на посту, випадки, при яких чатовому дозволено застосовувати зброю;

- складання схеми розміщення постів, на яких зазначаються межі постів, межі заборонених зон, види огорожі, маршрути прямування змін до постів, маршрути прямування чатових вдень і вночі, місця розташування окопів, спостережних вишок, засобів зв'язку, сигналізації, пожежогасіння, постів вартових собак, найнебезпечніші підходи до постів;

- розроблення інструкцій начальникам варт, у яких визначаються особливі обов'язки начальника варти щодо охорони та оборони об'єктів, доручених варті; вказівки до посилення охорони на ніч і в негоду, вказівки про порядок відкриття ящиків із боеприпасами, дії варти у разі нападу

на об'єкти, що охороняються, пожежі, стихійного лиха, дії за сигналом бойової тривоги;

- добір особового складу до несення вартової служби;
- теоретичну підготовку варт;
- практичні заняття на вартовому містечку;
- проведення розведення варт;
- прийняття новою вартою об'єктів під охорону;
- контроль за несенням служби вартою;
- підбиття підсумків несення служби вартою;
- щомісячний аналіз стану вартової служби та вироблення пропозицій щодо її покращання.

Ретельний добір, розстановка і вмiла підготовка особового складу до несення вартової служби є основою успішного виконання бойового завдання.

Командири військових частин і підрозділів, від яких споряджаються вarti, несуть відповідальність за добір особового складу і підготовку його до несення служби.

Організацію вивчення добору та підготовку особового складу варт проводять відповідно до вимог наказу Міністра оборони України. Вартова служба у військовій частині організовується на підставі рішення командира військової частини, до якого входять наказ про організацію служби військ і бойового навчання, розклад варт, відомість гарнізонного (добового) наряду; табелі постів, схеми розміщення постів; інструкції начальникам варт; графіки перевірки варт особовими керівного складу (щомісячні).

У наказі щодо вартової служби повинні бути зазначені:

- склад варт, їхнє озброєння та порядок відпочинку;
- час, місце і порядок проведення занять із теоретичної та практичної підготовки варт, керівники занять і начальники служб, які залучаються до їх проведення;
- порядок підготовки варт з охорони і супроводу

військових вантажів, конвоювання (супроводження) засуджених військовослужбовців (у разі потреби);

- необхідну кількість зброї та запас бойових патронів для несення вартової служби і виконання завдань щодо посилення охорони об'єктів варт;

- черговий підрозділ, порядок його виклику та озброєння;

- час і місце проведення медичного огляду особового складу варт;

- порядок та періодичність проведення практичних тренувань щодо спільних дій варти та чергового підрозділу (підрозділу посилення охорони);

- порядок забезпечення особового складу варт додатковим харчуванням;

- час та місце підбиття підсумків несення служби у варті;

- військовослужбовці, допущені до несення служби начальниками варт та чатовими з охорони найбільш важливих постів;

- комісію щодо вивчення та допуску військовослужбовців до несення вартової служби;

- відповідальних за підтримання у належному стані об'єктів навчально-матеріальної бази вартової служби.

7.2.2 Організація вивчення, добору та підготовки особового складу варт

Робота щодо допуску молодого поповнення до несення вартової служби проводиться двічі на рік після закінчення його підготовки, проведення спеціальних занять із вивчення вимог Статутів Збройних сил України, табелів постів, інструкцій варт, ознайомлення з розміщенням постів та особливостей охорони об'єктів. Ця робота здійсню-

ється спеціально призначеними комісіями на чолі із заступниками командирів з'єднань, військових частин, начальників військово-навчальних закладів, військових навчальних підрозділів, медичних працівників, офіцерів відділів гуманітарних питань, служби озброєння та військових юристів. У ці самі терміни здійснюється переатестація військовослужбовців строкової служби та служби за контрактом, які залучаються до несення служби у вартах [2, 3].

Призначені комісії повинні:

- всебічно вивчати ділові, моральні та психологічні якості, фізичний та сімейний стан військовослужбовця;

- проводити поглиблене медичне обстеження особового складу;

- перевіряти засвоєння вимог військових Статутів Збройних сил України, особливих обов'язків згідно з табелями постів та інструкцій варти, положень законів України про відповідальність за порушення правил несення вартової служби, викрадення зброї, боєприпасів та військового майна;

- перевіряти знання матеріальної частини штатної зброї, результати виконання практичних стрільб та результати здачі заліків із фізичної підготовки.

За результатами роботи комісії складається акт, який подається на затвердження командира військової частини.

Допуск військовослужбовців до несення вартової служби здійснюється згідно з наказом командира військової частини на підставі затвердження акта, в якому повинні бути висновки про допуск до несення служби у варті за кожного військовослужбовця. До акта додаються відомості результатів здачі заліків зі знань військовослужбовцями вимог Статутів Збройних сил України, табеля постів та інструкцій, законів України про відповідальність за порушення правил несення вартової служби, викрадення зброї, боєприпасів та військового майна, матеріальної частини

стрілецької зброї, заходів безпеки під час поводження з нею, а також відомості результатів виконання практичних стрільб, заліків із фізичної підготовки. Зазначені відомості готуються командирами підрозділів за результатами проведення спеціальних занять з підготовки особового складу до несення вартової служби і подаються до призначеної комісії для використання у роботі з вивчення військовослужбовців та прийняття остаточного рішення щодо їх допуску до несення служби у варті. Витяги з цього наказу та списки військовослужбовців, які за своїми психологічними якостями не можуть бути допущені до несення вартової служби, повинні бути в командирів підрозділів, від яких споряджаються варти, у штабах батальйонів (дивізіонів), військових частин та начальників медичних служб.

У разі переведення військовослужбовців строкової служби та служби за контрактом з інших військових частин їхній допуск до несення вартової служби здійснюється у такому самому порядку, але не раніше ніж через місяць із дня прибуття до військової частини.

Військовослужбовці, які прибувають із відпусток, довгострокових відраджень, а також після лікування у медичних закладах, залучаються до несення служби у варті лише після їх адаптації у військових колективах, виконання ними практичних стрільб зі штатної зброї і не раніше ніж через тиждень із дня повернення.

Список військовослужбовців, які залучаються до несення вартової служби зі зброєю, повинен узгоджуватися з підрозділом військової контррозвідки Служби безпеки України.

Не менше двох разів на рік з усіма військовослужбовцями, які призначаються начальниками варт, проводяться планові практичні заняття, приймаються заліки зі знань обов'язків. Їх медичне обстеження проводиться не рідше двох разів на рік.

Молодші офіцери і прапорщики та ті, які переведені з інших військових частин, призначаються начальниками варт тільки після їх адаптації у військовому колективі, проведення з ними спеціальних занять із вивчення вимог Статутів Збройних сил України, інструкції начальника варті, табеля постів та особливостей охорони постів і об'єктів, що охороняються. Призначення їх помічниками начальника варті з метою стажування не допускається.

Практичні стрільби зі штатної зброї організуються і проводяться:

- з військовослужбовцями усіх категорій, які залучаються до несення вартової служби, – не менш ніж один раз на місяць;

- зі стрільцями воєнізованої охорони – не менш ніж двічі на півріччі у години занять згідно з програмою підготовки особового складу воєнізованої охорони.

Наказами начальників гарнізонів визначаються час та місце виконання практичних стрільб підрозділами воєнізованої охорони з'єднань військових частин, закладів, установ, організацій та підприємств Міністерства оборони України, що дислокуються у гарнізоні.

На всіх військовослужбовців строкової служби та служби за контрактом у штабах батальйонів (дивізіонів) або у командирів окремих рот (батареї) військової частини заводяться особові справи, в яких повинні бути:

- дві фотокартки військовослужбовця (розміром 9 x 12 см);

- автобіографія військовослужбовця;

- довідка про склад сім'ї з адресами і телефонами усіх близьких родичів, які мешкають поблизу місця проходження служби військовослужбовцем;

- характеристика з останнього місця служби, навчання (роботи) до призову до Збройних сил України (за запитами командирів підрозділів);

- характеристики, надані командиром підрозділу за підсумками кожного періоду;
- медична характеристика з висновками медичної комісії про стан здоров'я військовослужбовця і допуск його до несення вартової служби;
- дані з районних військових комісаріатів щодо перебування військовослужбовця на обліку у районних відділах (управліннях) управління (Головного управління) внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України, наркологічних диспансерів, психіатра і невропатолога за місцем його мешкання перед призовом до Збройних сил України;
- листи з відповідями батьків військовослужбовця на запити щодо особливостей його характеру;
- листи індивідуальних співбесід та висновки щодо індивідуальних соціально-психологічних якостей військовослужбовця на підставі проведених анкетувань, тестувань та спостережень;
- аркуш з особистим підписом про доведення вимог статей Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за військові злочини, наказів про засудження військовослужбовців за скоєння злочинів, а також вимог заходів безпеки.

У ході службової діяльності за результатами проведення індивідуальної виховної роботи, соціологічних досліджень, психологічних та медичних обстежень військовослужбовця командир роти (батареї) вносить у документи особової справи відповідні зміни, що відбулися в родинному, морально-психологічному стані та стані здоров'я цього військовослужбовця. На їх підставі у разі необхідності відповідними посадовими особами батальйону (дивізіону) або військової частини приймається рішення про недопущення військовослужбовця до несення служби у варті.

Матеріали особових справ використовуються під час

вивчення, добору та допуску військовослужбовців до несення вартової служби.

Підготовка варт організовується та проводиться у три етапи

Перший етап. За дві-три доби до заступання у наряд командиром роти (батареї) або батальйону (дивізіону) із залученням заступника командира роти (батареї) або батальйону (дивізіону) з виховної роботи, командирів взводів, призначеного начальника варті, старшини підрозділу та санітарного інструктора здійснюються добір та розподіл особового складу згідно з табелем постів. При цьому обов'язково враховуються індивідуальні якості, сімейно-родинні обставини, наявність ознак нестандартної поведінки військовослужбовців, стан їхнього здоров'я, фізична витривалість, практична підготовленість та важливість об'єктів, що охороняються.

Призначений склад варті записується до Книги добору варт батареї (роти). Вона підписується посадовими особами, які брали участь у доборі і розподілі особового складу варті, та затверджується командиром батареї (роти).

У разі спорядження варті від батальйону (дивізіону) або військової частини склад варті дописується до книги добору варт дивізіону (батальйону) або військової частини. У цьому разі призначений склад варті підписується посадовими особами, які брали участь у доборі і розподілі особового складу варті, та затверджується відповідним командиром. Старшина батареї (роти) або особа, яка його заміщає, за одну – дві доби до заступання варті повинен оголосити склад варті на вечірній перевірці.

Контроль за добором і розподілом особового складу, який заступає у варту, здійснює командир дивізіону (бата-

льйону) або відповідальна особа військової частини.

Другий етап. Напередодні дня заступання військово-службовців у наряд у години, визначені розпорядком дня військової частини, з особовим складом у класі для підготовки варт проводяться теоретичні заняття з вивчення положень військових статутів, особливих обов'язків чатових, матеріальної частини стрілецької зброї та заходів безпеки під час поводження з нею. На електрифікованих макетах об'єктів, що підлягають охороні, відпрацьовується порядок взаємодії між чатовими і резервною групою варті, а також особливим складом варті та черговим підрозділом (підрозділом посилення варті) у разі виникнення екстремальних ситуацій, нападу на варту чи об'єкти.

Теоретичні заняття проводяться особисто командиром батареї (роти), від якої призначено варту, командиром (начальником штабу) дивізіону (батальйону), якщо варту призначено від дивізіону (батальйону), а з вартою, призначеною від військової частини, – одним із заступників командира військової частини.

Третій етап. Практичні заняття з особовим складом варті проводяться у день заступання в наряд у вартовому містечку військової частини (військової комендатури). На заняттях відпрацьовуються: порядок дії чатових на посту, застосування ними зброї відбиття нападу на вартове приміщення, об'єкти, що охороняються, та на зміну, яка прямує на пости та з постів; порядок зміни чатових, приймання та здавання поста; прийоми рукопашного бою, дії і порядок застосування засобів пожежогасіння; порядок заряджання та розряджання зброї, вивчення її матеріальної частини та заходів безпеки під час поводження з нею й інші питання, що враховують особливості практичного несення служби.

<p>Навчальне місце 1</p> <p>Порядок заряджання та розряджання зброї, тренування у дотриманні заходів безпеки при поводженні з нею</p>	<p>Навчальне місце 2</p> <p>Порядок приймання та здавання поста, зміна чатового</p>	<p>Навчальне місце 3</p> <p>Порядок дії чатового в різних умовах обстановки, дії чатового, озброєного багнетом</p>
<p>Навчальне місце 4</p> <p>Дії чатового під час гасіння пожежі, застосування засобів пожежогашіння</p>	<p>Навчальне місце 5</p> <p>Відпрацювання прийомів рукопашного бою</p>	<p>Навчальне місце 6</p> <p>Дії особового складу з відбиття нападу на вартове приміщення, об'єкт, що охороняється, зміну вартових</p>

Практичні заняття проводяться під особистим керівництвом командира батареї (роти) військової частини, від якої призначено варту, командира (начальника штабу) дивізіону (батальйону), якщо варта призначена від дивізіону (батальйону), начальника (заступника начальника) штабу військової частини, якщо варту призначено від військової частини, із залученням командирів батареї (рот), від яких призначено особовий склад, шляхом відпрацювання порядку дій особового складу варт на навчальних місцях.

Номер навчального місця та короткий зміст навчального питання, що буде відпрацьовуватися, наводяться нижче.

До проведення цих занять залучаються офіцери служби ракетно-артилерійського озброєння та начальники фі-

зичної підготовки і спорту (інструктори рукопашного бою) та служби пожежної безпеки (командир пожежного підрозділу), для яких штабом військової частини повинні бути розроблені й затверджені функціональні обов'язки.

Під час проведення розведення варт особовий склад внутрішньої варти зобов'язаний особисто інструктувати один із заступників командира військової частини, а гарнізонні варти – військовий комендант гарнізону або його заступник.

Підбиття підсумків несення служби з особовим складом варти, яка змінилася, проводиться особисто командиром підрозділу, від якого вона призначалася, у години, визначені розпорядком дня військової частини.

Медичний огляд особового складу варти проводиться у медичному пункті військової частини у день заступання в наряд у години, визначені розпорядком дня. Під час огляду визначається стан здоров'я та здійснюється тілесний огляд кожного військовослужбовця, а за необхідності – перевіряються пульс та артеріальний тиск. Повторне опитування особового складу варти щодо стану здоров'я здійснюється черговим лікарем (фельдшером) військової частини під час проведення розведення варт.

7.2.3 Організація внутрішньої служби

Внутрішня служба – це система заходів, що проводяться для організації повсякденного життя і діяльності військової частини, підрозділів та військовослужбовців.

Внутрішня служба організовується з метою підтримання у військовій частині порядку та військової дисципліни, належного морально-психологічного стану, які забезпечують постійну бойову готовність та якісне навчання особового складу, збереження здоров'я військовослужбов-

ців, організоване виконання їхніх завдань [3].

Внутрішньою службою у військових частинах та підрозділах керують їхні командири. У разі розташування в одному підрозділі кількох підрозділів, командири яких не мають спільного безпосереднього начальника, керівництво внутрішньою службою наказом командира військової частини покладається на командира одного з цих підрозділів. Безпосереднім організатором внутрішньої служби у військовій частині є начальник штабу, а в роті (батареї) – старшина роти (батареї).

Відповідальність за стан внутрішньої служби у військових частинах покладається на всіх прямих начальників, які повинні надавати допомогу підпорядкованим військовим частинам і підрозділам з організації та забезпечення виконання вимог внутрішньої служби і систематично перевіряти її стан.

Внутрішня служба передбачає:

- організацію та підтримання внутрішнього порядку у військових частинах (підрозділах);
- чітке виконання розпорядку дня;
- добір, підготовку і несення служби добовим нарядом;
- організацію внутрішньої служби у парках;
- організацію протипожежної безпеки;
- проведення санітарно-гігієнічних заходів;
- охорону навколишнього середовища.

Під час організації внутрішньої служби командирам та штабам необхідно суворо дотримуватися вимог, викладених у Військових Статутах Збройних сил України, наказах та директивах Міністра оборони України та Генерального штабу Збройних сил України.

Для підтримання твердого статутного порядку, дотримання військової дисципліни військовослужбовцями, виконання розпорядку дня, збереження зброї та боєприпа-

сів, а також недопущення пригод та проступків, особливу увагу необхідно звернути на добір та якісну підготовку осіб добового наряду, постійний контроль за несенням ними служби.

Під час добору та підготовки добового наряду повинні враховуватися досвід та морально-ділові якості військовослужбовців, стан здоров'я та фізичні дані.

7.3 Морально-психологічне забезпечення вартової служби

Несення вартової служби потребує від військовослужбовців максимальної віддачі фізичних та моральних сил. У зв'язку з цим особливої ваги набуває діяльність командирів усіх рівнів щодо морально-психологічного забезпечення вартової служби.

Головними завданнями морально-психологічного забезпечення вартової служби є:

- виховання у військовослужбовців розуміння мети, важливості, юридичної і моральної відповідальності за виконання вимог Статуту гарнізонної та вартової служб Збройних сил України;

- формування в особового складу високих морально-вольових та психологічних якостей, стійких навичок дії зі зброєю в руках;

- постійне вивчення та аналіз індивідуально-психологічних якостей військовослужбовців, коригування їх психологічного стану;

- запобігання злочинам та подіям під час несення вартової служби;

- аналіз й урахування умов несення вартової служби, їх максимальне наближення до реальних.

Підбір та розподіл особового складу, який заступає

до несення служби, проводиться командирами підрозділів, від яких призначається варта із залученням фахівців органів виховної роботи.

На етапі підбору та розподілу особового складу важливе значення мають:

- вивчення індивідуальних соціально-психологічних якостей особистості;
- психологічна підготовка особового складу до виконання завдань варти;
- аналіз ходу адаптації до умов служби;
- виявлення осіб, які належать до «групи ризику».

Жоден військовослужбовець, віднесений до «групи ризику», не повинен допускатися до несення служби у варті.

Документація з організації виховної роботи у варті повинна містити:

- перелік основних заходів із виховної роботи, які проводяться у варті;
- пам'ятку начальнику варти з організації виховної роботи з особовим складом;
- пам'ятку редактору бойового листка варти;
- план-завдання активу варти;
- пам'ятку агітатору зміни варти.

Пам'ятка начальника варти з організації виховної роботи з особовим складом варти

Начальник варти зобов'язаний:

- брати участь у доборі посадових осіб варти, у розподілі особового складу на постах та змінах, при цьому особливу увагу звертати на добір особового складу для охорони найбільш важливих об'єктів;
- брати участь у призначенні активу варти (агітатори змін, редактор бойового листка);
- організувати та особисто проводити бесіди з вартівими щодо вимог Законів України, наказів Міністра обо-

рони України, Статутів Збройних сил України, табеля постів, при цьому звернути особливу увагу на вартових, які заступають уперше;

- організувати та особисто проводити з вартовими тих змін, які не сплять, бесіди за матеріалами газет і журналів, про героїчні подвиги чатових, про події у державі та за кордоном, про досвід несення служби кращими воїнами;

- керувати роботою активу варти: ставити завдання редактору бойового листка на випуск бойових листків, за необхідності – листків-«блискавок», агітаторам змін – на проведення бесід за визначеною тематикою, контролювати їхню роботу;

- організовувати прослуховування радіопередач українського радіо, перегляд телепередач телебачення України;

- організувати забезпечення особового складу варти якісною гарячою їжею, особливо тих, хто змінився з постів;

- піклуватися про відпочинок особового складу варти;

- стежити за станом здоров'я вартових;

- організовувати дотримання встановлених санітарно-гігієнічних норм у приміщенні варти;

- проводити індивідуальні бесіди з вартовими, уважно вивчати настрій кожного з них, а також варти в цілому, не допускати виникнення конфліктних ситуацій;

- підбивати підсумки несення служби на постах після кожної зміни;

- під час підбиття підсумків несення служби оцінити виконання обов'язків кожним військовослужбовцем, дати оцінку активу варти;

- подбати про розміщення підсумкового бойового листка варти у приміщенні підрозділу.

Висновки з розділу

Навчальний матеріал розділу розкриває зміст служби військ та роботу командирів підрозділів щодо її організації і контролю повсякденної діяльності підрозділів. Особлива увага звертається на організацію вартової та внутрішньої служб. Зміст навчального матеріалу розділу має важливе значення для практичного застосування майбутніми командирами підрозділів під час виконання службових обов'язків.

Навчальний тренінг. Основні поняття і терміни

Служба військ, вартова служба, внутрішня служба, підготовка варт, добір особового складу, особова справа, етапи підготовки варт, сутність внутрішньої служби.

Питання для повторення та самоконтролю засвоєння знань

1. Служба військ, визначення, сутність.
2. Організація вартової служби (що містить).
3. Організація вивчення, добору та підготовки особового складу варт.
4. Дати характеристику станам підготовки варт.
5. Практичні заняття з особовим складом варт, характеристика, навчальні місця.

6. Організація внутрішньої служби, визначення.
7. Що передбачає внутрішня служба?
8. Головні завдання морально-психологічного забезпечення вартової служби.
9. Перелік основних заходів із виховної роботи, що проводяться у варті начальником варти.

РОЗДІЛ 8

МОРАЛЬНО – ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ОСОБОВОГО СКЛАДУ

8.1 Морально-психологічна підготовка в артилерійських підрозділах та підрозділах Ракетних військ під час підготовки й виконання бойових завдань

Бій – єдиний засіб для досягнення перемоги в озброєній боротьбі. У бою перевіряються, удосконалюються, реалізуються військові знання і навички, одержані воїнами у ході занять і тренувань, загартовуються їх морально – психологічні та бойові якості.

Бойова обстановка висуває перед військовослужбовцями винятково високі й суворі вимоги, примушує їх відмовитися від багатьох уявлень і звичок мирного часу.

Досягненню цієї головної мети підпорядкована вся морально – психологічна робота, організовувана в бойовій обстановці. В умовах підготовки і ведення бою вона відрізняється особливою цілеспрямованістю, оперативністю, конкретністю, гнучкістю своїх форм та методів, здатністю безпосередньо впливати на свідомість, відчуття і бойові дії особового складу.

Для успішного виконання завдань у бою військовослужбовця необхідно володіти цілим комплексом морально-політичних і психолого-фізіологічних якостей, необхідна висока професійна надійність військовослужбовців і військових підрозділів, що формується цілеспрямованою морально-психологічною роботою.

Морально-психологічна робота є складовою частиною організації бою, вона організовується і проводиться всіма посадовими особами безперервно і в будь-якій обстановці. Її конкретні завдання і напрями, форми і методи визначаються на основі рішень та бойових наказів командирів.

Морально-психологічна робота в бойовій обстановці – це складова частина організації бою, це організаторська й ідеологічна діяльність командирів зі створення і підтримки в особового складу високого морального духу й готовності в будь-яких умовах бою виконати завдання, що стоїть перед підрозділом.

У зв'язку з цим морально-психологічна підготовка у період безпосередньої підготовки до бойових дій вирішує такі завдання:

1. Формування у підлеглих переконання у справедливому характері війни (військового конфлікту) з боку України.

2. Виховання особового складу у душі вірності конституційному обов'язку із захисту інтересів держави.

3. Викриття реакційної політики і планів агресора.

4. Доведення військово-політичної обстановки в світі і на театрі воєнних дій (ТВД).

5. Роз'яснення особовому складу підрозділу поставленого бойового завдання, доведення до кожного особливостей майбутніх бойових дій.

6. Інформування про дії військ противника на ТВД, в районі майбутніх для батареї бойових дій, про випадки жорсткого поводження противника із полоненими і мирним населенням.

7. Розкриття національно-психологічних особливостей противника, показ негативних рис його національної психології.

8. Вивчення політико-морального стану підлеглих.

Критеріями оцінювання морально-психологічного стану особового складу підрозділу є:

- погляди, переконання, настрої воїнів, ступінь згуртованості військового колективу;
- здатність особового складу переносити тягарі, труднощі в бою;
- психологічна і фізична готовність до бойових дій;
- стан військової дисципліни і порядку.

По завершенні вивчення, яке проводиться шляхом одержання інформації і доповідей від сержантів, осіб активу, а також особистих спостережень, дається загальна оцінка політико-морального стану особового складу, вказуючи на готовність (або на нездатність) підрозділу вести бойові дії, виконати поставлене бойове завдання.

9. Пропаганда успішних дій своїх військ, героїчних вчинків бійців частини, з'єднання.

10. Ретельний інструктаж спостерігачів за повітряним простором, воїнів, виділених для бойової охорони.

11. Формування готовності до раптових дій противника (вогняний наліт, удари авіації) в період безпосередньої підготовки до бойових дій.

12. Показування сильних і слабких сторін угруповання (частин) противника.

13. Збільшення часу перебування особового складу в засобах захисту від зброї масового ураження в ході робіт, бойового навчання, з метою тренування.

14. Доведення до кожного солдата і сержанта його завдань у разі раптового нападу противника. Формування установки на рішучі й сміливі дії в бою, а також у разі нападу диверсійної групи противника.

15. Переконання підлеглих у надійності й належній ефективності своєї зброї, бойової техніки і засобів захисту.

16. Розвиток і підтримання внутрішньої групової згуртованості і бойової злагожденості розрахунків, обслуг.

17. Контроль за забезпеченням підлеглих необхідними нормами постачання.

18. Вивчення поповнення, турбота про його правильну розстановку і підготовку до ведення бою.

На період підготовки до ведення бойових дій складається план, що затверджується командиром підрозділу. У плані виховної роботи передбачаються:

- заходи з доведення і роз'яснення особовому складу бойових завдань і способів їх виконання;

- інструктаж молодших командирів, офіцерів, осіб бойового активу;

- шляхи і способи морально-психологічного впливу на воїнів;

- організація політичного і бойового інформування;

- доповіді про настрої і морально – психологічний стан особового складу.

Ці завдання можуть бути успішно реалізовані, якщо морально-психологічна робота в бойовій обстановці відповідатиме таким вимогам, як:

- 1) висока ідейність;

- 2) активний наступальний характер;

- 3) тісний зв'язок із виконанням бойових завдань;

- 4) гнучкість, своєчасність реагування на зміни бойової обстановки;

- 5) безперервність, цілеспрямованість, дієвість;

- 6) оперативність військово-політичної інформації;

- 7) зростання впливу командира з урахуванням бойового завдання і обстановки, що склалася;

- 8) правильне визначення її форм, методично уміле їх поєднання і творче застосування відповідно до характеру бойових дій, завдань і обстановки.

Війна із самого початку круто змінить обстановку у військах, значно ускладнить роботу командирів, вимагатиме від них уміння діяти в нових умовах. Потрібно буде не-

гайно відмовитися від настроїв, звичок мирного часу, перебудувати всю роботу на військовий лад, тобто підпорядкувати зміст, форми і методи морально-психологічної роботи вирішенню конкретних бойових завдань відповідно до реальної обстановки, в якій опиняться підрозділ, частина.

Головне в цей період – подолати сумніви, вистояти в умовах сучасного бою. Такі стани – основна причина розгубленості, яка може мати серйозні наслідки. Запобігати їм можна шляхом розвитку в особового складу психологічної готовності до бойових дій у будь-який час, у кожен даний момент, переконаності в можливості в умовах сучасного бою не лише вижити, а й одержати перемогу. Упевненість народжується:

- з упевненості у військовій техніці, зброї і в своїй особистій майстерності, в ефективності наявних засобів захисту від зброї масового ураження;

- з віри у бойову майстерність і високі моральні якості своїх товаришів по зброї, що дає змогу воїнам, цілим військовим колективам успішно вирішувати складні бойові завдання при неповному їх складі;

- з повної довіри воїнів своїм командирам, упевненості в їх організаторських та інших якостях.

Стан упевненості і внутрішньої готовності воїнів сприятиме бойовому настрою, готовності до самопожертвування і є результатом морально-психологічної роботи. Основою основ загальної упевненості у перемозі є внутрішня ідейна переконаність в перемозі над ворогом. Отже, морально-психологічна робота в бойовій обстановці має конкретний характер. Конкретний зміст морально-психологічної роботи в підрозділі визначається тією реальною обстановкою, в якій підрозділи перебувають: в обороні, в наступі та інших видах бою.

Основні напрями морально-психологічної роботи, її

зміст обумовлюються характером бойових дій, специфікою їх впливу на психіку і поведінку військовослужбовців.

В обороні морально-психологічна робота націлена на формування ідейної спрямованості і психологічної установки особи і військових підрозділів протистояти ударам усіх засобів наземного і повітряного противника, включаючи застосування зброї масового ураження і високоточної зброї, підтримання готовності до відбиття атак танків і мотопіхоти супротивника, до активних дій із їх знищення у разі прориву в район вогневих позицій і для підтримання механізованих і танкових підрозділів під час проведення ними контратак і переходу в наступ.

Змістом морально-психологічної роботи під час підготовки оборонного бою є:

1. Формування у підлеглих правильних уявлень про особливості оборонного бою.

2. Роз'яснення особовому складу одержаного бойового завдання в майбутньому оборонному бою, його можливого характеру і особливостей, а також причин переходу з'єднання (частини) до оборони.

3. Доведення до особового складу наявних даних про противника та організація безперервної розвідки.

4. Мобілізація воїнів на створення стійкої оборони, здатної протистояти вогневим ударам противника, застосуванню ним високоточної зброї. Уміле використання при цьому вигідних умов місцевості та її інженерного обладнання.

5. Забезпечення сучасної організації системи вогню, особливо протитанкового, що передбачає надійне вогневе ураження противника, взаємне прикриття обслуг, маневр вогневими засобами і вогнем на загрожуючих напрямках.

6. Суворий контроль за дотриманням особовим складом заходів маскуванню.

7. Зосередження зусиль особового складу на прове-

дення заходів щодо захисту від зброї масового ураження, переконання підлеглих у надійності й ефективності засобів протирадіаційного і хімічного захисту.

8. Виховання у воїнів готовності вести бій у зонах зараження, руйнування і пожеж.

9. Формування у підлеглих переконаності в тому, що ніхто не може залишити займані позиції без наказу старшого командира, навіть в умовах повного оточення і відсутності тактичного зв'язку із сусідами.

10. Роз'яснення підлеглим необхідності сміливих і рішучих дій у разі раптового нападу диверсійно - розвідувальних груп і десантів противника.

11. Забезпечення особового складу всім необхідним для ведення оборонного бою, задоволення його санітарно - побутових потреб.

Зміст морально-психологічної роботи під час ведення оборонного бою

1. Оперативне бойове інформування особового складу, доведення щонайменших змін у бойовій обстановці.

2. Забезпечення чітких і злагоджених дій гарматних обслуг в умовах інтенсивної вогневої дії противника, безпомилкових дій навідників (розвідників, обчислювачів), своєчасної і точної передачі зв'язківцями бойової інформації і команд, що подаються.

3. Активізація бойової поведінки воїнів, забезпечення здатності виконати вогневі завдання в умовах бойових втрат неповною обслугою.

4. Посилення морально-психологічної роботи у відділеннях взводів (відділених) для стрільби прямою наводкою, організація надійної самооборони підрозділу.

5. Забезпечення чіткої взаємодії з підтримуваними механізованими підрозділами (частиною).

6. Мобілізація особового складу на ведення вогню з найвищою напруженістю, сміливі і самовіддані дії під час

відбиття атаки противника, що уклинився в оборону.

7. Створення наступального пориву у всіх військово-службовців, що беруть участь у контратаці і підтримують їх вогнем.

8. Пропаганда героїчних вчинків, бойового досвіду, ініціативних дій кращих воїнів і розрахунків.

9. Особистий приклад дисциплінованої поведінки в бою, швидке і сміливе прийняття необхідних рішень.

10. Правильне і сучасне реагування на особовий склад.

11. Попередження чуток і панічних висловів, їх рішуче припинення.

12. Своєчасне заохочення особового складу.

13. Організація своєчасної медичної допомоги і швидкої евакуації поранених із поля бою.

14. Мобілізація воїнів на відновлення боєздатності підрозділу, ліквідацію наслідків ядерних та хімічних ударів противника.

15. Організація поховання воїнів, загиблих у боях за Батьківщину, з наданням їм військових почесей.

Основні форми морально-психологічної роботи в оборонному бою:

- особистий приклад командира;
- індивідуальні та групові бесіди, короткі інструктажі, наради;
- особисте спілкування командирів, офіцерів із виховної роботи з воїнами на бойових порядках;
- інформація особового складу про бойову обстановку, хід виконання бойових і спеціальних завдань загальновійськовими частинами і підрозділами;
- розповсюдження листівок, пам'яток, преси;
- вивчення бойових властивостей зброї масового ураження противника і завдань підрозділів з його виявлення і ліквідації;

– бойове інформування особового складу.

Основні зусилля в морально-психологічній роботі спрямовуються на підтримку емоційно-вольової стійкості, готовності виконати завдання безперервної підтримки вогнем механізованих і танкових підрозділів під час ведення ними активних і швидких бойових дій.

Зміст морально-психологічної роботи під час підготовки наступального бою:

1. Формування у підлеглих дійсних уявлень про особливості сучасного наступального бою (рішучість, напруженість, швидка і різка зміна бойової обстановки, високі темпи бойових дій, інтенсивність застосування бойових засобів).

2. Оперативне бойове інформування особового складу, роз'яснення йому завдань майбутнього бою.

3. Забезпечення чітких уявлень у воїнів про завдання механізованому підрозділу (частини), наступальні дії, які підтримуватимуться артилерійською батареєю.

4. Підтримання достатньо високого морально-психологічного рівня підлеглих, розвиток у них готовності до виконання раптово виникаючих бойових завдань, дій у умовах застосування противником високоточної зброї і зброї масового ураження.

5. Роз'яснення особовому складу бойового розпорядження старшого начальника та організація його виконання.

6. Турбота про забезпечення підлеглих всім необхідним для ведення наступального бою.

7. Роз'яснення підлеглим наслідків нерішучої і боязкої поведінки в бою, значення взаємної підтримки і бойової виучки в наступі.

8. Проведення цільової психологічної підготовки до майбутніх бойових дій, тренувальні заняття з відпрацювання конкретних елементів майбутнього бойового за-

вдання.

9. Забезпечення маскувальних заходів щодо підготовки підрозділу до наступального бою.

10. Організація вивчення особовим складом пам'яток, інструкцій із боротьби з танками і піхотою противника; листівок з описом найбільш ефективних тактичних прийомів у наступальному бою.

Досвід проведення морально-психологічної роботи у підрозділах під час виконання бойових завдань

Під час проведення морально-психологічної роботи в підрозділах, що виконували бойові завдання чітко визначилася спадкоємність досвіду ведення локальних війн і конфліктів та під час проведення антитерористичної операції на сході України. Це стосується перш за все, таких принципів її організації:

- 1) єдність морально-психологічного і військового керівництва;
- 2) тісний взаємозв'язок морально-психологічної та організаторської роботи;
- 3) безперервність та оперативність;
- 4) конкретність та цілеспрямованість;
- 5) залежність від реальної обстановки завдань, що вирішуються військами.

Для ознайомлення військовослужбовців із бойовим досвідом використовуються різні форми:

- військово-технічні конференції;
- допомога, брошури;
- пам'ятки-лістівки;
- повчання, інструкції;
- попереднє відпрацювання основних тактичних прийомів ведення бойових дій;

– проведення занять у містечках морально-психологічної підготовки, що мають схожість із діями вірогідного противника.

Характерним для морально-психологічної роботи в частинах стало висунення в ній на передній план морально-психологічної підготовки воїнів, у ході якої вони усвідомлювали особливості бойових дій.

З досвіду морально-психологічної роботи, що проводиться в бойовій можна зробити такі висновки.

По-перше, під час виконання бойових завдань морально-психологічна робота у військах повинна проводитися гласно, відкрито і чесно.

З усією очевидністю позначилася одна з основоположних істин: йдучи від переконливих відповідей на злободенні питання воїнів, морально-психологічна робота була приречена на відрив від життя, втрату ефективності. Там же, де командири і їх заступники з виховної роботи виходили з чіткого і зваженого аналізу ситуації, говорили при цьому хоча і неприємну, але правду, – морально-психологічна робота виступала дійсно могутнім засобом досягнення перемоги, додатковою зброєю.

По-друге, в екстремальних умовах значно ускладнюються завдання морально-психологічної підготовки особового складу.

На моральний і психологічний стан воїнів впливають не тільки специфіка бойових дій, високі фізичні навантаження і особливості країни перебування, але і щонайменші факти неповажного ставлення, грубість, приниження, низька культура міжнаціонального спілкування, недостатня духовна і військово-професійна готовність молоді до військової служби.

Як показала практика, в процесі морально-психологічної підготовки воїнів можна виділити три специфічні завдання. Орієнтація на них дозволяє більш цілес-

прямовано вести роботу з формування у воїнів правильних поглядів, цільових установок і необхідних якостей.

Першим завданням морально-психологічної підготовки є забезпечення нейтралізації і спростування неправильних думок, упереджень, пов'язаних з елементами пацифізму, політичної пасивності, неправильним розумінням майбутніх завдань. Вирішення цього завдання здійснюється в ході гуманітарних занять, індивідуальних і групових бесід, інформацій, зустрічей з воїнами, які нагороджені урядовими нагородами..

Іншим завданням морально-психологічної підготовки є формування у воїнів прагнення до майстерного оволодіння своєю спеціальністю, установок до бойових дій у специфічних умовах, поглиблення знань про театр військових дій. Для вирішення цього завдання важливо забезпечити тривале мешкання в польових умовах. Під час планування занять з бойової і гуманітарної підготовки доцільно застосувати поступове нарощування навантажень. На тактичних заняттях потрібно домагатися того, щоб психічна напруженість поступово перетворювалася з пригнічувального чинника в мобілізаційний. Офіцери повинні враховувати пропозиції сержантів, що мають бойовий досвід, для досягнення максимальної ефективності занять.

Ще одним завданням морально-психологічного підготування є формування у воїнів упевненості в собі, надбання ними відчуття гордості своєю причетністю до справи державного рівня.

Підтверджувалася також необхідність зосередження основних зусиль морально-психологічною роботи в частинах і підрозділах, що вирішували головні завдання, які діяли на основних напрямках, в першому ешелоні, в рухомих групах і групах захоплення.

Особлива увага в морально-психологічній роботі приділялася частинам і підрозділам, що виконували за-

вдання з охорони та оборони об'єктів і комунікацій, проведення колон, розмінування доріг і місцевості.

Необхідно врахувати ряд положень, які мають велике значення для підготовки воїнів до дій у бою. До них відносять:

- комплекс заходів щодо переходу свідомості військовослужбовців з «мирного» на «воєнний» стан;
- підготовку і ввід до строю в процесі бойової обстановки офіцерів-вихователів;
- організацію морально-психологічної роботи в різних видах бою і в угрупованнях військ коаліційного складу, зведених підрозділах і оперативних групах;
- ведення морально-психологічною роботи серед населення і спеціальної пропаганди на противника з використанням технічних засобів;
- психологічне поновлення людей в проміжках між військовими діями.

Виходячи з досвіду, велику ефективність у формуванні військових професійних якостей, бойової активності і високої відповідальності за виконання бойових завдань показали такі форми морально-психологічної роботи:

- снайперський рух;
- змагання на звання кращого фахівця;
- змагання на право називатися екіпажем або обслугою імені однополчанина-героя, стріляти зі зброї або водити машину за героя ;
- ознайомлення воїна зі спеціально виготовленими альбомами-літописами рот батареї (рот) бойової слави (фотографії, малюнки, біографії, характеристики та опис подвигів воїнів підрозділу, нагороджених урядовими нагородами);
- проведення вечорів ушановування кращих воїнів підрозділу, в ході яких вони діляться з молодими солдатами своїм досвідом, розповідають про те, як подолали труд-

нощі;

– проведення різних військових ритуалів (наприклад, ритуал виходу на виконання бойового завдання).

Форми і методи морально-психологічної роботи з відновлення боєздатності знаходяться в прямій залежності від: обстановки, збитків, нанесених противником, завдань, поставлених командуванням.

Проте за всіх обставин головна увага зосереджувалась на організації і проведенні морально-психологічної роботи в тих підрозділах, де була збережена боєздатність, забезпечене виконання подальших завдань.

Основні морально-психологічні заходи щодо відновлення бойової здатності підрозділу

Під відновленням боєздатності військ прийнято розуміти проведення комплексу заходів щодо усунення збитків, нанесених противником, і приведення особового складу, техніки, систем управління та організаційну структуру підрозділу в стан, що забезпечує виконання бойових завдань.

Під час визначення порядку проведення цієї роботи потрібно керуватися такими принципами:

- 1) відновлювати боєздатність військ, по можливості в рамках існуючої організаційно-штатної структури;
- 2) відновлення, в першу чергу, систем управління, а також підрозділів, що зазнали найменших втрат і які відіграють головну роль у виконанні вогневого завдання;
- 3) використовувати для відновлення, перш за все, власні засоби.

Для цього потрібно виконати такі заходи.

1. Визначити бойові втрати особового складу, зокрема провідних фахівців, активу, а також техніки і зброї.

Підрозділ вважається боєздатним, якщо він має не бі-

льше 20 – 30 % втрат, має стійке управління, необхідний запас матеріально-технічних засобів, високий морально-бойовий стан особового складу.

Підрозділ, який втратив 40 – 60 % особового складу і управління, але зберіг не менше двох основних підрозділів, потрібно вважати обмежено боєздатним.

Якщо втрати досягають 70 %, підрозділ вважається небоєздатним.

2. Перерозподілити особовий склад з метою досягнення максимальної боєздатності підрозділу. Тут велику допомогу можуть надати постійна робота з оволодіння воїнами суміжними спеціальностями, досягнення взаємозамінюваності.

3. Організувати медичну допомогу пораненим, сприяти похованню загиблих воїнів.

4. Мобілізувати новопризначений актив на забезпечення їх зразковості і впливу у відділеннях (обслугах).

5. Організувати навчання новоприбулих фахівців, злагодження обслуг і екіпажів, надання допомоги в бойовому становленні.

6. Подати заявки на поповнення особовим складом і доукомплектування технікою, озброєнням, боєприпасами, майном, іншими матеріальними засобами. Як правило, особовий склад поповнюватиметься із залишків підрозділів, що зазнали значних втрат або резерву.

7. Здійснити оперативний розбір дій особового складу в бою спільно з командирами підрозділів, вживати заходи щодо заохочення тих, хто відзначився, і пропаганди їх передового досвіду.

8. Відправити листи батькам і близьким загиблих воїнів,

9. Представлених до нагородження воїнів за мужність і героїзм у виконанні бойового завдання.

10. Забезпечити інформування бойового складу про

обстановку на ділянці фронту, успіх загальновійськових і танкових підрозділів, заходи командування з відновлення боєздатності частини, наданню допомоги потерпілим.

11. Проводити індивідуальну роботу з воїнами, що відчувають себе невпевнено, активізувати їх почуття відповідальності за виконання бойового завдання, надати допомогу їм і вселити впевненість у своїх силах.

12. Підтримувати в особового складу високу психологічну стійкість.

Таким чином:

Морально-психологічна робота в бойовій обстановці є складовою частиною підготовки й успішного ведення бою.

Командир підрозділу спільно зі своїм заступником з виховної роботи несуть особисту відповідальність за її організацію і дієвість.

Майстерно організовувати і проводити морально-психологічну роботу в бойовій обстановці – запорука ефективного впливу на особовий склад, від якого, в першу чергу, залежатиме хід бойових дій.

8.2 Управління психічною підготовкою військового колективу й особи

Психологічно офіцер впливає на колектив та особу різними прийомами і засобами, що об'єднують методи. З точки зору групового та індивідуального сприйняття, осмислення і закріплення в логічній пам'яті важливе значення мають вербальні (словесні, мовні) методи:

- переконання;
- навіювання;
- психологічна консультація.

Їх головне призначення полягає в тому, щоб виклика-

ти потрібні зміни в психіці воїна і психології колективу і на цій основі сформувати стійкі звички поведінки.

Вербальними методами може успішно користуватися офіцер, що добре володіє словом, письмовою та усною мовою, який може грамотно складати бойові накази і віддавати усні розпорядження, переконувати і вимагати, повчати і надавати психологічну допомогу тим, хто її потребує.

Переконання – цілісна система словесно-предметних впливів на свідомість воїна і загальну думку колективу, яка забезпечує добровільне сприйняття наказів офіцера і перетворення їх у мотиви поведінки воїнів.

Це передовий метод психологічної підготовки воїнів, оскільки формує у них творчу свідомість і керує їх практичною і бойовою діяльністю.

Відомо, що армія будується на принципах централізму, єдиноначальства та субординації, але це не означає, що можна сформувати ідеологічну стійкість і психологічну надійність одним наказом, змусити за командою глибоко осмислити вимоги військових статутів. Потрібна велика роз'яснювальна робота, і в ній успіху досягає офіцер, який уміє гнучко й ефективно користуватися різними прийомами і засобами переконливого впливу на колектив та особу, знає закономірність пізнавальних процесів.

Низький рівень культури окремих воїнів вимагає від офіцера найбільш активних засобів і прийомів впливу на духовний світ підлеглих.

Потрібно викладати ідеї і політику держави в тісному зв'язку з реальними справами військового колективу, щоб кожен воїн осягнув дійсність через призму уявлень, почуттів і переконань. Тут хотілося б звернути увагу на те, що сприйняття інформації має двоступеневий характер.

На першому ступені воїн самостійно завдяки своєму кругозору і понятійному апарату досліджує, усвідомлює і запам'ятовує інформацію. На другому ступені він може

довіритись авторитетній думці і сприйняти інформацію як психологічну установку.

Отже, з деяких найбільш важливих питань офіцер може орієнтуватися на авторитетних воїнів, лідерів колективу, які потім забезпечать колективне розуміння викладеного.

Особовий склад повинен добре знати, що під впливом стресу виникають фізіологічні і психічні явища – симптом страху. До перших відносять: серцебиття, прискорений пульс, сухість у роті, холодний піт, тремтіння кінцівок, переживання, біль у кишківнику. До других відносять: погіршення пізнавальних процесів, ослаблення волі. Завдання офіцера – переконати підлеглого в тому, що фізіологічні зрушення (симптом страху) – це природні процеси, дати рекомендації щодо попередження негативних емоцій.

Вміння переконувати – мистецтво. Ним володіє той офіцер, який має глибокі знання у сфері психології особистості і колективу, розуміє, як відбиваються у свідомості кожного воїна групові оцінки і колективна думка.

Солдату потрібно знати істинні мотиви подвигу, яка сила може зробити воїна героєм. Звісно, в першу чергу любов до Батьківщини, крім того, помста за друзів, побоювання за осуд, мета одержати нагороди, бойовий азарт, страх перед покаранням за невиконання наказу.

Метод переконання не можна підмінити так званими нотаціями, коли офіцер не доводить якоесь положення, а декларує його, стверджуючи те, що воїн давно знає, а тому нецікаво слухати.

Умови для ефективного переконання:

- 1) особисте переконання офіцера та любов до своєї справи;
- 2) наукова підготовленість і різнобічність знань;
- 3) врахування індивідуальних особливостей особи і психології колективу;

- 4) вміння встановити контакт, викликати довіру;
- 5) свіжість думки та зрозумілість викладення;
- 6) реалізм і правдивість;
- 7) чесність та оптимізм;
- 8) вміння доводити, пояснювати, не погоджуватися;
- 9) вміння використовувати факти і приклади;
- 10) витримка, терпіння і викладацький такт;
- 11) емоційна чуттєвість.

Переконання залежить від уміння використовувати різноманітні прийоми привертання уваги. До них відносять:

- зміну гучності голосу і тону мови;
- періодичні звертання та запитання;
- відповідні жести й рухи;
- вміння тримати паузу та ін.

Важливий момент у роботі щодо переконання підлеглого – відволікання його від негативних мотивів діяльності і формування корисних якостей.

Отже, для переконання воїна офіцеру необхідно:

- 1) проявляти доброзичливість і підвищене терпіння;
- 2) послідовно і методично доводити істину;
- 3) бути уважним до слів підлеглого;
- 4) надавати психологічну підтримку нерішучому воїну;
- 5) виробляти самостійність і критичність мислення;
- 6) відволікати підлеглого від егоїстичного характеру;
- 7) створювати емоційно гальмівну напругу;
- 8) формувати позитивні стимули та установки.

Навіювання – система психологічного впливу на колектив і особу, розрахована на некритичне сприйняття переданої інформації з метою викликати необхідні установки, орієнтації, дії.

Навіювання, на відміну від переконання, звернене не до логіки і розуму, а до підсвідомості, почуття воїнів, го-

товності сприйняти слова і дії офіцера як потрібне, як наказ, що не підлягає оскарженню.

Навіювання тісно пов'язане з переконанням, але не потребує доведення. Між обома методами не існує межі. Логіка переконання має не тільки інформаційне значення, а й переконливу силу, викликаючи те чи інше емоційне переживання.

Навіювання – закономірне психічне явище. Базується на особливій властивості психіки – навіюваності, якою володіють всі люди, хоча і не однаковою мірою. Навіювання з'являються одразу після встановлення взаємного контакту між людьми і здійснюються за допомогою слів і поглядів, рухів і вчинків людей.

Навіюючий вплив може виходити не тільки від окремої людини чи групи людей, але й від комплексу соціально-психологічних факторів (загальноприйнятих ідей, звичаїв, традицій, символів і т. д.).

Дослідження показують, що з допомогою навіювання у багатьох людей можна викликати різні емоційні реакції – від коротких часових хвилювань до тривалих станів. Це відбувається тому, що в процесі життя людина зв'язує досить повторювані слова з дією певних подразників, які викликають ті чи інші емоції.

Метод навіювання широко використовується в різних сферах людської діяльності: у медицині, спорті, педагогіці, мистецтві, пропаганді. За його допомогою знімається втома, переключається увага, покращується пам'ять, зміцнюється воля, підвищується працездатність людини.

Навіювання активно використовується в психологічній підготовці особового складу до виконання складних завдань. До легконавіюваних належать люди із загостреним сприйняттям оточуючих, зі слабкою нервовою системою.

До середньонавіюваних людей можна віднести людей

із недостатньо розвиненим образним мисленням, увагою, зі слабкою емоційністю.

До важконавіюваних належать ті, хто має сильну нервову систему, критичний розум або навпаки, не вміють концентрувати увагу на одній думці і страждають психічними порушеннями.

Метод навіювання може забезпечити безпомилкову роботу воїнів як легконавіюваних, так і важконавіюваних, але за відповідних умов. Їх психологічна надійність – величина непостійна і визначається індивідуальними біоритмами.

Мета навіювання, яка, до речі, співвідноситься з переконанням і роз'ясненням, – активізувати приховані резерви людської психіки, сформувати установки правильної і соціально-моральної поведінки. Словесне навіювання може бути:

- 1) мотивованим;
- 2) керованим;
- 3) негативним.

Мотивоване навіювання. Воно спирається на авторитет офіцера, який віддає наказ, розпорядження. Використовуючи цей вид словесного навіювання, командир впливає на солдатів опосередковано, через авторитетних сержантів і воїнів взводу.

Кероване навіювання. Воно порівнюється з емоційно вольовим впливом у вигляді рішучої вимоги чи наказу. Кожна вимога повинна бути чіткою, зрозумілою і однозначною. Підкреслимо таку закономірність: кероване навіювання найбільш ефективно, коли офіцер раптово для підлеглих подає команду. В такому разі воїни не встигають її обдумати, але завдяки звичці підкорятися діють автоматично.

Негативне навіювання. У психологічній підготовці воно, засноване на цікавості людини, постійному намаган-

ні задовольняти дослідницький інстинкт, застосовується нечасто.

Більш сильним варіантом є гіпноз. За допомогою гіпнозу лікують дефекти мови, алкоголізм, наркоманію, усувають пригнічувальні стани, страх. Тому гіпноз може бути використаний для психологічної підготовки деяких воїнів.

У деяких країнах Заходу, особливо в США, останніми роками широко розробляється так звана психологічна зброя, яка повинна ушкоджувати центральну нервову систему людини, маніпулювати її свідомістю й поведінкою.

Як спосіб штучного управління поведінкою людини застосовується електронне маніпулювання мозком за допомогою ультразвуку та мікрохвильового випромінювання. Створюються цілі програми людської поведінки із використанням комп'ютерної техніки разом із гіпнозом і засобами впливу на психіку.

Таким чином, чуйне ставлення з боку офіцера, його вміння і бажання побачити проблему очима воїна, використання елементів переконання і навіювання для закріплення установки на виконання прийнятого рішення забезпечують психологічну консультацію і допомогу воїну.

Свідомо й активна діяльність у процесі різноманітних тренувань, дотримання статутного порядку, подолання труднощів військової служби – усе це ефективно розвиває емоційно-вольову сферу колективу, формує установки і звички дисциплінованої поведінки військовослужбовців.

У мирний час вчити воїна того, що необхідно на війні, втрачає свою гостроту, реалізується частково, не охоплює весь процес бойової і гуманітарної підготовки. Офіцер часто готує солдата як спеціаліста, що вміє стріляти, водити танк, працювати за пультом, але, на жаль, не завжди розвиває у нього відвагу, сміливість, стійкість та інші військові якості.

На навчаннях вирішуються тактичні завдання і гру-

пові вправи, але знову ж таки не завжди проводиться психологічна підготовка військовослужбовців, не оцінюються морально-бойові якості.

Ці недоліки можна усунути за допомогою єдиної системи практичних методів психологічної підготовки.

Практичні методи психологічної підготовки:

- 1) психологічні вправи і тренування;
- 2) метод аварійних ситуацій;
- 3) метод стресових дій.

Психологічні вправи і тренування.

Психологічні вправи і тренування – це система багаторазових і таких, що ускладнюються, повторів спеціальних дій і вчинків з метою формування у воїнів необхідних особистих якостей, підвищення психологічної надійності колективу.

Вони містять у собі:

- вправи і тренування на спеціальних тренажерах, імітаторах, навчальних постах;
- комп'ютерні ігри;
- вправи з подолання спеціальних смуг перешкод, загорож, завалів, водних рубежів;
- спеціальні спортивні ігри і змагання;
- психологічні вправи для розвитку пізнавальних, емоційних і вольових якостей;
- соціально-психологічні тренування, ролеві ігри, практикуми зі згуртування бойової групи, формування психологічної сумісності і злагодженості.

Ці вправи і тренування дають змогу розвивати потрібні психологічні якості в комплексі з навчанням бойової майстерності, набуттям професійних здібностей, навичок і звичок, які звільняють воїна від додаткових роздумів під час виконання тих чи інших операцій і дозволяють йому сконцентрувати увагу на найголовнішому.

Вправи і тренування дозволяють удосконалювати у

військовослужбовців особливі якості особистості – схильність до ризику і вміння застосовувати рішення в неординарній ситуації.

Метод аварійних ситуацій – система прийомів і засобів, що моделює діяльність військового колективу і військового спеціаліста в складних умовах (відмови технічних засобів і озброєння, несправності засобів зв'язку та електроживлення, аварії, інше).

Моделювання аварії здійснюється за допомогою технічних та інших засобів. Воно дозволяє уявити реальну ситуацію і визначити оптимальні способи дій у ній окремих спеціалістів і військових колективів.

Одним із найпростіших видів моделювання аварійної ситуації є створення різноманітних перешкод (введення несправності зброї, приладу наведення і т. п.).

Воїн, який перебуває в аварійній ситуації без відповідної підготовки, діє або імпульсивно, або орієнтується на прямі показники і світлову інформацію. Психологічно підготовлений оператор підсвідомо сприймає не лише прямі показники, а й інші ознаки. Він може в умовах неповної або неправильної інформації швидко вибрати рішення і діяти правильно.

У цьому, власне, і полягає перевага психологічно підготовленої людини перед автоматикою, яка в аварійному режимі дає одне, іноді неправильне, рішення, оскільки інформація, що надходить до неї, може бути спотвореною.

Метод стресових чинників

Це комплекс прийомів та засобів, за допомогою яких офіцер створює у воїнів емоційну і фізичну надійність різного ступеня з метою формування сильної волі.

Емоційне напруження (або стрес) має два ступені:

- легкий;
- сильний.

Стрес по-різному сприймається кожною людиною.

Один воїн, збуджуючись, підвищує результати діяльності, інший, навпаки, знижує показники навіть при незначному хвилюванні.

Іноді стрес викликає позитивні емоції.

Стрес у бойових умовах є сильнодіючим негативним фактором, що знижує бойову активність воїнів.

Метод стресових впливів передбачає формування у воїна вольових якостей в умовах постійного зростання напруження.

Типові дії воїна у стресовій ситуації:

- імпульсивне виконання однієї дії замість іншої;
- помилкові дії в результаті хвилювання або неправильного рішення;
- помилкова дія під час правильного рішення;
- невиконання окремих дій, пропускання сигналів, команд.

Для попередження цих реакцій у воїна виробляються чіткі виконавчі функції.

Тобто метод стресової взаємодії є сильним фактором підвищення психологічної надійності військового колективу в тому разі, якщо офіцер дотримується основних умов:

- знає рівень підготовки кожного воїна, вмiло організує спеціальні заняття;
- створює емоційну напругу, поступово підвищуючи рівень стресових ситуацій;
- включає в метод різноманітні прийоми та елементи стресових ситуацій, які можуть трапитися в сучасному бою.

Звідси видно, що для успішного виконання завдань у бою воїну необхідно володіти цілим комплексом соціально-психологічних та психолого-фізіологічних якостей, високою відповідальністю за доручену справу, дисциплінованістю, зібраністю, стійкістю до стресу, високою сприятливістю органів чуттів, точністю і швидкістю реакції, стійкі-

стю координації рухів та дій.

Таким чином, для того щоб добитися перемоги в сучасному бою, воїн повинен не лише досконало знати і майстерно володіти зброєю, бути фізично розвиненим і загартованим, але й бути готовим протистояти сильному впливу бойової обстановки на його психіку, іншими словами, він повинен уміти керувати своїми почуттями, мати міцну психіку, бути готовим до різних випробувань, з якими може зіткнутися в бою.

Усі ці якості майбутні командири підрозділів повинні формувати і розвивати в собі й у підлеглих у ході навчально-виховного процесу в мирний час, у ході підготовки воїнів до захисту Вітчизни.

8.3 Управління соціально-психологічним кліматом військового колективу

Соціально–психологічний клімат – це стан колективу, що характеризується рівнем соціального сприйняття і ступенем задоволеності його членів різними сторонами спілкування та взаємодії.

Соціально – психологічний клімат залежить:

- від особистості керівника;
- компетентності виконавців;
- сумісності під час виконання колективної роботи.

Щоб управляти соціально-психологічним кліматом, необхідно всебічно вивчити колективну думку і настрої, конфліктні ситуації і взаємовідносини, дисципліну і традиції.

Суспільна думка військового колективу – це сукупність ціннісних міркувань особового складу, в яких виявляється загальне або переважне ставлення членів колективу до різних подій і явищ у житті суспільства.

У суспільній думці чітко виявляються:

- рівень ідейної зрілості колективу;
- його спрямованість;
- цілеспрямованість.

Вплив суспільної думки на поведіння військовослужбовців

Суспільна думка – сильний важіль виховання особистості. Ефективність суспільної думки пояснюється такими властивостями:

1) поєднання переконання і психологічного примусу, оскільки в ньому сконцентровано виражаються розум, воля і почуття великої кількості людей. Міркування та оцінювання суспільної думки викликають у людини потребу свідомої самооцінки, породжує прагнення до самовдосконалення;

2) оперативністю реакції на події, систематичністю, гласністю і невідворотністю оцінок вчинків особистості з боку найближчого соціального оточення;

3) здатністю ряду колективних міркувань перетворюватися в ціннісні стандарти і впливати не лише на свідомість, але і підсвідому сферу людської психіки;

4) залежністю від психологічних установок суспільства.

Функції суспільної думки досить різноманітні:

- ціннісна;
- пізнавальна;
- регульовальна;
- об'єднувальна (функція зімкнення);
- виховна;
- пропонування (примусова);
- консультативна (обговорення законопроектів);
- формувальна;

- спонукальна;
- інформативна.

Алгоритм та умови формування суспільної думки:

- потреба колективу в ідеї (актуальність ідеї);
- висування ідеї (гласність);
- тлумачення ідеї (багаторазовість повторення);
- формулювання ідеї (пізнання джерел та шляхів – руху ідеї, правдивість);
- повторення формулювання ідеї;
- закріплення змісту формулювання;
- ціннісний стереотип.

Причини розбіжності думок у колективі:

- 1) розбіжність інтересів членів колективу;
- 2) конфліктні відносини у колективі;
- 3) наявність негативно спрямованих груп;
- 4) інертність та інфантильність членів колективу.

Формування колективної думки:

- а) стихійно;
- б) цілеспрямований вплив командирів.

Існують два основних підходи у формуванні колективної думки:

а) у першому випадку командир підрозділу пропонує воїнам основну ідею майбутньої колективної думки, роз'яснює її, аргументує і переконує їх у необхідності зайняти ту чи іншу позицію. У разі боротьби з помилковими нездоровими думками організовується колективна дискусія для того, щоб воїни самі дійшли до доцільного колективного рішення;

б) другий спосіб формування колективної думки з конкретного питання полягає в тому, що командир дає підлеглим можливість широко розглянути поставлену проблему (на зборах, у дискусії, на заняттях), щоб корисні думки і пропозиції окремих воїнів привертати увагу всіх, закріплювалися в колективній пам'яті і збагачувалися дум-

кою інших. Спрямована колективна дискусія особливо ефективна, коли потрібно докорінно перебудувати думку, змінити вже сформовану позицію.

У своєму зародженні і розвитку колективна думка проходить ряд етапів:

I етап – члени колективу самостійно дізнаються про подію і дають їй оцінку, кожний на своєму рівні (етап індивідуальної свідомості);

II етап – члени колективу обмінюються своїми думками, формуються групові думки, можуть виникати протидіючі групи;

III етап – одна з групових точок зору стає домінуючою і у подальшому застосовується як загальна (ціннісний стереотип).

Процес управління суспільною думкою передбачає ряд напрямів:

1) постійна робота з активом, націлена на зміцнення його впливу на воїнів;

2) знання конкретних носіїв негативних настроїв у колективі та аргументована полеміка з ними;

3) розкриття справжньої особи помилкових авторитетів і послідовне усунення недоліків, боротьба з проявами соціальної несправедливості, що дає підґрунтя для пересудів;

4) своєчасна реакція на утворення мікрогруп, з'ясування їхньої спрямованості, неофіційних лідерів;

5) урахування суспільної оцінки діяльності офіцерів, активу і причин її зміни.

Встановлено, що колективна думка відбиває погляди більшості при гласному обговоренні питання. Експерименти показують, що в процесі утворення колективної думки відбувається консолідація індивідуальних думок у групі. Це проявляється в тому, що коефіцієнт згоди зростає після обговорення питання в групах, які досягли високого рівня

розвитку. Якщо в групах низького рівня згуртованості коефіцієнт згоди обговорення теми досягає всього 80 %, то в групах із високим рівнем розвитку цей коефіцієнт наближається до 100 %.

Управління колективною думкою досягається при додержанні таких умов:

- 1) постійний і надійний зв'язок з особовим складом;
- 2) регулярне інформування про поточні події;
- 3) попередня робота з підготовки колективу до певного впливу суспільної думки;
- 4) розвиток гласності і культури дискусій;
- 5) вмілий вибір найбільш доцільних форм впливу на свідомість і почуття воїнів – збори, преса, групові й індивідуальні бесіди;
- 6) доведення до особового складу правдивої інформації, хто і як проходить службу, виконує свої обов'язки, ставиться до товаришів і командирів;
- 7) доведення до колективу його власної думки з найбільш важливих питань служби і побуту, його значущості для зміцнення дисципліни і підвищення боєготовності;
- 8) забезпечення педагогічного такту і чуйності в роботі з військовослужбовцями;
- 9) підтримання статутних взаємовідносин і активна боротьба з відхиленнями від норм загальнолюдської моралі.

Методи вивчення колективної думки:

- анкетування (відкритого або закритого типу);
- соціологічне опитування;
- спостереження;
- індивідуальні бесіди.

Здорова колективна думка – сильний важіль виховання особистості. Його сила полягає в тому, що вона виходить одночасно від усього колективу. Свій вплив колек-

тивна думка робить безупинно і повсюдно: у навчальному класі, у варті, казармі, в полі.

Таким чином, вивчення і формування колективної думки – не самоціль, а засіб стабілізації військових колективів, один зі способів згуртування людей на принципах соціальної справедливості, гуманізму і моральності, загальногромадянської згоди.

Настрій колективу (групи воїнів) – це спільне переживання тих або інших подій, фактів громадського життя, а також подібного емоційного стану, що опанували на деякий час усім колективом або його частиною і впливають на його життя і діяльність.

Колективні настрої володіють:

- особливою вразливістю;
- великою імпульсивною силою (швидко переростають у дії);
- динамічністю (може швидко змінюватися за силою та змістом).

Вони активізують або стримують військову діяльність.

Настрої можуть бути позитивні (стенічні, оптимістичні) і негативні (астенічні, песимістичні).

Позитивні настрої містять у собі такі емоції і почуття, як задоволеність, бадьорість, наснага, оптимізм, радість, почуття професійної гордості, почуття прекрасного, почуття любові до Батьківщини, щастя, бойовий порив та ін.

Негативний настрій містить у собі незадоволеність, невпевненість, песимізм, зневіру, нудьгу, депресію, розпач, дратівливість, гнів, страх, злість, паніку та ін.

Насамперед негативні настрої виникають у результаті небезпечних ситуацій, гіперстресів та потрясінь. Отже, негативні настрої є свого роду сигналом тривоги, різкого дискомфорту ситуації, сильного стресового впливу, поганих взаємовідносин і низького рівня згуртованості колективу.

Колективний настрій складається із групових та індивідуальних емоційних станів. Тому офіцеру бажано знати, у якій групі і хто конкретно є джерелом гарного або поганого настрою, так звані лідери – оптимісти і лідери – песимісти. Це можна визначити, використовуючи метод анкетування або опитування (інтерв'ю). Крім того, необхідно виявити і знати воїнів, які найбільш чутливі до змін групових настроїв, яскраво і рельєфно відбивають їх у поведінці та діях.

Найчастіше негативний настрій виникає в результаті небезпечних ситуацій, потрясінь.

Аналіз колективного настрою офіцер може провести методом спостереження за реакціями, висловленнями, емоційними проявами воїнів. Однак цей метод складний і невизначений, оскільки військовослужбовець, намагаючись охарактеризувати своє самопочуття, як правило, погоджує його або зі своїми потребами і моральними цінностями, або з думкою товаришів по службі. Крім того, зовнішній вигляд воїна не завжди відбиває його дійсний настрій.

Для більш конкретного і більш наочного оцінювання колективного настрою офіцер може використовувати методику емоційно – символічної аналогії, в основі якої покладені специфічні зв'язки кольору, словесних символів з емоційними станами людини.

Офіцеру-керівнику потрібно вчитися володіти своїми емоціями, знати як прийоми усунення особистого роздратування, так і способи, за допомогою яких він може підняти настрій колективу. Особистий приклад бадьорості й оптимізму швидко передається підлеглим, активізує ратну працю. І навпаки, якщо командир виявляє нервозність, обурюється діями підлеглих, то колектив піддається поганому настрою, погіршуються результати служби.

Управління колективним настроєм воїнів у підрозділі:

1) з'ясування причин поганого настрою та їх усунення або нейтралізація;

2) утворення за допомогою лідерів–оптимістів (воїнів, які володіють почуттям гумору, чуйністю й особистою привабливістю) так званої групи гарного настрою (здорового ядра, активу) для забезпечення емоційного комфорту в колективі;

3) індивідуальний вплив на воїнів, які мають негативні почуття (з'ясувати, що їх викликало);

4) організація побуту і цікавого дозвілля воїнів;

5) використання емоційних можливостей, військових ритуалів, радіо і телебачення, гарної музики і т. ін.;

6) головний засіб впливу – особистий приклад, оптимізм, бадьорість, упевненість дій і поведінки, самовладання і витримка командира.

Традиція колективу – це сталі в колективі, чітко визначені дії і відносини, додержання яких стало колективною потребою. За норми і правила життя й поведінки воїнів традиції виступають у вигляді соціально-психологічних регуляторів і передаються з покоління в покоління.

Розрізняють довгострокові і короткочасні традиції.

Довгострокові традиції передаються від командира до командира, без особливих змін (традиційні, наприклад, методи переконання, ритуали урочистих зборів, військові ритуали).

Короткочасні традиції динамічні, легко змінюються, хоча їхнє ядро при цьому може залишатися без змін, відбувається накопичення нових форм і прийомів.

Основні методи вивчення традицій колективу: спостереження, опитування, бесіди, анкетування.

У процесі служби між військовослужбовцями фор-

муються певні стосунки. Однак відсутність досвіду міжособистісного спілкування, недостатні знання звичаїв і традицій на перших порах можуть призвести до міжособистісних конфліктів.

Конфлікт (лат. – зіткнення) означає протиборство між людьми, які захищають свої інтереси, відстоюють свої погляди і звички поведінки, доводять свою правоту, намагаються самозатвердитися в колективі.

Конфлікти у військових колективах мають службовий і неслужбовий характер.

Службовий конфлікт – це конфлікт між начальником і підлеглим, підлеглим і начальником, між військовослужбовцями в рівних званнях і посадах.

Неслужбові конфлікти стосуються різних сторін діяльності колективу. Це в основному міжособистісні конфлікти, в яких у першу чергу проявляються невміння воїнів взаємодіяти і спілкуватися один з одним, недоліки характеру і низька соціально-психологічна культура.

З урахуванням кількості воїнів, які беруть участь у конфлікті, можна розрізнити:

- парні конфлікти (в яких діють дві особи);
- групові (що охоплюють декілька воїнів);
- міжгрупові;
- спільні конфлікти (охоплюють майже весь колектив).

Причини конфліктів у військових колективах

I група – причини, які впливають із властивостей військовослужбовців:

- 1) відсутність свідомої дисципліни у військовій частині;
- 2) наявність у колективах соціально нестійких осіб, дезорганізаторів, егоїстів;

3) інертність у стилі роботи колективу, військовослужбовців, що призводить до опору новому, якісному;

4) особливості характеру ряду членів військового колективу (грубі, схильні до суперечок);

5) прояв моральної невихованості окремих осіб.

Ці причини породжують нестатутні взаємовідносини у військових колективах.

II група – причини, що впливають із властивостей особистості керівника:

1) недостатня підготовленість керівника до роботи з особовим складом, невміння управляти людьми та їх діяльністю;

2) негативні риси характеру керівника, насамперед неврівноваженість, що веде до неповаги до підлеглих, а також владність і відсутність гнучкості у професійній діяльності;

3) невідповідність стилю керівництва рівню зрілості колективу.

III група – причини, що впливають зі стилю керівництва:

1) взаємне нерозуміння, несумісність. Починається боротьба за «правду», «справедливість»;

2) протиріччя суспільних та групових інтересів, коли люди відстоюють інтереси лише своєї групи й ігнорують суспільні.

IV група – причинами конфліктів можуть бути відносини між особистістю і групою. Такими причинами є:

1) неправильна реакція людини на вплив оточуючих і навпаки;

2) негативна система домагань до оточуючих або завищена оцінка своїх можливостей;

3) необ'єктивне оцінювання можливостей оточуючими;

4) неповне і неточне сприйняття і розуміння обста-

новки.

Для своєчасного виявлення конфліктів і подальшого впливу на людей важливо знати не лише їх причини, але й ознаки конфліктних ситуацій. Найбільш характерними з них є:

- факти відхилення від виконання вказівок, розпоряджень безпосередніх начальників;
- обопільна або одностороння словесна чи фізична образа, нездорова суперечка;
- негативні судження про навколишнє оточення, про життя і діяльність посадових осіб;
- різке ставлення до служби, до товаришів;
- замкненість, пригніченість окремих, особливо молодих воїнів;
- формальна організація виховної роботи;
- приниження гідності особистості в офіційній і неофіційній обстановці, а часом відкриті знущання над молодими воїнами;
- упередженість у застосуванні стягнень і заохочень до окремих військовослужбовців;
- відсутність турботи про підлеглих;
- навмисне зниження або підвищення вимогливості до підлеглих та ін.

Кожний конфлікт, будучи динамічним явищем, проходить такі стадії:

- 1) виникнення;
- 2) існування;
- 3) пошук засобів усунення;
- 4) загасання.

Конфлікт може виникнути або стихійно, або з чіткої ініціативи. Виникнувши, він може відразу ж згаснути (короткочасний конфлікт), продовжуватися визначений час (тривалий конфлікт), зайти у глухий кут (затяжний конфлікт).

Тривалість конфлікту обумовлена невмінням сторін, що протиборствують, вирішити його, недостатнім взаєморозумінням або надмірною емоційністю партнерів, іншими причинами. Кожний конфлікт порушує нормальний хід життя військового колективу.

Методика попередження конфліктів

I. Аналіз приводу і причин конфлікту. На цьому етапі додержується умова: привід знаходиться на поверхні, а причина нерідко замаскована.

Виявляючи причини конфлікту, офіцер визначає зону службової, ділової і неслужбової, особистої конфліктності, виділяє службовий конфлікт у першу чергу.

II. Психопрофілактика конфліктних ситуацій. Конфлікт легше попередити, ніж усунути.

Попередити конфлікт – це означає попередити протиріччя у взаєминах воїнів, тактовно підказати мирну стратегію вирішення суперечки. Ця стратегія виконується за додержання таких умов.

Умови попередження конфлікту:

1) взаємне прагнення вислухати товариша, зрозуміти зміст речення, оцінити сказане, відкинувши особисті упередження;

2) повага точки зору і думки співрозмовника;

3) уміння тактовно спростовувати слова співрозмовника й у коректній формі пропонувати свою точку зору;

4) уміння спокійно сприймати критику і критикувати насамперед не слова, а суть справи;

5) здатність швидко визнати свої помилки і приносити вибачення за допущену різкість;

6) на завершальній стадії конфлікту погоджуватися з найбільш правильними судженнями, визначати сферу

з'ясованого і переконуватися в тому, чи усунута причина конфлікту.

III. Урахування індивідуальних якостей учасників конфлікту. Командир у бесіді виявляє характер та історію взаємин воїнів: чи були вони друзями, що було поштовхом до сварки.

IV. Визначення справжніх цілей конфлікту. Головне – розмежувати егоїстичні спрямування і ділові конфлікти, суцільно особисті й колективні.

V. Усунення справжніх причин конфлікту (особливо психологічну несумісність).

VI. Створення емоційної рівноваги в конфлікті.

VII. Додержання педагогічного такту під час вирішення конфлікту. Педагогічний такт офіцера виявляється в умінні виконувати ряд умов.

VII. Вибір способу впливу на сторони, що конфліктують:

- шляхом взаємних поступок;
- шляхом примирення;
- шляхом осуду (громадського або карного);
- шляхом роз'єднання сторін, що конфліктують;
- шляхом адміністративно-дисциплінарного впливу.

Основні напрями попередження конфліктів:

1. Організаторська діяльність посадових осіб.

Вона повинна забезпечувати:

- а) об'єднання членів військового колективу, розвиток духу самокритичності, непримиренності до недоліків;
- б) утвердження законності, статутного порядку в під-

розділі, у колективі;

в) суворе виконання функціональних обов'язків кожним членом колективу, підтримання порядку роботи служб, бібліотеки, клубу, складів і т. п.;

г) удосконалювання процесу керівництва колективом.

2. Виховна робота в колективах щодо попередження конфліктів забезпечує:

а) формування світогляду, розуміння завдань і цілей військової служби;

б) розвиток моральних якостей, усвідомлення військового обов'язку, розуміння статутних традицій, норм військової етики, що створюють внутрішню основу для атмосфери військового товариства і дружби;

в) прищеплення навичок правильного міжособистісного спілкування в колективі, уміння регулювати своє поведіння, почуття.

Практичні заходи для попередження конфліктів:

– успішному запобіганню і недопущенню конфліктів сприяє статутна організація служби військ;

– розміщення військовослужбовців з урахуванням психологічної сумісності;

– прийом військовослужбовців командиром;

– своєчасне і повне вирішення питань щодо скарг та заяв;

– індивідуальні бесіди;

– збори і наради, суди честі, офіцерські збори;

– опитування.

Шляхи подолання конфліктів:

– педагогічний;

– адміністративний.

Педагогічний шлях забезпечує збереження колективу, а разом із тим і його морально – психологічний розвиток.

Основним методом педагогічного впливу на тих, хто конфліктує, є переконання.

Під час вирішення конфліктів у військових колективах використовуються методи психологічного впливу: прямі й непрямі.

Адміністративний шлях застосовується в крайніх випадках, коли інші способи вирішення конфлікту результату не дають. Спосіб передбачає:

- переміщення військовослужбовця;
- покарання;
- інші види примусу.

Таким чином, конфлікти у військових колективах – складне явище, вони не є фатальною неминучістю. Їх можна попередити і подолати, якщо виявляти джерела, причини й умови їхнього виникнення і розвитку, вчасно вживати необхідні заходи. Правильний підхід до проблеми попередження конфліктів і вміле їх вирішення дозволять істотно знизити гостроту нестатутних взаємин.

8.4 Психологічна підготовка особового складу

Забезпечення бойової готовності і боєздатності Збройних сил України до захисту суверенітету і незалежності потребує постійного удосконалення якості й ефективності бойової підготовки особового складу.

Якісна військово-професійна підготовка військовослужбовців до виконання навчально-бойових (бойових) завдань розглядається як одна з найважливіших вимог, що висуваються Указами Президента України, наказами Міністра оборони України, наказами, директивами і розпорядженнями начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних сил України.

У Законі України про оборону України визначається,

що «обороздатність держави – це здатність держави до захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Вона складається з матеріальних і **духовних елементів** та є сукупністю воєнного, економічного, соціального та **морально-політичного потенціалу** у сфері оборони та належних умов для його реалізації» .

У системі підготовки військ (сил) важливе значення набуває морально-психологічна і суто психологічна підготовка захисників держави. Моральний дух, психологічна та функціональна готовність особового складу, військових підрозділів значною мірою визначають боєготовність і боєздатність військ, суттєво впливають на формування та розвиток необхідних морально-бойових якостей особового складу.

Багатоплановий військово-педагогічний процес складається із взаємозв'язаних і нерозривних складових, якими є навчання, виховання, освіта, розвиток (розумовий та фізичний) та **психологічна підготовка**.

Досвід війн та локальних конфліктів кінця ХХ – початку ХХІ століття, досвід миротворчої діяльності Збройних сил України засвідчують, що змінилися як стратегія і тактика застосування різних родів Збройних сил, так і значення психологічної підготовки у загальній системі підготовки військ, веденні бойових дій, виконанні завдань із підтримання миру і безпеки.

Зростаючу роль саме психологічної підготовки особового складу у військово-педагогічному процесі обумовлюють такі обставини:

по-перше, підвищуються обсяг, складність і значення завдань, які вирішують Збройні сили України, роль людського, морально-психологічного фактора у воєнному захисті держави;

по-друге, у зв'язку із подальшим розширенням взаємодії і співробітництва з арміями провідних країн світу

виникає необхідність удосконалення системи навчання і виховання, психологічної підготовки військовослужбовців відповідно до вимог щодо виконання завдань з підтримки миру і безпеки, захисту загальнолюдських цінностей від можливої загрози агресії і проявів тероризму;

по-третє, на підвищення ролі психологічної підготовки особового складу істотно впливає ряд військово-технічних факторів сучасного етапу військового будівництва та розвитку військової справи. Одним із них є поява нової складної бойової техніки і зброї, нових родів військ, зміни в засобах ведення бойових дій.

Не менш важливою обставиною, що визначає необхідність підвищення якості психологічної складової професійної діяльності, є збільшення впливу на психіку воїна негативних умов служби, особливо під час ведення бойових дій.

Кінцевою метою психологічної підготовки (ПП) особового складу Збройних сил України є формування стійкої психологічної готовності до виконання поставлених завдань у процесі професійної діяльності.

Якісні зміни, що відбуваються в технічному оснащенні армії і флоту, у формах і способах збройної боротьби, значно підвищують роль і значення людини як головного фактора війни, висувають надзвичайно високі вимоги до її бойової та психологічної підготовки.

Узагальнюючи різні підходи до розроблення проблем психологічної підготовки особового складу до професійної діяльності і до бойових дій, ми виходимо з таких принципових положень:

– підготовка психіки особового складу до можливої війни, до діяльності відповідно до поставлених завдань (професійної діяльності), є об'єктивною необхідністю. Це викликано тим, що всі бойові дії веде людина, яка має індивідуальні психологічні якості і здібності. Впливаючи

на людину, бойові дії впливають також і на рівень виконання бойових завдань цією людиною;

– формування психологічної готовності особового складу до професійної діяльності не є вихованням окремих якостей воїна, оскільки ефективність дій у бою – це сукупне вираження твердих ідейних переконань, впевненість у необхідності захисту своєї країни, моральних і психологічних якостей, загального настрою особистості і військового колективу на беззаперечне виконання свого військового обов'язку;

– психологічна готовність пов'язана з ідеологією і політикою держави, її формування проводиться у загальній системі бойової підготовки особового складу, здійснюється в усіх формах діяльності воїнів і військових підрозділів. Психологічна підготовка не обмежується проведенням лише спеціальних заходів, а є одночасно специфічним компонентом виховання і навчання воїнів у військовому середовищі, одним із завдань військово-педагогічного процесу;

– рівень та стан психологічної підготовки особового складу залежить і взаємозв'язаний із розвитком озброєння і техніки, військової науки, економічних та політичних чинників держави або військового блоку держав, а також залежить від ефективності психолого-педагогічних дій командного складу.

Таким чином, дослідження проблеми підготовки особового складу дає можливість зробити висновок про те, що організована, цілеспрямована й ефективна психологічна підготовка особистості військовослужбовців, малих груп та військових колективів до професійної діяльності є закономірною і нагальною необхідністю, а з урахуванням сучасних тенденції ведення бойових дій набувають ще більшого значення.

Психологічна підготовка особового складу Збройних сил України. Сутність, зміст, завдання та принципи

Психологічна підготовка особового складу Збройних сил України – це цілісний та організований процес формування у військовослужбовців психічної стійкості і психологічної готовності до дій у бою, у складних і небезпечних умовах, в обстановці, що різко змінюється, під час тривалої нервово-психологічної напруги, подолання труднощів, пов'язаних із виконанням військового обов'язку як у воєнний, так і у мирний час.

Психологічна підготовка особового складу Збройних сил України до виконання завдань за призначенням відбувається у загальній системі підготовки військ і є одним інтегративним компонентом військово-педагогічного процесу (рис. 8.1).

На кожному напрямку всебічної підготовки вирішуються переважно властиві йому завдання із використанням різних технологій.

Технологія психологічної підготовки особового складу – це навчальна система найбільш раціональних методів, способів, прийомів та форм досягнення цілей психологічної підготовки психіки військовослужбовців до стійкої індивідуальної практичної діяльності та у складі підрозділу на полі бою в умовах сучасної війни, що визначає найбільш раціональні й ефективні методики досягнення їх психологічної готовності і стійкості до впливу стрес-факторів бою (екстремальної обстановки).

Основною метою психологічної підготовки є формування у особового складу емоційно-вольової стійкості та психологічної готовності до бою (виконання завдань за призначенням) (табл. 8.1).

Рисунок 8.1 – Система психологічної підготовки у Збройних силах України

Структурно-змістова характеристика процесу всебічної підготовки особового складу, роль і місце психологічної підготовки відображено на рис. 8.2.

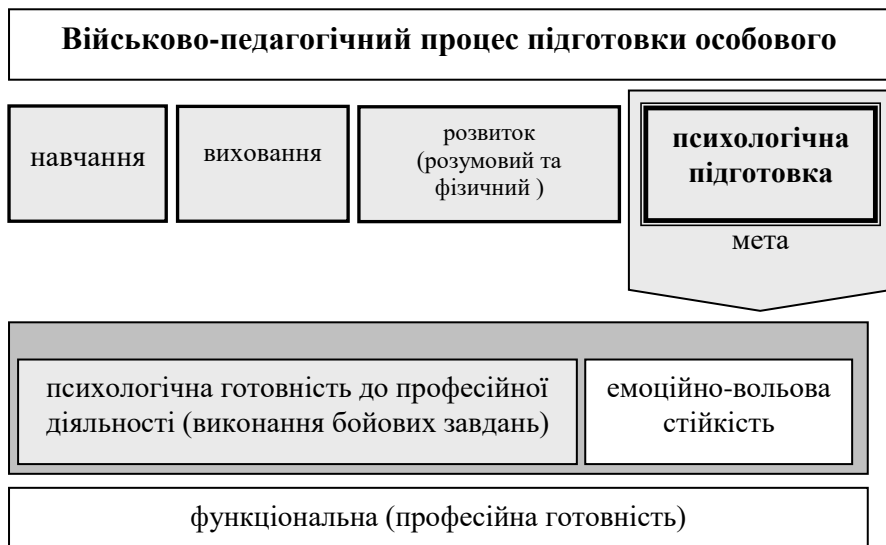

Рисунок 8.2 - Психологічна готовність військовослужбовця у структурі військово-педагогічного процесу

Формування психічної (емоційно-вольової) стійкості

Завчасно (до початку бойових дій) у солдатів формується **психічна стійкість** – це система психічних якостей військовослужбовця, яка визначає його потенційну можливість долати труднощі й успішно виконувати поставлене бойове завдання.

Така система психічних якостей воїна охоплює:

- знання труднощів різних бойових ситуацій і способів управління своєю поведінкою за цих обставин;
- знання можливих дій противника і способів про-

тидії йому;

- знання тактики дій своїх військ;
- поглиблене знання своїх обов'язків і можливостей бойової техніки та озброєння;
- стійкі навички та вміння долати труднощі бойових завдань, керувати своїми психічними станами й діями, визначати свої можливості, а також готовність до вирішення поставлених завдань;
- погляди і переконання, мотиви та психічні установки на необхідність і можливість подолання труднощів та успішного виконання бойового завдання;
- особистісні якості воїна, що відображають його стійку здатність переборювати труднощі бойової операції, володіння своїми психічними станами і діями.

Зміст психічних якостей, що формуються, тісно пов'язаний із характером тих труднощів, які долають у ході виконання бойового завдання.

Ці якості, що становлять психічну стійкість, досягаються моделюванням у ході бойової підготовки умов майбутньої бойової діяльності, які можуть мати місце у бойовій операції, вони характеризують ступінь теоретичної ознайомленості військовослужбовця і його практичну підготовленість до подолання різних стрес-факторів бойових ситуацій. Вона свідчить про його психічну підготовленість до бойових дій, до першого бойового завдання.

Формування психологічної готовності

Здатність військовослужбовця виконати своє завдання так, як він уміє (виявити бойову майстерність), залежить перш за все від внутрішніх чинників: переконань людини; її здатності ефективно діяти в ситуаціях небезпеки, раптовості, невизначеності, дефіциту часу; емоційного стану воїна на даний момент часу; стану його здоров'я тощо. Сукупність усіх цих чинників одержала назву «**психологічна готовність**».

Таблиця 8.1 – Структурно-змістовна характеристика процесу всебічної підготовки особового складу

Види всебічної підготовки	Які елементи та якості особистості переважно формуються	Якості особистості, що формуються	Які структурні елементи діяльності забезпечуються	Специфічні види формування особистісних якостей	В яких формах підготовки здійснюється	Кінцевий результат
Військово-професійна	психічні процеси: досвід та знання, навички, вміння	професійна пам'ять, професійне мислення, професійне уявлення, військова майстерність	навички як вищий ступінь у розвитку дій (виконавча регуляція)	навчання: повторювання, тренування, вправи	бойова підготовка: технічна, тактична, вогнева та ін.	всебічна підготовленість (ТРИВАЛА ГОТОВНІСТЬ)
Психологічна	спрямованість, загартування мотивів, воля, емоційно-вольовий досвід	психологічна стійкість	спонукальна регуляція	психологічне загартування: психологічні тренування, повторення, вправи	бойова підготовка: моделювання бойових ситуацій	
Воєнно-ідеологічна	спрямованість, переконання, світогляд, ідеали	ідейна переконаність, патріотизм, ненависть до ворога та ін.	потребово-мотиваційні елементи (спонукальна регуляція)	виховання: ідейно-політичне, військове, правове та ін.	воєнно-ідеологічна підготовка, культурно-виховна робота	
Фізична	біологічна сторона особистості, організм	сила, кмітливість, швидкість, витривалість	виконавча регуляція	фізичне виховання	заняття з фізичної підготовки	

Таблиця 8.2 – Сфери впливу на особовий склад засобами психологічної підготовки

Сфери впливу	Бажана мета впливу	Кінцевий результат
Мотиваційна сфера	Формування відданості своїй Вітчизні, переконаності у пріоритеті національних інтересів та цілей своєї держави, вірність Конституції та військовому обов'язку, висока дисциплінованість, готовність будь-що виконати поставлені завдання	Формування психологічної готовності та емоційно-вольової стійкості
Емоційно-вольова сфера	Розвиток рішучості, наполегливості, емоційної стійкості під час виконання бойових завдань в екстремальних умовах, здатності до самоконтролю та саморегуляції власного емоційно-вольового стану	
Психо-фізіологічна сфера	Розвиток у військовослужбовців швидкості і точності сприйняття інформації, усвідомленої та суворої послідовності виконання оперативних функцій, точної реакції, здатності до швидкого переключення діяльності, всебічної фізичної загартованості	

Психологічна готовність воїна до бою – один із основних компонентів готовності підрозділу до негайних бойових дій.

Вона припускає, по-перше, усвідомлення воїном відповідальності за долю Батьківщини, рідних, близьких; упевненість у собі, своїх товаришах, бойовій техніці і зброї, по-друге, бажання боротьби, прагнення випробувати себе, подолати свої слабкості, добитися перемоги над про-

тивником.

Психологічна готовність військовослужбовців – це націленість і мобілізованість психіки воїнів на подолання майбутніх бойових труднощів, яка забезпечує результативність та якість виконання бойових завдань, адекватно до їх складності, значущості та важливості.

Основними структурними елементами психологічної готовності воїна є:

мотиваційний – прагнення подолати труднощі майбутнього бою і розуміння необхідності їх подолання, оцінювання своїх можливостей щодо управління психічними станами і діями на основі раніше накопиченого досвіду;

пізнавальний – забезпечує необхідним обсягом відповідної інформації, що потрібен для цілеспрямованої діяльності в екстремальних умовах бойової обстановки;

емоційний – переживання почуття впевненості або сумніву у своїй готовності до подолання труднощів сучасного бою, уміння управляти своїми емоційно-вольовими процесами в екстремальних умовах;

вольовий елемент забезпечує воїнам подолання труднощів сучасного бою.

Кожний із цих елементів передбачає націленість і мобілізацію психіки воїна на подолання труднощів сучасного бою. Визначається також можлива поведінка воїна, що свідчить про його готовність або неготовність виконувати бойове завдання.

Основними ознаками психологічної готовності воїна до бою є: відсутність метушливості або замкнутості, обачлива, рівна поведінка; чітке, безпомилкове виконання наказів та команд; нормальний фізіологічний стан (частота пульсу, дихання, колір обличчя тощо).

Виділяють три рівні стану психологічної готовності до бою: низький, середній та високий.

Низький рівень проявляється в тому, що воїн не упевнений у собі, у нього відсутнє прагнення до протиборства, він нерішучий, зайве метушливий або замкнений, припускається помилок під час виконання простих команд.

Для **середнього рівня** характерне поєднання упевненості в собі й інших із недостатнім прагненням до протиборства й рішучих дій. Воїн припускається незначних помилок під час виконання команд, його фізіологічний стан близький до норми.

Високий рівень відрізняється бажанням боротьби, відсутністю сумнівів, прагненням випробувати себе, добитися перемоги над противником. На такому рівні психологічної готовності воїн довго перебувати не може. Спрацьовують захисні механізми психіки і фізіології людини.

Сутністю психологічної підготовки є підвищення психічної стійкості і його психологічної готовності; перетворення факторів бою в знайомі, звичні, очікувані (адаптування); оволодіння військовослужбовцями необхідними знаннями та досвідом у подоланні психологічних навантажень; розвиток у особового складу здатності швидко перебудовуватися відповідно до обставин.

За змістом психологічна підготовка є системою заходів, спрямованих на завчасне формування й закріплення у військовослужбовців і військових підрозділів стійких психічних якостей, необхідних для виконання завдань військово-професійної діяльності і здійснюється на етапі організації підготовки військовослужбовців, військових частин до бойових дій (виконання завдань за призначенням).

Психологічна підготовка разом із професійно-психологічним відбором, прогнозуванням психологічного стану особового складу військ (сил), психологічним супроводженням бойової діяльності, психологічною

реабілітацією військовослужбовців є **компонентами психологічного забезпечення діяльності та підготовки особового складу.**

Психологічне забезпечення разом з інформаційно-пропагандистським, соціально-правовим, культурологічним забезпеченням та захистом особового складу від негативного інформаційного впливу є **складовими морально-психологічного забезпечення повсякденної діяльності, підготовки та застосування військ (сил).**

Об'єктом психологічної підготовки є військовослужбовець (свідомість), військові колективи чи підрозділи (суспільна свідомість).

Суб'єктом психологічної підготовки є командири (начальники), офіцери по роботі з особовим складом, інструктори, викладацький склад навчальних закладів (підрозділів).

Психологічна підготовка особового складу здійснюється в загальному процесі бойової підготовки, що, у свою чергу, складає основу її успішності.

Головні завдання психологічної підготовки:

- забезпечення стійкої психологічної готовності військовослужбовців до захисту Батьківщини, до рішучих дій під час виконання навчальних завдань, готовності до ризику та зустрічі з небезпекою;

- формування у військовослужбовців психічної стійкості до психотравмуючих факторів сучасної війни, тривалих перевантажень;

- їх навчання методів попередження психотравмування, саморегуляції, виявлення ознак одержання психологічних травм;

- надання першої допомоги;

- створення передумов високої бойової активності військовослужбовців;

- адаптація військовослужбовців до бойових умов,

їх навчання основних способів самозахисту;

– зниження психологічних травм, підвищення рівня професійних та бойових навичок і вмій, фізіологічної і психологічної витривалості військовослужбовців.

Основними принципами психологічної підготовки є:

– патріотична спрямованість, формування негативних установок до противника;

– **моделювання** у ході вирішення навчально-бойових завдань зовнішньої картини бою (бойових умов);

– **натуралізація** у створенні бойових умов, що викликає в особового складу реальні психічні стани бойової підготовки, яка передбачає включення під час виконання навчально-бойових (бойових) завдань елементів ризику та небезпеки;

– **психологічне загартування** – максимальне напруження духовних, психічних, психологічних та фізичних сил, недопущення розслаблення;

– **психологічне протиборство** разом із вогневим, тактичним та іншими видами впливу, забезпечення можливості з відчуття впливу на себе;

– **безпека дій** особового складу.

Свідоме, активне і творче використання військовослужбовцями цих принципів, а також методів і форм навчання, виховання є **головною умовою ефективності** психологічної підготовки як процесу.

У військовій практиці склалася така система **основних напрямів психологічної підготовки**:

– формування мотиваційних основ бойової діяльності воїнів;

– інформування особового складу про навчально-бойові завдання, способи і прийоми їх вирішення;

– залучення особового складу до активних практичних дій у процесі бойової підготовки в умовах,

близьких до реального бою.

Складна структура системи психологічної підготовки воїна, багатоплановість факторів і завдань, що впливають на неї, потребують проведення психологічної підготовки різних **видів***.

**Під видом психологічної підготовки розуміють визначену сукупність цілей, завдань та засобів їх вирішення в умовах, які склалися*

Залежно від мети розрізняють психологічну підготовку до військової служби у конкретному виді збройних сил, роді військ, до вивчення бойової техніки, до виконання бойових вправ, того чи іншого виду бойових дій (наприклад, повітряний бій).

У зв'язку з тим, що **об'єкти** психологічної підготовки є різними, виділяють психологічну підготовку воїнів, малих груп, рядового та командного складу, особового складу окремих спеціальностей та професій.

За терміном проведення розрізняють психологічну підготовку до бойової діяльності (попередню) і психологічну підготовку до виконання конкретного бойового завдання (безпосередню).

Залежно від цільових установок, ступеня охоплення особового складу, націленості застосованих засобів та методів для формування тих або інших компонентів психологічної підготовленості розрізняють **загальну, спеціальну та цільову психологічну підготовку**.

Загальна психологічна підготовка – вид психологічної підготовки особового складу, завданням якого є формування й удосконалення єдиних для військовослужбовців психологічних якостей згідно з вимогами сучасної війни.

Вона спирається на формування та розвиток у особового складу політичної свідомості, патріотизму,

відповідальність за долю Батьківщини та бойових товаришів, волі до перемоги та впевненості в ній, бойової активності та готовності до самопожертви. Загальна підготовка єдина для всіх видів Збройних сил та родів військ.

Виконання завдань загальної психологічної підготовки досягається формуванням у військовослужбовців визначеної мотивації, спрямовується на навчання їх прийомів емоційно-вольової мобілізації, зняття негативних психічних станів, методів надання собі і товаришам по службі першої психологічної допомоги, способів виживання в екстремальних умовах, згуртування, злагодження, підвищення соціально-психологічної сумісності та стійкості військових підрозділів.

Спеціальна психологічна підготовка – вид психологічної підготовки особового складу, завданням якого є розвиток специфічних військово-професійних якостей військовослужбовців відповідного роду військ, напрацювання високої бойової активності та психічної стійкості, навичок поведінки в екстремальних умовах.

Значна частина завдань спеціальної психологічної підготовки вирішується в процесі стрільб, пусків ракет, проведення тренувань та навчань в умовах, максимально наближених до бойових, з метою розвитку у військовослужбовців сприяння професійної уваги, професійної пам'яті, здатності протистояти стресорам, характерним для конкретного роду військ (сил).

Цільова психологічна підготовка – це вид психологічної підготовки особового складу, завданням якого є адаптація психіки воїна до умов виконання бойового завдання, формування бойового психічного стану, напрацювання чіткої внутрішньої установки на підготовку до конкретного бою (виконання завдань за призначенням).

Цільова психологічна підготовка проводиться в інтересах адаптації психіки військовослужбовця до умов виконання конкретного бойового завдання, формування бойового психічного стану, напрацювання чіткої внутрішньої установки на підготовку до конкретного бою. Вона проводиться у комплексі з тактичною (тактико-спеціальною) підготовкою особового складу.

Цільова психологічна підготовка може бути розподілена на ряд етапів:

1-й етап (перед виконанням бойового завдання) – відбувається мобілізація особового складу для виконання завдання;

2-й етап (безпосередньо в ході виконання бойового завдання) – підтримання бойової готовності, бажання до прояву ініціативи, попередження негативних психічних станів;

3-й етап (після виконання бойового завдання) – зняття психічної напруженості, відновлення бойової готовності, підтримання пильності, попередження благодушності і розслабленості, мобілізація особового складу на виконання нових бойових завдань.

Завдання психологічної підготовки вирішується за допомогою **засобів і способів**. Основою їх пошуку і розроблення є ідея максимального наближення навчань та занять до умов сучасного бою, вирішення не умовних, а близьких до реальних бойових завдань.

Засобами психологічної підготовки є:

– загальний процес бойової підготовки військ та його основні складові (вогнева, технічна, фізична, спеціальна, медична підготовка та ін.);

– заняття на тренажерах, у спеціально обладнаних класах, смугах, у центрах психологічної підготовки.

Способи психологічної підготовки залежать від конкретної мети та матеріальної бази, специфічних вимог

до підготовки особового складу конкретного виду та роду Збройних сил, специфіки виконання завдань. Деякими з них є:

- вмiла iмiтацiя вогню противника, створення реальної картини бою;
- створення в обстановці навчань та польових занять елементів небезпеки та раптовості;
- створення умов, коли необхідно вирішувати завдання в обмежений термін, при нестачі часу;
- виконання вправ неповним підрозділом, недостатньо озброєними та дієздатними військовослужбовцями.

Способи психологічної підготовки знаходять своє відображення в основних **методах**, які поділяють на вербальні та практичні.

Методи психологічної підготовки – систематизована сукупність дій, прийомів та способів для вирішення визначених завдань або досягнення визначеної мети психологічної підготовки.

Вербальні методи умовно складаються з методу переконання, методу навіювання та психологічного консультування військовослужбовців.

Практичні методи вбирають у себе моделювання психологічних факторів (чинників) бою, психологічні вправи і тренування, метод аварійних ситуацій, метод стресових впливів, метод вольової регуляції.

З погляду групового й індивідуального сприйняття, осмислення і закріплення в логічній пам'яті військовослужбовця важливе значення мають **вербальні (словесні, мовні) методи** – переконання, навіювання і психологічна консультація. Їх головне призначення в тому, щоб викликати бажані зміни у психіці воїна і психології колективу і на цій основі сформувані стійкі звички поведінки.

Вербальними методами може успішно користуватися

той командир підрозділу, що майстерно володіє словом, письмовою та усною мовою, уміє грамотно складати бойові накази і віддавати усні розпорядження підлеглим, переконувати і вимагати, вселяти впевненість і надавати психологічну допомогу тим, хто цього потребує.

Метод переконання є цілісною системою словесно-наочного впливу командира підрозділу на свідомість воїна і загальну думку колективу, яка забезпечує добровільне ухвалення наказів і перетворення їх на мотиви поведінки військовослужбовців.

Психологічний механізм переконання полягає в тісному його зв'язку зі світоглядом та волею воїна. Переконання безпосередньо впливають на зміст мотивів діяльності воїна та формують його установку. Переконаність – основа таких вольових рис, як мужність, рішучість, вірність ідеалам, стійкість, які допомагають йому успішно оволодівати необхідними навичками, долати труднощі військової служби.

Психологічна консультація – це один із найважливіших методів психологічної підготовки й допомоги, що сприяє зняттю психічної напруженості в колективі та у поведінці окремого воїна, пошуку оптимальних моделей поведінки у критичних ситуаціях. Психологічне консультування за допомогою спеціально організованого процесу спілкування сприяє усвідомленню воїном ситуації, висвітленню її причин, актуалізації додаткових сил та резервів для її подолання.

В процесі бойової підготовки командир підрозділу зобов'язаний створити єдиний комплекс **практичних методів моделювання психологічних факторів (чинників) бою**. Їх складовою є методи психологічних вправ і тренувань, аварійних ситуацій і стресових дій.

Психологічні вправи і тренування є системою багатократних повторень спеціальних дій і вчинків, що

постійно ускладнюються, з метою формування у воїнів необхідних особистих якостей і підвищення психологічної надійності колективу.

Вони включають:

- вправи і тренування на спеціальних тренажерах, імітаторах, навчальних постах;
- комп'ютерні ігри;
- вправи з подолання спеціальних смуг перешкод, інженерних загороджень, завалів, водних рубежів тощо;
- спеціальні спортивні ігри і змагання;
- психологічні вправи для розвитку пізнавальних, емоційних та вольових якостей;
- соціально-психологічні тренування, рольові ігри, практикуми щодо згуртування бойових груп, формування їх психологічної сумісності і злагодженості.

Формами* психологічної підготовки особового складу до бойових дій (виконання завдань за призначенням) є:

психологічна просвіта – систематичне та організоване розповсюдження серед військовослужбовців психологічної інформації з метою формування у них розуміння закономірностей функціонування людської психіки і поведінки людей в екстремальних умовах бойової обстановки, знання шляхів і способів управління можливостями власної психіки та надання психологічної допомоги іншим військовослужбовцям;

заняття із предметів бойової підготовки, орієнтованих на розвиток необхідних психологічних якостей та станів;

спеціальні форми: психотренінги, прийоми психологічної саморегуляції тощо.

***Форми психологічної підготовки** – встановлений зразок, сукупність прийомів та засобів проведення психологічної підготовки

В основу способів психологічної підготовки покладені принципи внесення до процесу бойової підготовки елементів напруженості й раптовості, небезпеки й ризику, властивих реальній бойовій обстановці, і багаторазове тренування особового складу у виконанні прийомів та дій у цих умовах.

У той самий час для формування відповідних якостей психічних процесів, особливо уваги, пам'яті й мислення, необхідно в процесі заняття, тренування та навчання вносити елементи активності й творчості, що сприяють розвитку у особового складу кмітливості, спритності, самостійності, ініціативності, а також збільшувати питому вагу практичних дій на бойовій техніці, при зброї, на тренажерах, макетах тощо з одночасним вирішенням розумових завдань у різноманітних умовах обстановки.

Для формування у воїнів психологічної готовності до війни важливе значення має створення у них чіткого уявлення картини сучасного бою і виховання впевненості у зброї та засобах захисту, які перебувають на озброєнні військ.

Велике значення для психологічної підготовки особового складу має використання існуючих і розроблення нових комплексів вправ щодо формування емоційно-вольової стійкості (обкатування особового складу танками, легководолазна підготовка та водіння танків під водою, стрибки у воду, подолання вогневих смуг, тренування у відпрацюванні способів захисту від займистих речовин тощо) і застосування різноманітних тренажерів для вироблення професійних якостей уваги, пам'яті, мислення.

Напруженість у процесі бойової підготовки досягається збільшенням фізичних та нервово-психічних навантажень шляхом створення обстановки з наявністю різноманітних труднощів і позбавлень:

– інтенсивністю світлових та звукових подразників,

характерних для бою;

- відсутністю достатньої інформації й часу;
- проведенням робіт і виконанням функціональних обов'язків у складних погодних та кліматичних умовах місцевого театру воєнних дій (дощ, сніг, заметіль, піщані бурі, спека, холод, низький атмосферний тиск тощо);
- тривалою активною діяльністю у засобах захисту;
- безперервністю денних та нічних дій;
- проведенням занять і стрільб у нічних умовах;
- постійною протидією супротивника;
- наявністю «втрат» у живій силі й техніці;
- наочністю зовнішньої картини бойової дійсності (втрати, руйнування, пожежі тощо);
- необхідністю тривалого і частого подолання характерних для театру воєнних дій перешкод, загороджень, зон заражень та осередків пожеж;
- тривалим виконанням обов'язків в умовах ізоляції від колективу, у складних умовах обстановки, за наявності елементів небезпеки тощо.

Раптовість під час проведення занять та навчань забезпечується засобами імітації, що застосовуються несподівано й на незначній відстані від особового складу, а також:

- створенням «несправностей» і «виходом із ладу» зброї, бойової техніки, номерів розрахунків, членів екіпажів тощо;
- швидкою зміною ввідних та обстановки, що вимагають від воїнів негайних та активних дій;
- прихованою підготовкою та несподіваним застосуванням різноманітних перешкод і загороджень у моменти активних дій особового складу;
- активними заповзятими діями супротивника;
- несподіваним проведенням бойових тривог;
- проведенням занять і навчань на незнайомій місце-

вості тощо.

Внесення у процес бойової підготовки елементів небезпеки та ризику досягається:

- подоланням різноманітних складних перешкод в умовах безпосередньої фізичної небезпеки;
- рухом в атаку за розривами снарядів та мін;
- киданням бойових гранат в атаці на ходу, без зупинення;
- рухом в атаку на лижах шляхом буксирування особового складу за танками;
- стрибками в воду в повному спорядженні і форсуванням водних перешкод вплавав та на підручних засобах;
- переміщенням під водою як із використанням ізолювального протигазу, так і без нього;
- подоланням заболочених ділянок місцевості та водних перешкод по льоду;
- водінням танків під водою та зануренням під воду для інженерних робіт;
- стрільбою штатним снарядом та проведенням стрільб у нічний час;
- активним захистом від займистих засобів;
- проведенням робіт та обладнанням позицій в умовах реального зараження місцевості навчальними рецептурами імітаційних засобів чи дегазацією зараженої зброї та бойової техніки;
- десантуванням і спішуванням з транспортних та бойових засобів на ходу;
- обкатом танками і пересуванням десантом на танках;
- встановленням та розмінуванням мінно–вибухових загороджень із бойовими запальниками;
- лазінням по скелястих стінах значної крутизни та по ділянках із від’ємними кутами.

Створення на заняттях і навчаннях обстановки

напруженості, раптовості, небезпеки і ризику не є самоціллю. Підвищуючи гостроту реакції воїнів, вона повинна привчати їх активно діяти в умовах підвищених психічних навантажень і тим самим набувати необхідний досвід вольових дій у подоланні труднощів та негативних психічних станів, формувати в них комплекс таких вольових якостей, як самовладання, стійкість, рішучість, сміливість, мужність, які в умовах цілеспрямованої діяльності стають одним із джерел героїзму.

Запровадження до навчальної обстановки різноманітних труднощів і небезпечних ситуацій повинно здійснюватися щодо конкретних умов театру воєнних дій та нарощуватися поступово з набуттям особовим складом досвіду й емоційно-вольових навичок у придушенні страху.

Створення під час бойової підготовки обстановки **активності й творчості досягається** засобами, що спонукають особовий склад до розумової праці та самостійності:

- постановкою перед тими, хто навчається, питань причинно-наслідкового характеру, що дозволяють творчо використовувати свої знання та проникати в сутність матеріалу, що вивчається, а також розвивають здатність робити самостійні висновки;

- збільшенням обсягу практичних дій тих, хто навчається, щодо вирішення ввідних, різноманітних завдань розумового або рухливого характеру із внесенням елементів змагання;

- виконанням нормативів в умовах, наближених до бойової дійсності;

- виконанням функціональних обов'язків та самостійних завдань у складній обстановці, що швидко змінюється;

- вмільм визначенням супротивника;

- постійним контролем за діями особового складу і докладним розбором наявних позитивних сторін і

недоліків у їхній діяльності.

Уявлення про картину сучасного бою в особового складу складається на тактичних навчаннях, на заняттях і тренуваннях щодо вивчення сучасних видів зброї та способів захисту від неї, в результаті словесного опису бойових дій, перегляду спеціальних кінофільмів та діафільмів, плакатів, малюнків, а також читання художньої літератури на військову тематику.

Однак копіювання однієї зовнішньої картини бою не забезпечує створення психологічної обстановки, наближеної до бойової. Наближувати умови навчання до бойових – означає передусім створювати на навчаннях і заняттях обстановку, змушуючи тих, хто навчається, виконувати увесь той обсяг заходів і дій, які вони повинні будуть робити на війні.

Виховання впевненості у зброї та в надійності індивідуальних засобів захисту досягається:

- демонстрацією зброї, бойової техніки, засобів захисту та їх можливостей;

- високою якістю занять щодо вивчення зброї, бойової техніки, засобів захисту та добрим знанням їх особовим складом;

- проведенням стрільб, водінь та інших заходів на добре пристріляній, вивіреній зброї та полагоджений бойовій техніці, а тренувань у захисті від зброї масового ураження супротивника – у полагоджених і перевірених засобах захисту;

- початком виконання стрільб, водінь і дій щодо захисту від зброї масового ураження з особистого показу керівником занять (командиром) чи найбільш підготовленими сержантами і солдатами;

- систематичними тренуваннями у нормативних діях при зброї (бойовій техніці) та в тривалому перебуванні в засобах захисту в умовах цілеспрямованої діяльності.

Крім того, впевненість у надійності індивідуальних засобів захисту з великою ефективністю формується в результаті проходження через камеру (намет) технічної перевірки протигазів і виконання функціональних обов'язків у засобах захисту на місцевості, зараженій рецептурами навчальних імітаційних засобів, а також показу відповідних навчальних кінофільмів.

Особливості психологічної підготовки особового складу

Під час підготовки військовослужбовців до бойових дій необхідно враховувати ті труднощі, що мають місце у сучасному бою. Ці труднощі, які можна назвати **психотравмуючими факторами бою**, створюються спеціально противником для досягнення в ньому перемоги. Їх усвідомлення, урахування і вміле застосування, як свідчить досвід колишніх війн і сучасних воєнних конфліктів, забезпечують успіх як окремих бойових дій, так і всієї воєнної кампанії.

Психотравмуючі фактори бойових дій умовно поділяються на дві групи:

– **перша група** – фактори, що безпосередньо емоційно впливають на особистість військовослужбовця. До цієї групи належать такі: небезпека (загроза життю, полон); раптовість (неочікуваність); новизна (нестандартність); невизначеність; відповідальність за прийняте рішення і його виконання; негативні емоційні реакції військових фахівців, що взаємодіють між собою (за вертикаллю та за горизонталлю влади, прояв боязні, нервозність, невпевненість в діях, нечіткість команд і доповідей); монотонія (функціональний стан людини, що виникає при одноманітній роботі); групова ізоляція (вимушена самотність під час виконання бойових завдань); клаустрофобія (боязнь замкненого простору); агорафобія (боязнь відкритого

простору, прагнення сховатися від звукового і візуального бойового впливу); дискомфорт (відсутність елементарних нормальних умов для задоволення повсякденних духовних та фізичних потреб військовослужбовців, постійний інформаційно-психологічний вплив на них супротивника); кров, тяжкі поранення або крики поранених, смерть бойових товаришів, руйнування укриттів, будівель або бойової техніки, шум, гуркіт тощо;

– **друга група** – фактори, що опосередковано емоційно впливають на особистість військовослужбовця і залежать від його професійних можливостей. До цієї групи належать такі фактори: дефіцит часу та інформації (суперечливість інформації); збільшення темпу дій; надзвичайна інтелектуальна складність прийняття рішень; надлишок інформації; суміщення декількох видів діяльності водночас (аферентні операції – сприйняття інформації; логічні – пов’язані з переробленням інформації, оцінювання обстановки і прийняття рішення; еферентні – пов’язані з реалізацією прийнятого рішення); ступінь злагодження дій військових фахівців; високий рівень психофізичної втоми; небувале ускладнення управління підрозділами; участь у насильстві тощо.

Окрім розглянутих факторів, можна виділити ще декілька, які за своїм характером здебільшого належать до соціально-психологічних, факторів групової діяльності і виражаються у процесі взаємодії між військовослужбовцями, що складають один екіпаж (розрахунок). До них належить так званий емоційний ефект групи. Відмічено, що іноді в умовах крайньої небезпеки між всіма членами екіпажу виникає підвищена нервозність, конфлікти, тобто порушується природний для даної ситуації порядок взаємодії між членами екіпажу (розрахунку). Це може виражатися у криках, у нав’язливих порадах командирові (або іншому члену екіпажу) з боку інших військовослуж-

бовців. Як правило, такий ефект не покращує результативності бойової діяльності.

Крім того, може виникнути так званий професійний ефект групи. Він виражається в тому, що хто-небудь із членів екіпажу (розрахунку) повністю або частково виключається із взаємодії при вирішенні бойового завдання внаслідок надмірних психологічних навантажень, сильного страху, отримання психологічної травми. В цьому випадку людина може впасти у ступорний (заціпеніння) стан або виконувати зовсім не ті дії, які потрібні в даній ситуації, і тим самим порушити узгодженість діяльності всього екіпажу (розрахунку). Тому у процесі психологічної підготовки військовослужбовці, особливо командири підрозділів, повинні навчатися способів виведення з таких станів.

У процесі психологічної підготовки, окрім розглянутих вище факторів, повинні моделюватися й інші, які за своєю суттю належать до фізико-хімічних факторів середовища, але здійснюють істотний вплив перш за все на емоційний стан військовослужбовців. До них належать:

1. Фізичні фактори: а) метеорологічні (температура і вологість повітря); б) радіаційні (наявність радіаційного зараження); в) баричні (тиск); г) механічні (шум, вібрація тощо).

2. Хімічні фактори: а) зміна компонентів повітря (кисневе голодування або навпаки перенасичення киснем); б) зміна газового складу повітря (задимленість, наявність отруйних речовин тощо); в) механічні домішки (наявність у повітрі високої концентрації пилу тощо).

Інверсія часу сну і неспання, різке обмеження часу на відпочинок і відновлення сил, нерегулярне і мізерне харчування – усе це обумовлює негативний вплив фактора фізичної і психічної втоми, неприємних фізичних відчуттів на діяльність воїнів. Цьому багато в чому сприяє і від-

сутність нормальних умов для життя і бойової діяльності, які доводиться переживати воїнам у бойових умовах.

Важливу роль у бойовій обстановці відіграють і негативні емоційні реакції взаємодіючих фахівців – старших начальників, рівних за званням і посадою, і підлеглих. Цей фактор здійснює свій вплив як на начальників, так і на інших воїнів, на командирів підрозділів, і призводить до зниження якості бойової роботи.

Для того щоб психологічно підготувати військово-службовця до бою, необхідно перш за все завчасно готувати його психіку до впливу зазначених факторів. Це означає, що саме ці фактори повинні моделюватися у процесі психологічної підготовки. При цьому військовослужбовець повинен не просто звикнути до впливу даних факторів, а свідомо вчитися виконувати бойові завдання за умов їхнього впливу. Успішність вирішення цього питання багато в чому залежить від правильної організації психологічної підготовки.

Для того щоб виявити весь комплекс впливів сучасного бою, що діють на психіку воїнів, необхідно розуміти загальну **психологічну модель бою**.

Виходячи із загальноприйнятих, широких визначень, психологічна модель бою є уявним образом (аналогом), своєрідною картою психічних процесів та явищ, що мають місце в реальному бою.

Психологічна модель бойових дій показує: що вона є стимулом бойової активності воїнів; визначає чинники, що впливають на бойову поведінку; показує зміни в психіці учасника бою, що відбуваються під впливом стресогенних факторів; психологічні явища повинні піддаватися корекції в бойовій обстановці для досягнення ефективності бойових дій.

Модель дозволяє системно впливати на бойову активність воїнів шляхом дії як на їх внутрішні психологічні

можливості, так і їх соціальне, бойове й екологоергономічне середовище при організації психологічної підготовки особового складу.

Представлена психологічна модель бойових дії дозволяє виділити **дві групи факторів (чинників), що впливають на бойову діяльність військ:** зовнішні і внутрішні.

Зовнішні фактори (чинники) можна розділити на соціальні, бойові і еколого - ергономічні. Соціальні чинники вирішальні за дією на воїнів у бойовій обстановці, оскільки є основою для формування широких соціальних мотивів їх поведінки й міцних бойових установок.

До **внутрішніх факторів (чинників)** бойової активності воїнів належать фізіологічні та психологічні чинники бойової поведінки. Воїн – не сліпе знаряддя в руках зовнішніх обставин бою і природних інстинктів. Його поведінка у вирішальному ступені визначається спрямованістю особистості, особливостями характеру, інтелекту, волі, емоцій, здібностей. Важливе значення в регуляції бойової активності військовослужбовців мають віра, заботи, чутки, символи-цінності, способи регуляції психічних станів (ритуали, обряди тощо). Без розуміння цього неможливо пояснити, звідки беруться самопожертвування, виправданій ризик, взаємовиручка в тих ситуаціях, де, здавалося б, повинен превалювати інстинкт самозбереження.

Саме переважаючі мотиви, рівень бойового досвіду визначають поведінку воїна в обстановці дії «вторинних» психологічних чинників бою: небезпеки, раптовості, несподіванки, новизни бойових подій, дефіциту часу й інформації, втрати бойових товаришів, дискомфорту, участі в насильстві тощо.

Соціальні, бойові, фізіологічні і психологічні чинники бойової поведінки воїнів діють в різний час із різною силою, в різних комбінаціях. Небезпечна для життя обста-

новка буде по-різному сприйматися воїнами, вони по-різному розуміють цілі війни, неоднаково відносяться до супротивника, до товаришів по службі, командирів, що беруть участь в різних видах бою, солдати відрізняються бойовим досвідом, типом нервової системи тощо.

Військові керівники всіх рівнів, психологи повинні передбачати специфіку впливу чинників бою на поведінку воїнів і прагнути додати їм позитивний, мобілізуючий характер.

У процесі психологічної підготовки особового складу підрозділу керівником занять (інструктором) повинні імітуватися різні бойові ситуації з метою вдосконалення бойової діяльності. Чим ближче до реальності наближаються імітовані умови бою, тим ближче за своєю психологічною структурою навчально-бойова діяльність наближається до бойової. У військовослужбовця, що здійснює навчально-бойову діяльність, мотиви, цілі, дії, операції повинні бути якомога більш схожими на ті, які потрібні для успішного вирішення реальних бойових завдань і які можуть виникнути в реальному бою. За емоційним забарвленням навчально-бойова діяльність також повинна бути схожа на бойову.

Імітація бойових ситуацій, умов бою – це створення моделі бойового середовища. Але її створення не є самоціллю, оскільки головним завданням психологічного моделювання у процесі психологічної підготовки особового складу є саме відтворення моделі самої бойової діяльності, а не зовнішня картина бою.

Наближення умов навчання до умов реальної бойової діяльності – це одна з найважливіших передумов успішного формування психологічної готовності воїнів до бою.

За засобами моделювання психологічних факторів (чинників) бою виділяють такі прийоми моделювання :

1. **Словесно-знакові.** При цьому моделюванні

вплив на військовослужбовців здійснюється через другу сигнальну систему за допомогою слів, знаків, інформативних жестів. Це може бути розповідь або пояснення про майбутній бій, можливості отримати травму, поранення тощо.

2. **Наочні.** При цьому моделюванні вплив здійснюється шляхом показування різних предметів, наприклад, після впливу на них стрілецької та інших видів зброї.

3. **Комп'ютерні.** Вплив на військовослужбовців здійснюється шляхом моделювання факторів (чинників) бою у ході вирішення завдань та комп'ютерних ігор під час роботи на ЕОМ.

4. **Тренажерні.** Вплив здійснюється шляхом моделювання факторів (чинників) бою із використанням технічних засобів, що сприяють виробленню у воїнів тих або інших навичок і умінь.

5. **Імітаційні.** Вплив на військовослужбовців здійснюється із використанням засобів імітації зовнішніх ознак бойової обстановки.

6. **Бойові.** Вплив здійснюється шляхом моделювання факторів (чинників) бою із використанням бойової техніки, озброєння і підручних засобів, що застосовуються для організації і ведення бойових дій.

При організації процесу психологічної підготовки командирів підрозділу, керівнику заняття (інструктору) необхідно керуватися такими правилами:

- вносити елементи, що ускладнюють діяльність, тільки після освоєння військовослужбовцями порядку виконання дій у нормальних умовах;

- прийоми, засоби моделювання психологічних факторів (чинників) бою повинні відповідати за сенсом змісту дій, навчальним елементам, що відпрацьовуються за відповідною темою;

– моделювати навчально-бойові ситуації (завдання) необхідно у випадковому порядку, раптово, несподівано для військовослужбовців, щоб не було звикання до послідовності моделювання, шаблонності дій, бажано постійно комплексно змінювати і поєднувати модельовані фактори (чинники) бойової обстановки;

– найчастіше необхідно моделювати ті фактори (чинники) бою, імовірність дії яких для військових фахівців відповідної спеціальності вища;

– під час моделювання психологічних факторів (чинників) бою рівень психічного навантаження повинен дозволяти більшості особового складу одержати позитивний результат у подоланні напруженості і досягненні успіху. Таке дозування навантажень сприятиме формуванню у військовослужбовців віри в себе, стимулювати їх бажання одержати складніше завдання;

– якщо військовослужбовець не впорався із бойовою ситуацією, йому на наступному тренуванні потрібно запропонувати більш простіше завдання за тими змодельованими факторами (чинниками), що виявилися причиною ускладнення.

Для того щоб оцінити, досягли чи ні військовослужбовці необхідного рівня підготовленості, що дозволяє здійснювати перехід до наступного етапу психологічної підготовки, потрібне проведення контрольних заходів, виходячи з положення, згідно з яким будь-які якості людини проявляються в її діяльності, що здійснюється в умовах, які вимагають використання цих якостей. Не поставивши військовослужбовця в умови, в яких йому необхідно використовувати ті або інші якості, неможливо достовірно визначити їх наявність.

Етапи перебігу процесу психологічної підготовки особового складу мають свої особливості як у різних родах військ, так і під час підготовки різних військових фахівців.

На **першому етапі** переважно використовуються демонстраційні методи, що знижують нестачу інформації про умови реального бою і дають загальне орієнтування в за-своєваних діях.

На **другому етапі** починають інтенсивно застосовуватися умовно-ситуативні методи, спрямовані на формування орієнтовної основи професійних дій окремого воїна і підрозділу в цілому. Завершенням другого етапу необхідно вважати освоєння професійних дій, чітке їх виконання в нормальних умовах, тобто без моделювання різних перешкод.

Третій етап припускає поєднання умовно-ситуативних методів із використанням імітації вторинних факторів (чинників) бою. Таке поєднання дозволяє підвищити стійкість до зовнішніх впливів і сформувати упевненість військовослужбовців у своїх силах. Завершенням третього етапу психологічної підготовки необхідно вважати досягнення військовослужбовцями такого рівня оволодіння військовою діяльністю, при якому її хід не порушується в результаті імітації різних впливів вторинних факторів (чинників) бою.

Четвертий етап – актуалізація мотивів бойової діяльності за допомогою внесення елементів небезпеки до навчально-бойової діяльності практичними методами «реальних» ситуацій. Цей етап підготовки може починатися і до завершення третього етапу, але обов'язково після другого етапу, після твердого освоєння дій у нормальних умовах. Основний же розвиток цей етап повинен одержати після завершення третього етапу психологічної підготовки. Завершенням четвертого етапу психологічної підготовки необхідно вважати формування у військовослужбовців готовності до бойової діяльності.

Психологічна підготовка організовується з **обов'язковим урахуванням:**

- основних завдань, що покладені на військову частину, підрозділ;
- наявного ступеня колективної та індивідуальної професійної, фізичної та психологічної підготовки військовослужбовців;
- тематики, загальної мети та завдань навчання (тренування);
- необхідності суворого дотримання мір безпеки під час проведення занять, збереження життя і здоров'я особового складу.

Так, під час **вогневої підготовки** основні заходи спрямовуються на створення різних за складністю умов, перешкод, відпрацювання вправ у різних погодних умовах, терміну доби і року. Проводиться стрільба з різних видів зброї з різними комбінаціями цілей, зі створенням перешкод і загороджень на шляху стрільби, з підвищенням швидкості руху як стрільця, так і мішеней.

Під час **технічної підготовки** основним завданням є оволодіння різними типами машин, зменшення часу їх підготовки і ремонту, зменшення водобоязливості і вміння долати перешкоди під «вогнем» і «вибухами».

Заняття з **фізичної підготовки** повинні включати у себе марш-кидки і багатоборство, додання вогневих смуг із вибуховими ефектами, додання «тропи розвідника» (штурмових смуг) відразу після кросу, пересування сильно пересіченою місцевістю, включення до тренувань завдань гірської підготовки, боксу і рукопашного бою.

Для **спеціальної підготовки** важливими є елементи імітації, навчання на незнайомій місцевості з умовною втратою зв'язку, в умовах дії отруйних речовин, проведення збору особового складу у різний час доби, виконання завдань скороченим складом із збільшенням психічного навантаження, метання бойових гранат, додання водних перешкод із зброєю у складі відділень (груп, екіпажів, ро-

зрахунків).

Під час розташування на місці основними питаннями психологічної підготовки, що підлягають вивченню, є питання організації психологічної підготовки в загальній системі бойової підготовки та повсякденної діяльності, ознайомлення особового складу з факторами негативного впливу на психіку військовослужбовця в особливих умовах військово-професійної діяльності (бойових дій), опанування посадовими особами методами керівництва та організації психологічної підготовки особового складу.

Під час пересування підрозділів в основному відпрацьовуються питання організації психологічної підготовки особового складу методами аварійних ситуацій, стресового впливу, виконання завдань у складі неповних відділень (розрахунків, екіпажів), практичні вправи саморегуляції та аутотренінгу, а також дії та поведінка військовослужбовця у разі захоплення у полон (заручники), організація психологічної підготовки особового складу до виконання завдань у складі групи (відділення) у відриві від основних сил в умовах обмеження матеріальних запасів, порушення режиму діяльності і відпочинку.

Під час занять із ведення наступального (оборонного) бою змістом основних питань психологічної підготовки є закономірності психічних проявів та їх вплив на поведінку військовослужбовця у бою, бойовий стрес і його основні характеристики, шляхи і способи підтримання психологічної стійкості і бойової активності особового складу в ході бойових дій.

При цьому супутніми завданнями занять із бойової підготовки в інтересах психологічної підготовки є:

– формування у військовослужбовців стійкої системи світогляду, розуміння внутрішньої та зовнішньої політики держави, свідомого відношення до призначення, мети та завдань Збройних сил України;

– постійний аналіз морально-психологічної обстановки, підготовка пропозицій і забезпечення виконання рішень щодо підтримання психологічної стійкості особового складу бригади (полку) і зниження психогенних втрат;

– розвиток у особового складу високих моральних якостей, звичок до дотримання норм загальнолюдської моралі, чесності, гуманізму, колективізму, товариства та взаємодопомоги, довіри до командирів і начальників, дисциплінованості, намагання до удосконалення військової майстерності;

– виховання у офіцерів відповідальності за організацію бою, стійкого управління підрозділами під час ведення бойових дій; розвиток у них високих вольових якостей;

– проведення заходів психологічного супроводу особового складу під час ведення бойових дій;

– сприяння підвищенню бойової активності та бойової напруги військовослужбовців у ході виконання бойових завдань;

– організація психологічної допомоги військовослужбовцям та психологічної реабілітації у воєнний час;

– вивчення та коригування соціально-психологічного клімату, згуртування військовослужбовців взводу, утвердження культури поведінки у взаєминах між військовослужбовцями;

– вивчення індивідуальних якостей та психологічних особливостей військовослужбовців з метою запобігання правопорушень, усіх проявів неадекватної поведінки;

– надання методичної допомоги сержантському та старшинському складу з питань методичного керівництва наданням психологічної допомоги підлеглим.

Психологічна підготовка особового складу на навчаннях та заняттях із бойової підготовки

Психологічна підготовка особового складу під час тактичних (тактико-спеціальних) навчань

Тактичні (тактико-спеціальні) навчання є вищою формою цілеспрямованого формування необхідних особовому складу психологічних якостей. На навчаннях в особового складу проявляються комплексні знання, навички та вміння, а також морально-психологічні якості, набуті у процесі навчання і виховання, виникають психічні стани і почуття, близькі до тих, що характерні для бойової обстановки.

Усе це дозволяє не тільки вдосконалювати психіку особового складу, але й перевіряти його психологічну готовність до ведення бойових дій.

Навчання повинні проводитися за комплексною тематикою, у високому темпі, днем і вночі, у складних погодних умовах (дощ, сніг, туман, мороз, ожеледиця тощо), в обстановці, що швидко змінюється, із виконанням (імітацією) бойової стрільби артилерії і мінометів, бомбових ударів авіації, проходженням техніки (танків, БМП, БТР) через зайняті позиції і райони, польотами вертольотів і літаків над особовим складом, стрільбою зі всіх видів стрілецької зброї, метанням бойових гранат, форсуванням водних перешкод, проходженням заболочених ділянок місцевості, десантуванням, подоланням зон ураження, руйнувань і пожеж, різноманітних інженерних загороджень, діями в засобах захисту і в умовах активних радіоперешкод.

Під час навчань особовий склад повинен вміти вести боротьбу з танками, БМП, БТР, низько літаючими повітряними цілями противника, його диверсійно-розвідувальними групами і десантами, захищатися від зай-

мистих речовин, зазнавати «втрат» живої сили і техніки, надавати допомогу «постраждалим», «пораненим» і відновлювати свою боєздатність.

Для активізації дій особового складу і виховання у нього високої пильності на навчаннях також потрібно практикувати передачу хибних команд, інформацію про обстановку тощо.

До початку тактичних (тактико-спеціальних) навчань з особовим складом повинні бути вивчені способи і прийоми сучасної збройної боротьби, а також проведені тактико-стройові (тактичні) заняття, на яких, окрім дій у різних видах бою, відпрацьовуються окремі прийоми, спрямовані на вирішення завдань психологічної підготовки.

До них належать такі: подолання під впливом противника різноманітних загороджень, перешкод, вогнищ пожеж і зон заражень; діям за встановленими сигналами оповіщення щодо радіаційного і хімічного зараження, при застосуванні противником високоточної зброї; надання самодопомоги і взаємодопомоги при опіках, пораненнях; дій десантуванням; обкатування танками; вихід із пошкоджених танків (БМП, БТР) під вогнем противника; евакуація поранених тощо.

На цих заняттях для засвоєння особовим складом кожного навчального питання необхідно створювати тактичну обстановку, що вимагає від особового складу психічної напруги, активних і рішучих дій. Противника необхідно позначати мішенями, манекенами, макетами озброєння і воєнної техніки, виділяти для цього необхідну кількість особового складу та засоби імітації.

У сучасних умовах залишається важливим інженерне обладнання місцевості, яке не лише створює сприятливі умови для ведення бою, але є важливим фактором збереження боєздатності військ, захисту особового складу як

звичайних, так і високоточних засобів ураження.

Крім того, заходи з обладнання та заняття з подолання інженерних загороджень на місцевості сприяють формуванню в особового складу правильного уявлення про сучасний бій, виховує у воїнів самовладання, стійкість, наполегливість у досягненні поставлених цілей.

На кожному тактичному (тактико-спеціальному) навчанні необхідно вимагати, щоб особовий склад у повному обсязі виконував завдання з інженерного обладнання місцевості відповідно до обстановки, для цього виділяти необхідний час, ресурси і здійснювати контроль за їх виконанням.

Досягнення впевнених дій особового складу в умовах застосування противником високоточної зброї, засобів масового ураження і запалювальних сумішей є вагомим завданням психологічної підготовки підрозділів, частин (з'єднань).

На навчаннях, де моделюються умови застосування вищезазначеної зброї і засобів, повинні вирішуватися такі завдання психологічної підготовки особового складу:

- формування у військовослужбовців правильного уявлення про характер бою із застосуванням ядерної, лазерної, хімічної та інших видів зброї;

- виховання впевненості в можливості виконання поставлених бойових завдань в умовах застосування противником цих видів зброї, а також у надійності захисних властивостей техніки, місцевості, інженерних споруд та індивідуальних засобів захисту;

- формування навичок у подоланні і веденні бойових дій у зонах, заражених радіаційними та отруйними речовинами противника або вогневих зон, без зниження бойової активності і темпів наступу;

- формування навичок і вмінь у самодопомозі і взаємодопомозі, у швидкій ліквідації наслідків застосуван-

ня противником зброї масового ураження, високоточної зброї і відновлення боєздатності підрозділів, частин (з'єднань);

– виховання стійкості, мужності, здатності тривалий час діяти в індивідуальних засобах захисту, вміти проводити заходи з інженерного обладнання місцевості, аварійно-рятувальні роботи, санітарної обробки, дезактивації, дегазації й дезінфекції.

Для формування у особового складу правильного уявлення про характер бойових дій із застосуванням зброї масового ураження в ході навчань необхідно здійснювати імітацію як самої зброї, так і зовнішньої картини наслідків її застосування.

Недостатній психологічний вплив на особовий склад імітаторів зброї масового ураження повинен компенсуватися складністю тактичної обстановки, фізичною й розумовою напруженістю, а також динамічністю й безперервністю дій.

Світлове випромінювання можна імітувати застосуванням упродовж 10 – 15 с спрямованих променів від фар або інших джерел яскравого світла, а за допомогою імітаторів радіаційного зараження створювати умови для роботи дозиметричних приладів і ведення радіаційної розвідки.

Усе це вимагає від особового складу прояву не лише швидкості реакції і винахідливості, але й самовладання. При цьому особливу увагу необхідно звертати на умілі дії тих, хто навчається, і збереження ними бойової активності.

На навчаннях із підрозділами можна допускати імітацію ядерного вибуху за допомогою «ШИРАС» або освітлювальних ракет, домагаючись швидкості й правильності дій військовослужбовців. Імітацію необхідно супроводжувати підривом зарядів вибухових речовин, розміщених на безпечній відстані від особового складу.

Імітація зовнішньої картини наслідків застосування

зброї масового ураження повинна полягати у створенні вогнищ пожеж, займанні макетів бойової техніки, «виведення з ладу» особового складу, озброєння і бойової техніки, руйнувань оборонних споруд, макетів будівель, мостів тощо.

Усе це повинно здійснюватися з метою створення умов для активних практичних дій тих, хто навчається: визначення рівнів радіації і меж радіоактивного зараження; рятування екіпажів техніки, що «горить», і «пошкоджених» машин; гасіння вогнищ пожеж і подолання завалів і руйнувань; евакуації і ремонту бойової техніки; надання допомоги «постраждалим»; відновлення боєздатності частин і підрозділів, а також пунктів управління; подолання в засобах захисту ділянок місцевості, «заражених» радіоактивними речовинами та пилом; відновлення оборонних споруд; проведення часткової спеціальної обробки; відображення контратак «супротивника», що використовує результати ядерних ударів у своїх цілях.

Використання на навчаннях знаків із написами «завали», «зруйновано», «заражене» повинно бути мінімальним, оскільки це є елементом умовності і не сприяє формуванню необхідних психологічних якостей особового складу.

Ліквідацію наслідків ядерних ударів доцільно відпрацьовувати з особовим складом не лише у кінці навчань, але й у ході їх, добиваючись кожного разу повного і якісного виконання передбачених планом робіт.

У тих випадках, коли імітується застосування супротивником хімічної зброї, виконання завдань психологічної підготовки досягається:

- створенням хімічної обстановки, наближеної до реальної дійсності;

- тренуванням особового складу в діях із захисту з одержання сигналу сповіщення, що подається раптово в ході виконання підрозділами бойових завдань;

– тривалим перебування у протигазах і засобах захисту при веденні бойових дій;

– визначенням «втрат» у живій силі з урахуванням конкретних заходів захисту, що виконуються особовим складом за сигналом сповіщення;

– постійним контролем за виконанням особовим складом заходів захисту, що відповідають реальній обстановці, з обов'язковим «виведенням з ладу» осіб, що не виконали заходів захисту, і евакуацією їх із «зараженого району»;

– формуванням в особового складу віри в надійність індивідуальних і колективних засобів захисту, а також захисних властивостей техніки;

– проведенням у повному обсязі комплексу профілактичних та лікувальних заходів і показом ефективності їх застосування різними способами.

Створення у ході навчань хімічної обстановки, наближеної до реальної дійсності, здійснюється за допомогою добре продуманої системи імітації, що дозволяє в потрібний момент викликати у тих, хто навчається, психологічну напруженість.

Для цього доцільно застосовувати імітаційні засоби в періоди найбільш активних і напружених дій особового складу – під час виконання інженерних робіт, при подоланні різних перешкод, заболочених ділянок, гірсько-лісистих районів місцевості, при розгортанні для атаки з ходу і відбитті контратаки в ході ведення нічних бойових дій, при переслідуванні, а також під час відпочинку або процесу їди.

Залежно від виду бойових дій імітаційні засоби можуть застосовуватися:

– при знаходженні підрозділів в районах зосередження і при веденні оборонних дій – за допомогою вертольотів із використанням імітаційних засобів;

– при здійсненні маршу – шляхом підриву імітаційних фугасів або гранат із одночасним підривом зарядів вибухових речовин для імітації ударів авіації та вогню артилерії;

– при переслідуванні противника, що відходить, шляхом завчасного створення заражених ділянок місцевості.

Залежно від обстановки можуть застосовуватися одночасно всі перелічені вище способи імітації.

Формування в особового складу віри в надійність індивідуальних і колективних засобів захисту, а також захисних властивостей техніки, що має спеціальну захисну систему, досягається:

– проведенням перевірки протигазів і відпрацюванням напередодні навчань нормативів із користування протигазом у зараженій атмосфері;

– знаходженням особового складу (для їжі, відпочинку тощо) у місцях, забезпечених фільтровентиляційними установками;

– подоланням заражених ділянок на машинах із включеною системою захисту без протигазів.

Показування особовому складу ефективності профілактичних та лікувальних заходів проводиться, як правило, на пунктах спеціальної обробки шляхом дегазації озброєння і бойової техніки з подальшою перевіркою відсутності на них навчальних рецептур імітації отруйних речовин супротивника за допомогою приладів хімічної розвідки, а також проведенням санітарної обробки відкритих ділянок шкіри за допомогою індивідуального протихімічного пакета.

На навчаннях, що проводяться в умовах застосування супротивником запалювальних речовин, вогнища пожеж створюються підриванням імітаційних засобів, споряджених вогневою сумішшю, а також обробкою по-

верхні навчальних об'єктів спеціально приготованою вогневою сумішшю.

Під час навчання особового складу захисту від запалювальних речовин його необхідно підвести до розставлених зразків (макетів) бойової техніки. На поверхні цієї техніки (макетів) необхідно заздалегідь нанести вогневу суміш, яку потрібно раптово підпалити для тих, хто навчається. Ефект горіння можна посилити застосуванням гранат (шашок) чорного диму.

За командою командирів підрозділів особовий склад повинен за допомогою табельних і підручних засобів (вогнегасники, брезенти, пісок, сніг тощо) швидко ліквідувати вогнища пожеж і продовжувати виконувати бойове завдання.

Крім того, особовий склад може долати вогнища пожеж у пішому порядку.

Під час навчання дій із захисту від запалювальних речовин в обороні особовий склад розміщується в траншеї (окопах) із підготовленими вогнищами горіння на перекриттях, одязі, дні або бруствері. Після раптового для тих, хто навчається, спалаху вогневої суміші (підриву імітаційних фугасів) вони повинні розпочати гасити пожежі: засипати вогнища пожежі землею, піском, мулом або снігом, накрити вогонь підручними засобами, збити полум'я свіжозрубаними гілками дерев або чагарника тощо.

У всіх випадках необхідно також тренувати особовий склад у гасінні вогневих сумішей, що горять на манекенах і на собі.

При відпрацюванні питань розміщення військ на місці основну увагу необхідно приділяти вихованню в особового складу високої пильності і постійного прагнення до укритего розміщення і маскуванню. Від кожного військовослужбовця необхідно вимагати умілого використання захисних і маскувальних властивостей місцевості, щілин,

укриттів, окопів, постійної готовності до захисту від зброї масового ураження, відбиття атак наземного і повітряного супротивника, пильного несення служби в охороні.

З метою повного і якісного відпрацювання цих питань командири повинні надавати тим, хто навчається, необхідний час, здійснювати контроль за ходом робіт, а також проводити огляди готовності підрозділів і частин у районах розташування.

При розташуванні військ на місці повинні широко практикуватися імітація нальотів авіації із застосуванням різних видів зброї супротивника, дії його десантів і диверсійно-розвідувальних груп, «виведення з ладу» осіб, які недбало ставляться до служби охорони (дозорних і патрулів), а також техніки, що погано охороняється.

Необхідно розігрувати бої сторожових застав і загонів, особливо в нічний час і в умовах обмеженої видимості.

При відпрацюванні питань **маршової підготовки військ** повинні вирішуватися завдання виховання в особового складу постійної готовності до зустрічі із противником, моральної і фізичної витривалості, рішучості і наполегливості в досягненні поставлених цілей.

Для цього всі маршові пересування військ необхідно здійснювати в передбаченні зустрічі із противником і проводити їх, як правило, на великі відстані.

Маршрути руху підрозділів повинні вибиратися на характерній для театру військових дій місцевості, що вивчається, із широким використанням ґрунтових польових, гірських і лісових доріг із наявністю заболочених ділянок, місць із сипким піщаним ґрунтом, завалів, ярів, крутих підйомів і спусків, канав і водних перешкод.

У ході маршу особовий склад повинен переправлятися убрід і по збудованих мостах, відбивати нальоти авіації, напад диверсійних груп і десантів, захищатися від запаль-

них засобів і зброї масового ураження супротивника.

На окремих ділянках маршруту доцільно імітувати «вихід із ладу» транспортних засобів і продовжувати здійснення маршу в пішому порядку із застосуванням марш-кидків.

При відпрацюванні питань наступального бою у особового складу повинне формуватися правильне уявлення про нього, виховуватися високий наступальний порив і непохитна рішучість активними діями розгромити супротивника всіма наявними засобами, військове товариство і взаємовиручка в бою, сміливість і відвага, рішучість та ініціативність.

Залежно від теми і цілей навчань необхідно передбачити відпрацювання з особовим складом таких навчальних питань:

- проведення вогневої підготовки із широким використанням вогневих засобів, що ведуть вогонь із закритих позицій і прямим наведенням;

- подолання перешкод та інженерних загороджень при веденні бойових дій;

бойова стрільба зі всіх видів зброї механізованих і танкових підрозділів, метання бойових гранат, стрільба артилерії, мінометів і бомбометання авіації при виконанні наступальних і оборонних дій;

- відбиття контратак супротивника як із бойовою стрільбою, так і без неї;

- боротьба з повітряними цілями супротивника, що летять низько;

- ведення бойових дій в умовах застосування зброї масового ураження супротивника і його запалювальних засобів, захист від них;

- подолання водних перешкод із ходу;

- дії підрозділів в умовах задимлення місцевості і в нічних умовах;

- дії механізованих підрозділів без підтримки артилерії та авіації в оточенні супротивника;
- порятунок екіпажів пошкоджених машин, надання допомоги пораненим і ремонт бойової техніки.

Під час руху в атаку і при розвитку наступу в глибині оборони супротивника підрозділи повинні долати імітаційні протипіхотні і протитанкові мінні поля, на яких «підрив» особового складу і бойової техніки позначається кольоровими димами.

Особовий склад і бойову техніку, що «підірвалася» на мінах, необхідно «виводити з ладу» й евакуювати з поля бою.

Необхідно добиватися, щоб особовий склад атаки під час в пішому порядку пересувався на полі бою бігом поєднано із прискореним кроком, а при бойових діях у ході атаки опорних пунктів – чергуванням перебігань і переповзання.

У ході переслідування і здійснення маневру на полі бою необхідно частіше практикувати прискорені пересування особового складу пішим порядком і на лижах (маршкідки), а також дії десантом на БМП, БТР.

При відпрацюванні питань форсування водних перешкод, окрім переправи танків під водою і убрід, необхідно широко практикувати переправу розвідувальних і механізованих підрозділів убрід і уплав на підручних засобах.

У ході форсування на переправних засобах, крім того, доцільно створювати умови, що примушують особовий склад спішуватися, не доходячи до берега, стрибати у воду і також продовжувати переправу убрід або уплав.

Плаваючі засоби, «виведені з ладу» перед водою і на воді, можуть використовуватися як рятувальні і слідувати за особовим складом, маючи на борту спеціально підготовлених плавців і засоби порятунку потоплюючих.

Форсування повинне проводитися під впливом вогневих засобів супротивника і супроводжуватися імітацією його вогню.

Розриви снарядів, мін і бомб на воді доцільно імітувати послідовним підриванням електричним способом зарядів вибухових речовин, встановлених на якорях на глибині 10–15 см від поверхні води в 30–50 м за межами ділянок форсування, а також за допомогою вибухових пакетів і димових шашок, що скидаються з переправних засобів або запускаються за течією від верхової межі ділянки форсування.

У ході форсування водних перешкод слід практикувати обліт особового складу літаками і вертольотами, що низько летять, а при здійсненні переправ у межах полігонів відпрацьовувати відбиття нальотів авіації супротивника бойовими патронами із використанням радіокерованих мішеней.

При веденні військами оборонних дій для формування в особового складу стійкості і мужності основні зусилля необхідно зосередити на проведенні в повному обсязі інженерного обладнання позицій, відбиття масованих атак бронетехніки, літаків, вертольотів, проведення контратак, а також відпрацьовувати з особовим складом обкатування його танками, обліт літаками та вертольотами, захист від запалювальних засобів і зброї масового ураження супротивника.

У ході оборонного бою необхідно відпрацьовувати гасіння вогнищ пожеж, порятунок екіпажів «пошкоджених» бойових машин і надання допомоги «пораним» і «ураженим», евакуацію і ремонт бойової техніки у польових умовах і підвезення боєприпасів.

Підрозділи, що не виконали в повному обсязі у встановлені терміни завдання з інженерного забезпечення і не організували систему вогню, необхідно вважати не підго-

товленими до ведення оборонного бою. Залежно від обстановки і наявності часу ці підрозділи повинні знову організувати оборону або відпрацьовувати ці питання після навчань на додаткових заняттях.

Найбільші можливості для психологічного гартування особового складу надаються на навчаннях із бойовою стрільбою. Вони насичені елементами реальної небезпеки і дозволяють особовому складу накопичувати необхідний досвід активної діяльності в умовах бою.

Ведення вогню зі всіх видів стрілецької зброї, танків, БМП, БТР, застосування бойових снарядів, мін і бомб, метання бойових гранат і рух особового складу в безпосередній близькості до розривів – усе це викликає у воїнів бойове збудження, при якому зосереджуються і виявляються на практиці їхні знання, навички, уміння і емоційно-вольові якості, основні психологічні риси особистості. Дії особового складу в такій обстановці сприяють формуванню у воїнів самовладання, рішучості, мужності, сміливості й відваги.

Максимальне наближення обстановки навчань із бойовою стрільбою до реальної дійсності досягається в тих випадках, коли бойова стрільба поєднується з практичними діями особового складу на полі бою, якщо навчання не зводиться тільки до бойової стрільби, а основна увага акцентується на тактичних прийомах і діях тих, хто навчається.

Потрібно широко практикувати ведення вогню з кулеметів і гранатометів із-за флангів бойових порядків підрозділів, «виводити з ладу» окремих військовослужбовців і бойову техніку з метою евакуації, а також ремонт техніки при польотах снарядів і літаків над бойовими порядками.

Дуже важливо, щоб особовий склад рухався в атаку і наступав за розривами снарядів і мін на допустимій у мир-

них умовах мінімальної відстані.

Особовий склад артилерійських та мінометних підрозділів повинен до автоматизму відпрацьовувати порядок ведення вогню в період артилерійської підтримки атаки і вогневого супроводу наступаючих підрозділів, щоб уникнути помилок при бойовій стрільбі і виключити нещасні випадки в ході навчань.

Психологічні якості, необхідні для бою, успішно розвиваються у особового складу в результаті дій, пов'язаних із **несподіваною зміною обстановки**. До таких несподіванок належать контратаки супротивника, що наносяться раптово для тих, хто навчається, у фланг і тил бойового порядку, поява над полем бою повітряних цілей, що літають низько, застосування супротивником зброї масового ураження, високоточної зброї, запалювальних засобів і різних перешкод у періоди найбільш напружених дій особового складу, а також зміни у способах переміщення його на полі бою.

Раптовість контратаки забезпечується прихованістю її підготовки і проведення для тих, хто навчається.

Таким же порядком повинні з'являтися над полем бою літаки і вертольоти.

У ході наступу (рейду) особовий склад повинен несподівано натрапляти на малопомітні перешкоди, завали, рови, «міни-сюрпризи», пастки для танків і бойових машин тощо. Для цього контратакуючі групи, десанти, диверсійно-розвідувальні групи, імітаційні групи створення загороджень можуть до моменту їх використання приховано розміщуватися у вичікувальних районах і застосовуватися в найнесподіваніших для особового складу моментах.

Психологічне гартування особового складу під час вогневої підготовки

На заняттях із вогневої підготовки поряд із формуванням у особового складу навичок і вмінь у діях зі зброєю воїнів психологічно готують до виконання бойових завдань, розвивають у них швидкість реакції, увагу, пам'ять і мислення, виховують цілеспрямованість, наполегливість, самостійність, рішучість та сміливість [1,4].

Головне у психологічному гартуванні на заняттях із вогневої підготовки – **формування у особового складу впевненості у своїй зброї, ефективності її застосування, виховання активності, рішучості і самостійності в знищенні противника.**

Впевненість у зброї формують, насамперед домагаючись твердого знання її тактико-технічних характеристик, можливостей і матеріальної частини, постійно підкреслюючи перевагу її над аналогічними зразками зброї, навчаючи усунення характерних затримок і несправностей під час стрільби в різних умовах обстановки, а також домагаючись твердого знання і вмілого застосування правил стрільби при вирішенні вогневих завдань.

Для цього необхідно підвищувати інтерес особового складу до вивчення зброї і правил стрільби з неї: демонструвати її можливості та ефективність вогню; організувати змагання на правильність і швидкість виконання нормативів; навчати в обмежений час усувати несправності і затримки під час стрільби; тренувати в підготовці вихідних даних у коректуванні вогню в обмежений час, у складних умовах обстановки, під впливом перешкод тощо.

Розбирання і збирання зброї, усунення несправностей і спорядження стрічок (магазинів) набоями необхідно здійснювати в різних природно-кліматичних умовах, вдень і вночі; розбирання ударного механізму затвору гармати,

розбирання і збирання кулемета, заміна ударника, спорядження стрічок робити не на столах (стелажах), а безпосередньо в танку (БМП, БТР) чи на брезентах, біля машин; розбирання і збирання стрілецької зброї й усунення несправностей у ній робити в окопі, траншеях, обмеженому просторі техніки (БМП, БТР), а також у ході вирішення вогневих завдань у темряві й у засобах індивідуального захисту. Дії особового складу повинні обмежуватися за часом і обов'язково оцінюватися командиром на кожному занятті.

Виховання активності і самостійності в знищенні противника вогнем зі зброї досягається виключенням шаблонів дій в організації і проведенні стрільб, а також широким впровадженням системи імітації влучення чи ураження цілі, що дозволяє військовослужбовцю безпосередньо спостерігати за результатами своєї стрільби.

У ході тренувань механізованих і танкових підрозділів доцільно показувати цілі в різній комбінації, щоб особовий склад самостійно вирішував вогневі завдання, виявляючи активність і винахідливість у знищенні цілей залежно від їх важливості. Для виключення шаблону дій в організації і проведенні стрільб необхідно кожному стріляючому змінювати місце для стрільби, порядок показу, місцезнаходження і напрямку руху цілей, способи освітлення цілей і місцевості.

Для формування в особового складу психологічної стійкості в ході занять військовослужбовцям необхідно створювати зовнішні перешкоди: частіше проводити тренування в індивідуальних засобах захисту, в умовах поганої видимості і погоди, встановлювати на шляху руху військовослужбовців різні перешкоди і загородження, обмежувати їхні дії за часом, впливати на них звуковими ефектами тощо. Для удосконалення психологічних якостей підлеглих командири під час проведення занять повинні нарощувати обстановку: змінювати характер цілей, місце і

час їхньої появи, спосіб імітації або освітлення, ступінь маскуванню, ділянку місцевості і напрямок руху стріляючих, положення для стрільби і дії військовослужбовців (у пішому порядку, на БМП, БТР, з місця, під час руху, залежно від бойового завдання, що виконують), фізичне навантаження, характер впливу на військовослужбовців зовнішніх подразників. Для цього при проведенні занять зі спостереження і визначення відстаней необхідно імітувати (за допомогою акустичних систем) вогонь зі стрілецької зброї, розриви снарядів і мін, шум двигунів техніки, що рухається, літаків, вертольотів, а в нічний час періодично освітлювати місцевість ракетами й іншими джерелами світла, застосовувати манекени з муляжами поранень і травм.

Психологічна підготовка особового складу ракетників

Особливості підготовки ракетників обумовлені специфікою їх бойової діяльності:

- постійною високою бойовою готовністю;
- вирішальною залежністю підготовки і пуску ракет від дій окремих виконавців;
- складністю технічного виконання операцій із підготовки і пуску ракет всіма спеціалістами.

Зазначені особливості вимагають формування у воїнів-ракетників поряд із емоційно-вольовою стійкістю психологічної готовності до виконання завдань за призначенням, її впевненості в досконалості своєї зброї та її надійності, технічного мислення, оперативної пам'яті та самоконтролю, а також впевненості і можливості забезпечення «живучості» ракетних підрозділів.

Психологічна готовність ракетників до ведення бойових дій виховується головним чином як готовність будь-якою ціною і в будь-який час виконати наказ із нанесення ракетних ударів по противнику. Під час занять, тренувань і

перевірки бойової готовності особовий склад набуває твердих знань своїх обов'язків і вміння діяти в умовах переходу до стану війни. Для формування стійкості названих умінь та знань необхідно проводити комплексні заняття, тренування і перевірки в напружених умовах, що характерні для початку війни. При цьому особливу увагу необхідно приділяти навчанню ракетників сміливих і рішучих дій у випадку раптового нападу противника, його диверсійних дій, виховувати у них винахідливість та ініціативу, вчити самостійно приймати правильні рішення при втраті зв'язку зі старшими начальниками.

Для відпрацювання у ракетників стійкості до різного роду впливу обставин необхідно під час тренувань і перевірок бойової готовності імітувати психологічний вплив противника: подавати фальшиву інформацію, хибні сигнали, команди і розпорядження засобами зв'язку, застосовуючи радіоперешкоди.

Щоб не допустити неправильних дій тих, хто навчається, керівники тренувань (перевірок) повинні своєчасно вводити необхідні обмеження і суворо контролювати дії особового складу.

Для формування у ракетників почуття впевненості в досконалості своєї зброї під час вивчення устаткування, дій і правил його експлуатації необхідно підкреслювати високі тактико-технічні характеристики, бойові властивості, експлуатаційну й технічну надійність цієї зброї. Особливу увагу при цьому необхідно приділяти безвідмовності в діях і безпечності зброї при застосуванні. Для цього у підлеглих треба формувати правильне уявлення про ступінь небезпечності робіт з ракетами, бойовими частинами, вміння і навички виконувати завдання в аварійних ситуаціях. Такі навички відпрацьовуються на заняттях зі спеціальної і технічної підготовки та вдосконалюються на тактичних навчаннях. При цьому напру-

женість дій і ступінь небезпеки нарощуються поступово. Кожний номер розрахунку повинен вивчати свої обов'язки і відпрацьовувати способи дій під час виникнення різноманітних варіантів аварійних випадків.

Аварійні ситуації необхідно створювати, як правило, раптово для тих, хто навчається, і передбачати заходи для надання допомоги особовому складу при виникненні розгубленості та інших негативних явищ. Поряд із вивченням своєї техніки необхідно подавати порівняльні характеристики аналогічної зброї інших країн, звертаючи особливу увагу на переваги своєї зброї, на недоліки зброї противника. З цією метою на заняттях доцільно показувати спеціальні відеофільми, слайди, а також проводити бесіди, у яких роз'яснювати ці аспекти тощо.

Для зміцнення почуття впевненості у своїй зброї необхідно залучати весь особовий склад бойових розрахунків до випробувань, тренувань, перевірок, регламентних та інших робіт з обслуговування і ремонту техніки.

Для формування технічного мислення необхідно, щоб ракетники набули твердих знань у сфері будови і дії техніки, що ними експлуатується, і на цій основі мати чітке уявлення про роботу апаратури, взаємодію механізмів, устаткування, обладнання різноманітних систем. Глибоке розуміння фізичних процесів, що відбуваються в апаратурі і приладах, необхідне для того, щоб швидко і правильно приводити ввірену техніку в готовність до роботи, знаходити і усувати несправності, приймати правильні рішення і знаходити раціональні способи їх виконання за непередбачених обставин.

Для розвитку і тренування технічного мислення, а також винахідливості, самостійності та ініціативи на заняттях з технічної і спеціальної підготовки необхідно вводити «несправності» в апаратуру, схеми і прилади, регулярно

використовувати дублювальне обладнання і механізми, вводити відхилення критичних параметрів від норми, обмежувати строки використання виробів та їх вузлів (наприклад, за температурним режимом, за відстанями транспортування, за строками зберігання тощо) і вимагати від військовослужбовців приймати самостійні рішення.

Для відпрацювання стійкості **оперативної пам'яті і технічного мислення** до сильних зовнішніх подразників необхідно на тренуваннях, заняттях зі спеціальної і технічної підготовки, з одного боку, збільшувати кількість задач, які повинні вирішуватися воїнами або підрозділом у цілому, та інформації (правильної або хибної), яка надходить за одиницю часу, з іншого – обмежувати час на виконання цих завдань і скорочувати числовий склад розрахунків. Крім того, необхідно вводити різноманітні перешкоди і подразники (шуми, вибухи, крики поранених, запахи тощо), створювати несприятливі умови для роботи (обмежена видимість, негода, висока або низька температура, загазованість у замкнених відсіках, кабінах, пунктах управління тощо), працювати в засобах захисту при обмеженій інформації і втраті зв'язку в найбільш важливі моменти.

Інтенсивність перешкод повинна нарощуватися від заняття до заняття, а їх тривалість необхідно доводити до часу повного виконання того або іншого завдання (підготовка ракети до запуску на позиції, підготовка й розрахунків даних для пуску ракети, зондування атмосфери і задачі метеорологічних даних тощо).

Відчуття впевненості особового складу в живучості ракетних підрозділів формується в процесі практичного відпрацювання таких питань:

– прихованості дій (на марші, при переміщеннях у позиційних районах, при підготовці і пуску ракет тощо) від виявлення розвідкою противника (спеціальною, авіаційною, космічною тощо);

– розосередження бойових порядків та їх елементів на позиціях;

– інженерного обладнання позиційних районів у відповідно до умілого використання захисних властивостей місцевості і маскуванню;

– пусків ракет з окопів та укриттів;

– мінімального часу перебування підрозділів поза укриттями при підготовці пусків і після пусків ракет;

– організації охорони і оборони в позиційних районах, на марші та при інших переміщеннях.

Особовому складу доцільно показувати на аерофото-знімках (супутникових фотографіях), який вигляд має їх підрозділ із повітря. Це допоможе сформувати впевненість в ефективності способів маскуванню.

Систематичне проведення занять і навчань ракетних підрозділів в умовах «впливу» диверсійно-розвідувальних груп та інших груп противника з метою виявлення і знищення розрахунків ракетних систем сприяє формуванню постійної пильності, привчає до чіткої організації охорони й оборони, до роботи щодо розрахунків скороченого складу як способу виконання завдання з підготовки і пуску ракет в умовах «нападу» на позицію.

Для скорочення часу перебування підрозділу поза укриттям необхідно намагатися виконувати бойові завдання в мінімально короткі строки (працювати вночі, як днем; працювати у засобах захисту так само, як без них; працювати скороченим складом за нормативами розрахунків повного складу тощо).

Специфіка бойової діяльності артилеристів (розрахунків артилерійських систем, бойових машин та мінометів) висуває особливі вимоги до формування в них навичок до вправних дій у поєднанні зі стійкістю, моральною та фізичною витривалістю, самовладанням та мужністю, колективізмом та взаємовиручкою, вимагає формування в

артилеристів психологічної готовності до єдиноборства з танками, БМП, БТР.

Основи емоційно-вольової стійкості і такі вольові якості, як стійкість, самовладання та мужність, закладаються в особового складу підрозділів артилерії на заняттях і тренуваннях зі спеціальної й тактичної підготовки, при вивченні сучасних засобів збройної боротьби, особливо в ході подолання фобій – «літакобоязні», «танкобоязні» і «вогнебоязні».

Для формування і розвитку високих вольових якостей на заняттях зі спеціальної підготовки необхідно практикувати відпрацьовування з особовим складом відбиття раптового нападу наземного і повітряного противника на вогневі позиції і командно-спостережні пункти артилерії. Атака танків і обльоти позицій артилерії літаками (вертольотами) повинні супроводжуватися веденням ними вогню холостими пострілами з одночасною імітацією розривів снарядів та бомб, створенням вогнищ пожеж поблизу вогневих позицій і спостережних пунктів.

У ході пересувань, зміни вогневих позицій та командно-спостережних пунктів доцільно практикувати подолання особовим складом різних перешкод і загороджень (завалів, ділянок мінування, водних перешкод, заболочених та піщаних ділянок місцевості тощо), ведення боротьби з диверсійними групами, відбиття раптових нападів повітряного противника, диверсійних груп.

В усіх випадках необхідно вимагати від особового складу, щоб він продовжував виконувати основне бойове завдання, одночасно ведучи боротьбу з різноманітними засобами нападу противника, долаючи труднощі, що при цьому виникають.

Специфіка бойової роботи вимагає від артилерійських розрахунків тісного поєднання вправності і фізичної витривалості при веденні вогню з максимальною швид-

кострільністю.

Для вироблення такої якості необхідно використовувати тренування на спеціальних тренажерах для заряджання і проводити їх в умовах напруженості (навчально-тренувальним пострілом зі швидкострільністю, максимально допустимою для гармати, у засобах захисту, в умовах імітації бойових шумів та вогневого впливу супротивника).

Характер ведення вогню на тренуваннях та їхня тривалість повинні охоплювати всі можливі випадки стрільби (швидка при боротьбі з танками, короткочасна на граничному режимі при артилерійських нальотах, тривала з максимальною швидкострільністю чи додержання установленого режиму вогню тощо).

Подальше удосконалення витривалості при веденні артилерійського вогню з максимальною швидкострільністю досягається в ході тактичних навчань зі стрільбою як холостими, так і бойовими пострілами.

У характері бойової діяльності оператора ПТРК на відміну від розрахунку артилерійських систем існують суттєві розбіжності (відносна самостійність у боротьбі з танками, висока чутливість снаряда до керуючого впливу оператора, швидкоплинність і висока напруженість бою «танк – оператор – танк»), що вимагають формування в нього таких специфічних якостей:

- стійкості зорово-рухових навичок (сприйняття взаємного розміщення цілі, снаряда і місцевості, швидкість реакції і точність координації в керуванні польотом снаряда);

- стійкості сприйняття й оцінювання малих проміжків часу (відчуття часу).

Стійкість зорово-рухових навичок досягається багаторазовими тренуваннями оператора з керування польотом снаряда в умовах емоційної напруженості на тренажерах

чи установці ПТРК.

Тренування повинні проводитися переважно на місцевості, при постійній зміні вогневих позицій і районів цілей. Під час тренувань доцільно відтворювати за допомогою аудіозапису шумові ефекти бою і роботу двигуна снаряда при його сходженні з напрямної й у польоті; імітувати стрільбу танків та інших видів зброї по оператору ПТРК; встановлювати перешкоди на ділянці керування польотом снаряда (підривом імітаційних зарядів у районі цілі, задимленням цілі тощо); вести стрільбу в засобах захисту і в умовах обмеженої видимості (у дощ, сніг, туман, вночі тощо).

Для формування стійкого сприйняття взаємного розташування цілі, снаряда і місцевості необхідно більшу частину артилерійсько-стрілецьких тренувань проводити в умовах перешкод та емоційної напруженості на місцевості по реальних цілях, що рухаються із бойовими швидкостями. При цьому особливу увагу необхідно звертати на формування в оператора твердих навичок в правильному виборі світлофільтра залежно від умов стрільби (рельєфу місцевості, погоди, часу доби й року).

Для вироблення швидкості реакції оператора (у даному випадку зорово-рухової) в процесі тренувань на тренажері необхідно створювати штучне «відведення снаряда». «Відведення» створює оператор тренажера спочатку в звичайних умовах, а в міру набуття навички – у емоційно-напружених. Оператор тренажера повинен фіксувати усі випадки уповільнення реакції оператора і повторювати стрільбу до стійкого виконання завдань.

Для вироблення точності зорово-рухової координації в керуванні польотом снаряда необхідно, дотримуючись вимог методики навчання операторів на тренажері, вводити спеціальні вправи:

- утримання імітатора снаряда спочатку в контурі

цілі, потім у заданій точці екрана тренажера і, нарешті, у заданій точці місцевості упродовж установленого керівником часу;

- проведення імітатора снаряда по контурах ускладнених фігур (наприклад, по контуру літери «ж», по лабіринту, спіралі тощо);

- стрільба на тренажері з відключеною схемою контролю положення снаряда над місцевістю зі складним рельєфом;

- здійснення контролю проводиться оператором тренажера, який зобов'язаний припиняти подальше виконання завдань у випадку «втикання снаряда в землю».

Удосконалення і перевірку стійкості зорово-рухових навичок операторів ПТРК доцільно здійснювати в ході тактичних навчань із бойовою стрільбою, а також на спеціальних заняттях.

Для формування в операторів ПТРК стійкості сприйняття й оцінювання малих проміжків часу доцільно проводити спеціальні тренування – підготовчі і безпосередньо на електронно-оптичному тренажері.

Підготовчі тренування полягають у вправах з вироблення навичок у визначенні часу польоту снаряда до цілі, у виборі траєкторії і розподілі польотного часу на її ділянках, в оцінюванні проміжків часу на ділянках траєкторії. Ці тренування доцільно проводити із поступово наростаючою напруженістю, і по досягненні навичок у розподілі й оцінюванні проміжків польотного часу снаряда на ділянках траєкторії вводити різні перешкоди (шуми бою, вибухи імітаційних фугасів, роботу в засобах захисту тощо).

Подальше удосконалення і контроль стійкості сприйняття й оцінювання часу оператором досягається на тренажерах за існуючою методикою в умовах перешкод. Крім того, оператор тренажера повинен ставити військовослужбовця в більш тяжкі умови, ніж це передбачено методи-

кою: практикувати стрільбу на мінімальні дальності, обмежувати польотний час снаряда до цілі введенням у тренажер дальності, обчисленої самим оператором, тощо.

Для вироблення стійкості, концентрації і швидкості переключення уваги на артилерійсько-стрілецьких тренуваннях необхідно практикувати такі вправи:

постановку перешкод, що викликають на екранах тренажерів появу зображень, подібних до імітатора снаряда і цілі;

перетинання на місцевості лінії «снаряд-ціль» короткочасною появою реальних об'єктів, схожих на ціль;

чергування стрільби по різновіддалених цілях зі стрільбою по цілях на протилежних напрямках;

насичення місцевості полями невидимості, «мертвими зонами»;

постановку завдань оператору на розвідку цілей на ділянках поганої видимості.

Для удосконалення і підтримки стійкості і переключення уваги на необхідному рівні доцільно також використовувати тренування в процесі інших видів навчання і повсякденного життя операторів ПТРК за допомогою вправ, рекомендованих для розвідників.

Висновки з розділу

Морально-психологічна робота є складовою частиною організації бою, вона організовується і проводиться всіма посадовими особами безперервно і в будь-якій обстановці. Навчальний матеріал розділу висвітлює питання морально-психологічної роботи під час підготовки і ведення бойових дій. Матеріал розділу є необхідним і важливим для практичної роботи з особовим складом підрозділу.

Навчальний тренінг Основні поняття і терміни

Морально-психологічна підготовка, морально-психологічна підготовка у різних видах бою, методи психологічної підготовки, конфлікти у військових підрозділах, психологічна готовність військовослужбовців.

Питання для повторення та самоконтролю засвоєння знань

1. Метод переконання, дати характеристику.
2. Метод навіювання, його характеристика.
3. Критерії оцінювання морально-психологічного стану підрозділу.
4. Зміст морально-психологічної роботи під час ведення оборонного бою.
5. Основні форми морально-психологічної роботи в оборонному бою.
6. Зміст морально-психологічної роботи в наступі.
7. Основні морально-психологічні заходи щодо відновлення бойової готовності підрозділу.
8. Сутність соціально-психологічного клімату військового колективу.
9. Напрямки процесу управління суспільною думкою.
10. Методи вивчення колективної думки.
11. Службовий конфлікт, сутність.
12. Неслужбовий конфлікт, сутність.
13. Причини конфліктів у військовому колективі.
14. Способи впливу на сторони, які конфліктують.
15. Заходи для попередження конфліктів.
16. Шляхи подолання конфліктів.

ВИСНОВКИ

У підручнику здійснено узагальнення позитивного досвіду та результатів багаторічної практики і наукових досліджень з питань:

- управлінської діяльності командира;
- науково-психологічних основ вивчення особистості воїна та військового колективу;
- активних форм та методів навчання;
- організації воєнно-ідеологічної підготовки у Збройних силах України;
- організації і проведення виховної роботи в підрозділі;
- служби військ як складової повсякденної діяльності підрозділів (частин);
- морально-психологічної підготовки особового складу та ін.

Під час розкриття змісту підручника були використані підручники та посібники, розроблені на кафедрі військової підготовки, в інших військових організаціях.

Автор сподівається, що більшість рекомендацій, наведених у підручнику, буде використано читачами в практичній роботі та навчанні.

Розглянуті в підручнику питання воєнної політики держави, положень Воєнної доктрини України та концепції національної безпеки, на думку автора, дадуть читачам уявлення про політику нашої держави на міжнародній арені, про розбудову сучасних Збройних сил, про напрямки діяльності країни у сфері воєнної політики на перспективу.

Одержання нових науково-педагогічних позитивних результатів надасть можливість розширити та уточнити деякі положення й рекомендації, наведені в підручнику.

ГЛОСАРІЙ

Педагогіка

Авторитет – вплив, який чинить на кого-небудь окрема особа або соціальний інститут унаслідок своїх заслуг, інтелектуальних, моральних, ділових якостей.

Адаптація – здатність організму (особистості, функцій) пристосовуватися до різних умов зовнішнього середовища. Приведення особистості в такий стан, що забезпечує стійку поведінку в типових проблемних ситуаціях без патологічних змін структури особистості.

Адаптація соціальна – процес і результат активного пристосування людини до умов і вимог соціального середовища. Її змістом є зближення цілей і ціннісних орієнтацій групи або індивіда щодо засвоєння ними групових норм, традицій, соціальних установок, прийняття на себе соціальних ролей. Є одним із механізмів соціалізації особистості.

Активність особистості – діяльне ставлення людини до світу, його здатність виробляти суспільно значущі перетворення матеріального й духовного середовища; проявляється у творчій діяльності, вольових актах, спілкуванні.

Аналіз – у буквальному сенсі розчленовування (уявне чи реальне) об'єкта на елементи. У широкому сенсі це синонім дослідження взагалі. Самоаналіз – одна з найважливіших умов підвищення ефективності педагогічного процесу, зростання професіоналізму вчителя. Анкета – методичний засіб для отримання первинної соціологічної та психологічної інформації на основі вербальної (словесної) комунікації, форма заочного опитування, об'єднана єдиним дослідницьким задумом; система питань, спрямованих на виявлення кількісно-якісних характеристик об'єкта або предмета аналізу.

Анкетування – метод масового збирання інформації за допомогою анкет; анкетне опитування.

Взаємодія – процес безпосереднього або опосередкованого взаємного впливу людей один на одного, що передбачає їх взаємну обумовленість загальними завданнями, інтересами, спільною діяльністю і взаємно орієнтованими реакціями. Ознаки реальної В.: одночасне існування об'єктів; двобічність зв'язків; взаємний перехід суб'єкта та об'єкта; взаємозумовленість зміни сторін; внутрішня самоактивність у слухачів.

Виховання – цілеспрямоване управління процесом розвитку людини через її включення в різні види соціальних відносин у навчанні, спілкуванні, грі, практичній діяльності.

Виховна система – комплекс виховних цілей, людей, які їх реалізують у процесі цілеспрямованої діяльності, відносин, що виникають між її учасниками; освоєне середовище і управлінська діяльність щодо забезпечення життєздатності ВС. Створюється для реалізації педагогічних цілей і забезпечення розвитку особистості слухачів.

Вчення – одна зі сторін процесу навчання, активна діяльність студентів, спрямована на оволодіння запасом знань, прийомами їх самостійного набуття та застосування.

Гра – заняття, дії, форми спілкування студентів, що не мають обов'язкового характеру, приносять радість, задоволення від досягнення ігрового результату. Г. – уявна чи реальна діяльність, цілеспрямовано організовується з метою відпочинку, розваги та навчання.

Дидактика – наука про навчання і освіту, методи, засоби, організації.

Дидактична система – підсистема виховної системи, сукупність цілей, змісту освіти, процесу, методів та форм її організації.

Дискусія – спосіб організації спільної діяльності з

метою інтенсифікації процесу прийняття рішення в групі; метод навчання, що підвищує інтенсивність та ефективність навчального процесу за рахунок залучення слухачів до колективного пошуку істини.

Дисципліна – форма суспільного зв'язку між людьми, яка є засобом підтримки та дотримання порядку, необхідного для спільної діяльності людей. Важлива ланка Д. – самодисципліна, коли індивід виходить із внутрішнього переконання, особистого і загального інтересів; якісна характеристика порядку, організованості в тій чи іншій спільності, у сфері життєдіяльності людей, що відображає відповідність їхньої поведінки сформованим у суспільстві нормам.

Диференціація навчання – побудова навчання на основі поділу слухачів на групи. Кожну групу утворюють слухачі, яких характеризує подібність певних індивідуально-психологічних особливостей.

Диференційований підхід – цілеспрямований педагогічний вплив на групи студентів, які існують у їх співтовариствах як його структурні або неформальні об'єднання або виділяються педагогом за схожими індивідуальними якостями. ДП дозволяє розробляти методи виховання не для кожного слухача окремо, а для певних категорій студентів.

Діалог – форма спілкування, що складається, як правило, з реплік учасників, які чергуються, і спираються на психологічну рівність їхніх позицій.

Дозвілля – можливість людини займатися у вільний час різноманітною діяльністю за своїм вибором. Виділяють п'ять груп Д.: відпочинок, розваги, свята, самоосвіта, творчість.

Закономірності педагогічного процесу – суттєві зовнішні і внутрішні зв'язки, від яких залежать спрямованість процесу й успішність досягнення педагогічних цілей.

Зовнішні: гармонізація інтересів суспільства й особистості при визначенні цілей та завдань; обумовленість економічними, політичними й духовними факторами. Внутрішні: залежність від вікових та індивідуальних особливостей вихованців; єдність дій учасників; взаємозв'язок процесів освіти, виховання і розвитку; єдність цілей, форм, методів утримання.

Занедбаність педагогічна – стійкі відхилення від норми в моральній свідомості й поведінці слухачів, обумовлені негативним впливом середовища і помилками у вихованні.

Здатність до навчання – індивідуальні показники швидкості і якості засвоєння людиною знань, умінь і навичок у процесі навчання.

Зміст виховання – система знань, переконань, навичок, якостей і рис особистості, стійких звичок поведінки, якими повинні оволодіти студенти відповідно до поставлених цілей та завдань.

Зміст освіти – педагогічно адаптована система знань, умінь та навичок, досвіду творчої діяльності та досвіду емоційно-вольового ставлення, засвоєння якої покликане забезпечити формування різнобічно розвиненої особистості, підготовленої до відтворення й розвитку матеріальної та духовної культури суспільства; система наукових знань, практичних умінь та навичок, а також світоглядних і морально-естетичних ідей, якими необхідно оволодіти учням у процесі навчання.

Знання – результат процесу пізнання дійсності, який отримав підтвердження у практиці; адекватне відображення об'єктивної реальності у свідомості людини (уявлення, поняття, судження, теорії).

Ідентифікація – 1) упізнання чогось, кого-небудь; 2) уподібнення, ототожнення з ким-небудь, чим-небудь; процес засвоєння соціальних ролей, ототожнення індивіда

з реальним або уявним об'єктом.

Ідентичність – відчуття самототожності, безперервності себе в часі, відчуття «я такий самий»; стійкий, прийнятий образ себе у всьому багатстві взаємозв'язків особистості з навколишнім світом (включає образ-ставлення до свого тіла, соціальний статус, расову та національну належність).

Індивідуальний підхід – здійснення педагогічного процесу з урахуванням індивідуальних особливостей студентів (темпераменту, характеру, здібностей, схильностей та ін.) Значною мірою впливають на їх поведінку в різних життєвих ситуаціях. Суть ІП полягає у гнучкому використанні різних форм та методів виховання з метою досягнення оптимальних результатів щодо слухачів.

Індивідуальність – неповторна своєрідність психіки кожної людини, що здійснює свою діяльність як суб'єкт розвитку суспільно-історичної культури. І. визначається як внутрішній психічний світ людини, що включає основні її сфери: інтелектуальну, мотиваційну, емоційну, вольову, предметно-практичну, екзистенціальну.

Інновація – створення, поширення і застосування нового засобу (нововведення). Діяльність із пошуку й отримання нових результатів, способів їх отримання.

Колектив – це організована група людей, об'єднаних спільною діяльністю, цілі якої корисні суспільству і людям. Ознаки К.: об'єднання людей в ім'я певної соціально схвалюваної мети; спільна діяльність, що будується на принципах колективізму; організованість і згуртованість групи; наявність колективістських взаємин; єдині ціннісні орієнтації, моральна і духовна єдність.

Компенсація порушених функцій – складний різноманітний процес перебудови функцій організму при порушеннях або втраті яких-небудь з них.

Концепція – сукупність, система поглядів, те чи інше

розуміння явищ, процесів; одиничний, визначальний задум, основна думка якої-небудь наукової праці, твору.

Корекція – система педагогічних та лікувальних заходів, спрямованих на подолання або ослаблення недоліків психічного й фізичного розвитку.

Культура – сукупність матеріальних та духовних цінностей, створених людством у процесі суспільно-історичної практики.

Лекція – систематичне, послідовне, монологічне викладення викладачем (учителем, лектором) навчального матеріалу, як правило, теоретичного характеру. Виділяють такі види Л.: ввідні, настановні, поточні, оглядові, завершальні. Одна з головних вимог до Л. – цілісність та систематичність викладення, а структура її залежить від особливостей навчального матеріалу та дидактичних цілей.

Медико-психолого-педагогічна консультація – спеціальна установа, що проводить комплексне медико-психолого-педагогічне обстеження аномальних студентів для направлення їх до відповідних навчально-виховних та оздоровчих установ.

Менталітет – особливості індивідуальної й суспільної свідомості людей, їх життєвих позицій, культури, моделей поведінки, зумовлені соціальним середовищем, національними традиціями. М. свідчить про специфічні риси соціалізації людини, її автономності та самобутності.

Метод – спосіб, шлях наукового пізнання, досягнення мети, певним чином упорядкована діяльність.

Метод виховання – сукупність найбільш загальних способів вирішення виховних завдань та здійснення виховної взаємодії.

Методика – приватний варіант методу, не стандартизований метод дослідження.

Методологія – вчення про принципи побудови, форми і способи науково-пізнавальної діяльності, теоретичне

обґрунтування сукупності методів, їх єдності та зв'язків. М. науки дає характеристику компонентів дослідження: його об'єкта, предмета, цілей та завдань.

Моделювання – метод дослідження соціальних явищ і процесів, що ґрунтується на заміщенні реальних об'єктів на їх умовні образи. Відтворюються властивості, зв'язки, тенденції досліджуваних систем та процесів, що дозволяє оцінити їх стан, зробити прогноз, прийняти обґрунтоване рішення.

Навчання – цілеспрямований процес взаємодії педагога і студента, в ході якого здійснюються освіта і розвиток людини. Процес Н. двосторонній: включає в себе процес навчання (діяльність студента) і процес викладання (діяльність педагога),

Обдарованість – надзвичайно багатозначний термін, що пояснює рівень успішності виконання діяльності. У повсякденній психології – синонім талановитості, умова для видатних досягнень в тій чи іншій діяльності.

Освіта – процес і результат засвоєння систематизованих знань, умінь і навичок та забезпечення на цій основі відповідного рівня розвитку особистості. Є необхідною умовою підготовки людини до життя в суспільстві, до професійної та трудової діяльності. Основний шлях одержання О. – навчання у навчальних закладах під керівництвом педагогів. Крім того, значимим виявляється самостійне вдосконалення людини в різних сферах знань (самоосвіта). Рівень О. обумовлювався вимогами виробництва, суспільними відносинами, станом науки, техніки й культури.

Освітні установи – державні, муніципальні, приватні заклади, що реалізують освітні програми різного рівня і спрямованості.

Особистісний підхід – послідовне ставлення педагога до вихованця як до особистості, як до свідомого, відповідального суб'єкта власного розвитку та виховання, це –

базова ціннісна орієнтація педагога, що визначає його позицію у взаємодії із кожним слухачем та колективом. Він передбачає допомогу вихованцю в усвідомленні себе особистістю, виявленні та розкритті його можливостей, становленні самосвідомості, самореалізації та самоствердженні.

Педагогіка – наука, що вивчає сутність, закономірності, тенденції та перспективи розвитку педагогічного процесу.

Педагогічна майстерність – синтез особистісно-ділових якостей та властивостей особистості, що визначає високу ефективність педагогічного процесу. Можна виділити чотири відносно самостійних елементи: майстерність організації колективної та індивідуальної діяльності студентів; майстерність переконання; майстерність передачі знань і формування досвіду діяльності; майстерність володіння педагогічною технікою.

Педагогічна система – безліч взаємозалежних структурних компонентів, об'єднаних єдиною освітньою метою розвитку особистості, що функціонують у цілісному педагогічному процесі.

Педагогічна технологія – сукупність знань про способи й засоби здійснення педагогічного процесу.

Педагогічний процес – динамічна система, системоутворювальним чинником якої є педагогічна мета, а загальною якістю – взаємодія педагога і слухача.

Педагогічні засоби – матеріальні та нематеріальні елементи дійсності, використовувані як знаряддя, інструменти педагогічної діяльності (магнітофон, спортивні снаряди, мова, жест і т. д.).

Планування – процес відображення майбутнього ходу роботи в її загальних стратегічних напрямках і деталях.

Позиція – система відносин людини до певних сторін і явищ навколишньої дійсності, проявляється у відпові-

дних переживаннях і діях. У соціальній психології використовується як одна з характеристик індивіда як члена групи, виражає його ставлення до займаного положення, задоволеність статусом і роллю, виконуваної в групі. Вона визначає унікальність сприйняття особистістю світу, подій, що відбуваються, себе в ньому і в зв'язку із ними.

Пояснення – метод навчання, що передбачає пояснення, аналіз, тлумачення й доказ різних положень матеріалу, який викладається.

Розвиток – у філософському аспекті це необоротна, спрямована, закономірна зміна матеріальних об'єктів, в результаті чого виникає новий якісний стан об'єкта. Процес становлення особистості під впливом зовнішніх та внутрішніх, керованих і некерованих соціальних і природних факторів. Р. припускає кількісні і якісні зміни в людині.

Рушійні сили розвитку – протиріччя між виникаючими потребами і можливостями їх задоволення.

Світогляд – система поглядів на світ і місце в ньому людини; цілісне уявлення про природу, суспільство, людину, що знаходить вираження в системі цінностей та ідеалів особистості, соціальної групи, суспільства. В основі С. лежать світорозуміння (сукупність певних знань про світ), світосприйняття (ідеали, моделі та образи реальності), чуттєві стосунки.

Система – упорядкована множина взаємозв'язаних елементів та відносин між ними, створюють єдине ціле. Ознаки С.: елементна будова в межах від двох до нескінченності; взаємодія елементів, наявність системотвірного фактора; ієрархія зв'язків, цілісність, єдність. Компоненти педагогічної С.: педагогічні цілі, учасники педагогічного процесу, взаємодія педагогів та учнів, педагогічні засоби, управління педагогічними процесами.

Система освіти – сукупність спадкоємних освітніх програм і державних стандартів різного рівня і спрямованості.

Технологія – раціональне (стабільне) поєднання декількох послідовно застосовуваних операцій для одержання будь-якого продукту. Т. може сприйматися як логічно-операційно відтворюване ядро методики. Ознаки Т.: постановка цілей, оцінювання педагогічних систем, оновлення планів і програм на альтернативній основі, операційні компоненти, засоби і способи організації діяльності, постійне зростання ефективності процесу, потенційно відтворювані педагогічні результати.

Уміння – оволодіння способами (прийомами, діями) застосування засвоєних знань на практиці.

Фактори розвитку особистості (соціальні та біологічні) – їх співвідношення залежить від багатьох зовнішніх та внутрішніх обставин. Серед біологічних факторів особливе місце займає спадковість. До спадкових властивостей організму належать: анатомо-фізіологічна структура, особливості нервової системи, видові задатки людини (задатки промови, прямо ходіння, мислення). Основними соціальними факторами виховання студентів є; сім'я, мікросередовище та колектив.

Форма організації навчання – дидактична категорія, що означає зовнішній бік організації навчального процесу, пов'язаний з кількістю студентів, часом і методом навчання, а також порядком його здійснення.

Форми організації виховання – порядок організації конкретних актів, ситуацій, взаємодії учасників виховного процесу; сукупність організаторських прийомів та виховних засобів, що забезпечують зовнішнє вираження змісту виховної роботи.

Формування особистості – зміни, новоутворення, ускладнення особистості без зазначення джерел цих змін.

Функції освіти – трансляція і поширення культури в суспільстві; формування установок, ціннісних орієнтацій, життєвих ідеалів; соціальна селекція (можливість здійснити диференційований підхід до навчання); вплив освіти на процес соціальних змін.

Цілепокладання – спосіб висування і обґрунтування педагогічних цілей, відбір шляхів їх досягнення, проектування очікуваного результату (визначається програма майбутнього, припущення про майбутнє).

Цілісність педагогічного процесу – синтетична якість педагогічного процесу, що характеризує вищий рівень її розвитку, результат стимулювальних свідомих дій суб'єктів, що функціонують у ньому. Це єдиний і неподільний педагогічний процес, якому властиві внутрішня єдність складових його компонентів, їх гармонійна взаємодія.

Ціль – ідеальний образ бажаного майбутнього результату людської діяльності; усвідомлене уявлення про кінцевий результат діяльності (не завжди збігається з результатом). Педагогічна Ц. – прогнозований результат педагогічної діяльності (зміни у студентів). Виділяють різні види Ц.: стратегічні, тактичні, групові, індивідуальні.

Теорія та методика виховання

Ввічливість – моральна і поведінкова категорія, риса характеру. Під ввічливістю, як правило, розуміють уміння шанобливо і тактовно спілкуватися з людьми, готовність знайти компроміс і вислухати протилежні точки зору. Ввічливість вважається вираженням гарних манер та знання етикету.

Вихованість – рівень розвитку особистості, що виявляється в узгодженості між знаннями, переконаннями, поведінкою і характеризується ступенем оформленості суспі-

льно значущих якостей, реалізується в конкретних вчинках, поведінці, діяльності.

Виховання – у широкому педагогічному розумінні – це спеціально організований, цілеспрямований і керований вплив колективу, вихователів на вихованця з метою формування у нього заданих якостей, здійснюваний у навчально-виховних установах, що охоплює весь навчально-виховний процес.

Вихователь – посадова особа, що виконує виховні функції в освітньому закладі.

Виховна діяльність – діяльність педагога, спрямована на створення сприятливих умов для розвитку особистості слухача. Вона не обмежується лише його спільною зі слухачем діяльністю, а спрямована також і на інших людей, що контактують із ним, на середовище її проживання, на мікроклімат тих спільнот, в які він входить.

Культура поведінки – це сукупність сформованих, соціально значущих якостей особистості, повсякденних вчинків людини в суспільстві, що будуються на нормах моральності, етики та естетичної культури.

Мета виховання – 1) це очікувані зміни в людині (або групі людей), результати педагогічної діяльності; 2) уявне представлення результатів педагогічної діяльності, втілених в образі людини, яку хочуть виховати.

Методи виховання – шляхи, способи впливу вихователя на свідомість, волю, почуття, поведінку вихованця з метою досягнення у нього заданих якостей.

Моральне виховання – цілеспрямований, організований процес формування у людини стійких моральних якостей, переконань, потреб, почуттів і звичок моральної поведінки.

Об'єкт виховання – те, на що спрямоване виховання. Об'єктом виховання є особистість слухача: саме на неї в кінцевому підсумку орієнтований цілеспрямований

вплив вихователів.

Особистість – 1) соціальний індивід, суб'єкт суспільних відносин і свідомої діяльності та спілкування; 2) людина як носій якихось властивостей;

Повага – позиція однієї людини по відношенню до іншої, визнання переваг особистості.

Система виховання – стійкий і такий, що має властивості цілісності соціально-педагогічний механізм із достатнім ступенем ймовірності, що реалізує в теорії та практиці задані цілі виховання. «Масштаб» існування системи виховання – суспільство, педагогічна культура. Це якась еталонна модель, результати дії якої, апробовані на соціальному рівні, увійшли в досвід людства і мають свою специфіку (система спартанського виховання, система виховання скаутів, система виховання А. С. Макаренка та ін.).

Суб'єкт виховання – джерело виховної активності. Як колективні суб'єкти виховання можуть виступати виховні організації, педагогічний колектив, студентський колектив, студентські об'єднання. Індивідуальними суб'єктами виховання є педагоги, батьки, друзі. Суб'єктом виховання може бути і сам студент. По-перше, він сам джерело впливу на інших: однолітків і педагогів. По-друге, від нього залежить ставлення до педагогічних впливів, спрямованих на нього самого: реакція на них, опір одним і прийняття інших. По-третє, він розвивається в результаті власних цілеспрямованих зусиль, пов'язаних із самопізнанням, самовизначенням, самореалізацією і саморегуляцією.

Толерантність – термін, що позначає терпимість до іншого світогляду, способу життя, поведінки і звичаїв. Толерантність означає повагу, прийняття і правильне розуміння інших культур, способів самовираження і прояву людської індивідуальності. Під толерантністю не передбачається поступка, поблажливості чи потурання. Прояв толерантності також не означає терпимості до соціальної не-

справедливості, відмови від своїх переконань або поступки чужим переконанням, а також нав'язування своїх переконань іншим людям.

У вузькому педагогічному сенсі виховання – це процес і результат виховної роботи, спрямованої на вирішення конкретних виховних завдань.

Психологія

Авторитарні (владний, директивний) – характеристика людини як особистості або її поведінки стосовно інших людей, що підкреслює схильність користуватися переважно недемократичними методами впливу на них: тиск, накази, розпорядження і т. п.

Авторитетність – здатність людини мати певну вагу серед людей, бути для них джерелом ідей і користуватися їх визнанням та повагою.

Агресивність (ворожість) – поведінка людини щодо інших людей, що відрізняється прагненням заподіяти їм неприємності, завдати шкоди.

Адаптація – пристосування органів чуття до особливостей діючих на них стимулів з метою їх найкращого сприйняття і оберігання рецепторів від зайвого перевантаження.

Активність – поняття, яке вказує на здатність живих істот виробляти спонтанні рухи і змінюватися під впливом зовнішніх або внутрішніх стимулів-подразників.

Акцентуація – виділення якої-небудь властивості чи ознаки на тлі інших, її особливий розвиток.

Альтруїзм – риса характеру, що спонукає людину безкорисливо приходити на допомогу людям і тваринам.

Апатія – стан емоційної байдужості та бездіяльності:

Апперцепція – поняття, яке визначає стан особливої

ясності свідомості, її зосередженості на чому-небудь, означає деяку внутрішню силу, що спрямовує хід думки і хід психічних процесів.

Асоціація – поєднання, зв'язок психічних явищ одне з одним.

Атракція – привабливість, потяг однієї людини до іншої, що супроводжується позитивними емоціями.

Атрибуція – приписування якоїсь безпосередньо не сприйнятої властивості предмета, людини або явища.

Атрибуція каузальна – приписування деякої пояснювальної причини, вчинку або дії людини, за якою спостерігають.

Афект – короточасний стан сильного емоційного збудження, що має бурхливий перебіг і виникає в результаті фрустрації або якої-небудь інший, сильнодіючої на психіку причини, як правило, пов'язаної із незадоволенням дуже важливих для людини потреб.

Афіліація – потреба людини у встановленні, збереженні та зміцненні емоційно позитивних, дружніх, товариських, приятельських відносин із людьми.

Бажання – стан актуалізованої, тобто такої, що почала діяти, потреби, яка супроводжується прагненням і готовністю зробити що-небудь конкретне для її задоволення.

Бар'єр психологічний – внутрішня перешкода психологічної природи (небажання, боязнь, невпевненість тощо), що заважає людині успішно виконати деяку дію. Часто виникає в ділових і особистих взаєминах людей і перешкоджає встановленню між ними відкритих і довірчих відносин.

Буденна свідомість – усереднений рівень свідомості мас людей, що складають дане суспільство. Б.с. відрізняється від наукової свідомості невисокою достовірністю і точністю наявних у ній відомостей.

Валідність – якість методу психологічного дослі-

дження, що виражається у його відповідності тому, для вивчення та оцінки чого він спочатку був призначений.

Велика група – значне за кількісним складом соціальне об'єднання людей, утворене на підставі будь-якої абстрагованої соціально-демографічної ознаки: статі, віку, національності, професійної належності, соціального чи економічного становища і т. п.

Витіснення – один із захисних механізмів у психоаналітичній теорії особистості. Під дією В. із пам'яті людини виводяться зі свідомого в сферу несвідомого відомості, що викликають у нього сильні неприємні емоційні переживання.

Відображення – філософсько-гносеологічні поняття, що належить до теорії пізнання. Відповідно до нього всі психічні процеси і стани людини розглядаються як відображення в її голові об'єктивної, незалежної від неї дійсності.

Відхилення (девіантної) поведінки – поведінка людини, що відхиляється від встановлених правових або моральних норм.

Відчуження – процес або результат втрати для людини значення або особистісного сенсу того, що раніше приваблювало її увагу, було для неї цікавим і важливим.

Відчуття – елементарний психічний процес, що являє собою суб'єктивне відображення живою істотою, у вигляді психічних явищ, найпростіших властивостей навколишнього світу.

Віра – переконання людини у чому-небудь, не підкріплюється переконливими логічними аргументами чи фактами.

Властивості нервової системи людини – комплекс фізичних характеристик нервової системи, що визначають процеси виникнення, проведення, переключення і завершення нервових імпульсів у різних відділах і частинах

центральної нервової системи.

Вміння – здатність добре виконувати певні дії й успішно справлятися з діяльністю, що передбачає ці дії.

Внутрішня мова – особливий вид людської мовної діяльності, безпосередньо пов'язаний із несвідомими, автоматично протікаючими процесами перекладання думки в слово і навпаки.

Воля – властивість (процес, стан) людини, що виявляється в її здатності свідомо керувати своєю психікою і вчинками. Проявляється в подоланні перешкод, що виникають на шляху досягнення свідомо поставленої мети.

Впізнання – віднесення сприйманого об'єкта до категорії вже відомих.

Вчинок – свідомо скоєна людиною і керована волею дія, що впливає із певних переконань.

Галюцинації – нереальні, фантастичні образи, що виникають у людини під час хвороб, що впливають на стан її психіки.

Геніальність – вищий рівень розвитку у людини будь-яких здібностей, робить її видатною особистістю у відповідній галузі або сфері діяльності.

Генотип – сукупність генів або яких-небудь якостей, отриманих людиною у спадок від своїх батьків.

Гіпноз – викликане навіюванням, тимчасова втрата свідомості людини або зняття свідомого контролю над власною поведінкою.

Група – сукупність людей, виділена на основі якогось-небудь одного або декількох загальних для них ознак.

Групова динаміка – напрям досліджень у соціальній психології, в якому вивчається процес виникнення, функціонування та розвитку різних груп.

Депресія – стан душевного розладу, пригніченості, що характеризується занепадом сил і зниженням активності.

Детермінація – причинне обумовлення.

Дистрес – негативний вплив стресової ситуації на діяльність людини, аж до її повного руйнування.

Діяльність – специфічний вид людської активності, спрямованої на творче перетворення, вдосконалення дійсності і самої себе.

Домінанта – переважаючий осередок збудження в головному мозку людини, пов'язаний з підвищеною увагою або актуальною потребою. Здатний посилюватися за рахунок тяжіння збуджень з сусідніх ділянок мозку.

Егоцентризм – зосередженість свідомості й уваги людини виключно на самій собі, що супроводжується ігноруванням того, що відбувається навколо.

Екстраверсія – зверненість свідомості й уваги людини в основному на те, що відбувається навколо неї. Е. протилежна інтроверсії.

Емоції – елементарні переживання, що виникають у людини під впливом загального стану організму і ходу процесу задоволення актуальних потреб.

Емоційність – характеристика особистості, що виявляється в частоті виникнення різноманітних емоцій і почуттів.

Емпатія – здатність людини до співпереживання і співчуття іншим людям, до розуміння їх внутрішніх станів.

Еферентний – процес, спрямований зсередини назовні, від центральної нервової системи до периферії тіла.

Жест – рух рук людини, що виражає її внутрішній стан або вказує на який-небудь об'єкт у зовнішньому світі.

Життєдіяльність – сукупність видів активності, що об'єднуються поняттям «життя» і властиві живій матерії.

Забобон – стійка помилкова думка, що не підкріплена фактами і логікою, заснована на вірі.

Забування – процес пам'яті, пов'язаний із втратою слідів колишніх впливів і можливості їх відтворення.

Заміщення (сублімація) – один із захисних механізмів

мів, що являє собою підсвідому заміну однієї забороненої або практично недосяжної цілі на іншу, дозволену і більш доступну, здатну хоча б частково задовольнити актуальну потребу.

Запам'ятовування – психічний процес, що полягає в закріпленні, збереженні та наступному відтворенні минулого досвіду, дає можливість його повторного застосування в життєдіяльності людини.

Зараження – психологічний термін, що позначає несвідому передачу від людини до людини будь-яких емоцій, станів, спонукань.

Захисні механізми – психоаналітичне поняття, що означає сукупність несвідомих прийомів, за допомогою яких людина як особистість оберігає себе від психологічних травм.

Збереження – один із процесів пам'яті, спрямований на утримання в ній одержаної інформації.

Збудливість – властивість живої матерії набувати стану збудження під впливом подразників і зберігати його сліди упродовж деякого часу.

Звикання – припинення або зниження гостроти реагування на подразник, який ще продовжує діяти.

Зворотний зв'язок – процес одержання інформації про стан партнера по спілкуванню з метою поліпшення спілкування та досягнення бажаного результату.

Згуртованість малої групи – психологічна характеристика єдності членів малої групи.

Здібності – індивідуальні особливості людей, від яких залежить набуття ними знань, умінь і навичок, а також успішність виконання різних видів діяльності.

Знак – символ або об'єкт, який служить заміником іншого об'єкта.

Значення (слова, поняття) – той зміст, який вкладають у це слово або поняття, в якому його вживають люди.

Зона потенційного (найближчого) розвитку – можливості в психічному розвитку, які відкриваються у людини при наданні їй мінімальної допомоги з боку.

Зосередження – сконцентрованість уваги людини.

Ідентифікація – ототожнення. В психології – встановлення подібності однієї людини з іншою, спрямоване на її згадування і власний розвиток ідентифікуючої з ним особи.

Ілюзії – феномени сприйняття, уяви і пам'яті, що існують лише в голові людини і не відповідають якому-небудь реальному явищу або об'єкту.

Імпульсивність – характерна риса людини, що виявляється в її схильності до швидкоплинним, непродуманих дій та вчинків.

Індивід – окремо взята людина в сукупності всіх властивих їй якостей: біологічних, фізичних, соціальних, психологічних та ін.

Індивідуальний стиль діяльності – стійке поєднання особливостей виконання різних видів діяльності однією й тією самою людиною.

Індивідуальність – своєрідне поєднання індивідуальних властивостей людини, що відрізняє її від інших людей.

Ініціатива – прояв людиною активності, не стимулюючої ззовні і не обумовленою не залежними від неї обставинами.

Інсайт (осяяння, здогад) – несподіване для самої людини, раптове знаходження вирішення якої-небудь проблеми, над якою вона довго і наполегливо думала.

Інстинкт – вроджена, мало змінювана форма поведінки, яка забезпечує пристосування організму до типових умов його життя.

Інтелект – сукупність розумових здібностей людини і деяких вищих тварин, наприклад, людиноподібних мавп.

Інтера́кція – взаємодія.

Інтерес – емоційно забарвлена, підвищена увага людини до якого-небудь об'єкта або явища.

Інтроверсії – зверненість свідомості людини до самої себе; поглиненість власними проблемами і переживаннями, супроводжувана ослабленням уваги до того, що відбувається навколо. І. є однією з базових рис особистості.

Інтроспекція – метод пізнання психічних явищ шляхом самостереження людини, тобто уважного вивчення самою людиною того, що відбувається в її свідомості при вирішенні різного роду завдань.

Інтуїція – здатність швидко знаходити правильне рішення завдання і орієнтуватися в складних життєвих ситуаціях, а також передбачати хід подій.

Іфантилізм – прояв дитячих рис у психології та поведінці дорослої людини.

Клімат соціально-психологічний – загальна соціально-психологічна характеристика стану малої групи, та особливості людських взаємин, що склалися в ній.

Когнітивна безпорадність – психологічний стан або ситуація, при якій індивід, маючи необхідні знання, вміння та навички для розв'язання задачі через ряд причин когнітивного характеру не може впоратися з нею.

Коефіцієнт інтелектуального розвитку – числовий показник розумового розвитку людини, одержуваний у результаті застосування спеціальних тестів, призначених для кількісного оцінювання рівня розвитку інтелекту людини.

Колектив – високорозвинена мала група людей, відносини в якій будуються на позитивних нормах моралі. К. має підвищену ефективність у роботі.

Компенсація – здатність людини позбавлятися від переживань із приводу власних недоліків за рахунок посиленої роботи над собою і розвитку інших позитивних якостей.

Комплекс неповноцінності – складний стан людини, пов'язаний із недоліком яких-небудь якостей (здібностей, знань, умінь і навичок), супроводжуваний глибокими негативними емоційними переживаннями з цього приводу.

Комунікації – контакти, спілкування, обмін інформацією та взаємодія людей.

Константності сприйняття – властивість сприймати об'єкти і бачити їх відносно постійними за величиною, формою і кольором у фізичних умовах сприйняття, які змінюються.

Конфлікт внутрішньоособистісний – стан незадоволеності людини будь-якими обставинами її життя, пов'язаний із наявністю у неї інтересів, які суперечать один одному, прагнень, потреб, що породжують афекти і стреси.

Конфлікт міжособистісний – важко вирішуване протиріччя, що виникає між людьми і викликане несумісністю їхніх поглядів, інтересів, цілей, потреб.

Конформність – некритичне прийняття людиною чужої неправильної думки, супроводжуване нещирою відмовою від власної думки, в правильності якої людина внутрішньо не сумнівається. Така відмова при конформній поведінці, як правило, мотивована якими-небудь кон'юнктурними міркуваннями.

Кореляція – математичне поняття, яке вказує на статистичний зв'язок, що існує між явищами, які вивчаються.

Криза – стан душевного розладу, викликаний тривалою незадоволеністю людини собою і своїми взаєминами з оточуючим світом. К. вікова нерідко виникає при переході людини з однієї вікової групи в іншу.

Лідер – член групи, чий авторитет, владу чи повноваження беззастережно визнають інші члени малої групи, готові слідувати за ним.

Лідерство – поведінка лідера в малій групі. Набуття або втрата ним лідерських повноважень, здійснення своїх

лідерських функцій.

Локус контролю – поняття, що характеризує локалізацію причин, виходячи з яких людина пояснює свою власну поведінку і спостережувану нею поведінку інших людей. Внутрішній Л.к. – це пошук причин поведінки в самій людині, а зовнішній Л.к. – їх локалізація поза людиною, в її довкіллі.

Лонгітюдне дослідження – тривале за часом свого проведення, наукове дослідження процесів формування, розвитку та зміни будь-яких психічних або поведінкових явищ.

Мазохізм – самоприниження, самокатування людини, пов'язане з незадоволеністю собою і переконаністю, що причини життєвих невдач знаходяться в ній самій (див. Внутрішній локус контролю). М. – одне з головних понять, використовуваних в типології соціальних характерів.

Мала група – невелика за кількістю сукупність людей, що включає від 2–3 до 20–30 осіб, зайнятих загальною справою і таких, які мають прямі особисті контакти одна з одною.

Марево – фантазії, мрії людини, які малюють у її уяві приємні, бажані картини майбутнього життя.

Марення – ненормальний, хворобливий стан психіки людини, що супроводжується фантастичними образами, галюцинаціями.

Масові комунікації – засоби передачі інформації, розраховані на масову аудиторію: друк, радіо, телебачення і т.п.

Масові явища психіки – соціально-психологічні явища, що виникають у масах людей (населення, натовп, маса, група, нація тощо). М.я.п. включають чутки, паніку, наслідування, зараження, навіювання та ін.

Меланхолік – людина, чия поведінка характеризу-

ється уповільненою реакцією на діючі стимули, а також мовні, розумові і рухові процеси.

Мислення – психологічний процес пізнання, пов'язаний із відкриттям суб'єктивно нового знання, з вирішенням завдань, із творчим перетворенням дійсності.

Міміка – сукупність рухів частин обличчя людини, що виражають його стан або ставлення до того, що він сприймає (уявляє, обдумує, пригадує і т. п.).

Мова – система використовуваних людиною звукових сигналів, письмових знаків та символів для представлення, перероблення, зберігання і передачі інформації.

Модальність – поняття, що означає якість відчуттів, що виникають під дією певних подразників.

Мотив – внутрішня стійка психологічна причина поведінки або вчинку людини.

Мотив влади – стійка риса особистості, що являє потребу однієї людини володіти над іншими людьми, прагнення панувати, керувати, розпоряджатися ними.

Мотив досягнення успіху – потреба добиватися успіхів у різних видах діяльності, що розглядається як стійка особистісна риса.

Мотив уникнення невдач – більш-менш стійке прагнення людини уникати невдач у тих ситуаціях життя, де результати її діяльності оцінюються іншими людьми. М.у.н. – риса особистості, протилежна мотиву досягнення успіхів.

Мотивація – динамічний процес внутрішнього, психологічного і фізіологічного управління поведінкою, що включає ініціацію, напрям, організацію, підтримку.

Мотивування – розумне обґрунтування, пояснення самою людиною її вчинків, яке не завжди відповідають істині.

Навичка – сформований, автоматично здійснюваний рух, який не потребує свідомого контролю та спеціальних

вольових зусиль для його виконання.

Навіювання – неусвідомлений вплив однієї людини на іншу, що викликає певні зміни в її психології та поведінці.

Навчання – набуття знань, умінь і навичок у результаті життєвого досвіду.

Надійність – якість наукового методу дослідження, що дозволяє отримувати одні й ті самі результати при повторному або багаторазовому використанні цього методу.

Намір – свідоме бажання, готовність що-небудь зробити.

Наочно-дієве мислення – спосіб практичного вирішення завдань, що передбачає зорове вивчення ситуації та практичні дії в ній із матеріальними предметами.

Наочно-образне мислення – спосіб вирішення задач, що включає спостереження за ситуацією і оперування образами її складових предметів без практичних дій з ними.

Направленість особистості – поняття, що означає сукупність потреб та мотивів особистості, які визначають головний напрямок її поведінки.

Напруженість – стан підвищеного фізичного або психологічного збудження, супроводжуваний неприємними внутрішніми відчуттями і який потребує розрядки.

Наслідкування – свідома чи несвідома поведінка людини, спрямована на відтворення вчинків і дій інших людей.

Настрій – емоційний стан людини, пов'язаний зі слабко вираженими позитивними або негативними емоціями і такий, що існує упродовж тривалого часу.

Негативізм – демонстративна протидія людини іншим людям, невжиття нею розумних порад із боку інших людей. Часто зустрічається у дітей у період вікових криз.

Нейропсихологія – галузь психологічної науки, що

вивчає зв'язок психічних процесів, властивостей та станів з роботою мозку.

Несвідоме – характеристика психологічних властивостей, процесів і станів людини, що знаходяться поза сферою її свідомості, але має такий самий вплив на її поведінку, як і свідомість.

Норми соціальні – прийняті в даному суспільстві або група правил поведінки, які регулюють взаємини людей.

Обдарованість – наявність у людини задатків до розвитку здібностей.

Об'єктивація – процес і результат локалізації образів сприйняття у зовнішньому світі – там, де знаходиться джерело сприйняття інформації.

Образ – узагальнена картина світу (предметів, явищ), що складається в результаті перероблення інформації, що надходить через органи чуттів.

Онтогенез – процес індивідуального розвитку організму або особистості.

Оперативна пам'ять – вид пам'яті, розрахований на збереження інформації упродовж певного часу, необхідного для виконання деякої дії або операції.

Операція – система рухів, пов'язаних з виконанням конкретної дії, спрямованих на досягнення конкретної мети.

Опитування – метод психологічного вивчення, в процесі застосування якого людям задають питання і на основі відповідей на них судять про психологію цих людей.

Опитувач особистий – метод дослідження особистості, що базується на використанні системи письмових або усних, заздалегідь продуманих питань, адресованих людині, чий психологічні особливості підлягають вивченню.

Орієнтовна реакція (рефлекс) – реакція організму на нові стимули, що виявляється в загальній активізації, в зосередженні уваги, в мобілізації сил та ресурсів.

Осмисленість сприйняття – властивість людського сприйняття приписувати сприйманому об'єкту або явищу певний сенс, позначати його словом, відносити до певної мовної категорії.

Особистість – поняття, що означає сукупність стійких психологічних якостей людини, що становлять її індивідуальність.

Очікування – одне з основних понять когнітивної психології, дані про здатність передбачення людиною майбутніх подій.

Пам'ять – процеси запам'ятовування, збереження, відтворення та перероблення людиною різноманітної інформації.

Пам'ять генетична – пам'ять, обумовлена генотипом, що передається з покоління в покоління.

Пам'ять довготривала – пам'ять, розрахована на тривале зберігання і багаторазове відтворення інформації за умови її збереження.

Пам'ять короткочасна – пам'ять, розрахована на зберігання інформації упродовж невеликого проміжку часу, від декількох до десятків секунд, доти, поки інформація, що міститься в ній, не буде використана або переведена в довгострокову пам'ять.

Паніка – масове явище психіки, що характеризується виникненням одночасно у багатьох людей, що перебувають у контакті одна з одною, почуттів страху, неспокою, а також безладних, хаотичних рухів і непродуманих дій.

Первинні дані – та інформація про досліджувані явища, що виходить на початку дослідження і підлягає подальшій обробці, перш ніж на її основі можна буде зробити достовірні висновки про ці явища.

Первинні емоції – генотипні, зумовлені, найпростіші емоційні переживання: задоволення, незадоволення, біль, страх, гнів та ін.

Передсвідомість – психічний стан людини, що займає проміжне місце між свідомістю та несвідомим. Характеризується наявністю смутного усвідомлення пережитого, але відсутністю вольового контролю або здатністю ним керувати.

Переживання – відчуття, супроводжуване емоціями.

Переконаність – упевненість людини у своїй правоті, яка підтверджується відповідними аргументами і фактами.

Персоналізація – процес перетворення людини в особистість, набуття нею індивідуальності.

Перцептивний – той, що належить до сприйняття.

Піддослідний – людина, над якою проводяться наукові та психологічні дослідження.

Подразливість – здатність живих організмів біологічно доцільно (з метою самозбереження і розвитку) реагувати на значущі для їхнього життя впливи середовища.

Потреба – стан потреби організму, індивіда, особистості в чомусь, необхідному для їх нормального існування.

Почуття – вища, культурно обумовлена емоція людини, пов'язана з деяким соціальним об'єктом.

Прагнення – бажання і готовність діяти певним чином.

Практичне мислення – вид мислення, спрямованого на вирішення практичних завдань.

Предметне сприйняття – властивість сприйняття уявляти світ не у вигляді окремих відчуттів, а у формі цілісних образів, що належать до сприйманих предметів.

Представлення – процес і результат відтворення у вигляді образу якого-небудь об'єкта, події, явища.

Проекція – один із захисних механізмів, за допомо-

гою якого людина позбавляється від переживань із приводу власних недоліків за рахунок приписування їх іншим людям.

Просоціальна поведінка – поведінка людини серед людей, безкорисливо спрямована на їх благо.

Психіка – загальне поняття, що означає сукупність усіх психічних явищ, що вивчаються в психології.

Психічні процеси – процеси, що відбуваються в голові людини і позначаються в динамічно змінюваних психічних явищах: відчуттях, сприйнятті, уяві, пам'яті, мисленні, мові та ін.

Психологічна сумісність людей – здатність людей знаходити взаєморозуміння, налагоджувати ділові та особисті контакти, співпрацювати один з одним.

Реакція – відповідь організму на який-небудь подразник.

Релаксація – розслаблення.

Референтна група – група людей, у чомусь привабливих для індивіда. Групове джерело індивідуальних цінностей, суджень, вчинків, норм і правил поведінки.

Рефлекс – автоматична відповідна реакція організму на дію будь-якого внутрішнього або зовнішнього подразника.

Рефлексія – здатність свідомості людини зосередитися на самій собі.

Ригідність – загальмованість мислення, що виявляється в труднощах відмови людини від одного разу прийнятого рішення, способу мислення та дії.

Риса особистості – стійка властивість особистості, що характеризує її поведінку і мислення.

Рівень домагань – максимальний успіх, який людина розраховує добитися в тому чи іншому виді діяльності.

Рішучість – готовність перейти до практичних дій, сформований намір вчинити певний вчинок.

Розсіяність – нездатність уваги сконцентруватися на об'єкті.

Розуміння – психологічний стан, що означає правильність прийнятого рішення і супроводжуваний почуттям упевненості в точності сприйняття або інтерпретації якої-небудь події, явища, факту.

Роль – поняття, що означає поведінку людини в певній життєвій ситуації відповідно до займаного нею положення (наприклад, роль керівника, підлеглого, батька, матері і т. п.).

Самоактуалізація – використання і розвиток людиною наявних у неї задатків, їх перетворення на здібності. Прагнення до особистісного самовдосконалення. С. як поняття введено в гуманістичну психологію.

Самовизначеність особистості – самостійний вибір людиною свого життєвого шляху, цілей, цінностей, моральних норм, майбутньої професії та умов життя.

Самовладання – здатність людини зберігати внутрішній спокій, діяти розумно і виважено у складних життєвих ситуаціях.

Самооцінка – оцінка людиною власних якостей, достоїнств і недоліків.

Саморегуляція – процес управління людиною власними психологічними і фізіологічними станами, а також вчинками.

Самосвідомість – усвідомлення людиною самої себе, своїх власних якостей.

Сангвінік – тип темпераменту, що характеризується енергійністю, підвищеною працездатністю та швидкістю реакцій.

Свідомість – вищий рівень психічного відображення людиною дійсності, її представленість у вигляді узагальнених образів та понять.

Сенс особистісний – значення, яке об'єкт, подія,

факт або слово набувають для даної людини в результаті її особистого життєвого досвіду.

Сенсибілізація – підвищення чутливості органів чуття під впливом дії на них певних подразників, зокрема тих, які надходять у цей самий час до інших органів чуттів (наприклад, збільшення гостроти зору під впливом слухових подразників).

Сенситивний період розвитку – період у житті людини, що забезпечує найбільш сприятливі умови для формування у неї певних психологічних властивостей та видів поведінки.

Сенсорний – пов'язаний із роботою органів чуття.

Сила нервової системи – властивість нервової системи витримувати тривалі і великі навантаження.

Символ – знак чогось, що має певну схожість із позначеним об'єктом.

Симпатія – почуття емоційної схильності до людини, підвищений інтерес і потяг до неї.

Синестезія – здатність подразника, адресованого природою у пристосований для нього орган чуттів, одночасно викликати незвичне відчуття в іншому органі чуттів. Наприклад, при сприйнятті музики у деяких людей можуть виникати зорові відчуття.

Словесно-логічне мислення – вид мислення людини, де як засіб вирішення завдання виступають словесне абстрагування і логічні міркування.

Совість – поняття, що означає здатність людини переживати, глибоко сприймати і жалкувати про випадки порушення нею самою або іншими людьми моральних норм. С. характеризує особистість, що досягла високого рівня психологічного розвитку.

Соціальне очікування – очікувані від людини, яка займає в суспільстві певне положення, судження, дії і вчинки, що відповідають її соціальній ролі.

Соціальний стереотип – спотворені соціальні установки людини щодо людей певної категорії, що виникли у неї під впливом обмеженого або одностороннього життєвого досвіду, спілкування з представниками даної соціальної групи: національної, релігійної, культурної і т. п.

Соціально-психологічний тренінг – теорія і практика спеціального психотерапевтичного впливу на людей, розрахована на поліпшення їхнього спілкування і пристосування до умов життя.

Соціометрія – сукупність однотипно побудованих методик, призначених для виявлення та подання у вигляді соціограм та ряду спеціальних індексів, системи особистих взаємин між членами малої групи.

Співпереживання – переживання людиною тих самих почуттів та емоцій, що характерні для людей, які знаходяться поруч із нею. (див. також емпатія).

Співробітництво – прагнення людини до узгодженої, злагодженої роботи з людьми. Готовність підтримати і надати їм допомогу. Протилежне суперництву.

Спілкування – обмін інформацією між людьми, їх взаємодія.

Спостереження – метод психологічного дослідження, розрахований на безпосереднє одержання потрібної інформації через органи чуття.

Сприйняття – процес прийому і переробки людиною різної інформації, що надходить у мозок через органи чуттів. Завершується формуванням образу.

Статеворольова поведінка – поведінка, властива людині певної статі в тій соціальній ролі, яка відповідає цій статі.

Статус – становище людини в системі внутрішньогрупових відносин, що визначає ступінь її авторитету серед інших учасників групи.

Стиль лідерства – характеристика відносин, що

складаються між лідером і веденими. Способи і засоби, що застосовуються лідером для надання потрібного впливу на залежних від нього людей.

Стрес – стан душевного (емоційного) і поведінкового розладу, пов'язаний з нездатністю людини доцільно і розумно діяти в ситуації, що склалася.

Суб'єктивний – що стосується людини-суб'єкта.

Сумісність – здатність людей працювати разом, успішно вирішувати завдання, що вимагають від них узгодженості дій і гарного взаєморозуміння.

Суперництво – прагнення людини до змагання з іншими людьми, бажання перемогти, перевершити.

Схема мислення – система понять або логіка міркувань, зазвичай застосовуваних людиною при зустрічі із незнайомим об'єктом або новим завданням.

Схильність – схильність до чого-небудь.

Талант – високий рівень розвитку здібностей людини, що забезпечує досягнення видатних успіхів у тому чи іншому виді діяльності.

Творче мислення – вид мислення, пов'язаний зі створенням або відкриттям чогось нового.

Темперамент – динамічна характеристика психічних процесів і поведінки людини, що виявляється у їх швидкості, мінливості, інтенсивності та інших характеристиках.

Теорія діяльності – психологічна теорія, що розглядає психічні процеси людини як види внутрішньої діяльності, які походять зовні і мають структуру, аналогічну зовнішній діяльності.

Тест – стандартизована психологічна методика, призначена для порівняльного, кількісного оцінювання у людини, досліджуваної психологічної якості.

Тестування – процедура застосування тестів на практиці.

Тривожність – властивість людини приходити до

стану підвищеної турботи, відчувати страх і тривогу у специфічних соціальних ситуаціях.

Увага – стан психологічної концентрації, зосередженості на якомусь об'єкті.

Умовивід – процес логічного висновку певного положення із деяких достовірних тверджень – посилай.

Установка – готовність, схильність до певних дій або реакцій на конкретні стимули.

Уява – здатність уявляти відсутній або реально не існуючий об'єкт, утримувати його у свідомості і подумки маніпулювати ним.

Флегматик – тип темпераменту людини, що характеризується зниженою реактивністю, слаборозвиненими, уповільненими виразними рухами.

Фрустрація – емоційно тяжке переживання людиною своєї невдачі, що супроводжується відчуттям безвиході, краху надій у досягненні певної бажаної мети.

Характер – сукупність властивостей особистості, що визначають типові способи її реагування на життєві обставини.

Цензура – психоаналітичне поняття, що означає підсвідомі психологічні сили, які прагнуть не допустити у свідомість певні думки, почуття, образи, бажання.

Центральна нервова система – частина нервової системи, що включає головний, проміжний та спинний мозок.

Цінності – те, що людина особливо цінує в житті, чому вона надає особливого, позитивного життєвого сенсу.

Честолюбство – прагнення людини до успіхів, розраховане на підвищення її авторитету і визнання з боку оточуючих.

Чутливість – здатність організму запам'ятовувати і реагувати на дії середовища, що не мають безпосереднього біологічного значення, але викликають психологічну реакцію.

цію у формі відчуттів.

Юридична психологія – галузь психологічної науки, що вивчає психічні процеси, явища і стани людей, що беруть участь в сприйнятті, слідуванні юридичним нормам. У Ю.п. досліджуються також явища, пов'язані з виробництвом дізнання, судом і виправленням засуджених.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Петренко В. М. Методика виховної роботи у військових підрозділах : навчальний посібник/ В. М. Петренко. – Суми : Сумський державний університет, 2008. – 318 с.
2. Колесніков В. О. Управління повсякденною діяльністю підрозділів в мирний час : підручник/ В. О. Колесніков, В. О. Мазуренко, В. М. Петренко. – Суми : Видавництво «Слобожанщина», 2001. – 484 с.
3. Статути Збройних сил України. – Київ : Видавництво «Варта», 2004. – 499 с.
4. Свідлов Ю. І. Посібник для випускника ВВНЗ з організації повсякденної діяльності підрозділів : методичний посібник/ Ю. І. Свідлов, М. М. Ляпа, В. О. Мазуренко, В. М. Петренко та ін. – Суми : Сумський державний університет, 2005. – 422 с.
5. Нещадим М. І. Основи управління та прийняття рішень у військовій справі : підручник/ М. І. Нещадим, В. О. Колесніков, В. О. Мазуренко, В. М. Супрун. – Суми : Видавництво «Слобожанщина», 2000. – 375 с.
6. Барабанщиков А. В. Военная педагогика и психология : учебник/ А. В. Барабанщиков, В. П. Давыдов, Е. П. Утлык, М. Ф. Феденко. – Москва : Военное издательство, 1986. – 240 с.
7. Багдасаров Л. М. Военна психологія і педагогіка : курс лекцій/ Л. М. Багдасаров. – Суми : друкарня СВАКУ, 1996. – 141 с.
8. Смолянук В.Ф. Політологія : підручник/ В. Ф. Смолянук. – Вінниця : Видавництво «Нова книга», 2002. – 445 с.

ДОДАТКИ

Додаток А (обов'язковий)

Порядок оцінювання знань військовослужбовців із воєнно-ідеологічної підготовки

Контроль оцінювання знань військовослужбовців із воєнно-ідеологічної підготовки здійснюється з метою перевірки рівня знань та засвоєння особовим складом навчального матеріалу.

Оцінювання стану воєнно-ідеологічної підготовки є одним із головних критеріїв загальної оцінки ефективності діяльності органів військового управління, командирів з'єднань, військових частин та їх заступників.

Контроль за організацією проведення занять із воєнно-ідеологічної підготовки та перевірка знань військовослужбовців здійснюються командирами (начальниками), а також оперативними групами Генерального штабу Збройних сил України (оперативного командування).

Перевірка рівня знань військовослужбовців із воєнно-ідеологічної підготовки здійснюється під час оцінювання індивідуальної підготовки військовослужбовців і проводиться відповідно до Порядку проведення модульно-рейтингового контролю знань із воєнно-ідеологічної підготовки (додаток Б) в обсязі пройденого навчального матеріалу шляхом проведення тестування, заліків, контрольних опитувань та з урахуванням виконання функціональних обов'язків.

Для проведення модульно-рейтингового контролю оцінювання знань військовослужбовців із воєнно-ідеологічної підготовки планується використання відповідного програмного забезпечення.

Рівень знань із воєнно-ідеологічної підготовки перевіряється в групах слухачів усіх категорій. При цьому перевірці підлягають усі групи офіцерів військової частини. Загальна кількість перевірених груп повинна бути не

Продовження додатка А

меншою 10 % від загальної кількості груп. Кількість слухачів у групах – не менше 70 % від спискової кількості.

Оцінювання рівня засвоєння військовослужбовцями навчального матеріалу проводиться за чотирибальною системою: «відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно».

Результати контрольного оцінювання з воєнно-ідеологічної підготовки враховуються при формуванні оцінки з критерію рівня сформованості ідейних та моральних якостей військовослужбовця.

Стан ефективності організації воєнно-ідеологічної підготовки, індивідуального оцінювання військовослужбовцям визначати згідно з критеріями оцінювання.

Оцінку керівнику групи воєнно-ідеологічної підготовки виставляти, виходячи з рівня його особистих знань в обсязі пройденого матеріалу за предметом навчання та загальної оцінки групи.

Критерії оцінювання знань військовослужбовця:

«відмінно» – якщо надано не менше 90 % правильних відповідей з усіх питань тесту у відведений час, дано правильні та обгрунтовані відповіді на додаткові запитання. Відповіді змістовні, думки викладені чітко, зрозуміло, у логічній послідовності;

«добре» – якщо надано не менше 85 % правильних відповідей з усіх питань тесту у відведений час, дано правильні відповіді на всі додаткові питання, але допущені неістотні неточності, відповіді були змістовними, при цьому не витримувалася їх логічна послідовність;

«задовільно» – якщо надано не менше 70 % правильних відповідей з усіх питань тесту у відведений час, відповіді з додаткових питань в основному правильні, але викладені недостатньо глибоко та без необхідного обгрунтування, відповіді невпевнені, думки викладаються недостатньо чітко та без дотримання логічної послідовності;

Продовження додатка А

«незадовільно» – якщо не виконано умови оцінювання «задовільно».

Оцінку навчальній групі (підрозділу) необхідно виставляти на підставі індивідуальних оцінок тих, хто брав участь у підсумковому занятті:

«відмінно» – якщо не менше 80 % військовослужбовців одержали позитивні оцінки, із них 50 % – «відмінно»;

«добре» – якщо не менше 80 % військовослужбовців одержали позитивні оцінки, з них не менше 50 % – «добре» та «відмінно»;

«задовільно» – якщо не менше 70 % військовослужбовців одержали позитивні оцінки;

«незадовільно» – якщо не виконані попередні умови.

Загальна оцінка з воєнно-ідеологічної підготовки військовій частині (підрозділу) виводиться як середнє арифметичне оцінок груп, які підлягали перевірці.

Додаток Б (обов'язковий)

Порядок проведення модульно-рейтингового контролю знань із воєнно-ідеологічної підготовки

Модульно-рейтингова система контролю – це комплекс організаційних та методичних заходів, спрямованих на засвоєння військовослужбовцями знань згідно з навчальним планом та оцінювання їх рівня.

Модульно-рейтинговий контроль засвоєння змісту навчання з воєнно-ідеологічної підготовки проводиться шляхом письмового або комп'ютерного тестування, проведення опитування з тематики, визначеної навчальними планами.

Для проведення модульно-рейтингового контролю розробляються тестові завдання відповідно до тематики занять.

Модульно-рейтинговий контроль знань із воєнно-ідеологічної підготовки складається з тестового опитування та контрольної співбесіди зі слухачами.

Розроблення тестів для проведення модульно-рейтингового контролю покладається на Департамент соціальної та гуманітарної політики Міністерства оборони України та Головне управління по роботі з особовим складом Збройних сил України.

Додаткові запитання формулюються перевіряючим у довільній формі в межах навчального плану.

Тестові завдання можуть бути закритої або відкритої форми:

закрите тестове завдання – завдання із запропонованими відповідями, з яких необхідно вибрати одну правильну. Закриті тестові завдання найбільш прийнятні для діагностики теоретичних знань військовослужбовців;

Продовження додатка Б

відкрите тестове завдання – завдання з вільно конструйованими відповідями. Відкриті тестові завдання мають нижчі показники точності та об'єктивності оцінювання.

Результати інтегрального оцінювання модульно-рейтингового контролю оформляються Відомістю оцінювання знань із воєнно-ідеологічної підготовки (додаток В).

Додаток В
(обов'язковий)

**Відомість оцінювання знань із воєнно-ідеологічної
підготовки**

Підрозділ _____

Керівник _____

Перевіряючий _____

Дата контролю _____

	Військове звання, прізвище та ініціали	Оцінка за тестування	Оцінка за додаткові питання	Загальна інтегральна оцінка
1.				
2.				

Зараховано _____ осіб.

Не зараховано _____ осіб.

Середній бал _____ балів.

Підпис перевіряючого

Навчальне видання

Петренко Валентин Миколайович

МЕТОДИКА ВИХОВНОЇ РОБОТИ У ВІЙСЬКОВИХ ПІДРОЗДІЛАХ

Підручник

Художнє оформлення обкладинки Л. В. Петренко
Редактор Н. В. Лисогуб
Комп'ютерне верстання В. С. Петрова

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 27,67. Обл.-вид. арк. 23,61. Тираж 500 пр. Зам. №

Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.

